

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου
Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας &
Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Μαίρη ΜΑΡΓΑΡΩΝΗ
Εξάμηνο σπουδών: 9^ο

**Μετανάστευση και εκπαίδευση:
από την υποχρεωτική εκπαίδευση στην κομμουνιστική Αλβανία
στην εκπαίδευση ενηλίκων στη χώρα υποδοχής**

Πτυχιακή εργασία στην ειδικότητα της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας:
Επιβλέπουσες καθηγήτριες: Δρ. Riki Van Boeschoten και Δρ. Αθηνά Αθανασίου

Φεβρουάριος 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ & ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ
ΕΙΔΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ «ΓΚΡΙΖΑ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ»

Αριθ. Εισ.: 4787/1
Ημερ. Εισ.: 30-06-2006
Δωρεά: Συγγραφέα
Ταξιθετικός Κωδικός: ΠΤ - ΙΑΚΑ
2005
ΜΑΡ

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Σχολή Επιστημών του Ανθρώπου
Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας &
Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

Μαίρη ΜΑΡΓΑΡΩΝΗ
Εξάμηνο σπουδών: 9^ο

**Μετανάστευση και εκπαίδευση:
από την υποχρεωτική εκπαίδευση στην κομμουνιστική Αλβανία
στην εκπαίδευση ενηλίκων στη χώρα υποδοχής**

Πτυχιακή εργασία στην ειδικότητα της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας:
Επιβλέπουσες καθηγήτριες: Δρ. Riki Van Boeschoten και Δρ. Αθηνά Αθανασίου

Φεβρουάριος 2005

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	σελ. 5
 ΜΕΡΟΣ Α΄: ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ	
1. Το εκπαιδευτικό σύστημα στην Αλβανία πριν και μετά την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας	σελ. 23
1.1. Το σχολείο και η εκπαιδευτική διαδικασία κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού συστήματος (1945-1991)	σελ. 25
1.1.1. Εκπαιδευτικές βαθμίδες, σχολικές εγκαταστάσεις και μαθήματα	σελ. 28
1.1.2. Μαθητές, δάσκαλοι και καθηγητές	σελ. 34
1.1.2.1. Διδάσκοντες και διδασκόμενοι: σχέσεις υπακοής και πειθαρχίας	σελ. 34
1.1.2.2. Οι σχέσεις μεταξύ των μαθητών: ενοποιητικές και διασπαστικές τάσεις	σελ. 40
1.1.3. Χρόνος εντός και χρόνος εκτός σχολείου	σελ. 45
1.1.3.1. Χρόνος εντός σχολείου	σελ. 45
1.1.3.1.1. Ωράρια και καθημερινά προγράμματα	σελ. 45
1.1.3.1.2. Γιορτές κι αργίες	σελ. 46
1.1.3.2. Χρόνος εκτός σχολείου: απογεύματα, Κυριακές και διακοπές	σελ. 49
1.1.4. Εκπαίδευση και οικογένεια: ο ρόλος της οικογένειας στην εκπαιδευτική διαδικασία	σελ. 52
1.1.5. Εκπαίδευση και πολιτική: η επίδραση της πολιτικής ταυτότητας του σογιού στην εκπαιδευτική πορεία του μαθητή	σελ. 54
1.2. Οι επιδράσεις της πολιτικής αλλαγής του κομμουνιστικού συστήματος στην εκπαίδευση. Από την «τάξη» στην «αταξία» και από την «καταπίεση» στην «ελευθερία»	σελ. 55
1.2.1. Τα χρόνια 1991-1996	σελ. 56
1.2.1.1. Αποκολεκτιβοποίηση και επανιδιωτικοποίηση της γης και των ζώων	σελ. 58
1.2.1.2. Εσωτερική μετανάστευση: από τα χωριά στις πόλεις και από την προγραμματισμένη εργασία στην ανεργία	σελ. 62
1.2.1.3. Εξωτερική μετανάστευση: από την Αλβανία στον κόσμο και από την ανεργία στην αναζήτηση εργασίας	σελ. 65
1.2.2. Η κατάρρευση του συστήματος των πυραμίδων (1996) και τα χρόνια	

που ακολούθησαν. Από την «αταξία» στο «χάος» και από την «ελευθερία» στην «ασυδοσία» σελ. 68

1.2.2.1. Η κατάρρευση της λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος: καταστροφές και αποσύνθεση στους χώρους μάθησης σελ. 69

1.2.2.2. Διδάσκοντες και διδασκόμενοι: σχέσεις έντασης και αντιπαλότητας σελ. 71

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

2. Το αλβανικό μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα και οι επιδράσεις στην εκπαιδευτική διαδικασία των μεταναστών σελ. 75

2.1. Τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσης (1991-1994): από τα βουνά με τα πόδια σελ. 77

2.1.1. Η διακοπή της εκπαιδευτικής διαδικασίας στη χώρα καταγωγής σελ. 79

2.1.2. Η έλλειψη δυνατότητας συνέχισης της εκπαίδευσης στη χώρα υποδοχής σελ. 81

2.2. Τα χρόνια της μετανάστευσης μετά το 1994: με λεωφορείο και με βίζα σελ. 84

2.2.1. Γνωριμία με το καινούριο περιβάλλον και παράλληλη έναρξη της διαδικασίας της ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία σελ. 86

2.2.2. Η επανασύνδεση των μεταναστών με την εκπαιδευτική διαδικασία ως σημάδι ένταξής τους στη χώρα υποδοχής: εισαγωγή στο χώρο της εκπαίδευσης ενηλίκων σελ. 89

2.3. Αλβανοί ενήλικες μαθητές σε ελληνικά σχολεία σελ. 91

2.3.1. Εκπαιδευτικές βαθμίδες, τύποι σχολείων και στοχοθεσία σελ. 93

2.3.2. Η διακίνηση της πληροφόρησης για τις μαθησιακές δυνατότητες: φιλικά και συγγενικά δίκτυα ενημέρωσης και υποστήριξης σελ. 100

2.3.3. Μαθητές, συμμαθητές και καθηγητές: ποικιλομορφία και επαναδιαπραγμάτευση σχέσεων σελ. 101

2.4. Χρόνος εντός και χρόνος εκτός σχολείου σελ. 106

2.4.1. Χρόνος εντός σχολείου: μαθήματα, διαλείμματα, γιορτές σελ. 106

2.4.2. Χρόνος εκτός σχολείου: συνδυάζοντας μαθησιακά και εργασιακά καθήκοντα σελ. 108

2.5. Οι επιδράσεις της συνέχισης της σχολικής εκπαίδευσης στο εξωσχολικό περιβάλλον των μεταναστών	σελ. 109
2.5.1. Στην οικογένεια και γενικότερα το σόι	σελ. 109
2.5.2. Στις παρέες και σε άλλα κοινωνικά μορφώματα ομάδων	σελ. 112
2.5.3. Στον εργασιακό χώρο: συνάδελφοι και αφεντικά	σελ. 113
2.6. Σχέδια και προγραμματισμός για το μέλλον.	
Στρατηγικές υλοποίησής τους	σελ. 119
2.6.1. Αντικειμενικά εμπόδια και δυσκολίες και υπερπήδηση αυτών	σελ. 119
2.6.2. Συναισθήματα και επιθυμίες	σελ. 120
Συμπεράσματα	σελ. 122
Βιβλιογραφία	σελ. 133
Παραρτήματα	σελ. 138
1. Κάποια στοιχεία για τις συνεντεύξεις	σελ. 138
2. Συνοπτική παρουσίαση των πληροφορητών: εκπαίδευση και επαγγέλματα	σελ. 141
3. Συνοπτικός πίνακας με τα βασικότερα στοιχεία για τους πληροφορητές	σελ. 145
4. Χρονολογικός πίνακας	σελ. 147
5. Αναλυτικές περιλήψεις των συνεντεύξεων	σελ. 148
5.1. Βασικοί πληροφορητές	σελ. 148
5.1.1. Άντρες	σελ. 148
5.1.1.1. Klement	σελ. 148
5.1.1.2. Dilaver	σελ. 164
5.1.1.3. Orges	σελ. 184
5.1.1.4. Erion	σελ. 194
5.1.2. Γυναίκες	σελ. 195
5.1.2.1. Maylinda	σελ. 195
5.1.2.2. Etleva	σελ. 210
5.1.2.3. Flora	σελ. 219
5.2. Συμπληρωματικοί πληροφορητές: άντρες	σελ. 229
5.2.1. Zef	σελ. 229
5.2.2. Arthur	σελ. 231

5.2.3. Gasment

σελ. 237

6. Οδηγός ερωτηματολογίου για τις συνεντεύξεις.

Ενδεικτικές ανοιχτές ημικατευθυνόμενες ερωτήσεις

σελ. 242

Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη αντλεί το θέμα της από το χώρο της εκπαίδευσης, και συγκεκριμένα πραγματεύεται το ζήτημα των πολιτικών και κοινωνικών επιδράσεων των δύο τελευταίων δεκαετιών στην εκπαίδευση νεαρών Αλβανών μεταναστών τόσο στην Αλβανία όσο και την Ελλάδα.

Επέλεξα το θέμα αυτό αφενός για προσωπικούς λόγους και αφετέρου λόγω του επιστημονικού ενδιαφέροντος που παρουσιάζει. Στους προσωπικούς λόγους εγγράφεται το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έχω εδώ και μια δεκαπενταετία σχεδόν για τη γειτονική χώρα της Αλβανίας και το λαό της, με τον οποίο από παλιά βίωνα την αίσθηση ενός κοινού σημείου, το οποίο, βέβαια, βιώθηκε με εντελώς διαφορετικό τρόπο: τη μετάβαση και των δυο μας από τη χώρα καταγωγής μας στην «πολιτισμένη Δύση» περίπου την ίδια χρονική περίοδο. Όταν στις αρχές της δεκαετίας του 1990 οι Αλβανοί άρχισαν να έρχονται μαζικά στην Ελλάδα, εγώ έφευγα σχεδόν για μια δεκαετία (1990 – 2000) εκτός Ελλάδας, αρχικά στη Γερμανία και στη συνέχεια στη Γαλλία.

Οι μοναδικές μνήμες που έχω από τη δεκαετία αυτή για τους Αλβανούς μετανάστες ήταν αφενός ο φόβος που έβλεπα σχεδόν σε όλους ανεξαιρέτως γενικά τους κατοίκους του χωριού μου¹ – ακόμη και από άτομα νεαρής ηλικίας – για τους «επικίνδυνους ξένους» και αφετέρου οι περιγραφές που μου έκαναν σε γράμματα και τηλέφωνα για ανθρώπους «αγροίκους», «από τα βουνά», «άπλутους και βρώμικους», «που άνοιγαν όλα τα ακατοίκητα καλύβια και έκλεβαν μαξιλάρια και κουβέρτες», με δυο λόγια ανθρώπους «που ξεχωρίζεις από μακριά και κάνουν μπαμ ότι είναι Αλβανοί». Σε αργότερες επισκέψεις μου στην Ελλάδα, το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, σε δύο ταξίδια με το νυχτερινό τρένο Βόλου – Αθήνας διαμέσου Λάρισας είδα ομάδες ανθρώπων να ανεβαίνουν με επιφυλακτικότητα στην αμαξοστοιχεία, αστυνομικοί να κάνουν έφοδο και να τους συλλαμβάνουν μισοκοιμισμένους, να τους κατεβάζουν από το όχημα όχι και με ιδιαίτερη προσοχή ή ευγένεια, τέλος το τρένο να απομακρύνεται χωρίς αυτούς.

Μέχρι την «οριστική» επιστροφή μου στη χώρα και την πόλη καταγωγής μου, το Βόλο, το 2000, παρόλο που η Ελλάδα ήταν η χώρα που περισσότερο από κάθε άλλη αποτελούσε προορισμό των Αλβανών μεταναστών, εγώ – εκ των πραγμάτων – δεν είχα τη δυνατότητα να έχω καμιά προσωπική επαφή με τη συγκεκριμένη μεταναστευτική ομάδα, αν και τα ακούσματα και οι αναπαραστάσεις που οι άλλοι προσπαθούσαν να μου δημιουργήσουν ήταν πολυπληθή. Έτσι, η πρώτη φορά που συνάντησα, μίλησα, γνώρισα και συναναστράφηκα με άτομα αλβανικής καταγωγής, μετανάστες στην Ελλάδα, ήταν όταν εντελώς

¹ Πρόκειται για ένα μικρό χωριό του Πηλίου, 20 περίπου χιλιόμετρα νότια του Βόλου.

συμπτωματικά πέρασα από την Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία (Ε.Ε.Ε.) του Βόλου και μίλησα με έναν ιδιαίτερα εγκάρδιο και ευγενικό άνθρωπο, Έλληνα νόμιζα τότε, για τον οποίο πολλούς μήνες αργότερα έμαθα – προς μεγάλη μου έκπληξη λόγω των άψογων ελληνικών του – ότι κατάγεται από την Αλβανία και ζει περισσότερο από μία δεκαετία στο Βόλο. Στη θρησκευτική αυτή κοινότητα, που άρχιζα να την προσεγγίζω λόγω της απλότητας και αμεσότητας των ανθρώπων της, είχα την ευκαιρία να γνωρίσω και άλλους Αλβανούς μετανάστες, να συνδεθώ φιλικά μαζί τους, να μάθω αποσπασματικά για τη ζωή τους στη χώρα καταγωγής και – λόγω της ιδιαίτερης διακριτικότητας που τους διακρίνει – πολύ λίγα πράγματα για τις δυσκολίες τους όλα αυτά τα χρόνια στην Ελλάδα. Οι διηγήσεις τους ήταν για μένα σχεδόν κάθε φορά κάτι σαν πρόκληση και ταυτόχρονα πρόσκληση για περαιτέρω ανακάλυψη και αποκάλυψη. Τα χρόνια που ακολούθησαν, οι μετανάστες και το θέμα της μετανάστευσης γέμισαν και εξακολουθούν να γεμίζουν ένα μεγάλο μέρος της ζωής μου σε επίπεδο φιλικό, επαγγελματικό και επιστημονικό².

Το θέμα της μετανάστευσης ανέρχεται σε ένα από τα βασικότερα θέματα των κοινωνικών επιστημών³, καθώς πρόκειται για θέμα μείζουσας σημασίας σε παγκόσμιο αλλά και τοπικό επίπεδο. Η Ελλάδα, χώρα υποδοχής πλέον, βιώνει μια νέα πραγματικότητα, μέσα στην οποία «ντόπιοι» και «ξένοι» είναι οι νέοι συμ-πρωταγωνιστές και συν-διαμορφωτές της ιστορίας της.

Αρχικά στην επιστημονική έρευνα και τη βιβλιογραφία που αφορούσε τη μετανάστευση προς την Ελλάδα η πρώτη προσέγγιση του θέματος των μεταναστών ήταν ξενοφοβική και η μετανάστευση αντιμετωπιζόταν ως «κοινωνικό πρόβλημα» που προκαλείται στην κοινωνία υποδοχής. Η αυτονόητη σύνδεση ανάμεσα στη φτώχεια και την εγκληματικότητα σε μια σχέση αιτίας και αποτελέσματος οδηγούσε άκριτα στο συμπέρασμα ότι η φτώχεια, η αποστέρηση και η εξαθλίωση συγκεκριμένων εθνοτικών ομάδων – των Αλβανών συμπεριλαμβανομένων – εξωθούν νομοτελειακά και «μοιραία» στην παραβατικότητα. Έτσι, η κοινωνική κατασκευή της εγκληματικότητας που απαντώνταν συχνά στο δημόσιο λόγο

² Πρόκειται για την περίοδο που άρχισα να αξιοποιώ τις σπουδές μου στην Ελληνική Φιλολογία για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας σε διάφορους φορείς για μετανάστες και ταυτόχρονα να σπουδάζω Κοινωνική Ανθρωπολογία δίνοντας έμφαση στα σεμινάρια που αφορούσαν ζητήματα μετανάστευσης.

³ Γενικά το θέμα της μετανάστευσης φαίνεται να αποτελεί ένα από τα πιο δημοφιλή αντικείμενα έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες. Ενδεικτικά πρβλ. Gilbert, Victor F. - Tatla, Darshan Singh (1984): *Immigrants, Minorities and Race Relations. A Bibliography of Theses and Dissertations Presented at British and Irish Universities, 1900-1981*. London - New York: Mansell.

καθιστούσε συχνά τους μετανάστες και τη συμπεριφορά τους αίτιο μιας «αναπόφευκτα» εμφανιζόμενης ξενοφοβίας και ρατσισμού από την πλευρά της χώρας υποδοχής και του λαού της. Χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δημόσιου / πολιτικού και επιστημονικού λόγου της περιόδου αυτής ήταν οι συζητήσεις που στηρίζονταν στη λογική του τελικού αθροίσματος «κόστους – οφέλους» (λ. χ. τι κερδίζει και τι χάνει η Ελλάδα από την παρουσία των μεταναστών στη γεωγραφική της επικράτεια;), η αντικειμενοποίηση των μεταναστών που δεν εμφανίζονταν ποτέ ως υποκείμενα αλλά πάντοτε ως προβλήματα, η ισχυρή κοινωνική παρουσία των τελευταίων και η περιορισμένη δυνατότητα που τους παρέχονταν να αρθρώσουν το δικό τους λόγο⁴.

Στη συνέχεια η προσέγγιση άρχισε να γίνεται περισσότερο δημοκρατική και φιλελεύθερη και τα βιώματα της μεταναστευτικής διαδικασίας από τους ίδιους τους μετανάστες άρχισαν να αποτελούν αντικείμενο ενδιαφέροντος και έρευνας. Η προσοχή των μελετητών άρχισε να στρέφεται – μεταξύ πολλών άλλων – σε αναλύσεις της μετανάστευσης στην Ελλάδα (όχι πλέον ως πρόβλημα αλλά) ως κοινωνική σχέση και ως διαδικασία, η οποία μορφοποιείται από την ίδια την οργάνωση της ελληνικής κοινωνίας⁵, στην αποδόμηση του ελληνικού μύθου περί ελληνικής πολιτισμικής (εθνοτικής, θρησκευτικής και γλωσσικής) ομο(ιο)γένειας του ελληνικού πληθυσμού και παρουσίαση του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα της Ελλάδας, ιδιαίτερα σε συνδυασμό με την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού στις γειτονικές χώρες⁶, στην αντίκρουση του θεμελιώδους μύθου περί αύξησης της ανεργίας των «ντόπιων» λόγω του μεταναστευτικού ρεύματος και στην ανακατασκευή του επιχειρήματος αυτού στο εντελώς αντίθετο, ότι δηλαδή η αύξηση των μεταναστών στην Ελλάδα οδηγεί στην αύξηση της απασχόλησης του ανθρώπινου δυναμικού μέσα από την αύξηση της κατανάλωσης⁷, στη διαπραγμάτευση των νέων μορφών εργασίας των «ανεπίσημων» μεταναστών και στην ανάδειξη ορισμένων πλευρών της οργάνωσης της ζωής τους, όπως επίσης τις

⁴ Πρβλ. Μαρβάκης, Αθ. - Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 13-20.

⁵ Πρβλ. Πετράκου, Ηλέκτρα (2001): “Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία”, σελ. 31-34: στο Μαρβάκης, Αθ. - Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 31-56.

⁶ Πρβλ. Χριστόπουλος, Δημήτρης (2001): “Το τέλος της εθνικής ομο(ιο)γένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα”, 58-71: στο Μαρβάκης, Αθ. – Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 57-80.

⁷ Πρβλ. Ιωακείμογλου, Ηλίας (2001): “Οι μετανάστες και η απασχόληση”, σελ. 82-93: στο Μαρβάκης, Αθ. – Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 81-94.

διαδικασίες της αποειδίκευσης και αποσυλλογικοποίησης της εργασίας τους και τις οικονομικές και πολιτισμικές επιπτώσεις που αυτές επιφέρουν στους ίδιους τους μετανάστες⁸. Επιπλέον, ξένοι μελετητές ασχολήθηκαν με το φαινόμενο της μετανάστευσης στον ελληνικό και γενικότερο μεσογειακό χώρο, εστιάζοντας την προσοχή όλων στην παλαιότητα του μεταναστευτικού φαινομένου και στον πανάρχαιο πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της μεσογειακής ζώνης και των μεσογειακών χωρών, της Ελλάδας συμπεριλαμβανομένης⁹.

Παρόλη την προσέγγιση της μεταναστευτικής διαδικασίας και των υποκειμένων που πρωταγωνιστούν σε αυτήν, η έρευνα για την εκπαίδευση των τελευταίων στη χώρα υποδοχής παρουσιάζεται ισχνή έως ανύπαρκτη και ο χαρακτηρισμός της «πολυπολιτισμικότητας» στην εκπαίδευση – στην περίπτωση που αναφέρεται – εννοείται ως ενσωμάτωση και αφομοίωση των «αλλοδαπών» στοιχείων στα «γηγενή» και όχι στον εν δυνάμει αμοιβαίο εμπλουτισμό λόγω μιας πολιτισμικής ανταλλαγής σε βάσεις ισοτιμίας.

Η παρούσα μελέτη μου κινείται γύρω από δύο άξονες, έναν ιστορικό και έναν ανθρωπολογικό: Χρησιμοποιώντας ως σημείο αφετηρίας τις μαρτυρίες δέκα Αλβανών πληροφορητών¹⁰ ηλικίας 20 έως 30 περίπου ετών¹¹, έχει ως στόχο – μέσα από τις δικές τους αφηγηματικές πορείες και τις δικές τους εμπειρίες στο χώρο της εκπαίδευσης τόσο στη χώρα καταγωγής τους όσο και στη χώρα υποδοχής – να εξετάσει αφενός βασικά ερωτήματα που σχετίζονται με τους παράγοντες εκείνους που επηρέασαν τη σχέση τους με τον εκπαιδευτικό

⁸ Πρβλ. Ψημμένος, Ιορδάνης (2001): “Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα”: στο Μαρβάκης, Αθ. – Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 95-126.

⁹ Πρβλ. King, Russel (2001): “The troubled passage: migration and cultural encounters in southern Europe”, στο: King, Russel (2001) (ed.): *The Mediterranean Passage. Migration and New Cultural Encounters in Southern Europe*. Liverpool: Liverpool University Press.

¹⁰ Πρόκειται για τους Zef, Flora, Orges, Arthur, Klement, Dilaver, Etleva, Gasment, Erion, Maylinda. Επιμέρους στοιχεία για αυτούς (λ. χ. ηλικία, εκπαίδευση, εργασία) παρουσιάζονται επιγραμματικά και εποπτικά στα παραρτήματα 2, 3 και 4 της παρούσας εργασίας. Εκτενείς περιλήψεις των συνεντεύξεών τους έχουν καταχωρηθεί στο παράρτημα 5.

¹¹ Το νεαρό της ηλικίας τους – εξαιρουμένου του Zef η συνέντευξη του οποίου χρησιμοποιήθηκε μόνο συμπληρωματικά – ήταν ιδιαίτερα σημαντικό στη διεξαγωγή της παρούσας μελέτης, καθώς πρόκειται ηλικιακά για εκείνους τους ανθρώπους που δεν μπόρεσαν να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική τους εκπαίδευση (αλλά και γενικότερα την εκπαιδευτική διαδικασία) στη χώρα καταγωγής, ούτε μπόρεσαν να ενταχθούν αμέσως στη σχολική εκπαίδευση της χώρας υποδοχής. Πρόκειται για εκείνη την ηλικιακή κατηγορία των Αλβανών που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα της, κοινωνικό γεγονός που αποτέλεσε δημογραφική αιμοραγία για την όμορρη Αλβανία.

θεσμό τόσο της κομμουνιστικής όσο και της μετακομμουνιστικής Αλβανίας, αφετέρου και-
ρια σημεία που σχετίζονται με τις συνιστώσες εκείνες που διαμόρφωσαν τη σχέση των
Αλβανών μεταναστών με το εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας, της χώρας που τους
υποδέχτηκε.

Η συγκεκριμένη εργασία εγγράφεται στη σφαίρα ενός σχετικά νέου (για την Ελλάδα)
κλάδου της ανθρωπολογίας, της ανθρωπολογίας της εκπαίδευσης. Πρόκειται για τη συμβολή
της πολιτισμικής ανθρωπολογίας στον τομέα της εκπαίδευσης και εξετάζει θεματικές όπως
το περιεχόμενο της εκπαίδευσης και τους τρόπους και τόπους που αυτή λαμβάνει χώρα, τις
εμφανείς και τις λανθάνουσες λειτουργίες της που προκύπτουν από τη σχέση της εκπαιδευ-
τικής πράξης με το κοινωνικό σύνολο που την περιβάλλει, όπως επίσης και τις λειτουργίες
της που προκύπτουν από τη δομή και την οργάνωση της ίδιας της εκπαιδευτικής διαδικασίας,
το πλέγμα σχέσεων που διαμορφώνεται μεταξύ των ατόμων και των κοινωνικών ομάδων που
φανερά ή λιγότερο φανερά εμπλέκονται σε αυτήν¹².

Ο ιστορικός άξονας δίνει έμφαση στην προφορική ιστορία που επίσης σχετικά
πρόσφατα (μόλις την τελευταία δεκαετία) άρχισε να γίνεται αποδεκτή στην Ελλάδα ως αξιό-
πιστη ιστορική πηγή αλλά και ως νέα σύλληψη της ιστορίας που αναζητά τον αντίκτυπο των
εκάστοτε κοινωνικών αλλαγών στη βιωμένη εμπειρία των απλών ανθρώπων της καθημερι-
νότητας¹³. Η μετατόπιση των ενδιαφερόντων της ιστορίας από τους επιφανείς ηγέτες και
τους αγώνες τους για την άνοδο στην εξουσία στους αφανείς ανθρώπους η ζωή των οποίων
δέχεται τις επιπτώσεις των πράξεων των πρώτων, οδηγεί σε μια δικαιότερη εκτίμηση του
παρελθόντος, καθώς τα βιώματα οποιουδήποτε ατόμου δύνανται να χρησιμοποιηθούν ως
πρωτογενής πηγή και άνθρωποι και των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων μπορούν να ανέλ-
θουν στο ιστορικό προσκήνιο και να γίνουν βασικοί διαδραματιστές του. Με τον τρόπο αυτό
η προφορική ιστορία επιτρέπει την ανασύσταση και αναδημιουργία της περίπλοκης και
πολύπλευρης πραγματικότητας ακριβώς λόγω αυτού του εγγενούς της χαρακτηριστικού της
πολυφωνίας και γίνεται σημείο εφόρμησης για τη μετατόπιση του κέντρου βάρους και
πολλών συναφών κοινωνικών επιστημών. Επιπλέον, νέα ερευνητικά πεδία γεννώνται στην
ιστορική έρευνα, όπως η ιστορία της οικογένειας, της κοινότητας, των έμφυλων ρόλων, των
ανθρώπινων σχέσεων, της παιδικής ηλικίας¹⁴. Η παρούσα εργασία εστιάζοντας στο θέμα της

¹² Πρβλ. Σωτηρόπουλος, Λεωνίδας (2002): *Ανθρωπολογία στην εκπαίδευση. Τι μπορεί να προσφέρει η πολιτισμική ανθρωπολογία στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 19-63.

¹³ Πρβλ. Thompson, Paul, (2002): *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*. (α' έκδ. στα αγγλικά: *The Voice of the Past – Oral History*). Αθήνα: Πλέθρον, σελ. 23.

¹⁴ Πρβλ. Thompson, ό. π., σελ. 30-38.

εκπαίδευσης αγγίζει εξ ορισμού τους τομείς αυτούς και μετατρέπει τους πάλαι κοινώς αποκαλούμενους «παράνομους» μετανάστες και νυν μαθητές-οικοδόμους και μαθήτριες-εργαζόμενες σε πρωταγωνιστές και – σε τελική ανάλυση – συν-διαμορφωτές της ελληνικής ιστορίας.

Αρκετά είναι τα ερωτήματα που τίγονται, όπως λ.χ. πόσες και ποιες ήταν οι εκπαιδευτικές βαθμίδες στην Αλβανία; Ποιες ήταν οι σχέσεις των Αλβανών μαθητών με το σχολείο τους και υπό ποιες συνθήκες διαμορφώνονταν αυτές; Ποιοι παράγοντες επιδρούσαν θετικά ή αρνητικά στη συνέχεια ή όχι της εκπαίδευσης σε ανώτερες βαθμίδες; Ποιες σχολικές αναμνήσεις έχουν επιβιώσει στη μνήμη των μαθητών και πώς αναπαριστάται διαμέσου αυτών η σχολική καθημερινότητα; Πώς αλλάζει η μνήμη αυτή για το σχολικό γίνεσθαι με την κατάρρευση του κομμουνισμού και πώς εμπλέκεται η εκπαιδευτική αυτή αλλαγή και γίνεται μέρος ενός γενικότερου συνόλου κοινωνικών αλλαγών, όπως για παράδειγμα η κατάρρευση του θεσμού της κολεκτίβας, η δίψα για εσωτερική μετακίνηση σε μεγαλύτερες και πολυπληθέστερες αλβανικές πόλεις – γεγονός που σηματοδοτεί και την έναρξη μιας καινούριας αστικοποίησης –, η ακόμη μεγαλύτερη δίψα για «άνοιγμα» στο – μέχρι τότε παντελώς άγνωστο – κόσμο, γεγονός που έφερε ως αποτέλεσμα τη μαζική μετανάστευση προς το εξωτερικό;

Και ακολουθώντας την αφηγηματική πορεία των συνεντεύξεων στη χώρα υποδοχής, μέλημα της μελέτης αυτής είναι να εξετάσει κάποια επιπρόσθετα ζητήματα: Ποιες ήταν οι επιδράσεις της απόφασης για τη συμμετοχή στη μεταναστευτική διαδικασία στην εκπαιδευτική πορεία των Αλβανών μαθητών; Ποια ήταν η κοινωνική θέση που τους περίμενε στη χώρα υποδοχής και με ποιο τρόπο τους εμπόδιζε να εμπλακούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα; Ποιοι παράγοντες συνέβαλαν στην υπέρβαση της αδυναμίας αυτής δημιουργώντας έτσι γόνιμο έδαφος για την επανασύνδεση των Αλβανών μεταναστών – ενήλικων πλέον – με την εκπαιδευτική διαδικασία στην Ελλάδα; Πώς βιώνεται τελικά η συμμετοχή αυτή στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα από τους ίδιους τους μετανάστες, τις οικογένειες και το σόι τους, τις παρέες και τις ομαδώσεις στις οποίες συμμετέχουν, από τους ανθρώπους με τους οποίους μοιράζονται τους ίδιους εργασιακούς χώρους; Και πώς τα βιώματα αυτά καταγράφονται στο εσωτέρο και συναισθηματικό κόσμο των μεταναστών, πώς αναλύονται και επεξεργάζονται, πώς γίνονται αφορμή για τη γένεση στάσεων ζωής απέναντι στο θέμα της εκπαίδευσης και τη λήψη αποφάσεων σχετικά με αυτό, πώς επιδρούν και διαμορφώνουν περαιτέρω επιθυμίες και σχέδια, και – σε τελική ανάλυση – πώς παράγουν διάθεση αναστοχασμού για το χρόνο που παρήλθε, το παρόν που βιώνεται και το μέλλον που πλησιάζει, άμεσο αλλά και απώτερο;

Αρκετά είναι και τα ερωτήματα που – μεταξύ άλλων και λόγω μη κατοχής της αλβανικής γλώσσας από τη γράφουσα – δε θίχτηκαν, όπως για παράδειγμα: Ποια ήταν τα σχολικά βιβλία στην κομμουνιστική και μετακομμουνιστική περίοδο στην Αλβανία, ποια μοντέλα πολιτών προωθούσαν και με ποιο τρόπο συνέβαλαν στην κομμουνιστική αγωγή των μαθητών; Από ποιους αποτελούνταν η συντακτική επιτροπή και ποιες οι σχέσεις της με τα υπόλοιπα υποκείμενα που εμπλέκονταν στην εκπαιδευτική διαδικασία; Με ποιους τρόπους η κομμουνιστική σχολική εκπαίδευση επηρέασε τον τρόπο σκέψης των μεταναστών και πώς αυτός μετεξελίχθηκε στο νέο ιδεολογικό περιβάλλον και τις νέες κοινωνικές συνθήκες της χώρας υποδοχής;

Για την αναλυτική προσέγγιση της συγκεκριμένης θεματικής χρησιμοποίησα, όπως προαναφέρθηκε, συνεντεύξεις Αλβανών μεταναστών, στους οποίους η ίδια δίδαξα κάποια βασικά πράγματα για την ελληνική γλώσσα κατά το σχολικό έτος 2001-2002 στο πλαίσιο ενός ετήσιου εθελοντικού εκπαιδευτικού προγράμματος που διοργάνωσε η Ελληνική Ευαγγελική (Ε.Ε.Ε.) Εκκλησία του Βόλου.

Τους συγκεκριμένους πληροφορητές τους γνωρίζω ήδη από το 2000, περίοδος της εγκατάστασής μου στο Βόλο και των προσπαθειών γνωριμίας και ενσωμάτωσής μου στην τοπική κοινωνία. Οι διαπροσωπικές μου σχέσεις μαζί τους – πέρα από τα μαθήματα νεοελληνικής γλώσσας ετήσιας διάρκειας και συχνότητας δύο φορές εβδομαδιαίως – συνίστανται αφενός σε επαφές εντός της Ευαγγελικής Κοινότητας, όπως στην κυριακάτικη συνάντηση της Λατρείας¹⁵ και στην οποία σε γενικές γραμμές συμμετείχα και – με σχετικά ολιγόχρονες διακοπές – συνεχίζω να συμμετέχω μέχρι σήμερα, σε επίσημες και ανεπίσημες κοινωνικές εκδηλώσεις της εν λόγω Εκκλησίας (λ. χ. μουσικές εκδηλώσεις, οργάνωση διαλέξεων, συνεστιάσεις για τη σύσφιξη των σχέσεων των μελών και των φίλων της, εξορμήσεις στη φύση, συγκεντρώσεις και συζητήσεις σε σπίτια των (τυπικών ή άτυπων) μελών της. Αφετέρου συνίστανται σε επαφές εκτός της Ε.Ε. τόσο εργασιακού χαρακτήρα (λ. χ. προσωπική μου διαμεσολάβηση για ανεύρεση εργασίας σε διάφορους πληροφορητές, βοήθεια στη διεκπεραίωση γραφειοκρατικών υποθέσεων (λ. χ. στον Ο.Α.Ε.Δ.), όσο και εκπαιδευτικού χαρακτήρα (λ. χ. ως ένα βαθμό υποστήριξη της συνέχισης της εκπαίδευσής τους τόσο από συμβουλευτική όσο και από διδακτική άποψη). Έτσι, αφενός η μακρόχρονη αφετέρου η ποικιλόμορφη επαφή με τους πληροφορητές μου σε διάφορους τομείς έκανε εφικτή τη δημιουργία μιας οικειότητας και ενός είδους συνεργασίας που ξεκίνησε από ενός τύπου θρησκευτική βάση αλλά επεκτάθηκε πολύ πέρα από αυτή και έτσι είχα τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσω

¹⁵ Αντιστοιχεί με την Θεία Λειτουργία της Ορθόδοξης Ελληνικής Εκκλησίας.

στην παρούσα μελέτη υλικό πολύ πλουσιότερο (αν και λιγότερο συστηματικά παρουσιασμένο) από ότι αποκόμισα στις συνεντεύξεις.

Αν και αρχικά είχα εντελώς αντίθετες επιδιώξεις, τελικά ο ανδρικός λόγος είναι δυναμικότερα παρών στην παρούσα μελέτη. Αυτό αντικατοπτρίζει ως ένα μεγάλο βαθμό την ποσόστωση ανδρών και γυναικών στη συγκεκριμένη ομάδα. Οι αλλοδαπές μετανάστριες που – κατά κάποιο τρόπο – ανήκουν στην – έτσι κι αλλιώς αξιοσημείωτα μικρή – ευαγγελική ομάδα σχεδόν εξαντλούνται στις τρεις μετανάστριες, στις μαρτυρίες των οποίων στηρίχτηκα, εξαιρουμένων άλλων τόσο περίπου, η ελληνική γλώσσα των οποίων δεν επιτρέπει σε ικανοποιητικό βαθμό την ανταλλαγή απόψεων σχετικά με το εκπαιδευτικό θέμα.

Επιπλέον η πλειοψηφία των πληροφορητών μου έχουν μη αστική καταγωγή. Μοναδική εξαίρεση αποτελούν δύο αδελφές πληροφορήτριες, η Etleva και η Maylinda, οι οποίες κατάγονται από το Αργυρόκαστρο. Η αναλογία ή μάλλον η δυσαναλογία αυτή στο δείγμα (αστική – μη αστική καταγωγή) δεν είναι τίποτε άλλο από ένας αντικατοπτρισμός της δυσαναλογίας της αστικής ή μη καταγωγής του συνόλου των Αλβανών μελών της Ε.Ε. του Βόλου. Έτσι, χωρίς αμφιβολία, τα βιώματα των πληροφορητών μου τόσο στον χώρο της εκπαίδευσης όσο και στην κοινωνία γενικότερα είναι βιώματα ανθρώπων που προέρχονται από αγροτικές περιοχές και ως εκ τούτου διαφέρουν αρκετά των βιωμάτων ανθρώπων αστικής προέλευσης, τα οποία δεν είχα την ευκαιρία ούτε τη δυνατότητα να περιλάβω στη μελέτη μου. Έτσι, αυτό θα ήταν θέμα ιδιαίτερα ενδιαφέρον για μια άλλη μελέτη ή για μια διεύρυνση της παρούσας.

Η εργασία μου διαθρώνεται σε δύο μεγάλες ενότητες, από τις οποίες η πρώτη αφορά το εκπαιδευτικό σύστημα στην Αλβανία και η δεύτερη το εκπαιδευτικό σύστημα στην Ελλάδα που απευθύνεται σε ενήλικες μετανάστες, πάντα έτσι όπως βιώνεται και εκλαμβάνεται από τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα, τους μετανάστες. Η πρώτη ενότητα περιλαμβάνει δύο υποενότητες, οι οποίες αφορούν το σχολείο και την εκπαιδευτική διαδικασία στην Αλβανία η πρώτη κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού συστήματος (1944-1991) και η δεύτερη τα χρόνια από την κατάρρευση του κομμουνισμού μέχρι και την έναρξη της μεταναστευτικής διαδικασίας. Η δεύτερη ενότητα σχετικά με τη συνέχιση της εκπαίδευσης των Αλβανών μεταναστών στη χώρα υποδοχής περιλαμβάνει επίσης δύο υποενότητες, από τις οποίες η πρώτη αφορά τα χρόνια των μεταναστών στην Ελλάδα μέχρι και το 1994, περίοδος κατά την οποία δεν υπήρχε ακόμη επίσημη πολιτική στρατηγική «νομιμοποίησης» των μεταναστών από την ελληνική κυβέρνηση και η δεύτερη το χρονικό διάστημα από την έναρξη της διαδικασίας τακτοποίησης των γραφειοκρατικών τους «εκκρεμοτήτων» μέχρι και σήμερα.

Η μελέτη ολοκληρώνεται με ένα σχετικά αναλυτικό κεφάλαιο, όπου γίνεται απόπειρα συστηματικής και εποπτικής παρουσίασης των βασικότερων συμπερασμάτων μου, συμπεριλαμβανομένων κάποιων ερωτημάτων προς μελλοντική διερεύνηση, ενώ στο τέλος υπάρχουν έξι παραρτήματα που περιλαμβάνουν κάποια βασικά στοιχεία για τις συνεντεύξεις, τους πληροφορητές, δύο εποπτικούς πίνακες με επιγραμματικές πληροφορίες, μεταξύ άλλων για την εκπαίδευση και τα επαγγέλμά τους τόσο στη χώρα καταγωγής όσο και τη χώρα υποδοχής, και τον οδηγό του ερωτηματολογίου που χρησιμοποιήθηκε. Το τελευταίο παράρτημα περιλαμβάνει ιδιαίτερα αναλυτικές περιλήψεις των συνεντεύξεων, καθώς έχει σκοπό να φέρει τον αναγνώστη σε μια πιο άμεση επαφή με τους αφηγηματικούς λόγους των πληροφορητών που είναι ιδιαίτερα αναλυτικοί και περιγραφικοί.

Πριν ολοκληρώσω την εισαγωγή θεωρώ απαραίτητη μία συνοπτική παρουσίαση της Ε.Ε. του Βόλου, όπως επίσης και του γενικότερου θρησκευτικοφιλοσοφικού πλαισίου στο οποίο εντάσσεται, του Προτεσταντισμού, καθώς η Ε.Ε. ήταν ο φορέας που υλοποίησε τα μαθήματα γλωσσικής κατάρτισης και ενθάρρυνε τους μετανάστες στη συνέχιση της εκπαίδευσής τους τόσο σε επίπεδο συμβουλευτικής όσο και σε επίπεδο (άμεσης ή έμμεσης) οικονομικής υποστήριξης, ενώ η προτεσταντική ιδεολογία ήταν / είναι εκείνη που κυοφόρησε / κυοφορεί μια ιδιαίτερα θερμή στάση απέναντι στην εκπαίδευση του ατόμου και της χρησιμοποίησής της στον εργασιακό χώρο.

Μια σύντομη, λοιπόν, ιστορική αναδρομή στη σχέση της προτεσταντικής ηθικής και της εργασίας, έτσι όπως έχει διερευνηθεί από το Max Weber, θα βοηθήσει ενδεχομένως στην κατανόηση του θρησκευτικού πλαισίου μέσα στο οποίο οι πληροφορητές μου ως «μέλη»¹⁶ της συγκεκριμένης θρησκευτικής κοινότητας ενθαρρύνθηκαν να επανασυνδεθούν με την εκπαιδευτική διαδικασία στη χώρα υποδοχής αποκτώντας έτσι τυπικά (δίπλωμα) και ουσιαστικά (κατάρτιση, μόρφωση) προσόντα που θα τους οδηγήσουν στη βελτίωση της επαγγελματικής τους κατάστασης και συνεπώς στην καλύτερευση της οικονομικής και κοινωνικής τους θέσης.

Ξεκινώντας από τη Γερμανία, όπου ως αντίδραση προς την επικρατούσα Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία γεννήθηκε ο Προτεσταντισμός¹⁷, η λέξη που χρησιμοποιείται για το επάγγελμα είναι η λέξη *Beruf* που αντιστοιχεί με την αγγλική λέξη *Calling* και που σημαίνει

¹⁶ Χρησιμοποιώ τον όρο αυτό πάντα με την πολύ γενικευτική του σημασία.

¹⁷ Πρβλ. Schaff, Philip (1994): *History of the Christian Church Modern Christianity. The German Reformation* (vol. VII). Michigan: Eermans, σελ. 166-167 και Latourette, Kenneth Scott (1975): *A History of Christianity. Reformation to the Present (A. D. 1500 – A.D. 1975)* (vol. II). San Francisco: Harper & Row, σελ. 703-744.

“έργο ζωής” και υποδηλώνει τη θρησκευτική παράσταση μιας αποστολής δοσμένης από το Θεό¹⁸. Ανάλογες λέξεις υπήρχαν σε όλους τους λαούς που στην πλειοψηφία τους ήταν Προτεστάντες αλλά όχι «πιστοί» άλλων χριστιανικών δογμάτων ή άλλων θρησκειών. Στους κόλπους του Προτεσταντισμού αυξάνεται η σημασία του επαγγέλματος, καθώς απορρίπτεται ο μοναχισμός ως άρνηση της εκπλήρωσης των υποχρεώσεων του ανθρώπου στον κόσμο αυτό απέναντι στο Θεό, ενώ η εργασία σε ένα επάγγελμα μεταφράζεται ως εξωτερική έκφραση της αδελφικής αγάπης: με τον καταμερισμό της εργασίας κάθε άνθρωπος εξαναγκάζεται να εργάζεται (και) για άλλους.

Βέβαια, στους κόλπους του προτεσταντισμού υπήρξαν και υπάρχουν διαφορετικές προσλήψεις της έννοιας της εργασίας. Έτσι, για το Λούθηρο η εγκόσμια επαγγελματική ζωή θεωρήθηκε ως ηθική στάση του ανθρώπου απέναντι στο Θεό και το κάθε άτομο όφειλε να μένει σταθερά και πάντα στο ίδιο επάγγελμα που του δόθηκε (που προοριζόταν) από το Θεό¹⁹. Ο Pascal αντίθετα αντιμετώπισε την εκάστοτε εγκόσμια δραστηριότητα ως ματαιοδοξία και πανουργία, ενώ το Τάγμα των Ιησουϊτών θεώρησε την εργασία ως μια ωφελμιστική προσαρμογή στον κόσμο. Η λουθηρανική ιδέα του επαγγέλματος προετοιμάστηκε πάντως από τους Γερμανούς μυστικιστές, οι οποίοι υποστήριζαν την εξίσωση των θρησκευτικών αξιών και των εγκόσμιων απασχολήσεων, ενώ απέρριψαν τις παραδοσιακές μορφές της ασκητικής πρακτικής²⁰.

Οι τέσσερις βασικοί φορείς του ασκητικού προτεσταντισμού είναι ο καλβινισμός, ο πιετισμός, ο μεθοδισμός και τα βαπτιστικά δόγματα.

Συγκεκριμένα, ο καλβινισμός ήταν εκείνος που εξαπλώθηκε κυρίως στην Ολλανδία, την Αγγλία και τη Γαλλία μετά από πολλαπλούς πολιτικούς και πολιτιστικούς αγώνες το 16^ο και 17^ο αιώνα. Βασικό δόγμα του είναι η *από θεία χάρη επιλογή*²¹ που εκφράστηκε στο

¹⁸ Πρβλ. Ozment, Steven (1980): *The Age of Reform 1250-1550. An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*. New Haven and London: Yale University Press, σελ. 261 και Weber, Max (1984): *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (σειρά: Κοινωνιολογική Βιβλιοθήκη). Αθήνα: Gutenberg, σελ. 69.

¹⁹ Weber, ό.π., σελ. 75.

²⁰ Πρβλ. Schaff, Philip (1994): *History of the Christian Church. The Middle Ages* (vol. VI). Michigan: Eermans, σελ. 232-243.

²¹ Πρόκειται για το δόγμα του προκαθορισμού, όπως παρουσιάζεται και αναλύεται στο Schaff, Philip (1994): *History of the Christian Church Modern Christianity. The Swiss Reformation* (vol. VIII). Michigan: Eermans, σελ. 545-546. Το ιδιαίτερα βασικό αυτό δόγμα της προτεσταντικής πίστης δε γίνεται αποδεκτό από όλες τις επιμέρους προτεσταντικές ομάδες, πολλές από τις οποίες εστιάζουν στην πίστη ως μέσο σωτηρίας και συνεπώς το υποκείμενο δεν επιλέγεται (για τη σωτηρία) από την

κείμενο της *Ομολογίας του Westminster* το 1647. Το δόγμα αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη γέννηση του αισθήματος μιας ανήκουστης εσωτερικής μοναξιάς του μεμονωμένου ανθρώπου λόγω της απόλυτης κατάργησης της σωτηρίας του ανθρώπου διαμέσου της εκκλησίας και των μυστηρίων, γεγονός που αποτελεί αποφασιστική διαφοροποίηση και αντίθεση από τον καθολικισμό, όπως επίσης και την καλλιέργεια του αισθήματος της απόλυτης εμπιστοσύνης μόνο προς το Θεό. Έτσι, το άτομο αποσπάται από τον κόσμο και υποτάσσεται στην υπηρεσία της δόξας του Θεού διαμέσου της κοινωνικής του προσφοράς, μεταξύ άλλων και μάλιστα σε περίοπτη θέση διαμέσου της επαγγελματικής του δραστηριότητας. Η τελευταία εγγράφεται στη σφαίρα υπηρεσίας για την ωφελιμότητα του ανθρώπινου γένους με μοναδικό στόχο πάντα την προαγωγή της δόξας του Θεού και τη μυστικιστική ένωση του ανθρώπου με το Δημιουργό του²².

Ο πιετισμός εμφανίστηκε κυρίως στην Ολλανδία και υιοθέτησε επίσης το δόγμα του προκαθορισμού με όλες τις επακόλουθες κοινωνικές συνέπειες που αναφέρθηκαν πιο πάνω στην περίπτωση του καλβινισμού. Με την πάροδο του χρόνου ο πιετιστικός ασκητισμός μετασχηματίστηκε σε καθαρά εγκόσμια δραστηριότητα, μια μεθοδικά εκλογικευμένη ηθική συμπεριφορά του ατόμου και μια αναγκαιότητα απόδειξης της πίστης του ατόμου στην εγκόσμια επαγγελματική ζωή. Επίσης στον πιετισμό τονίζεται η συγκινησιακή πλευρά της θρησκείας που οδηγεί στην πρακτική επιδίωξη της απόλαυσης της σωτηρίας στον παρόντα κόσμο σε αντίθεση με τη διεξαγωγή θρησκευτικού αγώνα για την εξασφάλιση της μέλλουσας ζωής²³. Έτσι γίνεται απόπειρα εξασφάλισης της σωτηρίας μέσα στην παγκόσμια επαγγελματική ζωή, που συνεπάγεται έναν αυστηρό έλεγχο της συμπεριφοράς στο επάγγελμα και ακόμη πιο στέρεα θρησκευτική αγκίστρωση της επαγγελματικής ηθικής: «ο ίδιος ο Θεός ευλογεί τους εκλεκτούς του με την επιτυχία των εργασιών τους»²⁴.

Ο μεθοδισμός εξαπλώθηκε κυρίως στην Αμερική και αποχωρίστηκε από την αγγλικανική εκκλησία. Πρόκειται για το αγγλοαμερικανικό κίνημα που είναι αντίστοιχο του

«ανώτερη θεϊκή δύναμη» αλλά επιλέγει συνηδαιτά προσωπικές θρησκευτικές / θεωρητικές αποφάσεις που οδηγούν σε συγκεκριμένες έμπρακτες στάσεις ζωής και συμπεριφοράς σε κάθε τομέα της ζωής του, μεταξύ άλλων και τον επαγγελματικό. Πρβλ. Harbison, Harris (¹²1966): *The Age of Reformation*. New York: Cornell University Press, σελ. 46-50.

²² Πρβλ. Weber, ό. π., σελ. 112-121.

²³ Πρβλ. Ozment, Steven (1980): *The Age of Reform 1250-1550. An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*. New Haven and London: Yale University Press, σελ. 82-98.

²⁴ Πρβλ. Weber, ό.π., σελ. 112-121.

ευρωπαϊκού ηπειρωτικού πιετισμού, το οποίο συνδυάζει έναν συναισθηματικό αλλά και έναν ασκητικό τύπο θρησκείας. Το βασικό χαρακτηριστικό του είναι η μεθοδική συστηματικότητα της συμπεριφοράς του ατόμου για την επίτευξη της *certitudo salutis*²⁵. Το άτομο μπορεί να θεωρεί, βέβαια, τη σωτηρία του, όταν οι πράξεις του στο καθημερινό βίο – της εργασίας συμπεριλαμβανομένης – χαρακτηρίζονται από αρετές, όπως επιμέλεια, συνέπεια, ακρίβεια δράσης, πνεύμα βοήθειας.

Το βαπτιστικό κίνημα με τις πολυπληθείς υποδιαίρεσεις του (λ. χ. Μεννονίτες, Κουάκεροι) αρχικά εκφράσθηκε ως αντίθεση στον καλβινισμό. Η βασική του ιδεολογία εστιάζεται σε δύο σημεία: α) τη θρησκευτική κοινότητα ως μια κοινότητα μόνο των προσωπικά πιστών και αναγεννημένων ατόμων και β) αυστηρή αποφυγή του κόσμου, δηλαδή της μη απόλυτα αναγκαίας επαφής με τους κοσμικούς ανθρώπους²⁶ και απόλυτη προσαρμογή στα πρότυπα της ζωής των πρώτων χριστιανών²⁷.

Γενικά και συνοπτικά θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς για τον προτεσταντισμό σε όλες του τις επιμέρους εκφάνσεις ότι διαμέσου της ιδεολογίας του ο χριστιανικός ασκητισμός εισχώρησε στην εγκόσμια καθημερινή ζωή και συντελέστηκε μια μεθοδική και ορθολογική μεταμόρφωση αυτού του κόσμου έχοντας (αυτή η μεταμόρφωση) ως στόχο «κάτι από αυτόν τον κόσμο για αυτόν τον κόσμο». Με τον τρόπο αυτό ενίσχυσε το πνεύμα του καπιταλισμού²⁸.

Παρατηρείται, με άλλα λόγια, μια συνάφεια των θεμελιακών θρησκευτικών ιδεών του ασκητικού προτεσταντισμού και των αξιωμάτων του για την καθημερινή οικονομική συμπεριφορά. Συγκεκριμένα: Αφενός ο πλούτος θεωρείται σοβαρός κίνδυνος, ενώ η κτήση αποτελεί κίνδυνο για χαλάρωση, αφετέρου η σπατάλη χρόνου θεωρείται σοβαρή αμαρτία, η

²⁵ Πρβλ. Walker, Williston - Norris, Richard - Lotz David - Handy, Robert (1985): *A History of the Christian Church*. New York: Scribners, σελ. 596-606.

²⁶ Επομένως, τα βαπτιστικά κινήματα στο σύνολό τους αντιστέκονται στο θεσμό της εκπαίδευσης και διαφωνούν για τη χρησιμότητά της στον άνθρωπο και το κοινωνικό σύνολο.

²⁷ Πρβλ. Weber, ό. π., σελ. 125-134.

²⁸ Πρβλ. Weber, ό. π., 141-142, όπως επίσης και Ozment, ό. π., σελ. 260-261, ο οποίος παρουσιάζοντας τις απόψεις για την κοινωνική φιλοσοφία του Λούθηρου συμφωνεί εν μέρει με τις κοινωνιολογικές απόψεις του Weber περί ενίσχυσης του καπιταλιστικού πνεύματος από την προτεσταντική ηθική, τονίζοντας, όμως, ότι οι δύο πρώτες γενιές του προτεσταντισμού (πρώιμες λουθηρανικές και καλβινιστικές κινήσεις) λειτουργούσαν στα κοινωνικοοικονομικά πλαίσια του ασκητικού μεσαιωνικού χριστιανισμού, αν και ήδη σε εκείνες αναγνωρίζει κανείς κάποια σπέρματα καπιταλιστικού πνεύματος.

οποία αποφεύγεται με τη δραστήρια εκτέλεση του θελήματος του Θεού σε ένα επάγγελμα , οπότε η αδιάκοπη σωματική ή πνευματική εργασία καθίσταται απαραίτητη.

Τα κίνητρα για την αδιάκοπη εργασία είναι αφενός το επιχείρημα ότι η εργασία ως δοκιμασμένο από παλιά ασκητικό μέσο αποτελεί προληπτικό μέσο εναντίον όλων των πειρασμών και της «ακάθαρτης» ζωής και αφετέρου το επιχείρημα ότι η εργασία μπορεί να αποτελέσει έναν καθ' εαυτό σκοπό της ζωής γενικά²⁹. Επομένως η απροθυμία για εργασία αποτελεί σύμπτωμα έλλειψης της χάρης του Θεού, ενώ ο οικονομικός κόσμος ερμηνεύεται ως έκφραση της θείας πρόνοιας. Έντονη είναι η ιδέα του καθήκοντος του ανθρώπου απέναντι στην ιδιοκτησία που του έχει εμπιστευθεί ο Θεός, καθώς ο ίδιος δεν είναι τίποτε άλλο από υπηρετικός διαχειριστής, άρα ένας περιορισμός της κατανάλωσης, και ιδιαίτερα της πολυτελούς, ανήκει για τους περισσότερους Προτεστάντες στη σφαίρα του αυτονόητου. Από την πλευρά της παραγωγής του ιδιωτικού οικονομικού πλούτου ο προτεσταντικός ασκητισμός μάχεται κατά της αδικίας και της ορμέμφυτης απληστίας, καθώς η επιδίωξη του πλούτου καθ' εαυτόν θεωρείται αποκορύφωμα της αμαρτίας αλλά ο πλούτος ως καρπός της επαγγελματικής εργασίας θεωρείται ευλογία του Θεού.

Έτσι, με τον Προτεσταντισμό αρχίζει να εμφανίζεται ένα αστικό επαγγελματικό ήθος. Βασικό χαρακτηριστικό του αστού επιχειρηματία αποτελεί η ορθή ηθική συμπεριφορά και ορθή χρήση του πλούτου: μέσα στο πλαίσιο αυτό αποκτάται η αίσθηση της εκπλήρωσης του θεϊκού του χρέους. Παράλληλα κάνουν την εμφάνισή τους συνειδητοί και ασυνήθιστα επιμελείς εργάτες προσκολλημένοι στην εργασία τους σαν σε σκοπό ζωής ηθελμένο από το Θεό. Το αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής είναι η αντιμετώπιση της εργασίας ως επάγγελμα που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του σύγχρονου εργάτη όπως και η αντίστοιχη αντίληψη της απόκτησης για τον εργοδότη.

Σύμφωνα με την άποψη του υπεύθυνου της τοπικής Ε.Ε., όντως ο προτεσταντισμός δίνει έμφαση στην ατομική υπευθυνότητα³⁰ και έτσι, πράγματι ο Προτεσταντισμός ενίσχυσε το πνεύμα της εργασίας και κατ' επέκταση της προσπάθειας για μέγιστη απόδοση με βάση ψυχικά χαρακτηριστικά του ατόμου, όπως συνέπεια, υπευθυνότητα, ενάργεια πράξεων, συνεργασία αλλά και μορφωτικά στοιχεία, όπως βασική μόρφωση, επιμόρφωση, τεχνολογική κατάρτιση, εξειδίκευση, απόκτηση βασικών γνώσεων και δεξιοτήτων σε παρεμφερείς τομείς με το βασικό επάγγελμα. Έτσι, έμμεσα ενισχύεται το πνεύμα του καπιταλισμού, αν και

²⁹ Πρβλ. τη ρήση του Αποστόλου Παύλου *ο μη εργαζόμενος μηδ' εσθιέτω*.

³⁰ Αυτό φαίνεται για παράδειγμα και από την προτεσταντική προσέγγιση του θέματος της σωτηρίας που είναι αποτέλεσμα καθαρά ατομικής προσπάθειας και κανενός μεσολαβητή όπως στην Ορθοδοξία και τον Καθολικισμό.

θεωρητικά ο κομμουνισμός υπό τη μορφή της κοινοκτημοσύνης είναι – σύμφωνα με την προτεσταντική αντίληψη – η ιδεατή μορφή του Χριστιανισμού. Ωστόσο αρκετές φορές είναι δύσκολο έως αδύνατο να εφαρμοστεί στην πράξη. Έτσι, ακόμη κι αν η πρώτη εκκλησία διακατεχόταν από ένα είδος «σοσιαλιστικού» πνεύματος, ήδη στην Αγία Γραφή υπάρχουν και καπιταλιστικές ενδείξεις, όπως στο παράδειγμα του Ανανία και της Σαπφείρας³¹, οι οποίοι σκέφτονται και εργάζονται για το ατομικό τους συμφέρον. Ο Προτεσταντισμός ιδεολογικά συνέβαλε στην άνθιση του καπιταλισμού, καθώς διαδίδει την ιδέα ότι ο άνθρωπος πρέπει καθετί που πράττει στον επαγγελματικό τομέα, να το πράττει όσο το δυνατόν καλλίτερα γιατί το κάνει – όχι για τον εαυτό του ή τους συνανθρώπους του αλλά – για το Θεό. Έτσι, κάνοντας κάτι τόσο καλά και εργαζόμενος κανείς τόσο πολύ, αποκτά περιουσία. Άλλωστε, στις *Παροιμίες* αναφέρεται ότι ο τεμπέλης δεν πρέπει να τρώει. Με άλλα λόγια μέσα στην ίδια την *Αγία Γραφή* εντοπίζονται οδηγίες για τη σχέση του ανθρώπου με την εργασία και την εξ αυτής αμοιβή του.

Η Ε.Ε.Ε. του Βόλου, τώρα, είναι μία μικρή θρησκευτική κοινότητα που δογματικά ανήκει στη μεγαλύτερη οικογένεια των καλβινιστικών εκκλησιών. Περιλαμβάνει γύρω στα είκοσι «επίσημα» μέλη και γύρω στα τριάντα με σαράντα «ανεπίσημα» μέλη.

Χρησιμοποιώ τον όρο «επίσημα» μέλη για να δηλώσω τα άτομα εκείνα, τα οποία είναι εγγεγραμμένα ως μέλη της τοπικής Ε.Ε. του Βόλου και τα οποία έχουν δικαίωμα ψήφου στις αποφάσεις που αφορούν την τοπική Εκκλησία, όπως επίσης και δικαίωμα ελέγχου στην διαχείριση των οικονομικών της. Στις υποχρεώσεις τους συγκαταλέγεται – μεταξύ άλλων – η απόδοση του 10% των εισοδημάτων τους σε μηνιαία βάση. Από τους πληροφορητές μου την ιδιότητα του «επίσημου» μέλους κατέχουν επτά. Εξαιρουμένου ενός μέλους – πληροφορητή, του οποίου η οικογένεια (γονείς και αδελφή) ανήκει επίσης «επίσημα» στην τοπική Ε.Ε., οι οικογένειες των υπόλοιπων πληροφορητών δεν έχουν καμία επαφή με τη συγκεκριμένη Εκκλησία ούτε ενθαρρύνουν ιδιαίτερα τη σχέση αυτή.

Χρησιμοποιώ τον όρο «ανεπίσημα» μέλη για να δηλώσω όλα τα υπόλοιπα άτομα, τα οποία δύνανται να έχουν σχέση με τη συγκεκριμένη Εκκλησία χωρίς, όμως, η σχέση αυτή να έχει εγκαينιαστεί ή επιβεβαιωθεί από κάποιου είδους τελετουργία βάπτισης ή επίσημης εισόδου στην Ε.Ε.Ε. ως μέλος. Όπως κάθε είδους σχέσεις, έτσι και στη συγκεκριμένη θρησκευτική, υπάρχουν πολλές διαβαθμίσεις: άνθρωποι που αποδέχονται «ολοκληρωτικά» τη διδασκαλία της ευαγγελικής εκδοχής του Χριστιανισμού και που στη γλώσσα της συγκεκριμένης Εκκλησίας αποκαλούνται «πιστοί», ενώ μεταξύ τους αποκαλούνται «αδελφοί» μέχρι και άτομα που περιστασιακά «περνούν» από την εν λόγω Εκκλησία για να «δουν»

³¹ *Πράξεις*, κεφ. Ε'.

και να «ακούσουν» περί τίνος πρόκειται ή να επωφεληθούν από τυχόν γνωριμίες και κοινωνικές επαφές³². Ανάμεσα στις δύο άκρες υπάρχει, βέβαια, ένα πλήθος ενδιάμεσων καταστάσεων, κατά τις οποίες τα άτομα που σχετίζονται με την Ε.Ε. υιοθετούν (μόνο) κάποιες πτυχές της ιδεολογίας της σε θεωρητικό και έμπρακτο επίπεδο χωρίς να αποκλείουν άλλες ενδοχριστιανικές και εξωχριστιανικές ιδεολογίες και πρακτικές.

Έχοντας την αίσθηση ότι θα πρέπει να διευκρινίσω στον αναγνώστη όχι μόνο τη σχέση των πληροφορητών μου με τη συγκεκριμένη Εκκλησία αλλά και τη δική μου σχέση με αυτήν, θα τοποθετούσα τον εαυτό μου στην τελευταία αυτή κατηγορία των ανθρώπων που χωρίς να εκφράζονται πλήρως από τη συγκεκριμένη θρησκευτική ιδεολογία και χωρίς να απορρίπτουν άλλες – φαινομενικά – αντιθετικές, αφενός εντάσσονται στη συγκεκριμένη θρησκευτική ομάδα λόγω της εν μέρει αποδοχής της ιδεολογίας της, αφετέρου και ταυτόχρονα βρίσκονται στην «περιφέρεια» λόγω της ταυτόχρονης αποδοχής και άλλων (εξω)χριστιανικών θρησκευτικών αντιλήψεων. Πρόκειται για μια θέση οριακότητας που σε καμιά περίπτωση, όμως, δε δίνει το αίσθημα της περιθωριοποίησης.

Αντίθετα, η Ε.Ε. Βόλου είναι μια θρησκευτική ομάδα ιδιαίτερα διαλεκτική και «ανοιχτή», καθώς μάλιστα βασικό της χαρακτηριστικό αποτελεί η πολυπολιτισμικότητα. Τα μέλη της, «τυπικά» και «άτυπα», έχουν ποικίλες εθνικές προελεύσεις, όπως τη Βόρεια Αμερική, τη Γερμανία, τη Φιλανδία, τη Βραζιλία, το Βέλγιο. Υπάρχουν γύρω στους δεκαπέντε Έλληνες, οι περισσότεροι από τους οποίους πέρασαν ένα μέρος της ζωής τους στο εξωτερικό, όπου είχαν την ευκαιρία να έρθουν είτε σε άμεση επαφή με θρησκευτικά μορφώματα διαφορετικά από την «επίσημη» θρησκευτική ιδεολογία της πατρίδας τους είτε έμμεσα είχαν τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσουν την πολυμορφία και την ποικιλοτροπία της θρησκευτικής έκφρασης ανά τον κόσμο. Ελάχιστοι³³ είναι οι Έλληνες που πρόσκεινται στον Προτεστα-

³² Μέσα σε αυτό το (ωφελμιστικό) πνεύμα θεωρώ αυτονόητο ότι κάποια άτομα που συμμετείχαν στα μαθήματα εκμάθησης της νεοελληνικής γλώσσας που οργάνωσε η τοπική Ε.Ε. προσέγγισαν τη συγκεκριμένη Εκκλησία με στόχους περισσότερο πρακτικούς παρά θρησκευτικούς: ενδιαφέρονταν για την εκμάθηση της γλώσσας που θα τους βοηθούσε στη διευκόλυνση της καθημερινής τους ζωής (επαγγελματικής και μη). Η συγκεκριμένη αρχική (εκπαιδευτική) στοχοθεσία σε κάποιες περιπτώσεις διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της εκπαιδευτικής χρονιάς, σε κάποιες άλλες (λ. χ. στην περίπτωση του Dilaver) διευρύνθηκε και εμπλουτίστηκε και με θρησκευτικά ενδιαφέροντα, καθώς δύο χρόνια μετά το τέλος των μαθημάτων άρχισε να είναι μαζί με άλλα αλβανικά μέλη ένας από τους βασικούς (και τους πιο αγαπητούς από τα παιδιά) δασκάλους στο Κυριακό σχολείο της τοπικής Ε.Ε.

³³ Συγκεκριμένα μία οικογένεια με την ευρύτερη σημασία του όρου.

ντισμό λόγω οικογενειακής παράδοσης, και άρα βιώνουν μία μακροχρόνια σχέση με τη συγκεκριμένη Εκκλησία.

Τουλάχιστον το ήμισυ του πληθυσμού της Ε.Ε. του Βόλου ήρθε τα τελευταία χρόνια σε επαφή με το Χριστιανισμό και κατάγεται από την Αλβανία. Έφερε ανανέωση στη μικρή και σχετικά ηλικιωμένη κοινότητα των «ντόπιων», ενώ τώρα έχει αναλάβει σημαντικό ρόλο τόσο στο θεολογικό όσο και στον έμπρακτο / οικονομικό τομέα: υπάρχουν δύο εβδομαδιαίες ξεχωριστές συναντήσεις που διεξάγονται στην αλβανική γλώσσα (μία συνάντηση Λατρείας και μία συνάντηση Προσευχής), ενώ δύο μέλη της Εκκλησίας από την Αλβανία είναι αυτά στα οποία ανατίθεται από τον υπεύθυνο η διανομή του οίνου και του άρτου³⁴ στο εκκλησίασμα και μετά την εκφώνηση προσωπικής προσευχής-ευχαριστίας την πρώτη Κυριακή κάθε μήνα. Η παροχή δυνατότητας σε δύο Αλβανούς³⁵, νέους στην ηλικία και νέους στην πίστη, να εκπροσωπήσουν στο Θεό ολόκληρη τη θρησκευτική κοινότητα και να εκφράσουν ευχαριστίες ή να ζητήσουν παρακλήσεις στο όνομα όλων των συμμετεχόντων αποκτά συμβολική σημασία και μεταφράζεται σε κοινωνικό κεφάλαιο. Επίσης, όπως φαίνεται και από τη συνέντευξη της Etleva, Αλβανίδες είναι αυτές³⁶ που έχουν αναλάβει την οργάνωση και τη διεξαγωγή του Κυριακού σχολείου³⁷, άρα κατά τρόπο τινά τη συνέχιση της ευαγγελικής διδασκαλίας.

Επιπλέον, το αλβανικό στοιχείο έχει έντονη παρουσία και στα ζητήματα που αφορούν τον οικονομικό τομέα της Ε.Ε Βόλου: πέραν του ότι η συγκέντρωση των χρημάτων από την κυριακάτικη λογία έχει ανατεθεί σε Αλβανούς, η λειτουργία του βιβλιοπωλείου της συγκεκριμένης Εκκλησίας έχει επίσης από την ίδρυσή του (2002) και εξής ανατεθεί σε μέλος της από την Αλβανία. Από όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία καταλαβαίνει κανείς ότι στη συγκεκριμένη εκκλησία το αλβανικό στοιχείο με την ανάληψη καθηκόντων πνευματικού χαρακτήρα και οικονομικής συν-διαχείρισης διαδραματίζει στη συγκεκριμένη Εκκλησία ένα μείζονα ρόλο τόσο σε θεολογικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Το αλβανικό στοιχείο καταλαμβάνει, έτσι, κεντρική θέση και αποτελεί αναζωογονητικό παράγοντα για τη λειτουργία της Ε.Ε., η

³⁴ Η συγκεκριμένη τελετουργία αντιστοιχεί στην τελετουργία της Θείας Κοινωνίας της Ορθόδοξης Εκκλησίας, με τη βασική διαφορά ότι στην Ε.Ε. η όλη διαδικασία είναι συμβολική και δεν έχει μυστηριακό χαρακτήρα. Άλλωστε, μία σημαντική διαφορά της συγκεκριμένης Εκκλησίας τόσο από την Ορθόδοξη όσο και από τη Ρωμαιοκαθολική είναι ότι δεν αποδέχεται κανένα από τα επτά μυστήρια που δέχονται οι δύο τελευταίες.

³⁵ Ο ένας από αυτούς είναι ο Orges.

³⁶ Συγκεκριμένα πρόκειται για την Etleva, τη Maylinta και την αδελφή τους, την Anna.

³⁷ Αντιστοιχεί στο κατηχητικό σχολείο της Ορθόδοξης Εκκλησίας.

οποία δίνει ιδιαίτερη έμφαση στον αποχρωματισμό οποιωνδήποτε επιμέρους επίκτητων χαρακτηριστικών στοιχείων που κατασκευάζουν τις διάφορες ταυτότητες που ενδύεται ένα άτομο (λ. χ. εθνική, επαγγελματική, πολιτισμική). Πράγματι, η Ε.Ε. υποστηρίζει ότι οι επίκτητες αυτές ταυτότητες και το κοινωνικό κεφάλαιο που προσδίδουν ή αφαιρούν εξοβελίζονται στη δικαιοσύνη του Θεού που «κρίνει» με κριτήρια ηθικών αξιών και πράξεων και όχι με γνώμονα τις συνηθισμένες κοσμικές αξίες των ανθρώπων. Η συγκεκριμένη ιδεολογική στάση της Ε.Ε. απέναντι στους «αλλοδαπούς» που στηρίζεται θεολογικά στα «ιερά» κείμενα³⁸ που υιοθετεί ως αλήθεια έχει ως άμεσο αποτέλεσμα την υποδοχή και αποδοχή οποιουδήποτε ατόμου ανεξάρτητα από την εθνικότητά του, καθώς αυτή δεν αποτελεί κριτήριο ενσωμάτωσης σε αντίθεση με το βαθμό «πιστότητας» ενός ατόμου.

Βασικό γνώρισμα της συγκεκριμένης Εκκλησίας³⁹ είναι η έμφαση που δίνει στην εκπαίδευση την οποία θεωρεί υποχρέωση του ατόμου τόσο απέναντι στο Θεό (αξιοποίηση των δυνατοτήτων του που θεωρούνται «θεία δωρεά») όσο και απέναντι στο κοινωνικό σύνολο (αξιοποίηση μιας επιπλέον δυνατότητας προσφοράς του ατόμου στο κοινωνικό σύνολο). Ένα από τα αποτελέσματα αυτής της συνειδητής εκπαίδευσης και συνεχιζόμενης κατάρτισης είναι η διεκδίκηση και απόκτηση «αξιόλογων» θέσεων εργασίας και κατ' επέκταση ένα σχετικά υψηλό κοινωνικό και εν μέρει οικονομικό *status* ενός μέρους των μελών της Ε.Ε. Βόλου⁴⁰, χωρίς βέβαια αυτό να αποτελεί απαράβατο κανόνα με γενικευτική ισχύ. Μέσα σε

³⁸ Πρόκειται για τη Βίβλο (την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη) που στη ρητορική της Ε.Ε. ονομάζεται «Λόγος του Θεού».

³⁹ Στο σημείο αυτό εννοώ τις θρησκευτικές ομάδες που ανήκουν στο συγκεκριμένο θεολογικό ρεύμα του Προτεσταντισμού, ο οποίος – καθώς χαρακτηρίζεται, όπως είδαμε, από εξαιρετική πολυδιάσπαση – δεν υιοθετεί μια γενική στάση απέναντι στο θέμα της εκπαίδευσης. Έτσι, μέσα στον Προτεσταντισμό απαντά κανείς ένα ευρύτατο φάσμα αντιμετώπισης του ζητήματος της μόρφωσης, ξεκινώντας από τις θρησκευτικές κοινότητες των Amisch και την πλήρη απόρριψή της – τουλάχιστον έτσι όπως προσφέρεται από τους άτυπους και τυπικά θεσπισμένους κοινωνικούς θεσμούς – και τον περιορισμό της σε μία οκτάχρονη ενδοκοινοτική εκπαίδευση και φτάνοντας σε προτεσταντικές κοινότητες που θεωρούν την εκπαίδευση ηθική και κοινωνική υποχρέωση του ατόμου.

⁴⁰ Στο βασικό βιβλίο εργασιοφιλοσοφίας του Weber, ό. π., σελ.11-27, διατυπώνεται μία ανάλογη διαπίστωση, ότι δηλαδή οι επιχειρηματίες της εποχής του, οι κάτοχοι κεφαλαίου και γενικά τα ανώτερα στρώματα των ειδικευμένων εργατών, όπως και εμπορικά μορφωμένο προσωπικό των σύγχρονων επιχειρήσεων είναι στη μεγάλη του πλειοψηφία προτεστάντες. Στην απόπειρα ερμηνείας του φαινομένου θεώρησε ότι εξωτερικοί και εσωτερικοί παράγοντες ήταν αυτοί που το δημιούργησαν. Στους εξωτερικούς λόγους συγκαταλέγει παροδικές εξωτερικές ιστορικοπολιτικές καταστάσεις, όπως για παράδειγμα, α) την ισχυρότερη τάση των καθολικών να μείνουν στην αρχική παραδοσιακή τους

αυτό το θρησκευτικοφιλοσοφικό πλαίσιο του Προτεσταντισμού, έτσι όπως προωθείται σε ιδεολογικό αλλά και έμπρακτο επίπεδο από την τοπική Ε.Ε., η επανασύνδεση των μεταναστών με τη διαδικασία της εκπαίδευσης, αποκτά και μια άλλη – ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα από ανθρωπολογική άποψη – διάσταση, τη θρησκευτική. Εντούτοις, επειδή θεωρώ προσωπικά την ανθρωπολογία της θρησκείας ιδιαίτερα πολύπλοκο και «δύσκολο» κλάδο της ανθρωπολογίας και τον εαυτό μου ανεπαρκή και παντελώς ανέτοιμο για τη διαχείριση ενός τέτοιου θέματος, ομολογώ ότι στο θρησκευτικό άξονα – που ενδεχομένως διαδραματίζει ιδιαίτερη σημασία γενικά στη συγκεκριμένη εκπαιδευτική ομάδα και ειδικά σε δύο από τους πληροφορητές μου⁴¹ – δεν προτίθεμαι να δώσω την έμφαση που προφανώς του αξίζει⁴² αλλά σκοπεύω να αναπτύξω μέσα και από την ανάλυση πολλαπλών επιμέρους ζητημάτων που ανέφερα στο αρχικό μέρος της εισαγωγής δύο βασικά ερωτήματα: α) ποιοι είναι εκείνοι οι παράγοντες που οδήγησαν τους μετανάστες να επανασυνδεθούν με την εκπαιδευτική διαδικασία και β) κατά πόσο η επανασύνδεση αυτή λειτουργεί ως παράγοντας ένταξης στη χώρα υποδοχής.

απασχόληση σε αντίθεση από τους προτεστάντες που διακρίνονται για πιο πρωτοποριακό πνεύμα και β) το διαχρονικό φαινόμενο της επιδίωξης των θρησκευτικών (ή εθνικών) μειονοτήτων – που βρίσκονται σε θέση υποταγής σε μια κυρίαρχη ομάδα και που αποκλείονται ακούσια από τις θέσεις πολιτικής επίδρασης – να αναπτύξουν οικονομικές δραστηριότητες και να ικανοποιήσουν τοιούτοτρόπως την επιθυμία τους για κοινωνική αναγνώριση. Στους εσωτερικούς λόγους, που αποτελούν και τους βασικότερους, συγκαταλέγει στοιχεία που συνάδουν με το συμφυή χαρακτήρα της θρησκευτικής πίστης των προτεσταντών και που παρουσιάστηκαν στο σημείο για τα βασικά δόγματα του προτεσταντικού ασκητισμού.

⁴¹ Συγκεκριμένα για τον Klement και τον Erion.

⁴² Έτσι, αναγκαστικά θα μείνουν αναπάντητα ερωτήματα που άπτονται θρησκευτικών θεμάτων, όπως λ. χ. πώς συμβαδίζει η απόλυτη εμπιστοσύνη μόνο ή τουλάχιστον πάνω από όλα στο Θεό με την αλβανική έννοια της «μπέσας» ή πώς συνάδει η επιθυμία για πλουτισμό, που αποτέλεσε ένα από τα βασικά κίνητρα για μετανάστευση, με την απόδοση του 10% του μηνιαίου εισοδήματος στην τοπική εκκλησία;

ΜΕΡΟΣ Α΄: ΠΡΙΝ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

1. Το εκπαιδευτικό σύστημα στην Αλβανία

πριν και μετά την εγκαθίδρυση της δημοκρατίας

Βασική τομή για το εκπαιδευτικό σύστημα στην Αλβανία φαίνεται να αποτέλεσε η κατάρρευση του κομμουνισμού και η επέλαση της δημοκρατίας, καθότι το γενικό χάος που – κατά κοινή παραδοχή των πληροφορητών – προκλήθηκε δεν άφησε ανεπηρέαστο και τον εκπαιδευτικό χώρο.

Η Αλβανία απελευθερώθηκε από τους Οθωμανούς και ανακηρύχθηκε ανεξάρτητο κράτος το 1912. Στη διάρκεια του μεσοπολέμου η Γιουγκοσλαβία και η Ιταλία προσπάθησαν να αυξήσουν την επιρροή τους στο νεοσύστατο κράτος, ενώ το 1939 η Ιταλία εισέβαλε στην Αλβανία. Με τη λήξη του πολέμου επικράτησε το κομμουνιστικό καθεστώς του Εμβέρ Χότζα, ο οποίος οδήγησε τη χώρα σταδιακά σε ολοσχερή απομόνωση, ακόμη και από τις δύο μεγάλες κομμουνιστικές δυνάμεις της περιόδου, τη Σοβιετική Ένωση το 1961 και την Κίνα το 1977⁴³. Το ολοκληρωτικό καθεστώς του Χότζα με την πλήρη απομόνωση της χώρας και την πανταχούσα κρατική επιβολή ίσχυσε μέχρι και την πτώση του κομμουνιστικού συστήματος το 1991, οπότε και παρατηρήθηκαν ολοκληρωτικές αλλαγές σε όλους τους δημόσιους και ιδιωτικούς τομείς, της εκπαίδευσης συμπεριλαμβανομένης. Στον τελευταίο τομέα ο Εμβέρ Χότζα προσπάθησε να καταπολεμήσει το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των Αλβανών και το υψηλό ποσοστό του αναλφαριθμητισμού της προπολεμικής περιόδου κάνοντας όχι μόνο μια συστηματική καμπάνια υπέρ της μόρφωσης αλλά – σύμφωνα με τα λόγια του Orges:

⁴³ Πρβλ. Βλασίδης Βλάσης (επιμ.) (2002): *Βαλκάνια. Παρενζείνιες Χώρες. Ανατολική Ευρώπη*. Θεσσαλονίκη: Ιανός, σελ. 22 και Ψυλλάκης Ανδρέας (2002): *Αλβανία και αλβανικές μειονότητες. Ζητήματα ασφαλείας*. Αθήνα: Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων, σελ. 11- 12. Κατά τη διάρκεια της μερικής απομόνωσής της η Αλβανία είχε μόνο λίγες εμπορικές επαφές με το σοσιαλιστικό μπλοκ της Κομινφόρμ, και κυρίως την ΕΣΣΔ: εξήγαγε μόνο ελάχιστα προϊόντα, κυρίως γεωργικά (οπωρολαχανικά και σιτηρά) και ορυκτά και με το συνάλλαγμα που αποκτούσε αγόραζε προϊόντα από το ανατολικό μπλοκ που δεν μπορούσε να παράγει η ίδια, όπως λ. χ. μηχανές και πρώτες ύλες. Αυτή η πλήρης απομόνωση άρθηκε με την τηλεόραση, κυρίως με τα προγράμματα της ελληνικής και ιταλικής τηλεόρασης, τα οποία, όπως φαίνεται και από τις συνεντεύξεις των πληροφορητών (κυρίως του Dilaver και του Erion) θα προκαλέσουν μια πραγματική πολιτιστική επανάσταση. Πρβλ. και Fuga, Artan (2000): *Identités peripheriques en Albanie. La recomposition du milieu rural et les nouveaux types de rationalité politique*. Paris: L'Harmattan, σελ. 50.

*«Όταν ήρθε ο Χότζας στην Αλβανία το '45. ναι το '45⁴⁴.
μέχρι και τους γέροντες έβαλε να μάθουν γράμματα. »*

Στο πρώτο αυτό μέρος παρουσιάζεται ο τρόπος λειτουργίας της εκπαίδευσης στην Αλβανία, πριν και μετά την πτώση του κομμουνισμού. Επιλέγεται – όπου δυνατόν – η συγκριτική μεθοδολογική προσέγγιση και αντιπαράθεση ανθρώπινων σχέσεων, πραγμάτων, καταστάσεων σχετικών με την εκπαίδευση της κομμουνιστικής και μετακομμουνιστικής Αλβανίας, ενώ παράλληλα αποπειράται η αναλυτική ερμηνεία των αλλαγών και των μεταβάσεων αυτών. Όλο το πρώτο μέρος που αναφέρεται στην εκπαίδευση των Αλβανών μαθητών στη χώρα καταγωγής τους αντιπαραβάλλεται – και πάλι όπου δυνατόν – με το δεύτερο μέρος της εργασίας για την εκπαίδευση των ίδιων μαθητών στη χώρα υποδοχής, την Ελλάδα, στην περίοδο της ενηλικίωσής τους πλέον.

Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί η νεαρή ηλικία των μεταναστών⁴⁵, καθώς το δείγμα των πληροφορητών μου, όπως φαίνεται και από τον πίνακα που ακολουθεί, αποτελείται κυρίως από άτομα που έζησαν τη μετάβαση από το κομμουνιστικό στο δημοκρατικό καθεστώς κατά την περίοδο της εφηβείας τους. Αυτό σημαίνει ότι όσοι είχαν σχολικά βιώματα από την κομμουνιστική περίοδο ήρθαν σε επαφή με το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας λίγο πριν το θάνατο του Χότζα (το 1985) αλλά κατά κύριο λόγο την περίοδο που ακολούθησε μετά το θάνατό του, την περίοδο διακυβέρνησης του Ramiz Alia.

⁴⁴ Σε πολλά σημεία των συνεντεύξεων παρατηρεί κανείς ότι οι πληροφορητές δε θυμούνται με ιδιαίτερη ακρίβεια τα ιστορικά γεγονότα και τα πρόσωπα που συμμετείχαν σε αυτά, παρόλο που κατά τα χρόνια της σχολικής τους εκπαίδευσης επί κομμουνισμού δινόταν, όπως θα δούμε και παρακάτω, ιδιαίτερη έμφαση στην εθνική ιστορία. Η σωστή χρονολογία στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι το έτος 1944.

⁴⁵ Πρβλ. τον αντίστοιχο πίνακα του παραρτήματος 4.

1.1. Το σχολείο και η εκπαιδευτική διαδικασία κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού συστήματος (1944-1991)

Στους βασικούς στόχους και τις προτεραιότητες του κομμουνιστικού καθεστώτος από το 1944 και μετά συμπεριλαμβάνονταν ο αντικατοπτρισμός της κομμουνιστικής ιδεολογίας στο εκπαιδευτικό σύστημα, με άλλα λόγια η χρησιμοποίηση του εκπαιδευτικού θεσμού για την πολιτική αφύπνιση και την πολιτικοποίηση της νεολαίας, η εξαφάνιση του αναλφαριθμητισμού στη χώρα, η έμφαση στην τεχνική κατάρτιση ενόψει της εκβιομηχάνισης της χώρας, η ίδρυση νέων σχολείων, κολλεγίων και οικοτροφείων, η καταπολέμηση των απομεινάρων της αστικής κουλτούρας και ο έλεγχος όλων των παιδιών από το κράτος.

Τα μέτρα που ελήφθησαν για την επίτευξη των στόχων αυτών κατοχυρώθηκαν με το Νόμο του 1946 για τη μεταρρύθμιση της εκπαίδευσης, όπου καθορίζονταν ότι οι μαρξιστικο-λενινιστικές αρχές θα αποτελούσαν πλέον τη βάση για όλα τα σχολικά βιβλία, θα καθιερωνόταν δωρεάν εκπαίδευση επτά ετών σε πρωτοβάθμιο επίπεδο και τεσσάρων ετών σε δευτεροβάθμιο, ενώ θα ιδρύονταν ένα δίκτυο επαγγελματικών και εμπορικών σχολείων. Επιπλέον το 1949 όλοι οι πολίτες ηλικίας μεταξύ 12 και 40 ετών εξαναγκάστηκαν να μάθουν να διαβάζουν και να γράφουν.

Κατά τη δεκαετία του 1950 το εκπαιδευτικό σύστημα χαρακτηριζόταν για το σοβιετικό του προσανατολισμό με ιδιαίτερα έντονη την κομμουνιστική ιδεολογική προπαγάνδα και τον κεντρικό κρατικό έλεγχο. Οι αρχές αυτές βρήκαν άμεση εφαρμογή και στα νέα δευτεροβάθμια τεχνικά σχολεία που άρχισαν να δημιουργούνται. Το 1951 ιδρύθηκαν τρία ανώτατα ιδρύματα με βάση σοβιετικά μοντέλα και μάλιστα με τη χρήση μεταφράσεων από σοβιετικά τεχνικά εγχειρίδια: το Ανώτατο Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, το Ανώτατο Πολυτεχνικό Ινστιτούτο και το Ανώτατο Γεωπονικό Ινστιτούτο. Το 1957 ιδρύθηκε το Πανεπιστήμιο Enver Hoxha στα Τίρανα, οι δομές, το πρόγραμμα και η ιδεολογία του οποίου θεμελιώθηκαν από μια ομάδα σοβιετικών παιδαγωγών.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ισχύει στην Αλβανία ένα εκπαιδευτικό σύστημα με γενικά και επαγγελματικά σχολεία διάρκειας 11 ετών, αλλά τον Οκτώβριο του 1960 το Αλβανικό Εργατικό Κόμμα αποφάσισε την επανοργάνωση του όλου συστήματος λόγω εντάσεων μεταξύ της Αλβανίας και της Σοβιετικής Ένωσης. Σκοπός αποτέλεσε η «κάθαρση» των σχολείων από τη σοβιετική επίδραση και η συγγραφή νέων βιβλίων. Προστέθηκε ένα επιπλέον έτος και έτσι η σχολική εκπαίδευση απαριθμούσε δώδεκα έτη, ενώ το σχολικό σύστημα εντάχθηκε πιο στενά στη βιομηχανία προκειμένου η αλβανική νεολαία να αντικαταστήσει τους ειδικούς από τη Σοβιετική Ένωση.

Η επόμενη εκπαιδευτική μεταρρύθμιση περιλάμβανε τη διάκριση τεσσάρων κατηγοριών εκπαιδευτικών βαθμίδων: προσχολική εκπαίδευση, γενικό πρόγραμμα οκτώ ετών που αποτελούσε και τις βάσεις της εκπαίδευσης, δευτεροβάθμια εκπαίδευση και τριτοβάθμια εκπαίδευση. Τα παιδιά εισάγονταν στο σχολείο στην ηλικία των έξι αντί για επτά ετών, καταργήθηκε ο διαχωρισμός πρωτοβάθμιων και μεσαίων σχολείων, ενώ η δευτεροβάθμια εκπαίδευση περιελάμβανε τις τάξεις 9 μέχρι 12 και αφορούσε το γενικό ή επαγγελματικό πρόγραμμα. Η τριτοβάθμια εκπαίδευση που παρεχόταν δωρεάν στους Αλβανούς φοιτητές ήταν διάρκειας τριών έως πέντε ετών. Με τη λειτουργία νέων κλάδων και την οργάνωση εξειδικευμένων μαθημάτων για απόφοιτους διαπιστώθηκε αύξηση του αριθμού των φοιτητών στις Πανεπιστημιακές Σχολές ενώ οι απόφοιτοι υποχρεώνονταν να υπηρετήσουν εννέα μήνες στη βιομηχανική παραγωγή και τρεις μήνες στο στρατό. Η εκπαίδευση ενηλίκων ακολουθήσε περίπου τις ίδιες γραμμές με ελάχιστες διαφορές, όπως α) ίσχυαν έξι χρόνια προαιρετικά αντί για οκτώ υποχρεωτικά χρόνια γενικής εκπαίδευσης και β) καθιερώθηκαν προκαταρκτικές σπουδές ενός έτους μετά τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση ενόψει της εισαγωγής τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Σύμφωνα με επίσημες αλβανικές στατιστικές παρατηρήθηκε αξιοσημείωτη πρόοδος στον τομέα της εκπαίδευσης στην κομμουνιστική Αλβανία και το μεγαλύτερο μέρος της αρχικής στοχοθεσίας πραγματοποιήθηκε με καταφανή επιτυχία: υπήρξε σχεδόν παντελής απαλοιφή του αναλφαριθμητισμού τα τέλη της δεκαετίας του 1980, υπήρξε αύξηση των σπουδαζόντων σε όλα τα επίπεδα από λιγότερο των 60.000 το 1939 σε περισσότερο των 750.000 το 1987, άνω των 40.000 καθηγητών απασχολήθηκαν στον εκπαιδευτικό τομέα, αυξήθηκε ο γυναικείος φοιτητικός πληθυσμός (περίπου 47 % των σπουδαζόντων ήταν γυναίκες), διαπιστώθηκε αύξηση των αποφοίτων Δημοτικού που συνέχισαν με κάποια μορφή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από 39 % το 1980 στα 73 % το 1990.

Το 1990 ανακοινώθηκε μάλιστα ένα σχέδιο για την επέκταση του υποχρεωτικού εκπαιδευτικού προγράμματος από οκτώ σε δέκα χρόνια αλλά η μεγάλη οικονομική και πολιτική κρίση το 1991 είχε ως αποτέλεσμα την κατάρρευση της δημόσιας τάξης και τη δημιουργία χάους σε όλους τους τομείς, του σχολικού συστήματος συμπεριλαμβανομένου⁴⁶.

Στην ενότητα που ακολουθεί γίνεται αναφορά στον τρόπο λειτουργίας του κομμουνιστικού εκπαιδευτικού συστήματος: ποιες εκπαιδευτικές βαθμίδες περιλάμβανε και σε ποιες από αυτές η συμμετοχή όλων ήταν υποχρεωτική, πού βρίσκονταν οι σχολικές εγκαταστάσεις και πώς ήταν διαμορφωμένες, ποιοι ήταν υπεύθυνοι και ποιοι φρόντιζαν για τη συντήρηση και την εύρυθμη λειτουργία τους, ποια μαθήματα διδάσκονταν, με ποιο τρόπο και ποια

⁴⁶ Πρβλ. <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin>

συχνότητα και ποιον αντίκτυπο είχαν στο μαθητικό πληθυσμό; Επίσης δίδεται ιδιαίτερη σημασία στις σχέσεις που είχαν διαμορφωθεί ανάμεσα στους μαθητές τόσο με τους συμμαθητές τους όσο και με τους δασκάλους τους. Ποια ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των σχέσεων αυτών; Υπήρχαν αποκλίσεις από αυτά και αν ναι, ποιες ήταν οι πιθανές εξηγήσεις που θα μπορούσαν να δοθούν; Πώς ήταν ο χρόνος των μαθητών κατά τη διάρκεια της σχολικής λειτουργίας; Πώς ήταν το καθημερινό ωράριο και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα; Ποιες γιορτές γιόρταζαν, προς τιμή ποιων ανθρώπων και με ποιους τρόπους; Ποιος και τι επεδίωκε να καλλιεργήσει με τους συγκεκριμένους εορτασμούς; Πώς αξιοποιούσαν οι μαθητές το χρόνο τους εκτός σχολείου, τα απογεύματα, τις Κυριακές και τις περιόδους των διακοπών; Πώς διανεμόταν ο χρόνος αυτός ανάμεσα στην προετοιμασία των σχολικών υποχρεώσεων για την επόμενη σχολική μέρα, το παιχνίδι με την παρέα και τη βοήθεια στο σπίτι; Από τη στιγμή που ένα μέρος της εκπαιδευτικής διαδικασίας ήταν υποχρεωτική και πολλά οργανωνόταν από την κεντρική κρατική εξουσία, ποιο ρόλο διαδραμάτιζε η οικογένεια των μαθητών στην εκπαιδευτική πορεία των τελευταίων; Τέλος πόσο σημαντική ήταν η επίδραση της πολιτικής ταυτότητας της οικογένειας και του σογιού του μαθητή στη δυνατότητα να συνεχίσει το σχολείο σε ανώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες που συνεπάγονταν την είσοδό του στο διοικητικό μηχανισμό του κράτους και στις αντίστοιχες θέσεις εξουσίας; Ποιοι, με ποιους τρόπους και πότε συμμετείχαν σε αυτή τη διαδικασία πολιτικού / κομματικού ελέγχου και πόσο οδυνηρή ήταν αυτή για τους ελεγχόμενους; Αυτά – μεταξύ άλλων – είναι κάποια από τα ερωτήματα που θα εξεταστούν στην ακόλουθη ενότητα.

1.1.1. Εκπαιδευτικές βαθμίδες, σχολικές εγκαταστάσεις και μαθήματα

Κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού συστήματος και, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, από τη δεκαετία του 1960 το γενικό πρόγραμμα που αποτελούσε και τις βάσεις της εκπαίδευσης ήταν οκτάχρονη⁴⁷. υποχρεωτική⁴⁸ φοίτηση. Επιπρόσθετα, όπως απορρέει και από τις συνεντεύξεις, υπήρχε η δυνατότητα α) τεσσάρων επιπλέον χρόνων εκπαίδευσης σε επαγγελματικό σχολείο και β) ακόμη τεσσάρων χρόνων σπουδών στο Πανεπιστήμιο. Μετά την πανεπιστημιακή εκπαίδευση υπήρχαν επιπρόσθετες εκπαιδεύσεις και ειδικεύσεις και αφορούσαν ανθρώπους που ήθελαν να ανέλθουν επαγγελματικά σε διευθύνουσες θέσεις ή να θέσουν τα θεμέλια μιας ακαδημαϊκής καριέρας.

Δεδομένου του γεγονότος ότι όλοι οι πληροφορητές μένουν στην Ελλάδα, όπου η διάρκεια της εκάστοτε εκπαιδευτικής βαθμίδας είναι διαφορετική από ότι στην Αλβανία, στις συνεντεύξεις υπήρχε μια γενική σύγχυση στην ορολογία των διαφορετικών βαθμίδων, ενώ συχνά επιχειρούσαν έναν κατά προσέγγιση παραλληλισμό με το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα. Το εγχείρημα αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ονομάζεται από τους πληροφορητές ως δημοτικό άλλοτε η οκτάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και άλλοτε μόνο τα τέσσερα πρώτα χρόνια. Ως γυμνάσιο αναφερόταν άλλοτε τα τέσσερα τελευταία χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και άλλοτε το επαγγελματικό σχολείο. Για παράδειγμα ο Orges αναφέρει σχετικά:

«Εμείς έχουμε άλλο σύστημα. Έχουμε τέσσερα, μετά άλλα τέσσερα και τελειώνουν τα οκτώ χρόνια. Εσείς λέτε εδώ το δημοτικό. Εσείς το έχετε έξι, εμείς πάμε οκτώ. Μετά πάμε άλλα τέσσερα χρόνια, εμείς το λέμε γυμνάσιο εκεί, εσείς εδώ το λέτε λύκειο. Και μετά πάμε πανε-

⁴⁷ Η εκπαίδευση των οκτώ χρόνων φαίνεται να είναι υποχρεωτική όχι μόνο στην Αλβανία αλλά και σε άλλες βαλκανικές χώρες, όπως για παράδειγμα στην πρώην Γιουγκοσλαβία. Έτσι για παράδειγμα μετανάστες από τη συγκεκριμένη χώρα προς το Βέλγιο είχαν ολοκληρώσει μόνο την οκτάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευσή τους, όταν έφτασαν στη χώρα υποδοχής. Πρβλ. International Organization for Migration, Migration Information Programme (1995): *Future Plans of Displaced Persons from Former Yugoslavia in Belgium*. Budapest: International Organization for Migration.

⁴⁸ Σχετικά με τις απόψεις που επικρατούν για τον αντιπαιδαγωγικό χαρακτήρα της υποχρεωτικής σχολικής εκπαίδευσης, πρβλ. τα πολλαπλά επιχειρήματα στους Illich, Ivan D. (1971): *Une société sans école*. Paris: Seuil [αγγλ. πρωτότυπο (1971): *Deschooling Society*. New York: Harper and Row], Goodman, Paul (1972): *La contre-éducation obligatoire*. (Education et Société) Paris: Fleurus [αγγλ. πρωτότυπο: *Compulsory Mis-education*] και Coates, Ken (1973): “Education as a Lifelong Experience” στο Buckman, Peter (επιμ.) (1973): *Education without Schools*. London: Souvenir Press.

πιστήμιο. Τα χρόνια είναι το ίδιο, απλά διαφέρουν ... είναι η διαφορά μεταξύ λύκειο και αυτό.»

Η σύγχυση απορρέει σε γενικές γραμμές από τη συνειρμική προσπάθεια αναλογίας και συσχέτισης του εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας καταγωγής και της χώρας υποδοχής και ενισχύεται ακόμη περισσότερο από τον τρόπο ένταξης των Αλβανών ενηλίκων μαθητών στην ελληνική δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όπως απορρέει και από το παράδειγμα της Mailindas και του Dilaver, οι οποίοι τελείωσαν επτά και οκτώ τάξεις της υποχρεωτικής αλβανικής εκπαίδευσης αντίστοιχα, εντούτοις εντάχθηκαν και οι δύο στην ίδια τάξη του ελληνικού νυχτερινού γυμνασίου (Γ΄ τάξη). Στην εργασία αυτή επέλεξα να ακολουθήσω την επικρατέστερη στις συνεντεύξεις εννοιολόγηση: τα τέσσερα πρώτα χρόνια (τάξεις Α΄ μέχρι και Δ΄) τα αναφέρω ως δημοτικό, τα τέσσερα επόμενα χρόνια (τάξεις Ε΄ μέχρι και Η΄) τα αναφέρω ως γυμνάσιο. Αντί για τους όρους λύκειο ή κολέγιο που ενίοτε χρησιμοποιούν οι πληροφορητές, χρησιμοποιώ τον όρο επαγγελματικό σχολείο και εννοώ τα τέσσερα χρόνια που ακολουθούν την οκτάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση και που οδηγούν στην κατοχή ενός επαγγελματικού διπλώματος, όπως του δασονόμου για τον Arthur, ή των δασκάλων αγγλικής γλώσσας για το δημοτικό σχολείο για τον Orges και τη Flora ή του δασκάλου της αλβανικής γλώσσας για το δημοτικό σχολείο για το Zef. Ο όρος πανεπιστήμιο είναι ευκρινής και δε δημιουργεί πρόβλημα κατανόησης.

Η εκπαίδευση, λοιπόν, στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού καθεστώτος ήταν χωρισμένη σε περιόδους των τεσσάρων ετών, εκ των οποίων οι δύο πρώτες ήταν υποχρεωτικές για όλους τους μαθητές ανεξαρτήτως οποιωνδήποτε παραγόντων και κοινωνικών, μαθησιακών πραγματικοτήτων, όπως για παράδειγμα θέληση για μόρφωση, στοιχειώδη εξυπνάδα, οικονομική δυνατότητα, οικογενειακή κατάσταση, ευκολία πρόσβασης στον εκπαιδευτικό χώρο.

Έτσι ο Orges αναφέρει χαρακτηριστικά στη συνέντευξή του:

«Γιατί δε σε αφήνανε να κάνεις βόλτες πάνω κάτω. Έπρεπε να μαθαίνεις, αν πήγαινες σχολείο. Ήτανε και το άλλο και δε σ' αφήνανε να μην πας σχολείο, να μην κάνεις τίποτα. Μέχρι τα οκτώ χρόνια έπρεπε να τα τελειώσεις. Ήτανε υποχρεωτικά».

Παράλληλα ο Gazment κάνει λόγο για περιπτώσεις όπου η υποχρέωση των παιδιών να πηγαίνουν στο σχολείο και των γονιών τους να τα στέλνουν αγγίζει σχεδόν τα όρια της υπερβολής:

«Εγώ στην τάξη μου είχα έναν που ήταν ... όχι, ήταν μία κοπέλα, ας πούμε, που ήταν μαζί, τέσσερα χρόνια στην ίδια τάξη, δεν μπορούσε να πάει παραπάνω. Τέσσερα χρόνια συνέχεια. Πέρασέ μ'· έλεγε το δάσκαλο. Τι να περάσω, αφού δεν γράφ' τίποτα. Εμείς τι να κάνουμε; Για τον εαυτό της το έκανα αυτό, για να μάθει. [...] Και δεν μπορούσε να σταματήσει, έπρεπε να συνεχίσει. Και τους γονείς της δεν τους αφήνανε να μην πάει σχολείο. Δηλαδή, θα πας εκεί. Θα περάσεις το χρόνο και θα πας εκεί»

Από το συγκεκριμένο δείγμα των πληροφορητών προκύπτει η διαπίστωση ότι όσο μεγάλωνε η εκπαιδευτική βαθμίδα τόσο μικραίνει ο αριθμός των συμμετεχόντων σε αυτή. Βέβαια, αν και τα στοιχεία της παρούσας εργασίας είναι ανεπαρκή για τη γενίκευση μιας τέτοιας διαπίστωσης, εντούτοις η διαπίστωση αυτή υποθέτω ότι ισχύει για τη συγκεκριμένη περίοδο που διαπραγματεύομαι, κυρίως λόγω της πολιτικής μετάβασης και των απανωτών αλλαγών που αυτή επέφερε όπως επίσης και λόγω του μεταναστευτικού κύματος που ξεκίνησε με την πτώση του κομμουνισμού.

Έτσι από τους δέκα πληροφορητές μου μόνο οι τέσσερις⁴⁹ τελείωσαν το επαγγελματικό σχολείο, το οποίο αντιστοιχεί σε 12 χρόνια συνολικής εκπαίδευσης. Από αυτούς τους τέσσερις μόνο οι δύο⁵⁰ τελείωσαν το Πανεπιστήμιο, το οποίο αντιστοιχεί σε δεκαέξι χρόνια συνολικής εκπαίδευσης. Και από αυτούς μόνο ένας, ο Zef, συνέχισε μετά το Πανεπιστήμιο με επιπρόσθετη εκπαίδευση, δηλαδή η συνολική εκπαίδευσή του ξεπέρασε τα δεκαέξι χρόνια.

Οι μαθητές δεν κατοικούσαν πάντα κοντά στα σχολεία τους ή – άλλως ειπείν – δεν ήταν καθόλου αυτονόητο ότι η κάθε κοινότητα διέθετε το δικό της σχολείο. Αν και σχολικά συγκροτήματα, όπου λάμβανε χώρα η πρώτη εκπαιδευτική βαθμίδα, σε γενικές γραμμές υπήρχαν και σε μικρότερα χωριά, εντούτοις το σύνηθες για την επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα (γυμνάσιο) ήταν η καθημερινή μετακίνηση των μαθητών με τα πόδια στην αμέσως επόμενη μεγάλη πληθυσμιακή κοινότητα, απόσταση που συχνά μεταφράζεται σε περπάτημα περίπου μιας ώρας ή και περισσότερο. Βέβαια, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι εν όψει της υλοποίησης του στόχου του κομμουνιστικού καθεστώτος για την κολлекτιβοποίηση της γης και της αξιοποίησης της υπαίθρου, μετά το 1945 ιδρύθηκαν πολλά νέα σχολεία στην ύπαιθρο. Έτσι, αν και στην αντίληψη και τη μνήμη των πληροφορητών αυτά συχνά βρίσκονται μακριά από τον τόπο της διαμονής τους, σε σχέση με την προκομμουνιστική περίοδο η ποσόστωση σχολείων σε αγροτικές περιοχές έχει βελτιωθεί αισθητά⁵¹.

⁴⁹ Πρόκειται για τη Flora, το Zef, τον Arthur και τον Orges.

⁵⁰ Πρόκειται για το Zef και τον Orges.

⁵¹ Πρβλ. Fuga, ό. π., σελ. 49, όπου γίνεται λόγος για τη σταδιακή κολлекτιβοποίηση της γης και της γεωργίας που οδήγησε στη λήψη μέτρων αξιοποίησης της υπαίθρου. Συγκεκριμένα γίνεται λόγος για τους μεγαλόγαιοκτήμονες μπέηδες στους οποίους πριν το 1945 ανήκε το μεγαλύτερο μέρος της

Οι περισσότεροι πληροφορητές κάνουν λόγο για σχετικά μεγάλες σχολικές εγκαταστάσεις, ενίοτε σε περίοπτη θέση, φτωχικές μεν αλλά περιποιημένες και καθαρές, που διαθέτουν εργαστηριακούς χώρους για να διεξάγονται τα εργαστηριακά μαθήματα.

Το αυστηρά⁵² καθορισμένο σχολικό ωρολόγιο πρόγραμμα της υποχρεωτικής εκπαίδευσης της Αλβανίας στα χρόνια του Χότζα διακρινόταν σε θεωρητικά και εργαστηριακά μαθήματα και περιλάμβανε μαθήματα αλβανικής γλώσσας, ιστορίας, γεωγραφίας, μαθηματικών, φυσικής, χημείας, βιολογίας, γυμναστικής, μουσικής και ζωγραφικής.

Θέλοντας αρκετοί από τους πληροφορητές να τονίσουν τις ομοιότητες των μαθημάτων αλλά και τη βασική διαφορά μεταξύ του αλβανικού και του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, εστιάζουν στο γεγονός ότι και στην Αλβανία διδάσκονταν όλα τα μαθήματα που διδάσκονται οι μαθητές στην Ελλάδα, των θρησκευτικών εξαιρουμένων, προσθέτοντας διευκρινιστικά ότι στην Αλβανία στα χρόνια του κομμουνισμού και από το 1967 και εξής απαγορευόταν η θρησκεία και καθετί που σχετιζόταν με αυτήν.

Ιδιαίτερη έμφαση από το κράτος δινόταν στο μάθημα της ιστορίας, όπου ένα μέρος αφορούσε τη γενική ιστορία και ξεκινούσε από την εξέλιξη του ανθρώπου από τον πίθηκο⁵³, και ένα άλλο μέρος αφορούσε την ιστορία της Αλβανίας με έμφαση τόσο στη διεξαγωγή ηρωικών πολέμων άμυνας και απελευθέρωσης από τη μεριά των Αλβανών ηρώων αλλά και γενικότερα του αλβανικού λαού όσο και στην επισήμανση της ανωτερότητας του αλβανικού

(πεδινή κυρίως) γης και οι οποίοι απασχολούσαν τους αγρότες ως κολλίγους ή μισακάρηδες. Το 1946 το καθεστώς του Χότζα προχώρησε με την απαλλοτρίωση μεγάλων και μεσαίων ιδιοκτησιών στη μεγάλη αγροτική μεταρύθμιση και την πλήρη κολλεκτιβοποίηση της γεωργίας. Έτσι, ενώ το 1950 τα ποσοστά της συνολικής καλλιεργήσιμης επιφάνειας ήταν 3.2% κρατικές επιχειρήσεις, 5.4% γεωργικοί συνεταιρισμοί και ιδιωτική χρήση 91.4%, τρεις δεκαετίες αργότερα (το 1980) τα ποσοστά στους παραπάνω τρόπους χρήσης της γης μετασχηματίζονται ως εξής: 21.4% κρατικές επιχειρήσεις, 75.9% γεωργικοί συνεταιρισμοί και μόλις 2.7% ιδιωτική χρήση.

⁵² Ο Μισέλ Φουκώ (1989): *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής* (α' έκδ. στα γαλλικά: *Surveiller et punir. Naissance de la prison*). (σειρά: Προβλήματα του καιρού μας). Αθήνα: Κέδρος, σελ. 198-205. κάνει λόγο για τον έλεγχο της δραστηριότητας που – μεταξύ άλλων – περιλαμβάνει την προγραμματισμένη απασχόληση με βάση τις μεθόδους του καθορισμού του ρυθμού της απασχόλησης, του εξαναγκασμού σε καθορισμένες εργασίες και τη ρύθμιση των κύκλων επανάληψης, τη χρονική ρύθμιση της πράξης, την εξαντλητική χρησιμοποίηση με βάση την αρχή της μη-οκνηρίας.

⁵³ Στα αντιστοιχα χρόνια στην Ελλάδα, σε μια χώρα όπου ο διαχωρισμός κράτους και εκκλησίας δεν έχει ακόμη επιτευχθεί και όπου η κοινωνία έχει μια αρκετά ισχυρή θρησκευτική υπόσταση, η εκδοχή της άμεσης δημιουργίας του ανθρώπου από το Θεό (και συγκεκριμένα του άντρα από λάσπη και της γυναίκας από το πλευρό του άντρα) ήταν αυτή που παρουσιαζόταν στα σχολικά βιβλία.

πολιτικού συστήματος και της αλβανικής κοινωνίας έναντι όλων των άλλων πολιτικών συστημάτων και κοινωνιών / λαών του κόσμου. Έτσι, το εκπαιδευτικό σύστημα γίνεται φερέφωνο και ταυτόχρονα προαγωγός του πολιτικού συστήματος, το ενισχύει, εξηγεί, δικαιολογεί και ταυτόχρονα αναπαράγει⁵⁴.

Κάποια μαθήματα γίνονταν με τρόπο πρακτικό σε ειδικό εργαστήριο του σχολείου μετά τη θεωρητική εισαγωγή των μαθητών στο γνωστικό αντικείμενο της εκάστοτε θεματικής ενότητας. Στα μαθήματα αυτά ανήκαν συχνά η φυσική και η χημεία τα οποία διεξάγονταν τακτικά στο αντίστοιχο εργαστήριο και οι μαθητές είχαν τη δυνατότητα να κάνουν μόνοι τους πειράματα υπό την καθοδήγηση του δασκάλου τους σε αυτά που διδάχτηκαν σε θεωρητικό επίπεδο λίγες μέρες πριν στην τάξη τους. Έτσι, στο σημείο αυτό διαβλέπει κανείς την «εκσυγχρονιστική» πτυχή του υπαρκτού σοσιαλισμού και την ιδιαίτερη έμφαση που έδινε στην τεχνική κατάρτιση.

Αν τα ειδικά εργαστήρια της φυσικής και της χημείας απαντώνται κυρίως στα μεγαλύτερα σχολεία που ταυτίζονται με τα εκπαιδευτικά ιδρύματα μεγαλύτερων χωριών ή πόλεων, αξίζει να τονίσει κανείς ότι το εργαστήριο της βιολογίας δεν έλειπε σχεδόν από καμία σχολική μονάδα όσο μικρή κι αν ήταν αυτή⁵⁵. Το εργαστήριο της βιολογίας ήταν εξοπλισμένο με βαλσαμωμένα πουλιά και φίδια μέσα σε βάζα, με σκελετούς και κρανία διαφόρων ζώων και η δυνατότητα της διεξαγωγής του μαθήματος με τρόπο πρακτικό ήταν ιδιαίτερα καλοδεχούμενη από τους περισσότερους μαθητές. Ενίοτε σχεδιασμένοι περίπατοι στη φύση αποτελούσαν αρωγό παράγοντα στο σχεδιασμό ενός πρακτικού μαθήματος που σχετιζόταν με το φυσικό περιβάλλον.

Το ετήσιο σχολικό πρόγραμμα περιελάμβανε – επιπρόσθετα στην καθημερινή πρωινή γυμναστική άσκηση ξυπνήματος διάρκειας δέκα λεπτών περίπου – γυμναστική δύο ή τρεις φορές σε εβδομαδιαία βάση. Στα μεγαλύτερα σχολεία υπήρχε και ειδικός κλειστός χώρος με κάποια όργανα γυμναστικής (γυμναστήριο), όπου λάμβανε χώρα το μάθημα, όταν οι καιρικές συνθήκες δεν επέτρεπαν τη διεξαγωγή του στο συνήθως μεγάλο σχολικό προαύλιο.

⁵⁴ Για την έμφαση στη σοσιαλιστική διαπαιδαγώγηση των μαθητών και σε άλλες χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού πρβλ. Μποντίλα, Μαρία (2004): *«Πολύχρονος να ζεις, μεγάλη Στάλιν»*. Η εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη (1950-1964). (σειρά: Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης). Αθήνα: Μεταίχμιο, σελ. 41-42, όπου τονίζει την αναγκαιότητα της σύνδεσης του δασκάλου με τη γενική γραμμή του Κόμματος και της αναπόσπαστης σύνδεσης του με την εργατική τάξη, έτσι ώστε να μπορέσει να εμφοθήσει τις αρχές αυτές και στους μαθητές του.

⁵⁵ Εξαίρεση αποτελούσε το διθέσιο σχολείο του Gasment.

Μουσική και ζωγραφική διδάσκονταν με στόχο την αισθητική καλλιέργεια των μαθητών, για πολλούς από τους οποίους τα μαθήματα αυτά ανήκαν στα ιδιαίτερης προτίμησης. Αν και στη μουσική ο δάσκαλος συνήθως δε χρησιμοποιούσε κάποιο ιδιαίτερο μουσικό όργανο ως συνοδευτικό στο μάθημα, εντούτοις οι μαθητές δε μάθαιναν μόνο να τραγουδούν αλλά μάθαιναν και να διαβάζουν το πεντάγραμμο.

Γραφική ύλη και βιβλία οι μαθητές του αλβανικού δημοτικού και γυμνασίου έπρεπε να αγοράζουν μόνοι τους. Η τιμή δεν ήταν ακριβή, εντούτοις κάποιες φορές μπορούσε να αποτελέσει πρόβλημα για τις φτωχές οικογένειες. Το γεγονός ότι το περιεχόμενο των βιβλίων διαφοροποιούνταν κάπως από χρόνο σε χρόνο εμπόδιζε τους μαθητές να τα δανείζονται από τους μεγαλύτερους τους, εξοικονομώντας έτσι τυχόν κάποια χρήματα.

1.1.2. Μαθητές, δάσκαλοι και καθηγητές

1.1.2.1. Διδάσκοντες και διδασκόμενοι: σχέσεις υπακοής και πειθαρχίας

Στην παρούσα υποενότητα θα εξεταστούν οι σχέσεις μεταξύ των διδασκόντων και των διδασκομένων, οι οποίες σε γενικές γραμμές ήταν σχέσεις υπακοής και πειθαρχίας⁵⁶ που στις περιπτώσεις που δεν προέρχονταν από τους ίδιους τους μαθητές επιβάλλονταν στους τελευταίους από τους δασκάλους τους με πιο βίαιες μεθόδους. Όντας, επιλεγμένοι από το ολοκληρωτικό καθεστώς ως φερέφωνο της ιδεολογίας του αποτελούν τους βασικούς συντελεστές στην κατασκευή νέου ανθρώπου σοσιαλιστικού τύπου, καθ' όλα σύμφωνα με την πολιτική γραμμή του Κόμματος⁵⁷.

Orges: «[Οι δάσκαλοι] και θα σε χτυπούσανε καμία φορά. [Χτυπούσαν] με τα χέρια και κανέναν με κανένα ξύλο.»

ΜΜ. «Το ξύλο πού το 'βρισκαν;»

Ο. «Εύκολο είναι να βρεις ξύλο. Αλλά εντάξει, έτσι ήτανε. Με τον καθηγητή δεν μπορούσες να κάνεις, να του κάνεις αντίρρηση εσύ, να σηκωθείς και να λες,, δε μ' αρέσει ετούτο κι εκείνο. Ήτανε... είχε πολύ σεβασμό.»

Οι σχέσεις διδασκόντων και διδασκομένων αρκετά συχνά φαίνονταν να έχουν άμεση εξάρτηση από τις επιδόσεις των τελευταίων στα μαθήματα, όπως επίσης και από το βαθμό ησυχίας που διέκρινε τη συμπεριφορά τους.

«[Ήμουν] ήσυχη μαθήτρια. Έτσι με τους καθηγητές δεν είχα προβλήματα. Τιμωρία βίωσα πολύ σπάνια. Μια φορά μόνο.»⁵⁸

⁵⁶ Στην παιδαγωγική επιστήμη γίνεται γενικά αποδεκτό ότι σε καθεστώτα που χαρακτηρίζονται από αυστηρότητα και πίεση των μαθητών, οι τελευταίοι φαίνεται πως αναγκάζονται να μαθαίνουν με τρόπο «παθητικό» και «αποξενωτικό» προς την «πραγματικότητα». Ο μαθητής έτσι δε μορφώνεται πραγματικά για τη ζωή αλλά γίνεται μια *trivial* προσωπικότητα. Πρβλ. και Rhea, Buford (1974): "Institutional Paternalism in High School" στο Cave, William M. - Chesler, Mark A. (επιμ.) (1974): *Sociology of Education. An Anthology of Issues and Problems*. New York - London: Macmillan, σελ. 278-288.

⁵⁷ Πρβλ. Μποντίλα, Μαρία, ό. π., σελ. 41. Ο Φουκώ σχετικά με το ζήτημα της πειθαρχίας και του ελέγχου σε διάφορους χώρους εκπαιδευτικούς, στρατιωτικούς, θρησκευτικούς, ιατρικούς κ.λπ. μιλά για επιβολή μεθόδων που επιτρέπουν το σχολαστικό έλεγχο του σώματος, εξασφαλίζουν τη σταθερή καθυπόταξη των δυνάμεών του και επιβάλλουν σε αυτές μια σχέση υπακοής-χρησιμότητας. Πρβλ. Φουκώ, ό. π., σελ. 183.

⁵⁸ Απόσπασμα από τη συνέντευξη της Etleva, όπου φαίνεται να έχει εσωτερικοποιήσει την πειθαρχία και να έχει ενστερνιστεί το «ιδανικό» της «καλής», δηλαδή της «ήσυχης» μαθήτριας. Η αλλαγή των

Οι τιμωρίες κατά τη διάρκεια της υποχρεωτικής σχολικής εκπαίδευσης ήταν αρκετά συχνές και ποικίλων ειδών, με προτίμηση – πέρα από το κλασικό πια χτύπημα με τα χέρια, το χάρακα, κάποιο ξύλο ή γενικά με οποιοδήποτε πρόχειρο αντικείμενο – στο σήκωμα του μαθητή ή με το ένα πόδι στον τοίχο ή με γυρισμένη την πλάτη του προς την τάξη⁵⁹.. Αυτά τα τρία είδη τιμωρίας επέσυραν τη μεγαλύτερη κοροϊδία των υπόλοιπων μαθητών και για το λόγο αυτό θεωρούνταν από τους περισσότερους και τα χειρότερα.

Και άλλες συμπεριφορές και αντιδράσεις των δασκάλων μπορούσαν να συμπεριλαμβάνονται στο μακρύ κατάλογο των τιμωριών, όπως το βγάλσιμο του μαθητή εκτός τάξης με ή χωρίς την παραπομπή του στο διευθυντή και με την καταγραφή απουσίας, τράβηγμα αυτιών και μαλλιών, πέταγμα βιβλίων στο κεφάλι των μαθητών ή πιο πρωτότυπες, όπως για παράδειγμα το μπήξιμο του νυχιού του δασκάλου στο χέρι του μαθητή μέχρι αιματώματος του τελευταίου. Αυτό που φαίνεται ότι δε συνηθιζόταν στην κομμουνιστική Αλβανία ήταν ο εξαναγκασμός ενός μαθητή να γράφει στο σπίτι του ως τιμωρία πολλές φορές το ίδιο πράγμα. Με αναλυτικό και ιδιαίτερα περιγραφικό τρόπο για το θέμα των τιμωριών μιλάει η Etleva σε ένα μέρος της συνέντευξής της.

«Το να κάθομαι στην άκρη του ... της αίθουσας με ένα πόδι, ας πούμε ή να γυρίσουμε την πλάτη πίσω. [...] Είχαμε πολλών ειδών [τιμωρίες]. Το να σε βγάλουν έξω απ' την τάξη, το να πάρεις απουσία ή δεν είχαν αυτό, όπως εδώ στην Ελλάδα, να γράφεις, ας πούμε εκατό φορές το αυτό, αυτό δεν το είχαμε. Αλλά πιο πολύ αυτό ήταν η τιμωρία, να σε βάζουν εκεί στην άκρη και να σε κοροϊδεύουν τα άλλα παιδιά. Αυτό ήταν το χειρότερο. [...] Χτυπούσαν κι εκεί. Τα πρώτα χρόνια χτυπούσαν. Όχι πολύ άσχημα, αλλά χτυπούσαν. Εμένα με είχαν χτυπήσει, θυμάμαι, ναι, με είχαν χτυπήσει. Χτυπούσαν, είχαν ένα χάρακα ή ένα ξυλάκι λεπτό. Διάφορα. βιβλία, μπορούσαν να σου πετάξουν στο κεφάλι, ό τι ήθελες. [...] Η από τα μαλλιά, τα αυτιά μας».

Ο συνηθέστερος λόγος για τον οποίο τιμωρούνταν οι μαθητές ήταν η έλλειψη θέλησής τους για συνεργασία στο μάθημα, η αμέλεια ή η αδυναμία κατανόησης των μαθημάτων τους. Η επιθυμία των δασκάλων να μεταφέρουν τις γνώσεις τους στους μαθητές τούς οδηγούσε στη χρήση της τιμωρίας κάθε φορά που η επιθυμία αυτή δε γινόταν εφικτή.

απόψεων στη σύγχρονη παιδαγωγική αναδεικνύει έμμεσα και την ιστορικότητα παρόμοιων παιδαγωγικών αντιλήψεων.

⁵⁹ Ο Φουκώ μιλώντας για τη «μικροφυσική» της εξουσίας κάνει λόγο για τεχνικές πάντα σχολαστικές που χαρακτηρίζουν έναν ορισμένο τρόπο πολιτικής και λεπτομερειακής περιζώσης του σώματος. Πρβλ. Φουκώ, ό.π., σελ. 185.

«[Ο δάσκαλος μάς τιμωρούσε] για να μαθαίνουμε. Για να μάθουμε, μόνο γι' αυτό το λόγο, μας τιμωρούσε. Για τι άλλο;⁶⁰»

Η υποχρεωτικά συχνή (σε μηνιαία βάση) ενημέρωση των γονιών από τους δασκάλους για την πρόοδο αλλά και τη συμπεριφορά των παιδιών τους λειτουργούσε μεταξύ άλλων και ως ένα είδος ελέγχου και τροχοπέδης σε μη επιθυμητή συμπεριφορά των μαθητών στους χώρους εκπαίδευσης.

Κάποιες υποδέρμιες εντάσεις φαίνονταν να υπάρχουν μεταξύ των καλών μαθητών και των υπόλοιπων, εντάσεις που υποδαυλίζονταν και από τις ανάλογες διακρίσεις των δασκάλων απέναντι στους μαθητές. Δύο βασικές διακρίσεις μπορεί να εντοπίσει κανείς. Συγκεκριμένα:

Αν και δεν ήταν ο απaráβατος κανόνας, εντούτοις δεν αποτελούσε σπάνια εξαίρεση η κατανομή των μαθητών στα θρανία ανάλογα με τις επιδόσεις τους⁶¹: τα πρώτα θρανία προορίζονταν για τους καλλίτερους μαθητές και αρκετά συχνά, όσο πιο πίσω καθόταν ένας μαθητής στην τάξη, τόσο πιο «πίσω» βρισκόταν στο θέμα των σχολικών του επιδόσεων και συνεπώς των βαθμολογικών του ανταμοιβών. Υπήρχε και η ακριβώς αντίθετη περίπτωση, όπου οι πρώτες θέσεις απευθύνονταν στους «άτακτους» και «αδύναμους» μαθητές, πράγμα που δεν κάνει τίποτε άλλο από το να επιβεβαιώνει από την αντίστροφη πλευρά τη θεωρία περί συνάφειας της συνολικής εικόνας του μαθητή στην τάξη και της βαθμολογικής του αξιολόγησης από το δάσκαλο με το χώρο στον οποίο καθόταν στην τάξη. Και στο σημείο αυτό διακρίνει κανείς την εσωτερικοποίηση της πειθαρχίας, για την οποία έγινε λόγο παραπάνω.

«[...] και καθόμασταν με σειρά όλοι. Ο καλλίτερος μαθητής ήταν μπροστά, οι καλλίτεροι μαθητές, ενώ από πίσω ερχόνταν οι άλλοι, όποιος ήθελε. Απλά στην αρχή άφηναν τους καλλίτερους μαθητές. [...] Εμείς το ξέραμε – ξέρω γω – ποιος ήταν ο καλλίτερος μαθητής περίπου, οπότε τον αφήναμε μόνη του για να μην ... δεν μπορούσαμε ξέρω γω, αν ήσουν λίγο πιο χαμηλός απ' τον άλλο να πηγαίνεις μπροστά. Οπότε έβγαινε από μόνο του μπροστά, ε! ήτανε η θέση του.»⁶²

⁶⁰ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Gasment.

⁶¹ Πρβλ. Φουκώ, ό. π., σελ. 195-196, όπου γίνεται λόγος για μια σχολική τάξη που η χωρική της κατανομή θα εξασφάλιζε ταυτόχρονα μια ολόκληρη σειρά διακρίσεων: ανάλογα με το βαθμό προόδου των μαθητών, την αξία του καθενός, τον «καλό» ή τον «κακό» τους χαρακτήρα, την επιμέλειά τους, την καθαριότητά τους, την περιουσία των γονιών τους. Έτσι, η σχολική αίθουσα δύναται να σχηματίζει έναν ενιαίο πίνακα με πολλαπλές καταγραφές, κάτω από το «ταξιθετικό» βλέμμα του δασκάλου.

⁶² Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

Επίσης στον καλλίτερο μαθητή επιφυλασσόταν από το δάσκαλο η «τιμή» τού να αναλαμβάνει την επιτήρηση των συμμαθητών του κάθε φορά που ο τελευταίος απουσίαζε από την τάξη⁶³. Αυτό συνέβαινε συστηματικά κάθε πρωί το χρονικό διάστημα ανάμεσα στην πρωινή γυμναστική (και ανάλογα με το σχολείο, το τραγούδι του εθνικού ύμνου) και την έναρξη των μαθημάτων, χρονικό διάστημα κατά το οποίο οι μαθητές είχαν την ευκαιρία να επαναλάβουν, να προετοιμάσουν ή ενίστε και να αντιγράψουν την από την προηγούμενη μέρα προκαθορισμένη ύλη και ασκήσεις. Η Flora κάνει λόγο στη συνέντευξή της για το θέμα αυτό:

«[...] μετά να πάμε στην τάξη, να κάνουμε μισή ώρα να διαβάζουμε, να βλέπουμε τι έχουμε για σήμερα, οκτώ και μισή ήρθε ο δασκάλος και αρχίσαν τι έχουμε να κάνουμε. [...] [Τη μισή ώρα στην τάξη μέναμε] καμιά φορά μόνοι, καμιά φορά ήτανε και ο δασκάλος εκεί και καθόταν εκεί πέρα, γιατί κάθε τάξη είχε ένα δασκάλο. Καμιά φορά ήταν ένας μαθητής. Γιατί εγώ ήμουν η καλλίτερη, ήμουν εκεί για να γράφω το όνομα ποιος μιλάει και να το πω στο δασκάλο. Δεν μπορούσαν μετά να μιλήν. [...] Ε! καμιά φορά κάναμε και φασαρία. [...] Ήταν κανένα που (με) ζηλεύει. [...] Όμως, εντάξει. Εγώ έγραφα, ας πούμε, κι όταν ήρθε η δασκάλα, τα έσβησα και δεν είπα τίποτα μετά. Έτσι κάναμε πολλές φορές.»

Ο μαθητής, λοιπόν, με την υψηλότερη επίδοση και το πιο «αξιόλογο» ήθος, τουτέστιν, ο «καλλίτερος» και ο «ησυχότερος» μαθητής, αναλάμβανε την καταγραφή των ονομάτων των μαθητών που μιλούσαν, έκαναν φασαρία και γενικά διατάρασσαν την ηρεμία της τάξης, και την παράδοση του χαρτιού αυτού στο δάσκαλο.

Ο μαθητής στον οποίο είχε ανατεθεί ο ρόλος αυτός μπορούσε να συνεργαστεί με το συγκεκριμένο σχολικό κατεστημένο και έθος ή αντίθετα να αποποιηθεί ως ένα βαθμό τη συνεργασία αυτή. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Flora, όπως φαίνεται από το παραπάνω απόσπασμα, η οποία κατέγραφε τα ονόματα των ομιλούντων συμμαθητών της, έτσι ώστε κατάφερνε να περιορίζεται η φασαρία στο βαθμό που να μη γίνεται αντιληπτή από το δάσκαλο, εντούτοις έσβηγε τα ονόματα πριν μπει ο δάσκαλος στην τάξη, έτσι ώστε να μην είναι άμεσα υπεύθυνη για την τιμωρία κανενός.

Ρίχνοντας μια ματιά στις σχέσεις διδασκόντων και διδασκομένων της κομμουνιστικής Αλβανίας στα χρόνια μετά την υποχρεωτική εκπαίδευση, και κυρίως κατά τη διάρκεια της τεταρτοετούς φοίτησης στα επαγγελματικά σχολεία που αποτελούν ένα είδος οικοτροφείου – φαινόμενο που απαντώνταν ευρύτατα στις χώρες του υπαρκτού σοσιαλισμού και είχε ως

⁶³ Στο σημείο αυτό η επιτήρηση γίνεται από μέλη της ίδιας της ομάδας, γεγονός που αναδεικνύεται σε ιδιαίτερα αποτελεσματικό πειθαρχικό μέσο. Λειτουργεί με τη λογική του «καρφώματος» και ενδεχομένως να μην είναι ξένο προς την τακτική του «καρφώματος» στην κοινωνία των ενηλίκων των κομμουνιστικών καθεστώτων.

γενικότερο στόχο τη μετατροπή των αγροτόπαιδων σε προλετάριους βιομηχανικούς εργάτες – διαπιστώνει κανείς ότι οι σχέσεις ελέγχου και επιτήρησης των διδασκόντων προς τους διδασκόμενους όχι μόνο συνεχίστηκαν αλλά και εντάθηκαν, καθώς αυξήθηκαν τα πρόσωπα και οι τρόποι ελέγχου⁶⁴.

Συγκεκριμένα, από τις αφηγήσεις των πληροφορητών μαθαίνουμε ότι στα επαγγελματικά αυτά σχολεία ακολουθούνταν ένα αυστηρό ημερήσιο πρόγραμμα που εφαρμοζόταν όλες τις ημέρες της εβδομάδας, συμπεριλαμβανομένης εν μέρει και της Κυριακής. Το πρόγραμμα αυτό, το οποίο παρουσιάζεται στην αναλυτική του μορφή στο αντίστοιχο κεφάλαιο, αφήνει ελάχιστα περιθώρια παρέκκλισης και διαφοροποίησης, με αποτέλεσμα οι σπουδαστές και οι δράσεις τους να είναι πιο ελέγξιμοι.

Όντως, σε όλες τις περιπτώσεις επαγγελματικών σχολείων η διαμονή στους θαλάμους αλλά και στους ορόφους γίνεται κατά φύλο, ενώ οι έξοδοι απαγορεύονται πέρα των προβλεπόμενων (μεσημεριανών ή σε άλλες περιπτώσεις μεταμεσημβρινών και ενίοτε απογευματινών) ωρών) και σε καμιά περίπτωση – τυπικά τουλάχιστον – δεν παρατείνονται πέραν μιας καθορισμένης βραδινής ώρας, που συνήθως είναι στις 22.00. Ο εσωτερικός αυτός κανονισμός, που φαίνεται λόγω της επανάληψής του να λαμβάνει ένα χαρακτήρα γενικευτικό για ολόκληρη την κομμουνιστική Αλβανία, φαίνεται εκ πρώτης όψεως απαράβατος και απαράκλητος. Εν τούτοις μια τέτοια παρατήρηση αντιστοιχεί μόνο στην πρώτη εντύπωση, καθώς μια πιο προσεκτική εξέταση των λόγων των πληροφορητών φέρει στην επιφάνεια και αρκετές παραλλαγές και πολλαπλών ειδών παρεκκλίσεις.

Καταρχήν είναι κοινή αποδοχή όλων ότι οι κανονισμοί και οι περιορισμοί αυτοί απευθύνονταν περισσότερο στις κοπέλες, ενώ για τους αντίστοιχους άρρενες σπουδαστές υπήρχε επιείκεια και λιγότερη συνέπεια στην εφαρμογή τους. Στη συνέχεια, διαπιστώνει

⁶⁴ Ο Φουκώ, ό. π., σελ. 188-193, κάνοντας λόγο για την πειθαρχία, που μεταξύ άλλων εφαρμόζεται και στις σχολικές μονάδες, αναφέρεται πρώτα από όλα στην κατανομή των ατόμων ως σημείο έναρξης της πειθαρχίας. Για την κατανομή των ατόμων εφαρμόζονται διάφορες τεχνικές, όπως για παράδειγμα αυτήν της περίφραξης, του καθορισμού δηλαδή ενός χώρου διαφορετικού από τους άλλους, την αρχή της στοιχειώδους εντόπισης, όπου το κάθε άτομο είναι στη θέση του και μια συγκεκριμένη θέση αντιστοιχεί σε ένα άτομο, ο κανόνας των λειτουργικών θέσεων, ο χώρος δηλαδή που θεσπίζεται για την εξυπηρέτηση των αναγκών της επιτήρησης (λ. χ. ο χώρος του φύλακα). Βέβαια, ενώ αφενός επιτείνεται η επιτήρηση, αφετέρου, όπως προκύπτει από τις συνεντεύξεις η ομαδική ζωή στα οικοτροφεία αποτελεί πηγή χαράς και διασκέδασης λόγω της συλλογικότητας και της δημιουργίας ευκαιριών για παρέα και ενός είδους ελευθερίας, κυρίως για τα αγόρια που θυμούνται την περίοδο αυτή της απεμπλοκής τους από την οικογένεια και της συντροφικότητας σα μια μεγάλη γιορτή.

κανείς ότι σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχαν αποκλίσεις από τις νόρμες και τις προδιαγραφές και για τις κοπέλες, όπως στην περίπτωση της Flora, στην οποία η επιστροφή μετά την καθορισμένη ώρα συγχωρέθηκε λόγω της συνοδείας της από το σύντροφό της, που παρουσιάστηκε ως επίσημος μελλοντικός σύζυγος. Έτσι, στην προκειμένη περίπτωση, αν και η παράβαση του κανονισμού έγινε με ανδρική επέμβαση⁶⁵, και μάλιστα με επιχείρημα «μια σοβαρή σχέση», εντούτοις αφορούσε κοπέλα.

Αυστηρά απαγορευμένες φαίνονται να είναι και οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα. Όχι μόνο ο αυστηρός καταμερισμός των ορόφων σε ανδρικούς και γυναικείους οδηγεί σε αυτή την απαγόρευση αλλά κυρίως η συνεχής επιτήρηση που φαίνεται να υπάρχει από τον υπεύθυνο του ορόφου για την «ορθή» λειτουργία των πραγμάτων: ξύπνημα στην προγραμματισμένη ώρα, στρώσιμο των κρεβατιών με τον προδιαγεγραμμένο τρόπο, λήψη γευμάτων στις προκαθορισμένες ώρες, επιστροφή στους θαλάμους για ύπνο βάσει του καθημερινού ενιαίου ωρολόγιου προγράμματος, απουσία του σπουδαστή μόνο κατόπιν ειδικής άδειας, όπως για παράδειγμα κάποια Κυριακή για επίσκεψη στην οικογενειακή εστία.

Εντούτοις, έχει κανείς την αίσθηση ότι η αυξημένη επιτήρηση δεν αποφέρει τα προφανώς αναμενόμενα αποτελέσματα για αυτούς που την επιβάλλουν, καθότι κατά κοινή παραδοχή των πληροφορητών – το επόμενο απόσπασμα είναι από τη συνέντευξη του Orges – και σχέσεις υπήρχαν ανάμεσα στα δύο φύλα και πολλές ήταν.

«[Από τα 14 ως τα 18] είναι η ηλικία που τα βλέπεις τα πράγματα αθώα, δεν τα βλέπεις με πονηριά και... Και είναι νομίζω η καλλίτερη παρέα. Μετά αρχίζουν κι αλλάζουν τα πράγματα. Μεγαλώνει ο άνθρωπος κι αρχίζει να έχει δυσκολίες.. [Σχέσεις ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια] υπήρχε αλλά στο πρώτο και το δεύτερο ήταν λίγο πιο δύσκολα γιατί δεν είχε ακόμη αλλάξει το σύστημα. Όταν πήγαينا εγώ, το τρίτο ήταν;, το τρίτο, τότε άλλαξε το σύστημα, αλλά δεν ήταν όπως είναι τώρα. Ήτανε λίγο πιο κρυφά τα πράγματα. [...] Δεν μπορούσες να κάνεις ανοιχτά τα πράγματα. Είχαμε ... τι να σου πω; Ήτανε αλλιώς η ζωή σε μας τότε. Αν δεν το ζεις, δεν μπορείς να το καταλάβεις.»

Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι ο αυξημένος αυτός έλεγχος και επιτήρηση, αν και υπήρχε γενικά στα επαγγελματικά αυτά σχολεία, εντούτοις αφορούσε ιδιαίτερα τους χώρους διαμονής (τις εστίες) των σπουδαστών από όλες τις άλλες περιοχές (πόλεις και χωριά) εκτός της συγκεκριμένης πόλης στην οποία βρισκόταν το εκάστοτε επαγγελματικό σχολείο, και θα

⁶⁵ Παρά τις προσπάθειες του Χότζα για «εκμοντερνισμό» της Αλβανίας, η κοινωνία της Αλβανίας χαρακτηρίζεται από τις ιστορικές δομές της πατριαρχικής οικογένειας, όπου η μορφή του πατέρα και κατ' επέκταση ο ανδρικός ρόλος είναι ο κυρίαρχος. Πρβλ. Mai, Nicola (2001): "Transforming traditions: a critical analysis of the trafficking and exploitation of young Albanian girls in Italy", στο: King, Russel (2001) (ed.): *The Mediterranean Passage. Migration and New Cultural Encounters in Southern Europe*. Liverpool: Liverpool University Press, σελ. 267.

μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι το τελευταίο αντικαθιστούσε τρόπον τινά ένα είδος ελέγχου της απύσχα οικογένειας.

Εντούτοις, η αντιστοιχία δεν είναι ακριβώς έτσι, ότι δηλαδή ο οικογενειακός έλεγχος αντικαθίσταται από τον κρατικό με τη διαμεσολάβηση του σχολικού / παιδαγωγικού συστήματος, καθότι κανένας από τους συγκεκριμένους πληροφορητές δεν παρέπεμψε έμμεσα ή άμεσα στις αφηγήσεις τους σε ένα τέτοιο βαθμό αυστηρού οικογενειακού ελέγχου και επιτήρησης, όσον αυτόν του επαγγελματικού σχολείου.

Επομένως στην προκειμένη περίπτωση το εκπαιδευτικό σύστημα της κομμουνιστικής Αλβανίας, φορέας και φερέφωνο του πολιτικού συστήματος, ήταν ελεγκτής και επιτηρητής της νεολαίας σε αισθητά μεγαλύτερο βαθμό από ότι ο ίδιος ο κοινωνικός πυρήνας, η οικογένεια. Έτσι, διατυπώνω ως υπόθεση εργασίας ότι η οικογένεια επιτηρούσε και κατεύθυνε τα παιδιά της πολύ λιγότερο από ότι ο κρατικός μηχανισμός, που φαινόταν να λειτουργεί με τρόπο καθολικό, εξισωτικό και για το λόγο αυτό απρόσωπο.

Και στις πανεπιστημιακές εστίες η κατάσταση περιγράφεται με τρόπο ανάλογο από τον Orges, το μοναδικό από τους πληροφορητές που έζησε σε τέτοιου είδους εστίες και κάνει λόγο για αυτές, ο οποίος, όμως, τονίζει ότι τουλάχιστον στα μαθήματα η μεγαλύτερη ηλικία των διδασκομένων επέτρεπε και την ανάληψη δικών τους ευθυνών σε αντίθεση με τα χρόνια της βασικής εκπαίδευσης. Εντούτοις, οι διδάσκοντες εξακολουθούσαν ως ένα βαθμό να καλλιεργούν σχέσεις υπακοής και πειθαρχίας από τους διδασκόμενους⁶⁶.

1.1.2.2. Οι σχέσεις μεταξύ των μαθητών: ενοποιητικές και διασπαστικές τάσεις

«Ήμασταν όλα τα παιδιά, εγώ θυμάμαι, ήμασταν στη γειτονιά μας, ήμασταν , δέκα, δώδεκα παιδιά. Ήμασταν στην ίδια ηλικία. Ήμασταν στη... και πηγαίναμε [στο σχολείο] όλοι μαζί. [...] Φωνάζαμε από έξω. [...] Εμείς ήμασταν αγαπημένοι μεταξύ μας. Θυμάμαι ήτανε ωραία αυτά τα χρόνια γιατί δεν είχαμε αυτό το άγχος, όπως έχουνε οι σημερινοί άνθρωποι. Ο άνθρωπος εκεί σε μας ήξερε τι θα πει, όταν ήταν μικρός θα πήγαινε στο σχολείο, μόλις τέλειωνε θα πήγαινε στη δουλειά. Κάθε πράμα ήτανε ασφαλισμένο.»⁶⁷

⁶⁶ Στο σημείο αυτό θα ήταν απαραίτητη η διασταύρωση των πληροφοριών του Orges από άλλα άτομα που είχαν την εμπειρία της διαβίωσης σε πανεπιστημιακές εστίες για να διαπιστωθεί αν όντως ίσχυε η άποψη αυτή ότι η μεγαλύτερη ηλικία των διδασκομένων συνεπαγόταν και ανάθεση / ανάληψη μεγαλύτερων ευθυνών, γεγονός που επηρέαζε τη συμπεριφορά των διδασκόντων προς τους τελευταίους. Λόγω έλλειψης, όμως, μιας τέτοιας δυνατότητας στην παρούσα εργασία, ως εκληφθεί η συγκεκριμένη μαρτυρία του Orges ως τρόπος μνήμης ή προσωπικής ερμηνείας του συγκεκριμένου αυτού βιώματός του.

⁶⁷ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Orges, όπου διαπιστώνεται η σημασία της συλλογικότητας την περίοδο του κομμουνισμού, κυρίως έτσι όπως διατηρήθηκε στη μνήμη των περισσότερων πληροφο-

Στη μνήμη και των δέκα πληροφορητών τα χρόνια στο σχολείο (οποιασδήποτε εκπαιδευτικής βαθμίδας κι αν ήταν αυτό) φαίνεται να κατέχουν ιδιαίζουσα θέση. Η Etleva εκμυστηρεύεται:

«Και όταν τώρα πηγαίνω για επίσκεψη στο σπίτι μου, περνάω πάντα από το σχολείο μου, γιατί έχω πάρα πολύ καλές αναμνήσεις.»

Όλοι οι πληροφορητές δήλωσαν σε γενικές γραμμές πολύ καλές σχέσεις με τους συμμαθητές τους. Ο ομαδικός τρόπος του ξεκινήματος για το σχολείο και η ομαδική πορεία προς αυτό φαίνεται να είναι ένα από τα σημεία που με νοσταλγία, τρυφερότητα και περηφάνια επανέρχεται στο λόγο των πληροφορητών: στο σχολείο όχι μόνο δεν πήγαινε κανείς μόνος του, αλλά δεν υπήρχαν καν μικρές παρέες της τάξης των δύο ή τριών ατόμων.

Σε όλες τις συνεντεύξεις αναφέρονται ομάδες που ξεκινούσαν με λίγα άτομα και αυξάνονταν στην πορεία τους μέσα στο χώρο (χωριό). Ακούγονται οι αριθμοί των δεκαπέντε, είκοσι, τριάντα ή και σαράντα μαθητών που ξεκινούσαν για το σχολείο, που ακόμη και αν ως ένα βαθμό είναι κατασκευάσμα της μνήμης ή ωραιοποίηση και εξιδανίκευση του παρελθόντος⁶⁸, δηλώνουν ωστόσο τη συντροφικότητα και το πνεύμα της ομαδικότητας που χαρακτήριζαν τις παιδικές αυτές ομάδες.

Ο δρόμος προς το σχολείο (ειδικά το γυμνάσιο) δεν ήταν πάντα κοντινός, ευκολοδιάβατος και άνετος. Η πορεία – τουλάχιστον στις μισές των περιπτώσεων – διαρκούσε τουλάχιστον μία ώρα με τα πόδια, ενίοτε και μιάμιση. Και φυσικά απαιτούνταν ο αντίστοιχος χρόνος για την επιστροφή, και μάλιστα σε καθημερινή βάση. Η πορεία προς το σχολείο αποκτούσε επιπρόσθετες δυσχέρειες κατά τους χειμερινούς μήνες, όταν οι βροχές και τα χιόνια γίνονταν πιο συχνά και πιο μακρόχρονης διάρκειας.

Ο χειμώνας ήταν ακόμη πιο βαρύς στην περιοχή της βόρειας Αλβανίας αλλά και σε πολλές περιοχές της νότιας Αλβανίας, και για το λόγο αυτό υπήρχαν χρονικές περίοδοι από

ρητών υπό το πρίσμα του παρόντος που σφραγίζεται από την εξατομίκευση, την προσωπική εξάρτηση από έναν εργοδότη και το άγχος που αυτή η κατάσταση συνεπάγεται. Υπό τη συγκεκριμένη οπτική γωνία η αναζήτηση της χαμένης συλλογικότητας γίνεται αφορμή για ωραιοποίηση και εξιδανίκευση του κομμουνιστικού παρελθόντος.

⁶⁸ Η αναδρομή στο παρελθόν, και κυρίως η εξιδανίκευσή του, είναι ένας συνηθισμένος μηχανισμός αντίστασης ανθρώπων που βιώνουν ένα ιδιαίτερα δύσκολο παρόν. Πρβλ. τις αντιθέσεις που υπάρχουν στον αφηγηματικό λόγο του Orges «πριν» και «μετά», «αθώο» και «μη αθώο», «ξέγνοιαστο» και «αγχωτικό».

δύο με τρεις μέχρι και δέκα μέρες που τα σχολεία έκλειναν μέχρι τη διάνοιξη των δρόμων με εκχιονιστικά μηχανήματα.

Σε γενικές γραμμές, όμως, σχολείο πήγαιναν εκείνοι που πραγματικά ήταν συναισθηματικά δεμένοι με την εκπαιδευτική διαδικασία της μάθησης ή θεωρούσαν τον εαυτό τους επιμελή και συνεπή άσχετα με τις σχολικές τους επιδόσεις. Οι υπόλοιποι – και ήταν αρκετοί αυτοί – κατά τη χειμερινή περίοδο δεν παρευρίσκονταν στο σχολείο σε καθημερινή βάση αλλά μόνο κάποιες φορές (δύο με τρεις) εβδομαδιαίως, δηλαδή ενίοτε λιγότερο και από τις μισές μέρες την εβδομάδα.

Εκείνοι που τελικά πήγαιναν στο σχολείο και με άστατες καιρικές συνθήκες, όπως χιόνι ή βροχή, εφοδιάζονταν με σακούλες ή ομπρέλες ανάλογα με την οικονομική κατάσταση της οικογένειάς τους. Οι περισσότεροι – σύμφωνα με τα λεγόμενα του Dilaver – χρησιμοποιούσαν σακούλες, ενδεικτικό και μιας γενικότερης πενιχρής οικονομικής κατάστασης.

«Ο χειμώνας είναι πολύ βαρύ εκεί [εν. στη βόρεια Αλβανία] και ανοίγανε το δρόμο βέβαια καμιά φορά πρωί – πρωί. Όποτε τον ανοίγανε, πηγαίναμε σχολείο. [...] Περνούσε – πώς λέγεται; – το μηχανήμα, περνούσε. Όταν έπεφτε πολύ χιόνι – ξέρω γω – δεν πηγαίναμε σχολείο. [...] Όταν έβρεχε, εντάξ'. Δεν μπορούσες να πεις, δεν ήρθα, γιατί έβρεχε. Εγώ τότε κρατούσα μια σακούλα πλαστικά, την έκοβα απ' τη μια μεριά όλο, από πάνω κάτω, και την κρατούσα από πάνω και πήγαινα στο σχολείο μ' αυτό. Καλό ήταν κι αυτό. Κανένα παιδί – ξέρω γω – που είχε πιο πολλά λεφτά έπαιρνε ομπρέλα, μπότες. Ήτανε και δύσκολα τότε. [...] Οι περισσότεροι [είχανε] σακούλες.»

Οι δύσκολες καιρικές συνθήκες και η μακρινή πορεία των μαθητών για το σχολείο μέσα από τα χιόνια μπορούσε ενίοτε να είναι και ιδιαίτερα διασκεδαστική, όπως στην περίπτωση του Arthur και της Flora που στη χιονισμένη πλαγιά χρησιμοποιούσαν τις τσάντες τους ως αυτοσχέδιο όχημα για να την κατηφορίζουν, κάνοντάς την παράλληλα άκρως γλιστερή και άρα δυσκολοδιάβατη για το δάσκαλο που ακολουθούσε και εκνευριζόταν.

«Τέσσερα χρόνια [σχολείου] τα κάναμε κοντά στο σπίτι. Τα άλλα τέσσερα τα κάναμε μιάμιση ώρα με τα πόδια. Μακριά από το χωριό μας. Δηλαδή μαζευόνταν όλα τα χωριά, δηλαδή είχαμε ένα σχολείο. Εκεί ήταν λίγο δύσκολα. Ήταν χειμώνας. Ήτανε και κατηφόρα, είχαμε τ'ς τσάντες κι ανεβαίναμε τ'ς τσάντες κι σσς [...] ενώ ο δάσκαλος που ερχόντανε πίσω μας γινόταν γυαλί κι όταν περπατούσε αυτός, γλίστρησε.»

Όλα αυτά τα βιώματα κατά τη διάρκεια της ομαδικής πορείας προς το σχολείο ένωσαν τα παιδιά μεταξύ τους ακόμη κι αν ήταν σε διαφορετικές τάξεις: κύριο κριτήριο σύνδεσης αποτελούσε, λοιπόν, ο τόπος διαμονής, πρώτα η συνοικία και στη συνέχεια το χωριό.

Εντούτοις, οι σχέσεις μεταξύ των μαθητών και στη συνέχεια των σπουδαστών παρουσιάζουν και κάποιες εσωτερικές εντάσεις, οι οποίες εστιάζονται γύρω από δύο ετερότητες

/ αντιπαλότητες: αφενός σε μικρότερες ηλικίες (δηλαδή κατά τη διάρκεια της υποχρεωτικής σχολικής εκπαίδευσης) υπόγειες αντιπαλότητες ως συνέπεια των επιδόσεων των μαθητών και αφετέρου σε μεγαλύτερες ηλικίες (δηλαδή μετά το τέλος της υποχρεωτικής εκπαίδευσης) υπέρπουσες αντιπαραθέσεις ως συνέπεια του τύπου καταγωγής των διδασκομένων.

Συγκεκριμένα διαπιστώνεται ο ρόλος που διαδραματίζει η επίδοση ενός μαθητή δημοτικού ή / και γυμνασίου στις σχέσεις του με τους υπόλοιπους. Αφενός οι σχολικές επιδόσεις λειτουργούν άμεσα ως κριτήριο επιλογής στενών συντρόφων, συμμαθητή που μοιράζεται το ίδιο θρανίο, ακόμη και συμμαθητών με τους οποίους «μιλάνε». Αφετέρου οι συγκεκριμένες επιδόσεις ενός μαθητή στο σχολείο λειτουργούν έμμεσα ως φυγόκεντρη ή αντίθετα κεντρομόλος δύναμη στις σχέσεις του με τους συμμαθητές του με τη διαμεσολαβητική δύναμη του δασκάλου, του εκάστοτε υπεύθυνου τάξης, ο οποίος διακρίνει τους «καλούς μαθητές» είτε, όπως προαναφέρθηκε, με το να τους τοποθετεί στα πρώτα θρανία, είτε ακόμη και τους δίνει καθήκοντα ελέγχου και επιτήρησης που παραδοσιακά τουλάχιστον είναι εγγεγραμμένα στη σφαίρα χαρακτηριστικών των διδασκόντων⁶⁹.

Όσον αφορά τους μαθητευόμενους που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία μετά το γυμνάσιο, και συγκεκριμένα που παρακολουθούν τις επαγγελματικές σχολές, διαπιστώνεται ότι υπάρχει μία αντιπαράθεση, όπως μας την παρουσιάζει ιδιαίτερα αποκαλυπτικά για το επαγγελματικό σχολείο της αγγλικής γλώσσας στα Τίρανα η Flora, ανάμεσα στους σπουδαστές που μένουν στο χώρο των τεχνικών σχολών και εκείνων που διαμένουν με τις οικογένειές τους.

Η διαφορά του τύπου διαμονής (στην κρατική ή την οικογενειακή εστία) ανάγεται και ταυτόχρονα παραπέμπει σε μια άλλη διαφορά που σχετίζεται με τον τόπο προέλευσης των σπουδαστών: κατάγονται από την πρωτεύουσα, τα Τίρανα, οπότε συνεχίζουν να διαμένουν με τις οικογένειές τους ή από την επαρχία (οτιδήποτε δεν είναι πρωτεύουσα) οπότε έφυγαν από τις κατά τόπους πατρίδες και τις οικογένειές τους και για το λόγο αυτό διαμένουν στις εστίες;

Αν και σύμφωνα με τις πληροφορίες και των τεσσάρων πληροφορητών που φοίτησαν σε τεχνικό σχολείο, ένα βασικό κριτήριο φοίτησης – αφού έχει ξεκαθαριστεί το ύψιστης σημασίας σημείο της πολιτικής σύμπνοιας της οικογένειας και του σογιού του σπουδαστή με το κομμουνιστικό σύστημα – είναι η υψηλή βαθμολογική επίδοση, γεγονός που σημαίνει ότι

⁶⁹ Επίσης – σύμφωνα με τα σχόλια μιας Αλβανίδας καθηγήτριας – και οι πολιτικές πεποιθήσεις της οικογένειας ενός μαθητή λειτουργούσαν διαστασιακά μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Οποιοι μαθητές προέρχονταν από πολιτικούς «αντιφρονούντες», εντοπιζόνταν, στιγματιζόνταν και περνούσαν σχεδόν σε πλήρη απομόνωση.

– ανεξαρτήτως τοπικής προελεύσεως – όλοι οι σπουδαστές μιας τεχνικής σχολής αποτελούν μια ομάδα (τουλάχιστον ως ένα βαθμό) ομοιογενής όσον αφορά στις επιδόσεις, εντούτοις παρατηρούμε ότι αυτό δε λειτουργούσε ομαδοποιητικά για τους συγκεκριμένους σπουδαστές αλλά τελικά υπερτερούσε ως διασπαστική δύναμη ο παράγοντας της καταγωγής ή με άλλα λόγια της εντοπιότητας.

1.1.3. Χρόνος εντός και χρόνος εκτός σχολείου

1.1.3.1. Χρόνος εντός σχολείου

Από την αρχή μέχρι και το τέλος της εκπαιδευτικής διαδικασίας στην επίσημη εκπαίδευση στα χρόνια της κομμουνιστικής Αλβανίας φαίνεται ότι υπήρχε ένα αυστηρά καθορισμένο και σε γενικές γραμμές αρκετά ομοιόμορφο ωρολόγιο πρόγραμμα. Καταρχήν ως σημειωθεί ότι όλες οι μέρες της εβδομάδος – της Κυριακής εξαιρουμένης – ήταν αφιερωμένες στο σχολείο, το οποίο λειτουργούσε από τις αρχές Σεπτεμβρίου μέχρι και το τέλος Ιουνίου συμπεριλαμβάνοντας δύο περιόδους ολιγοήμερων διακοπών, αυτή της Πρωτοχρονιάς (δεκαπενθήμερη διακοπή των σχολείων) και αυτή του Απριλίου (εβδομαδιαία διακοπή).

1.1.3.1.1. Ωράρια και καθημερινά προγράμματα

Αρχής γενομένης από τη δημοτική εκπαίδευση, το ημερήσιο πρόγραμμα ενός σχολείου δε θα μπορούσε να παρουσιαστεί καλλίτερα από την αναλυτική και περιγραφική αφήγηση του Klement:

«Όταν λες για το σχολείο, το πρώτο ήταν πάντοτε ότι ξύπνησες στις εξήμισι, στις έξι, δηλαδή και τρώγαμε στο σπίτι μας τραχανά το πρωινό και μαζεγόμαστε για παράδειγμα τα παιδιά που έχουμε να πάμε σχολείο και ξεκινήσαμε με τα πόδια δηλαδή να φτάσουμε στο σχολείο, έτσι και τα αγόρια και τα κορίτσια που είμαστε. Ένας έλειπε κάθε μέρα.. Δεν υπήρχε μέρα να είμαστε όλοι μαζί. Κάτι είχε συμβεί. Ο ένας δεν είχε παπούτσια, ο ένας ήταν λάσπη και δεν είχε άλλο ρούχο να φορούσε. Οπότε κάθε μέρα δηλαδή έλλειπε κάποιος. Συνήθως πολλές φορές πήγαμε χωρίς παντόφλες, έτσι. [...] Ξυπόλητοι πήγαμε γιατί δεν είχαμε και ... Και πήγα σ' ένα χωριό, ε, ναι, πήγαμε στην πόλη. Μετά γυρνούσαμε κατά... Όταν πήγαμε σχολείο, το πρώτο πράγμα που κάναμε, όταν πήγαμε σχολείο, έπρεπε να δοξάζουμε την ... το σύστημα, πώς το λένε αυτό, το Χότζα, δεν ξέρω πώς να το πω, τον κομμουνισμό και λέγαμε, αντί να πούμε παράδειγμα δόξα τω Θεώ λέγαμε δόξα τω Χότζα, δόξα την ..., αυτό που είπα, πώς το λένε το σύστημα, το ξέχασα, εεε, [...] το κόμμα, δόξα τω κόμμα, δηλαδή τότε που ήτανε. Περίπου ένα τέταρτο, όχι, ναι, είκοσι λεπτά κάθε πρωί μαζεγόμασταν και κάναμε γυμναστική, έτσι, μπροστά στο σχολείο, έτσι, με καθηγητές και δοξάζαμε το κόμμα και μετά πήγαμε μέσα κι αρχίζανε τα μαθήματα. Και μέσα στα μαθήματα, αρχίζαμε κάθε μαθήματα, υπήρχε μαθηματικά φυσική και διάφορα μαθήματα. Αλλά εγώ πάντοτε, επειδή όταν πήγαινα σχολείο, ήμουνα βρεγμένος,, υπήρχε κάτι και έμενα στο τελευταίο το θρανίο κι είχα ένα φούρνο κοντά, δηλαδή σόμπα, πώς το λένε [...] και συνέχεια ανάβα, έβαζα λίγο ξύλα, έκανα τέτοια πράγματα και δεν με τραβούσε καθόλου για να μάθω να σπουδάσω. Μου φαινόταν πάρα πολύ δύσκολα και προσπαθούσα αυτή τη στιγμή να ταίζω την τάξη μας με ξύλα [...]. Μετά γυρνούσαμε στο σπίτι, τρώγαμε, όταν υπήρχε λίγο φαγητό, έτσι [...]. Περίπου το σχολείο τελείωσε κατά τις ... υπήρχε πέντε ώρες την ημέρα αλλά μέσα στα μαθήματα που κάναμε, κάναμε διάφορα πράματα, για την κουλτούρα, για κάθε ..., υπήρχε ξεχωριστά μαθήματα.. Ναι, μας έλεγαν για το σύστημα του κομμουνισμού, τα περισσότερα βιβλία ήτανε γι' αυτό, υπήρχαν διάφορες βιβλίες πώς μπορούμε να είμαστε μαζεμένοι, κοινωνιμένοι, να έχουμε μια κοινωνία μεταξύ μας. Υπήρχε μια διαφορετική κουλτούρα, δηλαδή μας δίδασκαν την κουλτούρα, την ... μεταξύ μας.. Μετά κατά τις δύο πηγαίναμε στο σπίτι. Μετά υπήρχε το απόγευμα. Θυμάμαι όταν ήμασταν μικρούς, παίζαμε διάφορα πράματα, παίζαμε ομάδες με ομάδες κάνα μπάλα, κάνα διαφορετικό, με σπαθί που είχαμε τότε, με διάφορα δηλαδή παίζαμε. Μετά πηγαίναμε το βράδυ στο σπίτι πιο νωρίς, γιατί το χειμώνα ήτανε πολύ κρύο και έμενα στο σπίτι δηλαδή. Την πρώτη ώρα που πήγαινα στο σπίτι, γιατί δεν υπήρχε τηλεόραση και τέτοια ήταν ότι το πολύ το εξήμισι, εφτά ήμουνα στον ύπνο [...] και αυτό ήταν περίπου.»

Και το ημερήσιο πρόγραμμα ενός επαγγελματικού σχολείου χαρακτηρίζεται από καλά περιχαρακωμένη οργάνωση, στην οποία οι παρεκκλίσεις είναι σχετικά σπάνιες. Ο Orges το περιγράφει ως εξής:

«Εκεί έξι παρά έπρεπε να σηκωθείς, θα έκανες γυμναστική κανένα τέταρτο ή είκοσι λεπτά μέχρι εξήμισι, μετά έπρεπε να τα είχες τελειώσει όλα. Στο δωμάτιο έπρεπε να είχες φτιάξει το κρεβάτι σου, να είχες πλυθεί, αυτά που κάνουν το πρωί.. Και εξήμισι έπρεπε να ήμασταν στην καντίνα. Τρώγαμε πρωινό μέχρι εφτά παρά. Μετά, εφτά παρά μέχρι οκτώ παρά πηγαίναμε στο κτίριο, στο σχολείο και είχαμε ένα ώρα διάβασμα, πριν αρχίζαμε το μάθημα, μέχρι οκτώ παρά. Μετά είχαμε διάλειμμα ένα τέταρτο και μετά άρχιζε κανονικά το μάθημα. Και τελειώναμε μιάμισι με δύο παρά. Μετά πάλι φαγητό στις δύο. Δύο μέχρι τέσσερα είχαμε ξεκούραση. Πηγαίναμε εκεί που κοιμόμαστε. Μετά τέσσερα μέχρι εφτάμισι είχαμε πάλι διάβασμα. Τρεις ώρες υποχρεωτικά. Δε μας αφήνανε να βγαίναμε έξω. Μετά πηγαίναμε για βραδινό, οκτώ η ώρα, οκτώ παρά. Μετά μέχρι τις δέκα μπορούσαμε να πηγαίνουμε ο ένας στον άλλο εκεί στα δωμάτια, γιατί μέσα, δεν έβγαίνες έξω από το κτίριο. Δέκα, δέκα και μισή το πολύ έπρεπε να πας για ύπνο, γιατί θα σου σβήναν και τα φώτα και δε σ' αφήναν.»

Το ημερήσιο πρόγραμμα στο πανεπιστήμιο περιλαμβάνει επίσης καθημερινό μάθημα από τις 08.00 μέχρι τις 14.00 και η παρακολούθηση των φοιτητών είναι υποχρεωτική. Τα πάντα σχετίζονται με αυστηρά περιχαρακωμένο προγραμματισμό: μαθήματα, διαλείμματα, ωράρια γευμάτων. Για τα τελευταία χαρακτηριστικός είναι ο λόγος του Arthur:

«Το πρωινό ήτανε – ξέρω γω – τσάι, ήταν με βούτυρο ή τσάι με τυρί ή – ξέρω γω – κάτι έτο' και το ψωμάκι. Αυτό ήτανε το πρωινό. Μεσημέρ' είχαμε σουπα με ρύζ' ή στεγνό πιάφ' ή φασουλάδα ή κρέας δηλαδή σα σουπα που τη λέν'. [...] Ε, το φαγητό ήτανε λογικό. Ήτανε ... εγώ πήγα πολύ αδύνατος και στο σχολείο πεινούσα, όμως ήταν σε ... ξέρεις, μεσημέρι ήτανε σε ένα ωράριο. Και με το ωράριο πάχυνα. Και πεινούσα και πάχυνα. [...] Ήταν, εντάξει, περιορισμένα τα πράγματα.»

1.1.3.1.2. Γιορτές κι αργίες

Σε γενικές γραμμές σχεδόν όλες οι μέρες του έτους αποτελούσαν χρόνο εργασίας. Οι γιορτές και οι αργίες είναι περιορισμένες στο ελάχιστο.

«[...] έπρεπε να δουλεύουν κάθε μέρα Δεν υπήρχε καμιά μέρα να σταματήσουνε στην Αλβανία. [...] Έξι ημέρες δούλευες για τον εαυτό σου και την Κυριακή ήταν η μέρα του Χότζα. Δούλευε όλος ο κόσμος τζάμπα. Δεν έπαιρνες καθόλου λεφτά. Και ήταν υποχρεωτικό να πας στη δουλειά. Το μόνο που σταματούσανε ήταν σε καμιά μεγάλη γιορτή, Πρωτοχρονιά, εθνικές γιορτές, αυτά ή για τα γενέθλια του Χότζα [...] 14 ... δεν ... Απριλίου; Κάπως έτσι. Δεν τα θυμάμαι. Τα ξέρω έτσι απ' έξω αλλά δεν τα θυμάμαι καλά τότε ήτανε. Γιατί τα έχουμε ξεχάσει όλα και δε θέλω να τα ζαναθυμηθώ.⁷⁰»

Η εκπαιδευτική κοινότητα της κομμουνιστικής Αλβανίας αφιέρωνε και γιόρταζε λίγες συγκεκριμένες μέρες το χρόνο προς τιμή διάφορων προσώπων, ζωντανών ή νεκρών, όπως την εθνική εορτή, την ημέρα του δασκάλου, την ημέρα της μητέρας, την Πρωτομαγιά, την

⁷⁰ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

Πρωτοχρονιά. Ξεκινώντας από την αρχή του σχολικού έτους και διακρίνοντας τις σχολικές γιορτές σε «εθνικές» και «κομμουνιστικές»⁷¹ θα μπορούσε να κάνει λόγο κανείς για τις εξής σχολικές:

α) Εθνικές γιορτές:

Η 28^η και η 29^η Νοεμβρίου ήταν οι μέρες του εορτασμού της απελευθέρωσης της Αλβανίας και από τους Τούρκους και από τους Γερμανούς. Το κάθε σχολείο είχε τη δυνατότητα επιλογής της μιας ή της άλλης μέρας για να γιορτάσει τα εθνικά αυτά γεγονότα, ποτέ, όμως, και τις δύο συγχρόνως. Δάσκαλοι και μαθητές συγκεντρώνονταν στο σχολείο, όπου τραγουδούσαν τον εθνικό ύμνο και άλλα πατριωτικά τραγούδια, εκφωνούσαν λόγους για τους Αλβανούς ήρωες και για τη δύναμη του Αλβανού πολίτη, διαβάζονταν ποιήματα από τους καλλίτερους μαθητές που εν μέρει αποτελούσαν συγγραφική παραγωγή των ιδίων, διοργανώνονταν ποδοσφαιρικοί αγώνες μεταξύ των «καλλίτερων» σχολικών τάξεων, γίνονταν παρελάσεις με τη συμμετοχή στρατιωτών και μαθητών, δείχνονταν σλάιτς στον τοίχο, καταθέτονταν λουλούδια από τους μαθητές σε ένα ειδικό μέρος του νεκροταφείου, μη προσπελάσιμο στον καθένα σε οποιοδήποτε χρονικό διάστημα και σίγουρα όχι χωρίς ειδική άδεια. Στη συνέντευξη της Etleva αντλούμε πληροφορίες για ένα μέρος των προαναφερθέντων εορταστικών εκδηλώσεων:

«[Στην παρέλαση] συμμετείχαν τα καλλίτερα παιδιά, δηλαδή οι καλλίτεροι μαθητές και γενικά δηλαδή όχι όλο το σχολείο αλλά κάποιες τάξεις που ήταν οι καλλίτερες, είχαν καλό όνομα, καλή ομολογία⁷², ότι ήταν καλοί κι όλα αυτά. Αυτά τα προσέχανε πάρα πολύ δηλαδή. [...] Παρέλαζαν και στρατιώτες και μαθητές, εεε, και στρατηγοί, όλα αυτά τα [...] Πηγαίναμε στα νεκροταφεία, γιατί έχουμε ένα ... Παράδειγμα, θυμάμαι, στο Αργυρόκαστρο έχουμε ένα ειδικό χώρο που είναι για τους ήρωες που έχουν χύσει τη ζωή τους, το αίμα τους για την πατρίδα και εκεί πέρα φυλάγεται ο χώρος αυτός, δεν μπορεί να μπει όποιος να 'ναι και πηγαίναμε εκεί κάθε χρόνο και βάζαμε στεφάνια, λουλούδια, διάφορα.»

Μια άλλη εθνική γιορτή ήταν η γιορτή των ηρώων στις 5 Μαΐου. Η μέρα ήταν αφιερωμένη στη μνήμη της απελευθέρωσης των Αλβανών από τους Τούρκους και τους Γερμανούς, στα χρόνια του πολέμου, στους ήρωες και τις οικογένειές τους, όπως επίσης και στην προσπάθεια που εκείνοι κατέβαλαν για την ανεξαρτησία της χώρας τους.

β) «Κομμουνιστικές» γιορτές

Με ξεχωριστή ζωντάνια εορταζόταν η Πρωτοχρονιά και ο ερχομός του νέου χρόνου, καθώς τα σχολεία διέκοπταν τη λειτουργία τους για ένα δεκαπενθήμερο. Στο σημείο αυτό οι

⁷¹ Χρησιμοποιώ το συγκεκριμένο όρο με μία πολύ ευρεία σημασία και εννώ με αυτόν γιορτές που χαρακτηρίζαν ιδιαίτερα την κομμουνιστική ιδεολογία και τον κομμουνιστικό τρόπο ζωής.

⁷² Με τον όρο αυτό εννοεί «μαρτυρία» ότι είναι «καλός κομμουνιστής».

πληροφορητές τονίζουν ιδιαίτερα ότι δε γιόρταζαν τα Χριστούγεννα, μια γιορτή αμειγώς θρησκευτικού (χριστιανικού) περιεχομένου αλλά την Πρωτοχρονιά, μια γιορτή κοσμικής χροιάς που συνδέεται με την αλλαγή του χρόνου και παραπέμπει έμμεσα στον κύκλο της ζωής. Για τους «καλλίτερους» μαθητές σε ολόκληρη την Αλβανία η Πρωτοχρονιά ήταν κάτι το ιδιαίτερο, καθώς – ως επιβράβευση των επιδόσεών τους – προσκαλούνταν από τον ίδιο το Χότζα στα Τίρανα και τιμούνταν δεόντως.

Στις 7 Μαρτίου γιορταζόταν η μέρα του δασκάλου. Οι μαθητές έφερναν λουλούδια ή κάποιο δώρο από τα χρήματα που συγκέντρωναν στην τάξη τους για τον υπεύθυνο δάσκαλο της τάξης τους, τον κοινώς λεγόμενο «προϊστάμενό τους», ή για κάποιον άλλο με τον οποίο είχαν ιδιαίτερα καλή σχέση. Οι δάσκαλοι κερνούσαν τα παιδιά γλυκά ή καραμέλες. Σε κάποιες περιοχές ήταν δυνατές και οι επισκέψεις μαθητών, ή πιο συγκεκριμένα μιας ομάδας μαθητών που οριζόταν από την ίδια την τάξη, και στα σπίτια των συγκεκριμένων δασκάλων. Στα περισσότερα σχολεία, όμως, υπήρχε η συνήθεια οι ευχές και ο εορτασμός να λαμβάνουν χώρα μόνο στο σχολείο.

Μια μέρα αργότερα, στις 8 Μαρτίου, αποδίδονταν εορταστικές τιμές στη μητέρα⁷³ και εορταζόταν η γιορτή της. Μητέρες «καλών» μαθητών προσκαλούνταν στο σχολείο για να μιλήσουν στους υπόλοιπους μαθητές αλλά και να δεχτούν τα συγχαρητήρια για τις επιδόσεις και το ήθος των δικών τους παιδιών.

Τον Απρίλιο εορταζόταν τα γενέθλια του Χότζα. Όταν οι περισσότεροι από τους πληροφορητές μου πήγαν σχολείο, ο Χότζα είχε ήδη πεθάνει και έτσι κανείς δε θυμάται να αναφέρει τη γιορτή αυτή, για την οποία υποθέτω ότι θα εορταζόταν με ιδιαίτερη έμφαση και ξεχωριστές τιμές. Εντούτοις ενδιαφέρουσα είναι η σχετική με αυτήν την ημερομηνία δήλωση του Dilaver:

«[Τα γενέθλια του Χότζα] πρέπει να ήταν στις 14 Απριλίου ... αλλά δεν είμαι σίγουρος. Δε τα θυμάμαι καλά, γιατί τα έχω ξεχάσει κι ούτε θέλω να τα ξαναθυμηθώ».

⁷³ Αν και στις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ αποδίδονται τιμές γενικά στη γυναίκα, οι πληροφορητές μου αναφέρουν ότι η σχολική αυτή γιορτή ήταν αφιερωμένη ειδικά στη μητέρα. Ο Nicola Mai, ό. π., σελ. 269-270 ωστόσο κάνει λόγο για τη βία και την κατάχρηση που υπήρχε σε βάρος των γυναικών ουσιαστικά σε ολόκληρη την Αλβανία: στη βόρεια Αλβανία λόγω της ύπαρξης του Kanun, αλλά και στη νότια Αλβανία που ήταν οι Ορθόδοξοι και οι Μουσουλμανοί. Ειδικά στη μουσουλμανική Αλβανία λόγω της πολυγαμίας και πάλι η θέση της γυναίκας ήταν ιδιαίτερα ασθενής και ευάλωτη. Από ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας των ανδρών μάλιστα υποστηρίζεται ότι η ενδοοικογενειακή βία είναι ιδιωματικό θέμα και δεν εγγράφεται στη σφαίρα των κοινωνικών θεμάτων.

Η Πρωτομαγιά, μέρα αφιερωμένη στον εργάτη και τη δουλειά του, εορταζόταν στη φύση. Το σχολείο την ημέρα εκείνη ήταν κλειστό και τα παιδιά πήγαιναν με τις οικογένειές τους στην εξοχή. Κατά τη διάρκεια του επαγγελματικού σχολείου συγκεντρώνονταν παρέες φοιτητών που γιόρταζαν τη συγκεκριμένη μέρα στη φύση σε περίπτωση που οι τελευταίοι δεν επισκέπτονταν τις οικογένειές τους.

1.1.3.2. Χρόνος εκτός σχολείου: απογεύματα, Κυριακές και διακοπές

Οι μνήμες σχετικά με το χρόνο εκτός σχολείου δίστανται στις μνήμες των πληροφορητών. Για μερικούς από αυτούς ο χρόνος εκτός σχολείου δεν παρουσιάζεται ως κάτι το ιδιαίτερο και το αναμενόμενο με ενθουσιασμό. Τα απογεύματα ήταν συχνά αφιερωμένα στο παιχνίδι με τα υπόλοιπα παιδιά της γειτονιάς ή και ευρύτερα της συνοικίας και του χωριού.

Οι ώρες που αφιερωνόντουσαν στην προετοιμασία των μαθημάτων για την επόμενη μέρα ήταν από μισή έως δύο, χρονική διάρκεια που εξαρτιόταν και από το βαθμό βοήθειας από τους γονείς ή τα μεγαλύτερα αδέρφια στην προετοιμασία των μαθητών ή απλά στον έλεγχο για την επαρκή προετοιμασία των μαθημάτων. Σε κάποιες περιπτώσεις ο πατέρας ήταν εκείνος που αναλάμβανε το ρόλο του βοηθού στις σχολικές εργασίες των παιδιών, καθώς η μητέρα φαίνεται να είχε περισσότερη δουλειά και λιγότερο χρόνο. Έτσι, το διάβασμα των παιδιών που για αρκετούς σηματοδοτείται από τη διεκπεραίωσή του από τη μητέρα, διαπιστώνεται ότι αναλαμβάνεται από τον πατέρα, καθώς το ημερήσιο πρόγραμμα της πρώτης φέρεται ήδη ως βεβαρημένο από τα εργασιακά της καθήκοντα.

«Θυμάμαι η μαμά μου [με βοηθούσε] λίγες φορές. Ο μπαμπάς μου, ας πούμε, πιο πολύ με βοηθούσε στα μαθήματά μου. Σε όλα τα χρόνια που ήταν να μάθω, με κρατούσε από το χέρι, πώς να κάνω γραμμές, θυμάμαι τα πρώτα χρόνια. Όλα αυτά για να μπορείς να μπεις σε μια σειρά, αλλά τα τελευταία χρόνια όχι, γιατί και τα μαθήματα είχανε αλλάξει από τα δικά τους τα χρόνια στα δικά μου τα χρόνια...⁷⁴»

Στην περίπτωση έλλειψης γονέων ο μεγαλύτερος αδελφός αναλάμβανε το ρόλο του επιβλέποντα για τη διεκπεραίωση της σχολικής προετοιμασίας των μικρότερων αδελφών.

Για άλλους ο χρόνος εκτός σχολείου φαίνεται να κατέχει ιδιαίτερη θέση στη σφαίρα των αναμνήσεων από τα μαθητικά χρόνια, καθώς κυρίως οι ώρες του παιχνιδιού σε κεντρικό σημείο του χωριού φαίνεται να χαρακτηρίζονται από μεγάλη δόση αυτοσχεδιασμού και δημιουργικότητας, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση που η μπάλα του παιχνιδιού δεν είναι τίποτε άλλο από πανιά δεμένα μεταξύ τους.

⁷⁴ Απόσπασμα από τη συνέντευξη της Etleva.

Ιδιαίτερη απασχόληση, όπως πληροφορούμαστε από την αφήγηση του Klement, ήταν και το στήσιμο παγίδων που αποσκοπούσε στο πιάσιμο πουλιών που χρησίμευαν για το καθημερινό φαγητό της οικογένειας. Στην περίπτωση αυτή η όλη διαδικασία των ορνιθοπαγίδων ξεφεύγει από την αμιγή διάσταση του ομαδικού παιχνιδιού και εγγράφεται παράλληλα στη σφαίρα της αναζήτησης και εξοικονόμησης φαγητού για ολόκληρη την οικογένεια. Η συμμετοχή σε ολόκληρη τη διαδικασία χαρακτηρίζεται από τέτοια χαρά και ψυχική αναστάτωση που στην περίπτωση του Klement παρεμποδίζει τη διαδικασία της σχολικής μάθησης, καθώς απορροφάει μεγάλο μέρος των σκέψεών του κατά τη διάρκεια της σχολικής μέρας και του ελεύθερου χρόνου του μετά το τέλος του σχολείου, παράλληλα με άλλες πρακτικές ασχολίες για το σπίτι, όπως το κόψιμο των ξύλων.

«Τη χαρά του χειμώνα ήταν ότι συνέχεια χιόνιζε και πάντοτε το μυαλό μας το είχαμε όλα τα παιδιά πώς να πιάσουμε πουλιά, για να μπορούμε τα πουλιά να τα φάμε. Και τρώγαμε πουλιά, ήτανε νόστιμο κρέας και είχε γεύση και τρώγαμε ρύζι έτσι όλη η οικογένεια στο σπίτι και πότε το χιόνι κρατούσε τόσο πολύ και οπότε αυτό ήταν σα καθημερινό πρόγραμμα. Επίσης κάθε μέρα έπρεπε να κόψω ξύλα, για να μπορούσαμε να ζεσταθούμε λίγο το βράδυ.»⁷⁵

Παρόμοια ισχύουν για την Κυριακή, τη μοναδική μέρα της εβδομάδας χωρίς σχολείο. Από μερικούς θεωρείται ως ελεύθερη μέρα για παιχνίδι. Για άλλους, όμως, αν και είχαν την ευκαιρία να κάνουν πράγματα που δεν ήταν εφικτά κατά τη διάρκεια της εβδομάδας, όπως περισσότερες ώρες ύπνου και χρόνος για παιδικά καρτούν στην τηλεόραση, δε φαίνεται να αποτελούσε κάποια ιδιαιτερότητα στη ζωή τους. Η βασική ασχολία παρέμενε η προετοιμασία των μαθημάτων της Δευτέρας και ενδεχομένως κάποιων άλλων για τις υπόλοιπες μέρες της εβδομάδας, από τη στιγμή που δεν υπήρχε καμιά δυνατότητα διασκέδασης με την έννοια της εξόδου.

Η ίδια πληροφορήτρια υποστηρίζει ότι και τα καλοκαίρια των μαθητών της κομμουνιστικής Αλβανίας δε συνέβαινε τίποτε το ιδιαίτερο πέραν της προσωρινής διακοπής των μαθημάτων. Συνεπώς τα καλοκαίρια χαρακτηρίζονταν από την κατάργηση μιας (ως ένα βαθμό) δυσκολίας (σχολικός φόρτος εργασίας), με άλλα λόγια από τον (προσωρινό) εξοβελισμό ενός αρνητικού στοιχείου και όχι από την προσθήκη κάποιου θετικού. Οι καλοκαιρινές διακοπές, λοιπόν, λειτουργούσαν, ως αντίβαρο σε μια βεβαρημένη σχολική χρονιά και – τουλάχιστον στις περισσότερες περιπτώσεις – όχι ως περίοδος νέων, επιπρόσθετων βιωματικών εμπειριών, και έτσι σε τελική ανάλυση καταντούσαν βαρετές. Σύμφωνα με τα λεγόμενα της Etleva:

⁷⁵ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Klement.

«Όλο το καλοκαίρι είχαμε διακοπές μέχρι Σεπτέμβριο. Αρχές Σεπτέμβρη ξαναπηγαίναμε σχολείο. [...] Βασικά το περίμενα πώς και πώς. [...] Αλλά μετά εντάξει βαριόμασταν λίγο».

Εντούτοις, όμως, το γεγονός ότι σχεδόν όλες οι παροχές ήταν κρατικές, όπως επίσης και το καθεστώς της μη ατομικής ιδιοκτησίας, και συγκεκριμένα η μη ιδιοκτησία στο γεωργοκτηνοτροφικό τομέα τις περισσότερες φορές λειτουργούσε προστατευτικά για τον ελεύθερο χρόνο των παιδιών: καθώς σε καμιά οικογένεια δεν επιτρεπόταν να έχει στην κατοχή και τη διαχείρισή της περισσότερο από μία αγελάδα, τα παιδιά δεν μπορούσαν να απασχοληθούν στην καλλιέργεια των κτημάτων ή στην εκτροφή ζώων – πράγμα που συνέβη αμέσως μετά την πτώση του κομμουνιστικού συστήματος, όπως θα εξεταστεί σε επόμενα κεφάλαια – και έτσι, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Dilaver, τα χρόνια διακυβέρνησης του Χότζα ήταν τα καλλίτερα για τους μαθητές της κομμουνιστικής Αλβανίας, γιατί μην έχοντας να ασχοληθούν με τίποτε άλλοτε είχαν ατελείωτο χρόνο για (ομαδικό) παιχνίδι⁷⁶.

«Για τα παιδιά τότε ήταν καλλίτερα, για τα μικρά παιδιά. Δεν είχαμε ζώα για να πάμε. Ξέρω γω, με τα ζώα. Απαγορευόταν να έχεις εκτός από μία αγελάδα τίποτα άλλο. οπότε για μας τα παιδιά ήταν λίγο καλλίτερα τότε, γιατί παίζαμε τα απογεύματα, δεν είχαμε τίποτα να κάνουμε, ενώ σήμερα είναι λίγο πιο δύσκολα τα παιδιά, γιατί όσοι έχουν μείνει εκεί πέρα, αυτοί που έχουν πρόβατα ή κατσίκια ή αγελάδες, πηγαίνουν τα απογεύματα με τα πρόβατα, οπότε παίρνουν το χρόνο τους. Για μας ήταν λίγο καλλίτερα, επειδή γι' αυτό το λόγο, απαγορευόταν να έχεις ζώα.»

⁷⁶ Στο σημείο αυτό γίνεται φανερό ότι η παιδική ηλικία στην κομμουνιστική Αλβανία δε μυθολογείται στη συνέχεια και μέσα από το πρίσμα των μετέπειτα καταστάσεων (λ. χ. δυσκολίες της μετανάστευσης και της καθημερινής ζωής στη χώρα υποδοχής), απλά θεωρείται ιδανική μέσα από τη σύγκριση με την παιδική ηλικία και τα βιώματα στη μετακομμουνιστική περίοδο.

1.1.4. Εκπαίδευση και οικογένεια:

ο ρόλος της οικογένειας στην εκπαιδευτική διαδικασία

Καθώς τα πρώτα οκτώ χρόνια της εκπαίδευσης ήταν υποχρεωτικά για κάθε Αλβανό μαθητή, η γνώμη και συνεπώς ο ρόλος της οικογένειας⁷⁷ ως προς το θέμα της παρακολούθησης ή όχι του σχολείου ήταν αρκετά περιορισμένος. Εντούτοις, η στάση της οικογένειας για το θέμα της εκπαιδευτικής διαδικασίας των παιδιών της και ο βαθμός ενθάρρυνσης και εμπλοκής της στην πρακτική υποστήριξη των τελευταίων ήταν λίαν ουσιαστική. Συγκεκριμένα, η θέση της οικογένειας απέναντι στο ζήτημα της μόρφωσης ήταν ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που καθόρισαν την εξελικτική εκπαιδευτική πορεία των παιδιών.

Βλέπουμε για παράδειγμα ότι γονείς που βοηθούσαν τα παιδιά τους στην προετοιμασία των μαθημάτων για το σχολείο ή τα ενθάρρυναν να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους και μετά το τέλος της υποχρεωτικής παρακολούθησης, ετοίμασαν το δρόμο των παιδιών τους (οικονομικό, γραφειοκρατικό, εμψυχωτικό) για την εκμάθηση ενός επαγγέλματος στην αμέσως ανώτερη βαθμίδα εκπαίδευσης, λαμβάνοντας υπόψη τις καλλίτερες οικονομικές απολαβές και τις ευκολότερες συνθήκες εργασίας που θα είχαν αυτά στο μέλλον.

«Στην Αλβανία ή θα πήγαινες σχολείο ή θα έπιανες δουλειά. Αν πήγαινες πανεπιστήμιο, θα τα είχες όλα. Θα είχες μια καλή ζωή, γιατί θα έπαιρνες καλό μισθό. Αν κάποιος, ας πούμε, ήταν απλός εργάτης, θα έπαιρνε τέσσερα ή πέντε χιλιάδες, τα δικά μας τα λεφτά. Ένας που ήτανε καθηγητής θα έπαιρνε εφτά ή οκτώ.»⁷⁸

Έτσι, αν και το αλβανικό κομμουνιστικό κράτος ήταν τυπικά και θεσμοθετικά εκείνο που καθόριζε την εκπαίδευση των παιδιών, η οικογένεια ήταν σημαντικός παράγοντας για τρεις ουσιαστικές λειτουργίες: α) κατά πόσον παρακολουθούσαν τα παιδιά την πρωταρχική εκπαίδευση με ενθουσιασμό και ενδιαφέρονταν περισσότερο να αποκομίσουν γνώσεις παρά απλά να εκτίσουν τον υποχρεωτικό χρόνο μάθησης, β) κατά πόσον ενθαρρύνονταν στη συνέχιση της σχολικής μόρφωσης σε εκπαιδευτικά προγράμματα ανώτερης βαθμίδας μακριά από τον τόπο διαμονής της οικογενειακής εστίας και γ) κατά πόσο επέτρεπε στα παιδιά της την (άκριτη) υιοθέτηση των ιδεολογικών αρχών του καθεστώτος ανάλογα με τη δική της στάση απέναντι σε αυτό.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η επισήμανση μιας Αλβανίδας εκπαιδευτικού σχετικά με την εντατική συνεργασία ανάμεσα στην οικογένεια και στο σχολείο, το οποίο εκπροσωπούσε απόλυτα την πολιτική ιδεολογία του κράτους. Για την επίτευξη της συνεργα-

⁷⁷ Σχετικά με το μορφωτικό επίπεδο των γονέων, όπως επίσης και για την επαγγελματική τους κατάσταση πρβλ. τον πίνακα στο παράρτημα 3.

⁷⁸ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Orges.

σίας αυτής διεξάγονταν υποχρεωτικές συναντήσεις του δασκάλου της τάξης με τους γονείς του μαθητή σε εβδομαδιαία ή το αργότερο σε δεκαπενθήμερη βάση, όπου ο δάσκαλος ενημέρωνε για την πρόοδο που έκανε ή ενδεχομένως τα προβλήματα που δημιουργούσε ο μαθητής.

Όλες αυτές οι συναντήσεις, οι «λόγοι» – με τη φουκωική έννοια του όρου – και οι έμμεσες μορφές ελέγχου των μαθητών από τους δασκάλους σε σχεδόν απόλυτη συνεργασία με τις οικογένειές τους εγγράφονταν μέσα σε ένα γενικότερο πλαίσιο συναντήσεων, «λόγων» και έμμεσων μορφών ελέγχου της πολιτείας προς τους πρωτεργάτες του εκπαιδευτικού συστήματος: δάσκαλος και γονείς συνεργάζονταν για τον έλεγχο του μαθητή και παιδιού τους, ο διευθυντής του σχολείου ήλεγχε τους δασκάλους, ενημερωνόταν για το έργο τους και τους καλούσε σε τακτικές συναντήσεις διευκρίνησης τυχόν προβλημάτων και καθορισμού άμεσων στόχων που εξυπηρετούσαν την κυρίαρχη πολιτική ιδεολογία, οι προϊστάμενοι στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες που ήταν ταυτόχρονα και κομματικά στελέχη ήλεγχαν τους διευθυντές και την εκπαιδευτική πορεία των σχολείων τους και σε εξαμηνιαία βάση οργάνωναν συναντήσεις στις οποίες εξεταζόταν η γενικότερη πορεία του εκάστοτε αλβανικού σχολείου. Εκεί εντοπίζονταν οι τυχόν δυσλειτουργίες ή υπολειτουργίες συγκεκριμένων σχολείων, ερευνώνταν τα αίτια αυτών και κατατίθονταν προτάσεις βελτίωσής τους. Τα «καλλίτερα» σχολεία και το εκπαιδευτικό τους προσωπικά επαινούνταν και στα πλαίσια της «σοσιαλιστικής άμιλλας» γίνονταν υπόδειγμα και παράδειγμα προς μίμηση για τα υπόλοιπα σχολεία και το εκπαιδευτικό τους προσωπικό.

1.1.5. Εκπαίδευση και πολιτική: επιδράσεις της πολιτικής «βιογραφίας» του σογιού

στην εκπαιδευτική πορεία του μαθητή

Πέραν της οικογένειας, ο άλλος παράγοντας που διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο στην εκπαιδευτική πορεία των Αλβανών μαθητών, και συγκεκριμένα στο αν θα είχαν την πρακτική δυνατότητα να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους και πέραν της υποχρεωτικής των οκτώ χρόνων, ήταν η πολιτική ταυτότητα της οικογένειας και γενικότερα του σογιού του μαθητή. Μαθητές, στις οικογένειες και στο σόι των οποίων μετά από έρευνα διαπιστώνονταν ότι υπήρχαν άτομα αντιφρονούντα του κομμουνιστικού καθεστώτος, δε γίνονταν δεκτοί σε κανένα επαγγελματικό σχολείο και ήταν καταδικασμένοι στη διακοπή της εκπαιδευτικής τους πορείας μετά την οκταετία αλλά και γενικότερη κοινωνική απομόνωση. Ο λόγος του Orges είναι αρκετά διαφωτιστικός σχετικά με το θέμα αυτό:

ΜΜ. *«Ποιοι άνθρωποι είχαν τη δυνατότητα ... ο καθένας μπορούσε να πάει σε ένα παρόμοιο κολέγιο, σ' ένα παρόμοιο σχολείο, όπως πήγες εσύ; Ή πήγαιναν μόνο οι καλλίτεροι μαθητές ή αυτό προϋπέθετε...;»*

ΟΜ. *«Τότε ήτανε διαφορετικά τα πράγματα. Για να πήγαινες, ας πούμε, σ' ένα κολέγιο, ας πούμε, έκανες ένα αίτηση, τώρα δε θυμάμαι ακριβώς,, νομίζω στο δήμο το 'κανες την αίτηση κι αυτοί θα σου δίναν την εισήγηση. Θα βλέπανε πώς ήσουν στα μαθήματα, έπρεπε να είχες, είχε όριο να πούμε, τι βαθμό έπρεπε να είχε... Εκτός από αυτά βλέπαν και τα άλλα τα πράγματα, αν ήσουν σαν οικογένεια, αν είχες πρόβλημα με το κράτος, μήπως δεν ήσουν από τους κομμουνιστικές, μήπως δεν ήσουν από την κομμουνιστική πλευρά και είχες προβλήματα με το κράτος, ας πούμε αυτοί που δε θέλανε το σύστημα και το κράτος τους είχε βάλει φυλακή. Αν είχανε κάτι στη βιογραφία τους, θα είχες πρόβλημα να πήγαινες σχολείο. Ας πούμε, αν κάποιος από τη φύση σου [εννοεί απ' το σόι σου], είχε φύγει, είχε δραπετεύσει απ' την Αλβανία, δεν μπορούσες να πας πανεπιστήμιο, όσο καλός και να ήσουν στα μαθήματα. [...].»*

ΜΜ. *«Πόσο μεγάλο θεωρούνταν αυτό το σόι;»*

ΟΜ. *«Και τρίτος συγγενής να ήτανε...»*

Καθώς τα επαγγελματικά σχολεία οδηγούσαν στην απόκτηση διπλωμάτων με βάση τα οποία οι κατέχοντές τους θα ενσωματώνονταν σε κρατικές θέσεις, παιδιά και γενικότερα συγγενικά πρόσωπα αντιφρονούντων δεν είχαν καμία θέση στους εκπαιδευτικούς αυτούς χώρους: το εκπαιδευτικό σύστημα αναλάμβανε τη μόρφωση και τη διαπαιδαγώγηση ατόμων που δεν έδιναν λόγους υποψίας ότι τυχόν δε θα συνεργάζονταν στην αναπαραγωγή και διαιώνιση του υπάρχοντος πολιτικού συστήματος, όταν εμπλέκονταν στις εργασιακές του θέσεις. Πολιτική και εκπαίδευση συμπορεύονται και αλληλοϋποστηρίζονται στη διατήρηση του *status quo*.

1.2. Οι επιδράσεις της πολιτικής αλλαγής του κομμουνιστικού συστήματος στην εκπαίδευση. Από την «τάξη» στην «αταξία» και από την «καταπίεση» στην «ελευθερία»

Με την αλλαγή του πολιτικού συστήματος στην Αλβανία το 1991 και την πτώση του κομμουνισμού ριζικές αλλαγές συνέβησαν στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, αλλαγές με άμεση επίδραση και στο εκπαιδευτικό σύστημα.

Στους αφηγηματικούς λόγους των πληροφορητών δύο είναι οι χρονικές «στιγμές» / περίοδοι που αναφέρονται ως δραματικές για τις αλλαγές που συντελέστηκαν στη ζωή τους: α) η πρώτη περίοδος αμέσως μετά την αλλαγή του πολιτικού συστήματος (1991) και β) η περίοδος της κατάρρευσης του οικονομικού συστήματος των πυραμίδων (1996).

Οι βασικές αλλαγές που συντελέστηκαν με την αλλαγή του πολιτικού συστήματος αφορούσαν κυρίως την οικονομική διαχείριση της μέχρι τότε κρατικής περιουσίας και τις πληθυσμιακές μετακινήσεις εντός και εκτός της χώρας (εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση). Και οι τρεις αυτοί παράγοντες έχουν άμεσες επιδράσεις στη σχολική λειτουργία και αποτελούν αντικείμενο εξέτασης στα αμέσως επόμενα κεφάλαια: Ποια η σημασία της αποκολλεκτιβοποίησης για την εσωτερική μετακίνηση των αλβανικών οικογενειών και τι επιπτώσεις είχε στους μαθητικούς πληθυσμούς των υπαίθριων σχολείων; Τι επιπτώσεις είχε η ιδιωτικοποίηση της γης και των ζώων για τη συνέχιση της σχολικής εκπαίδευσης των μαθητών και για τον ελεύθερο χρόνο τους, είναι μερικά από τα ερωτήματα που τίθενται και στα οποία επιχειρείται να δοθούν απαντήσεις.

Επιπλέον, αξίζει να σημειωθεί ότι οι βασικές αλλαγές που συντελέστηκαν με την κατάρρευση του συστήματος των πυραμίδων αφορούσαν κυρίως τον οικονομικό και νομικό τομέα του κράτους, όπως επίσης και την ασφάλεια με επιπτώσεις στις ενδοοικογενειακές και έμφυλες σχέσεις. Παράλληλα την περίοδο εκείνη το φαινόμενο της μετανάστευσης (κατά κύριο λόγο της εξωτερικής) εντατικοποιήθηκε και μαζικοποιήθηκε. Από τότε άρχιζαν να παρατηρούνται οικογενειακές μεταναστεύσεις, καθώς οι άντρες φοβόνταν πλέον να αφήνουν πίσω απροστάτευτες τις γυναίκες και τα παιδιά⁷⁹. Ποιες ήταν οι καίριες επιπτώσεις στο σχολικό γίνεσθαι; Σε ποια σημεία και με ποιους τρόπους άλλαξε η λειτουργία του εκπαιδευτικού συστήματος; Τι συνέβη στους χώρους μάθησης; Πώς διαμορφώθηκαν οι σχέσεις διδασκόντων και διδασκομένων και τι σήμαινε αυτό για το θέμα της ασφάλειας και των με και των δε στους εκπαιδευτικούς χώρους; Τα παραπάνω ερωτήματα γίνονται ζητήματα εκτενούς ανάλυσης σε επιμέρους κεφάλαια της ενότητας που ακολουθεί.

⁷⁹ Πρβλ. την περίπτωση της οικογένειας της Etleva και της Maylinda.

1.2.1. Τα χρόνια 1991-1996

Με την πτώση του κομμουνισμού και την επέλαση του δημοκρατικού πολιτεύματος, η πρώτη και ουσιαστικότερη αλλαγή που πραγματοποιήθηκε είναι η επιστροφή των μέχρι τότε κρατικών (λόγω ιδιοποίησης) αγαθών (κατά κύριο λόγο μας ενδιαφέρει η γη και τα ζώα) στις οικογένειες στις οποίες ανήκαν πριν την άνοδο του Χότζα στην εξουσία μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο. Οι ιδιοκτησίες των παππούδων μιας οικογένειας πέρασαν στα χέρια των παιδιών ή των εγγονών τους, με άλλα λόγια η κοινωνία αποκολεκτιβοποιείται και η γεωργο-κτηνοτροφική περιουσία επανιδιωτικοποιείται. Όλη αυτή η διαδικασία αποδείχτηκε ιδιαίτερα περίπλοκη και επίπονη.

Συγκεκριμένα, όταν οι πρώτες ελεύθερες εκλογές κερδήθηκαν από τους κομμουνιστές το 1991, ψηφίστηκε η νέα αγροτική μεταρρύθμιση (19.07.1991) γνωστή ως «νόμος για τη γη» με σκοπό την επανιδιωτικοποίηση της γης. Ο νόμος αυτός προέβλεπε τη διανομή της γης στους αγρότες που τη δούλευαν στο πλαίσιο των συνεταιρισμών χωρίς να έχουν το δικαίωμα να την πωλήσουν ξανά. Τα μέτρα αυτά λήφθηκαν γιατί κομμουνιστές αφενός δεν μπορούσαν να δεχτούν την επιστροφή της γης στους πρώην ιδιοκτήτες μπέηδες, αφετέρου δεν επιθυμούσαν την ελεύθερη πώλησή της, μια και το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν φτωχό και δεν είχε καθόλου χρήματα.

Το 1993 με την άνοδο της αντικομμουνιστικής και φιλελεύθερης παράταξης, δηλαδή του Δημοκρατικού Κόμματος, στην εξουσία, η αγροτική μεταρρύθμιση που είχε ψηφιστεί από τους πολιτικούς προκατόχους, τέθηκε σε εφαρμογή με κάποια διαφοροποίηση: ναι μεν διανεμήθηκε η γη στους αγρότες, προκειμένου το Δημοκρατικό Κόμμα να μη χάσει τις ψήφους των τελευταίων, από την άλλη, όμως, έδωσε κάποια δικαιώματα στους πρώην ιδιοκτήτες οικοπέδων και γης που δεν είχαν ακόμη διανεμηθεί, δίνοντάς τους ταυτόχρονα και κάποια αποζημίωση. Τελικά, με την κατάρρευση των συγκεντρωτικών δομών του κράτους και με το χάος που προκλήθηκε από αυτήν σε όλη την αλβανική κοινωνία και σε όλους τους τομείς, η αγροτική μεταρρύθμιση φαίνεται να μην ωφέλησε ούτε τους αγρότες, ούτε τους μπέηδες αλλά να οδήγησε στη διαμόρφωση μιας νέας τάξης πλούσιων ιδιοκτητών, οι οποίοι με διάφορα μέσα κατόρθωσαν να συσσωρεύσουν κεφάλαια και να αγοράσουν γη, επιχειρήσεις και κτίρια. Ανάμεσα στα μέσα συσσώρευσης κεφαλαίου συγκαταλέγονται οι πελατειακές σχέσεις και το ιδιόμορφο καθεστώς που αυτές διαμορφώνουν, η θέση ισχύος που είχαν ορισμένοι ως πρώην κρατικοί υπάλληλοι, η κερδοσκοπία σε πωλήσεις με πλειστηριασμό και εγκληματικές δραστηριότητες, όπως εμπόριο ναρκωτικών και πορνεία.

Στο επίπεδο των χωριών το μοίρασμα της γης συνοδεύτηκε επίσης από πολλές συγκρούσεις, καθώς ο καθένας ήθελε την καλύτερη γη ή τη γη των πατεράδων τους, και σε

ορισμένα χωριά η διαθέσιμη γη ήταν πολύ λίγη. Μάλιστα στα ορεινά χωριά η γη όχι μόνο ήταν κακής ποιότητας, αλλά είχαν καταρρεύσει και όλες οι υποδομές, όπως λ. χ. τα αρδευτικά έργα, με αποτέλεσμα να αφήνει ανικανοποίητους τους αγρότες που θα την έπαιρναν⁸⁰.

Η αμέσως επόμενη αλλαγή συνδέεται με πληθυσμιακές μετακινήσεις μαζικού χαρακτήρα πρώτα στο εσωτερικό της χώρας και σχεδόν αμέσως μετά προς το εξωτερικό. Και στις πόλεις, όμως, στις οποίες μετανάστευσε ένα μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού υπήρχαν δυσκολίες. Κάποιες βασικές από αυτές εμφανίστηκαν στη διαδικασία ιδιωτικοποίησης της δημόσιας αστικής περιουσίας. Πιο συγκεκριμένα: Καθώς με το νόμο για τις ιδιωτικοποιήσεις του 1991 αποφασίστηκε ότι όλοι οι τομείς είναι «ιδιωτικοποιήσιμοι» και ότι θα ακολουθείται κυρίως η διαδικασία της πώλησης με πλειστηριασμό, ένα μεγάλο κύμα λεηλασιών και καταστροφών της δημόσιας περιουσίας άρχισε, προκειμένου να επιτευχθεί μείωση της αξίας της⁸¹. Αυτό είχε ως συνέπεια το κλείσιμο πολλών επιχειρήσεων, οι περισσότεροι εργαζόμενοι των οποίων έμειναν άνεργοι. Από το 1995 και μετά ως μόνη διαδικασία ιδιωτικοποίησης καθιερώθηκε πλέον η πώληση με πλειστηριασμό. Στη νέα αυτή κατάσταση μπορούσε να ανταποκριθεί μόνο ένα νέο στρώμα πλουσίων που σιγά σιγά είχε αρχίσει να διαμορφώνεται και που είχε αποκτήσει κεφάλαιο με διάφορους – μεταξύ άλλων και μη νόμιμους – τρόπους, όπως κερδοσκοπία, θέση στο παλιό καθεστώς, εμβάσματα μεταναστών και κουπόνια ιδιωτικοποίησης. Με διάταγμα του 1995 διανεμήθηκαν κουπόνια ιδιωτικοποίησης στους πρώην εργαζόμενους μισθωτούς που τους έδιναν το δικαίωμα να συμμετέχουν σε πωλήσεις μετοχών σε επιχειρήσεις με πλειστηριασμό. Αυτό το μέτρο απέτυχε και δεν ωφέλησε αυτούς για τους οποίους προοριζόταν, καθώς οι περισσότεροι αντάλλαζαν τα κουπόνια με ρευστό χρήμα, προκειμένου να αγοράσουν καταναλωτικά αγαθά. Το φαινόμενο αυτό πήρε μάλιστα τόσο μαζικές διαστάσεις που η προσφορά κουπονιών ήταν πολύ μεγαλύτερη από τη ζήτηση, με αποτέλεσμα να μειωθεί η αξία τους μέχρι και στο ¼ της αρχικής.

Άλλα προβλήματα που προέκυψαν από την όλη διαδικασία της ιδιωτικοποίησης αφορούσε τον τομέα της στέγασης. Το 1992 ψηφίστηκε – όσον αφορά τον τομέα της στέγασης – ένας νόμος με βάση τον οποίο όσοι νοίκιαζαν κρατικά διαμερίσματα μετατράπηκαν σε ιδιοκτήτες, κάτι ιδιαίτερα θετικό και καλοδεχούμενο από τους Αλβανούς πολίτες. Πολύ γρήγορα, όμως, δημιουργήθηκε μια κρίση στον τομέα της στέγασης, καθόσον τα διαμερί-

⁸⁰ Πρβλ. Fuga, ό. π., σελ. 63-65.

⁸¹ Πρβλ. την αντίστοιχη πληροφορία από την αφήγηση του Arthur περί κατάληψης της εστίας της επαγγελματικής Σχολής στην οποία φοιτούσε από ανθρώπους που έφτασαν από τα χωριά και την έναρξη βεβήλωσης του χώρου αυτού και του περιγυριού.

σματα αυτά ήταν πολύ μικρά, και έτσι ήταν σχεδόν αδύνατο για παντρεμένα ζευγάρια να βρουν δικό τους σπίτι. Από την άλλη τα καινούρια διαμερίσματα ήταν πολύ ακριβά λόγω της εισαγωγής των οικοδομικών υλικών από το εξωτερικό και της ανόδου της αγοραστικής τους αξίας λόγω της ύπαρξης αγοραστών που προερχόταν από το μικρό στρώμα των νέων πλουσίων. Έτσι, οι τιμές των νέων διαμερισμάτων ανέβηκαν ακόμη περισσότερο και διαταράχθηκε η ισορροπία μεταξύ προσφοράς και ζήτησης. Επιπλέον, το νέο καθεστώς ιδιοκτησίας των σπιτιών αποτέλεσε πηγή πολλαπλών ενδοοικογενειακών συγκρούσεων, καθώς ο νόμος δεν καθόριζε επακριβώς σε ποιον ανήκει το διαμέρισμα και επομένως δημιουργούνται συγκρούσεις μεταξύ γονιών και παιδιών⁸².

Όλες αυτές οι αλλαγές που σηματοδοτούνται με την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος, τους νέους νόμους που θεσπίστηκαν περί αγροτικής μεταρρύθμισης και ιδιωτικοποίησης της κρατικής περιουσίας και το μαζικό χάος που προκάλεσαν δεν άφησαν ανέπαφο το εκπαιδευτικό σύστημα. Οι ίδιοι οι πληροφορητές, όπως φαίνεται ευκρινώς σε όλες τις συνεντεύξεις, βίωσαν όλα αυτά σαν ένα πραγματικό χάος που προκάλεσε συνταρακτική αναστάτωση στη ζωή τους και η σχέση που είχαν με το σχολείο άλλαξε ριζικά.

1.2.1.1. Αποκολλεκτιβοποίηση και ιδιωτικοποίηση της γης και των ζώων

Η πτώση του κομμουνισμού, λοιπόν, επέφερε δυσλειτουργία ή ακόμη και παντελή έλλειψη λειτουργίας στη μέχρι τότε οικονομικοκοινωνική οργάνωση του κράτους. Όπως, προαναφέρθηκε, έκλεισαν οι περισσότερες επιχειρήσεις που μέχρι τότε ήταν κρατικές και οι οικογένειες προσπαθούσαν να επιβιώσουν καλλιεργώντας τα στρέμματα γης και εκτρέφοντας τα ζώα που τους διανεμήθηκαν ανάλογα με τον αριθμό μελών της οικογένειάς τους.

Αν και οι διαδικασίες που ακολουθήθηκαν, ήταν πιο περίπλοκες, από τις πληροφορίες των συνεντεύξεων φαίνεται ότι σε γενικές γραμμές για το κάθε μέλος της οικογένειας⁸³ δίνονταν περίπου πέντε με έξι πρόβατα ή γίδες, ενώ επίσης τους παραχωρούνταν και ένας πιο περιορισμένος αριθμός αγελάδων. Με βάση την αφήγηση του Klement για τη δική του οικογένεια, μαθαίνουμε ότι τα μέλη μιας οικογένειας έκαναν συνήθως χρήση των κτημάτων τους για την καλλιέργεια και παραγωγή σιταριού, το οποίο χρησιμοποιούσαν τόσο για την εκτροφή των ζώων όσο και για τη δική τους συντήρηση (παρασκευή ψωμιού).

Με την εκτροφή των ζώων πουλούσαν γάλα και γαλακτοκομικά προϊόντα, όπως γιαούρτι, μαλλί από πρόβατα, κρέας και μικρά μοσχάρια. Από τα έσοδα των πωλήσεων αυτών συντηρούνταν οι περισσότερες οικογένειες στην ύπαιθρο τα χρόνια που ακολούθησαν

⁸² Πρβλ. Fuga, ό. π., σελ. 75-98.

⁸³ Αναφέρομαι στον αγροτικό χώρο και στις οικογένειες που βιώνουν σε αυτόν.

την πτώση του κομμουνιστικού συστήματος και μέχρι τις πρώτες μετακινήσεις προς τους αστικούς χώρους εντός Αλβανίας. Άλλο χρήσιμο ζώο για πολλές αλβανικές οικογένειες στα χωριά φαίνεται πως ήταν το άλογο, το οποίο χρησιμοποιούνταν στο όργωμα και το φόρτωμα (μεταφορά).

Ο καθένας προσπαθούσε να βρει και επιπρόσθετες ασχολίες για επιπλέον οικονομική ενίσχυση της οικογένειάς του, όπως κόψιμο ξύλων στο δάσος ή μάζεμα τσαγιού και βοτάνων στο βουνό και πώληση των αγαθών αυτών στους κατοίκους της πιο κοντινής πόλης. Τα χρήματα που συγκεντρωνόντουσαν εξασφάλιζαν την αγορά σπόρου για το φύτεμα της γης στην αμέσως επόμενη καλλιεργητική περίοδο.

Όντως, με την κατάρρευση του κομμουνιστικού συστήματος και τη δημιουργία χάους ουσιαστικά – αν και όχι τυπικά – αυτοκαταργείται η μέχρι τότε ισχύουσα δέσμευση της εκάστοτε οικογένειας για την ένταξη των παιδιών της στο οκτάχρονο υποχρεωτικό εκπαιδευτικό μηχανισμό. Από τη στιγμή που η υποχρέωση παύει να υπάρχει, αρκετοί είναι εκείνοι οι μαθητές που διακόπτουν το σχολείο και εμπλέκονται στην παραγωγική διαδικασία. Ενδεικτική μιας γενικότερης τάσης είναι η περίπτωση του Klement, ο οποίος αναγκάστηκε να μην ολοκληρώσει την υποχρεωτική εκπαίδευση και να τη σταματήσει μετά από έξι χρόνια παρακολούθησης⁸⁴, για να εργαστεί στο μετακομμουνιστικό κάθεστώς ήδη από τα δώδεκά του χρόνια ως μεταφορέας ψωμιού για ολόκληρο το χωριό και ως ξυλοκόπος, προκειμένου να συνεισφέρει οικονομικά στην οικογένειά του, για την οποία τα έσοδα των γονιών του δεν επαρκούσαν για τη συντήρησή της. Έτσι, η σχολική εκπαίδευση θυσιάζεται για την οικονομική ενίσχυση της οικογένειας με σκοπό όχι μόνο την άμεση κάλυψη των αναγκών της αλλά και την εξάλειψη της δυσαρέσκειας και της γκρίνιας που δημιουργούνταν από την οικονομική απορία.

Ακόμη και στις περιπτώσεις που οι μαθητές δεν εγκατέλειπαν οριστικά τη σχολική εκπαίδευση για να εμπλακούν στην παραγωγική διαδικασία και συνεπώς να συνεισφέρουν στο οικογενειακό εισόδημα, με την κατάρρευση του κομμουνισμού και την εγκαθίδρυση του δημοκρατικού πολιτεύματος, πολλοί ήταν εκείνοι οι μαθητές που αναγκάστηκαν να εργαστούν παράλληλα με τις σχολικές τους υποχρεώσεις. Χαρακτηριστική αλλά παράλληλα ενδεικτική μιας γενικότερης τάσης είναι η περίπτωση των δύο αδελφών, της Etleva και της Maylinda που έπρεπε να δουλεύουν για να βοηθήσουν οικονομικά την οικογένειά τους αλλά

⁸⁴ Στο σημείο αυτό θα ήθελα να επισημάνω ότι, αν και από τη συνέντευξη του Klement απορρέει η πληροφορία ότι διέκοψε την υποχρεωτική του εκπαίδευση επί κομμουνισμού, εντούτοις σε μετέπειτα διευκρινιστική συζήτηση, εξήγησε ότι σταμάτησε το σχολείο αμέσως μετά την αλλαγή του πολιτικού καθεστώτος.

παράλληλα και γιατί – μεταξύ άλλων – δεν είχαν άλλη καλλίτερη επιλογή διαχείρισης του ελεύθερου χρόνου τους.

Κατά κάποιο τρόπο η παιδική εργασία λειτουργούσε – μεταξύ άλλων και – ως διαδικασία μίμησης, και οι μαθητές εντάσσονταν στο εργασιακό σύστημα, καθότι και οι συμμαθητές και φίλοι τους έκαναν ακριβώς το ίδιο. Έτσι, η δουλειά κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού ήταν κάτι το αυτονόητο και κατά κάποιο τρόπο λειτουργούσε αφενός ως αντικατάστατο της διασκέδασης που έλειπε και αφετέρου ως μέσο προσπορισμού των προς των ζην. Ο Gazment αναρωτιέται χαρακτηριστικά:

«Ναι, πώς θα ζούσαμε, αν δε δουλεύαμε;»

Η καθημερινή εργασία κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού αριθμούσε αρκετές ώρες. Στην περίπτωση ενός ιταλικού εργοστασίου που κατασκεύαζε παπούτσια στο Αργυρόκαστρο η δουλειά ξεκινούσε στις 08.00 το πρωί και τελείωνε στις 15.00 με 16.00 το απόγευμα, ενώ υπήρχε διάλειμμα ενός τετάρτου για ξεκούραση. Οι συνθήκες εργασίας ήταν δύσκολες λόγω του αυστηρού ελέγχου του επόπτη, ο οποίος απαγόρευε την ομιλία κατά τη διάρκεια της εργασίας, και λόγω της επανάληψης των κινήσεων και του μηχανικού τρόπου της εργασίας.

Η Etleva, που την πρώτη φορά που εργάστηκε στο συγκεκριμένο εργοστάσιο δεν είχε κλείσει τα δεκατέσσερα χρόνια της, έβαζε αρχικά κορδόνια στα παπούτσια. Στη συνέχεια μετατέθηκε στο πόστο όπου έβαζε κόλα σε κάποια σημεία πάνω στα παπούτσια κι ύστερα σε άλλο για να καθαρίζει τα παπούτσια από τυχόν κόλα ή κλωστές. Το γεγονός ότι από τους 120 εργάτες του εργοστασίου περίπου οι 50 ήταν παιδιά της ηλικίας της αποδεικνύει το υψηλό ποσοστό εργασίας των Αλβανών μαθητών κατά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Έτσι, σε πολλές περιπτώσεις διαπιστώνουμε ότι με την κατάρρευση του κομμουνισμού οι μαθητές είτε χάνουν εντελώς τη μαθητική τους ιδιότητα και ενδύονται αυτή των εργαζομένων, είτε καλούνται να συνδυάσουν και τις δύο επαγγελματικές ταυτότητες. Ο εργασιακός χώρος στον οποίο απασχολούνται είναι είτε στον πρωτογενή τομέα (γεωργοκτηνοτροφία) τομέα είτε στο δευτερογενή (επεξεργασία προϊόντων, βιοτεχνία).

Το πρώτο χρονικό διάστημα μετά την επέλαση του δημοκρατικού καθεστώτος και την απόκτηση ζώων η κάθε οικογένεια συνήθιζε να φροντίζει μόνη της για τη βοσκή των ζώων, και έτσι, όπως προαναφέρθηκε, τα μέλη της οικογένειας εναλλάξ, συμπεριλαμβανομένων των παιδιών, εργάζονταν στον πρωτογενή γεωργοκτηνοτροφικό τομέα. Με την πάροδο του χρόνου παρατηρήθηκε το γεγονός ότι πολλές οικογένειες μαζί εκμίσθωναν τις υπηρεσίες ενός βοσκού, ο οποίος αντικατέστησε στην εργασία τα μέλη της οικογένειας και κυρίως τα

παιδιά, των οποίων ο χρόνος εργασίας που αφιερωνόταν στη βοσκή των ζώων αποδεσμεύτηκε. Έτσι παρατηρήθηκε μια μικρή μείωση – σε καμιά περίπτωση εξάλειψη – της παιδικής εργασίας στον πρωτογενή τομέα.

Χαρακτηριστικό είναι ότι σε κάποιες περιπτώσεις ο αποδεσμευμένος χρόνος από την εργασία δεν επενδυόταν στη σχολική εκπαίδευση αλλά σε ένα άλλου είδους εκπαίδευσης που θα έλεγε κανείς ότι σχεδόν αντικατέστησε την παραδοσιακή παρωχημένη σχολική και που ήταν πρωτοφανής για τον αλβανικό λαό: η τηλεόραση, και συγκεκριμένα όχι η μέχρι τώρα κρατική τηλεόραση που χρησιμοποιούνταν – παράλληλα με τα διάφορα σχολικά μορφώματα – ως φερέφωνο και αναμεταδότης των μηνυμάτων της κρατικής εξουσίας, αλλά η τηλεόραση ως πομπός καναλιών από διάφορες χώρες του κόσμου, τα πολιτικά συστήματα των οποίων και οι συνθήκες ζωής των πολιτών τους μέχρι πρότινος απαξιώνονταν και αμαυρώνονταν.

Η απότομη είσοδος της τηλεόρασης στη ζωή των περισσότερων Αλβανών (ενηλίκων και μαθητών) λειτούργησε ως ένα μέσο άτυπης εκπαίδευσης, το οποίο κέντρισε το ενδιαφέρον σε μερικές περιπτώσεις σε τόσο μεγάλο βαθμό που κατέληξε να αποτελεί το πρώτο και το πιο βασικό είδος απασχόλησης και επιμόρφωσης⁸⁵.

«[...] οπότε καθόμουνα στο σπίτι όλα αυτά τα χρόνια, δηλαδή από το '91 μέχρι το '96. Το '96 ήρθα για πρώτη φορά στην Ελλάδα, έμεινα ένα μήνα και ξανά εκεί, οπότε αυτό. [...] [Τα πέντε χρόνια που καθόμουνα στο σπίτι] έκανα καμιά δουλειά, πήγαινα καμιά φορά να πάρω ξύλα – ξέρω γω – αυτά. Έβλεπα πιο πολύ τηλεόραση, τότε πήραμε και τηλεόραση [...] πιο πολύ τηλεόραση, οπότε το καλλίτερο που μπορούσα να κάνω είναι να βλέπω τηλεόραση και μου είχε γίνει ... άμα δεν έβλεπα..., ήταν ο καλλίτερός μου φίλος.⁸⁶»

Αυτή η απότομη είσοδος της «διευρυμένης» τηλεόρασης στα αλβανικά σπίτια που γίνεται με τρόπο σχεδόν σαρωτικό και αντικαθιστά σχεδόν κάθε διάθεση για εργασία και σχολική εκπαίδευση φαίνεται να λειτούργησε ως ένα είδος εκτονωτικής βαλβίδας και ξεφάντωματος από όλα τα καθήκοντα εκείνα – του σχολείου συμπεριλαμβανομένου – που λειτούργούσαν ως υποχρεωτικοί και απαράβατοι κανόνες στην κομμουνιστική Αλβανία.

«Δηλαδή αυτό [εν. το ότι παράτησαν το σχολείο] έγινε επειδή δεν είχανε, ας πούμε, δεν είχανε τέτοια πράγματα τα οποία τα βλέπουνε και θα έλεγα εντός εισαγωγικών διψούσαμε για κάτι τέτοιο, για

⁸⁵ Πρβλ. Mai, Nicola (2002): “Jugend und italienische Medien,” στο: Kaser, Karl - Pichler, Robert - Schwandner-Sievers, Stephanie (Hg.) (2002): *Die weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*. Wien - Köln - Weimar: Böhlau Verlag, σελ. 39-62, όπου κάνει λόγο για την επίδραση των καναλιών της ιταλικής τηλεόρασης στην πολιτική και πολιτισμική αλλαγή της Αλβανίας και στην επίδραση που αυτή είχε στη μεταναστευτική διαδικασία.

⁸⁶ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

μια διασκέδαση τέλος πάντων και τα μαθήματα αυτά χωρίς μια διασκέδαση, όπως έχουν εδώ τα παιδιά που βγαίνουν έξω το Σαββατοκύριακο για έναν καφέ ή για οτιδήποτε. Εκεί δεν είχαμε ας πούμε. Καθόμασταν και διαβάζαμε. Το καλοκαίρι που εδώ πάνε διακοπές με τις οικογένειές τους, εγώ δούλευα. [...] Οπότε η τηλεόραση, το ένα το άλλο, μετά η δημοκρατία που μπήκε, μας φάνηκε λίγο απότομα και για αυτό όλοι παρατήσανε τα βαρετά και ήθελαν να ξεσπάσουν κάπου.⁸⁷»

Γενικά οι περισσότεροι πληροφορητές συμφωνούν ότι η αιφνιδιαστική γενικότερη «κατάρρευση» των κανόνων οδήγησε στην εγκατάλειψη του σχολείου, γεγονός που με τη σειρά του οδήγησε στην αγραμματοσύνη και την αμορφωσιά νέων ανθρώπων. Σύμφωνα με τα λόγια του Erion:

«Αμα βλέπεις τώρα όλους αυτούς τους νέους που είναι στην Ελλάδα, όλοι είναι αγράμματοι. Όλοι έχουνε παρατήσει τα σχολεία, παρόλο που πήγαιναν σχολείο [...] οι περισσότεροι τα παρατήσανε, εντάξει. Δηλαδή τους άρεσε να βλέπουν τηλεόραση πολύ ή τους άρεσε να παίζουνε μετά με τα όπλα».

1.2.1.2. Εσωτερική μετανάστευση:

από τα χωριά στις πόλεις και από την προγραμματισμένη εργασία στην ανεργία

Η διαδικασία της μετάβασης είχε σημαντικές επιπτώσεις: αρκετοί άνθρωποι έμειναν χωρίς δουλειά, ενώ αρκετοί άλλαξαν την επαγγελματική τους δραστηριότητα, αφού με τη διανομή της γης και των ζώων είχαν τώρα πλέον τη δυνατότητα να κερδίζουν ένα εισόδημα από τις γεωργικές και κτηνοτροφικές ασχολίες, εννοείται απλά και μόνο για να επιβιώνουν⁸⁸.

Εντούτοις (δηλαδή παρά τη δυνατότητα γεωργοκτηνοτροφικής αυτοαπασχόλησης στα χωριά), παρατηρήθηκε η έναρξη ενός εσωτερικού μεταναστευτικού κύματος από τον υπαίθριο προς τον αστικό χώρο ή προς πιο εύφορες αγροτικές περιοχές⁸⁹, το οποίο

⁸⁷ Απόσπασμα από τη συνέντευξη της Maylinda.

⁸⁸ Πρβλ. στο Fuga, ό. π., σελ. 104-105, ότι, αν και στόχος της ριζικής μεταρρύθμισης της αλβανικής οικονομίας μετά το 1991 ήταν το «άνοιγμα» της χώρας προς τη Δύση και η ένταξη της στο ευρωπαϊκό μοντέλο, υπήρξε παταγώδης αποτυχία, καθώς αφενός τα στοιχεία εκσυγχρονισμού του προηγούμενου καθεστώτος αποδείχτηκαν εντελώς αναποτελεσματικά, αφετέρου ενισχύθηκαν παραδοσιακά στοιχεία, τα οποία λειτούργησαν ως καταφύγιο για την επιβίωση ολόκληρης της κοινωνίας. Έτσι, η χώρα έγινε ξανά αγροτική και ο αγρότης μικρο-ιδιοκτήτης δούλευε με την οικογένειά του και επιβίωνε μόνο χάρη στην υπερεργασία και την υποκατανάλωση. Το 1996 το 70% του εργατικού δυναμικού δούλευε στη γεωργία έναντι 7-8% στη βιομηχανία.

⁸⁹ Πρβλ. Gjonca, Arjan (2002): "Albanische Emigration in den neunziger Jahren – eine neue Ära in der demographischen Entwicklung", στο: Kaser, Karl - Pichler, Robert - Schwandner-Sievers, Stephanie (Hg.) (2002): *Die weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*. Wien - Köln - Weimar: Böhlau Verlag, σελ. 35-36.

εξηγήθηκε από αρκετούς πληροφορητές ως επιθυμία αναζήτησης δουλειάς ή καλλίτερης τύχης στην πόλη. Στο λόγο αυτό θα μπορούσαν να προστεθούν και κάποιοι άλλοι, όπως:

α) οι δυσκολίες που παρουσιάζονται στο γεωργικό τομέα, αφενός λόγω της μείωσης της παραγωγής σιτηρών που – μόλις και μετά βίας – φτάνουν για αυτοκατανάλωση (πρβλ. την κατάτμηση των μεγάλων επιφανειών και τον κατατεμαχισμό τους σε μικρούς κλήρους) και αφετέρου λόγω της πλήρους υπονόμευσης των υποδομών (σχεδόν παντελής εξαφάνιση των αγροτικών μηχανών, αδυναμία προσφοράς επιλεγμένων σπόρων για σπορά, μη συντήρηση του αρδευτικού συστήματος),

β) οι δυσκολίες που παρουσιάζονται σε κοινωνικό επίπεδο λόγω της εγκατάλειψης της υπαίθρου από τη διανοήση των μικρών επαρχιακών κέντρων (έλλειψη γεωπόνων, γιατρών, κτηνιάτρων και εκπαιδευτικών και επομένων υπολειτουργία των ιατρείων και των σχολείων),

γ) οι δυσκολίες που παρουσιάζονται στο πολιτιστικό επίπεδο, καθώς κάθε είδος πολιτιστικής ζωής εξαφανίστηκε (λ. χ. κινηματογράφοι, βιβλιοθήκες, περιοδεύοντες θεατρικές ομάδες που υπήρχαν παλιότερα)⁹⁰.

Έτσι, ένα μέρος των Αλβανών εγκαταλείπει την υπαίθρο για να εγκατασταθεί στα αστικά κέντρα. Τα Τίρανα και το Δυρράχιο ήταν οι πόλεις που δέχτηκαν τους περισσότερους εσωτερικούς μετανάστες. Έτσι το 1997 στα Τίρανα υπάρχουν 570.000 κάτοικοι, δηλαδή το 18% του πληθυσμού ολόκληρης της χώρας. Η πληθυσμιακή αυτή συγκέντρωση στα Τίρανα, αλλά και γενικότερα στα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, σχετίζεται άμεσα με επενδυτικές δυνατότητες και επομένως με καλλίτερες δυνατότητες απασχόλησης. Η συρροή πληθυσμού από ολόκληρη τη χώρα είχε ως αποτέλεσμα το διπλασιασμό του πληθυσμού στην πρωτεύουσα, γεγονός που δημιούργησε πολλαπλά προβλήματα λόγω της ανεπάρκειας υποδομής και γενικότερα της ανισορροπίας που επήλθε ανάμεσα αφενός στο γοργά αυξανόμενο πληθυσμό και αφετέρου στην αργή διαμόρφωση υλικοτεχνικών υποδομών⁹¹.

Το παράδοξο, βέβαια, στο φαινόμενο αυτό της αστυφιλίας είναι ότι οι περισσότεροι χώροι εργασίας στην πόλη έκλεισαν και έτσι δεν υπήρχε ούτε δυνατότητα ανεύρεσης εργασίας στον αστικό χώρο ούτε δυνατότητα εκμετάλλευσης της νεοαποκτημένης περιουσίας στην υπαίθρο. Επιπλέον, υπήρξαν περιπτώσεις, όπως φαίνεται από το αμέσως επόμενο του Gasment, όπου η μετάβαση από τον υπαίθριο στον αστικό χώρο όχι μόνο δεν έφερε ως αποτέλεσμα νέα έσοδα στο μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα αλλά αντίθετα αναδείχθηκε σε οικονομική ζημία, καθώς ο πληθυσμός – όντας άνεργος – ζούσε με τα

⁹⁰ Πρβλ. Fuga. ό. π., σελ. 113-115.

⁹¹ Πρβλ. Gjonga. ό. π., σελ. 35.

εισοδήματα που είχε αποταμιεύσει κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής περιόδου από την εργασία του στο χωριό.

ΓΜ. «Γιατί σε χωριό συνέχεια, τι να πεις; Σε χωριό ήτανε αγροτικό. Συνέχεια στα χωράφια. Δεν μπορούσες να ήταν κάτι παραπάνω. Και γι' αυτό το λόγο φύγαμε και πήγαμε στην Κορυτσά.»

ΜΜ. «Κι εκεί τι δουλειές κάνατε;»

ΓΜ. «Εκεί, αυτή τη στιγμή, δεν κάναμε τίποτε δουλειές. Έτσι αυτά τα χρήματα, ας πούμε που είχαμε στο χωριό κι αυτά λίγο έτσι, τα πρώτα χρόνια, ας πούμε. Δεν κάναμε τίποτα, εντάξει.»

ΜΜ. «Ήταν πιο δύσκολο να βρεις δουλειά;»

ΓΜ. «Ήταν πιο δύσκολα, γιατί εντάζει στο χωριό υπάρχει δουλειά. Εκεί [εν. στην πόλη] δεν είχε....»

Έτσι, σε μια πρώτη φάση το επιχείρημα της μετακίνησης από το χωριό στην πόλη για αναζήτηση και ανεύρεση καλλίτερων ευκαιριών εργασίας δέν ισχύει, τουλάχιστον όχι σε όλες τις περιπτώσεις ή κατά γενικό κανόνα. Προφανώς η διάθεση εσωτερικής μετανάστευσης εγγράφεται στο καινούριο αίσθημα ελευθερίας που αποκτήθηκε με την κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος και που επιτρέπει τη μετακίνηση πληθυσμιακών ομάδων προς μεγαλύτερα αστικά κέντρα⁹², τα οποία στην εικόνα των χωρικών θεωρούνται ως εστίες πολιτισμού ή τουλάχιστον – σύμφωνα με το εξελικτικό μοντέλο που χρησιμοποιείται στους αφηγηματικούς λόγους των πληροφορητών – πιο προηγμένα και συνεπώς εν δυνάμει πιο ικανά να ανταποκριθούν στις καινούριες απαιτήσεις των αφυπνισμένων (σε πρώτη φάση από την τηλεόραση) επαρχιωτών.

Η εσωτερική αυτή πληθυσμιακή μετακίνηση είχε αντίκτυπο στο θέμα της εκπαίδευσης σε πολλαπλά επίπεδα. Το πρώτο σχετίζεται με τη μείωση του αριθμού των μαθητών των σχολείων απομακρυσμένων περιοχών. Καθώς οι μαθητές με τις οικογένειές τους μετακινήθηκαν προς τα αστικά κέντρα, τα επαρχιακά σχολεία συρρικνώθηκαν σε περισσότερο από το ήμισυ των μαθητών τους, όπως στην περίπτωση του σχολείου του Dilaver που οι μαθητές του σχολείου του μειώθηκαν από τον αριθμό των 250 στον αριθμό των 100.

Αυτό σημαίνει αντίστοιχη μείωση του διδακτικού προσωπικού, και σύμφωνα με πληροφορίες που συλλέχθηκαν σε μια δεύτερη φάση μετά τις πρώτες συνεντεύξεις, η μείωση του αριθμού των μαθητών δεν είχε ως αποτέλεσμα, όπως θα μπορούσε να είναι εξίσου δυνατό, τη βελτίωση της ποιότητας του μαθήματος λόγω αντιστοιχίας ενός δασκάλου σε μικρότερο αριθμό μαθητών και κατ' επέκταση της αντιστοιχίας ενός μαθητή σε περισσότερο

⁹² Στο σημείο αυτό αξίζει να υπενθυμίσει κανείς ότι επί Χότζα απαγορευόταν η μετεγκατάσταση σε αστικό κέντρο.

χρόνο ενασχόλησης του δασκάλου μαζί του⁹³, αλλά αντίθετα είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της ποιότητας της σχολικής εκπαίδευσης τόσο στην υποχρεωτική όσο και στη μετέπειτα βαθμίδα, ενδεχομένως λόγω της γενικότερης κατάρρευσης και διάθεσης για εγκατάλειψη της υπαίθρου, των εκπαιδευτικών χώρων συμπεριλαμβανομένων.

Η συνεχής μείωση της ποιότητας του σχολικού συστήματος και των ανθρώπινων και υλικών παραγόντων που εμπλέκονταν σε αυτό (διδάσκοντες και υλικοτεχνική υποδομή) οφείλεται σε μία σειρά από λόγους, ένας από τους οποίους είναι η χαλάρωση στο ζήτημα της ανάληψης καθηκόντων και ευθυνών στο θέμα της δουλειάς από τους ίδιους τους διδάσκοντες. Η πραγματικότητα αυτή – σε συνδυασμό με την ξαφνική έλλειψη της μέχρι τότε συνηθισμένης αυστηρότητας της συμπεριφοράς των δασκάλων – οδήγησε στην έλλειψη σεβασμού και κατ' επέκταση στην έλλειψη διάθεσης για συνεννόηση και συνεργασία από τους μαθητές.

Έτσι η υπερβολική «τάξη» σύμφωνα με την οποία είχε ρυθμιστεί σχεδόν μέχρι και η παραμικρή λεπτομέρεια της λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος της κομμουνιστικής Αλβανίας κατέρρευσε και αντικαταστάθηκε από την «αταξία», ενώ η «ελευθερία» ήρθε να αποδεσμεύσει τους πολίτες από τα δεσμά της «καταπίεσης». Η αλλαγή, αυτή, αν και καλοδεχούμενη από όλους, όντως απότομη και – για τους περισσότερους – απρόσμενη, ήρθε να ταραξεί τη ζωή των περισσότερων οικογενειών και έτσι ενήλικες και ανήλικοι πολίτες – σύμφωνα με τις αφηγήσεις σχεδόν όλων των πληροφορητών – «έφτασαν στα άκρα». Τέθηκε δηλαδή θέμα ορίων, για τα οποία, ενώ κανείς δεν μπορούσε να ορίσει επακριβώς πού έπρεπε να τοποθετηθούν, όλοι συμφωνούσαν με τη διάγνωση της υπέρβασής τους⁹⁴.

1.2.1.3. Εξωτερική μετανάστευση:

από την Αλβανία στον κόσμο και από την ανεργία στην αναζήτηση εργασίας

Η μετανάστευση στο εσωτερικό της χώρας από το ύπαιθρο στο άστυ αποτέλεσε τη μία από τις δύο όψεις του μεταναστευτικού φαινομένου. Η άλλη – παράλληλη με την προηγούμενη – όψη περιλαμβάνει ένα ακόμη μεγαλύτερο μεταναστευτικό κύμα, το οποίο τη φορά αυτή είχε ως τόπο προορισμού κάθε τόπο εκτός της Αλβανίας: σε πρώτη φάση και με

⁹³ Αυτό – όπως υποστηρίζουν οι πληροφορητές – συμβαίνει για παράδειγμα σε πολλές από τις τάξεις στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, όπου εντάχθηκαν.

⁹⁴ Το θέμα αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό και για την κατανόησή του οι προφορικές μαρτυρίες είναι ανεκτίμητες.

πιο εύκολο τρόπο τις γειτονικές χώρες, Ελλάδα⁹⁵ και Ιταλία, και σε μια δεύτερη φάση – τουλάχιστον για όσους είχαν τη δυνατότητα να το πετύχουν – σε πιο μακρινές χώρες, όπως Αγγλία, Γερμανία ή Αμερική.

Το αξιοπρόσεκτο είναι ότι ενώ στην εσωτερική μετανάστευση υποκινητές και υποστηρικτές της ήταν κυρίως οι μεγαλύτερες γενιές των Αλβανών (κατά κύριο λόγο οι γονείς των οικογενειών), στο μεταναστευτικό ρεύμα προς το εξωτερικό πρωτοστάτησαν οι νεότεροι, και μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις εκείνοι που δεν είχαν ακόμη απεμπλακεί τελείως από την εκπαιδευτική διαδικασία.

Οι εκπαιδευτικοί χώροι αναδείχτηκαν σε τόπους συναντήσεων και συζητήσεων των νεαρών μαθητευομένων, στις κουβέντες των οποίων το θέμα της μετανάστευσης φάνηκε ότι μονοπωλεί το ενδιαφέρον τους. Ο Orges αναφέρει:

«Σε μας όταν άλλαζε το σύστημα, όλοι οι νέοι στο σχολείο μόνο γι' αυτό συζητούσανε. Κι όταν ήμασταν στο πανεπιστήμιο [...] πού θα πάμε, τι θα κάνουμε, πώς θα βγάλουμε καμιά βίζα να φύγουμε, γιατί ήταν λίγο δύσκολα τα χρόνια».

Το κλίμα που αναπτύχθηκε, λοιπόν, στις μαθητικές και κυρίως τις φοιτητικές κοινότητες προκατέβαλλε ευνοϊκά τους κοινωνούς των ομάδων αυτών για τη μεταναστευτική απόφαση, η οποία με τη σειρά της είχε άμεση επίπτωση στην εκπαιδευτική διαδικασία, καθό-

⁹⁵ Πέραν της γεωγραφικής γειννίαςης των δύο και πέραν άλλων εξωτερικών λόγων (λ. χ. έλλιπής φύλαξη των συνόρων, ορεινό έδαφος που δύσκολα ελέγχεται) που κατά καιρούς χρησιμοποιήθηκαν στη βιβλιογραφία, η μετανάστευση προς την Ελλάδα και η εκμετάλλευση στην αγορά εργασίας που συνεπάγεται – είναι αλήθεια – υποβοηθήθηκε και από τις ίδιες τις δομές οργάνωσης της ελληνικής κοινωνίας. Συγκεκριμένα η Πετράκου, ό. π., σελ. 31-56, υποστηρίζει ότι χαρακτηριστικά της ελληνικής κοινωνικής οργάνωσης όπως το ουσιαστικά συγκεντρωτικό ελληνικό κράτος στο οποίο η κοινωνία των πολιτών και τα δικαιώματα των τελευταίων εξασθενούν μπροστά του, η ανυπαρξία ουσιαστικής μεταναστευτικής πολιτικής, η μη προσβασιμότητα των μεταναστών, και ιδιαίτερα «των παράνομων» στη δημόσια συζήτηση, ο οργανισμός της άτυπης οικονομικής δραστηριότητας, η ύπαρξη του αγροτικού τομέα και η ανάπτυξη του τομέα των υπηρεσιών σε συνδυασμό με την ύπαρξη πολλών μικρών οικογενειακών επιχειρήσεων που ευνοούν την προσωρινή απασχόληση φθηνής εργατικής δύναμης, η «φετιχοποίηση» της εκπαίδευσης από την ελληνική οικογένεια που δεν επιθυμεί τα παιδιά της ακόμη κι όταν αυτά είναι πλέον ενήλικα – να καλύπτουν «κατώτερες» θέσεις εργασίας είναι μερικά μόνο από τα καίρια σημεία και δομές της ελληνικής κοινωνίας που αποτελούν ουσιαστικά ανοιχτή πρόσκληση για πλήθος προσωρινών απασχολήσεων και περιοδικών εργασιών για αλλοδαπούς εργάτες και ενισχύουν έτσι εκ των έσω το φαινόμενο της μετανάστευσης.

τι αυτή θυσιάστηκε στο βωμό της αναζήτησης μεγαλύτερων επαγγελματικών ευκαιριών και δυνατοτήτων ζωής σε καινούριες πατρίδες.

1.2.2. Η κατάρρευση του συστήματος των πυραμίδων (1996).

Από την «αταξία» στο «χάος» και από την «ελευθερία» στην «ασυδοσία»

«Και εκεί που πήγαιναν όλα καλά, μετά πάλι χάος.⁹⁶»

Στα περισσότερα από τα βαλκανικά κράτη, σχετικά σύντομα μετά την πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων τους, άρχισε να αναπτύσσεται η επιθυμία για εύκολο και γρήγορο κέρδος, επιθυμία που υποδαυλιζόταν από την ίδρυση συστημάτων πυραμίδων που υπόσχονταν πολλαπλασιασμό χρημάτων μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα. Ένα μεγάλο μέρος των πολιτών – παρακινούμενοι ο ένας από τον άλλο – άρχισαν να επενδύουν τα χρήματα που κέρδισαν με πολλές πρακτικές δυσκολίες από την εργασία τους στο εξωτερικό, όντας ενθουσιασμένοι από τον τρόπο λειτουργίας του συστήματος αυτού, τον οποίο δεν μπορούσαν αλλά ούτε και ενδιαφέρονταν να εξηγήσουν⁹⁷.

Με τον ίδιο αναπάντεχο τρόπο που τα συστήματα αυτά των πυραμίδων εμφανίστηκαν γεμίζοντας υποσχέσεις τους συμμετέχοντες σε αυτά στις περισσότερες βαλκανικές χώρες, το ίδιο ξαφνικά κατέρρευσαν όχι μόνο απογοητεύοντας αλλά και εξαγριώνοντας τους ανθρώπους, που βρέθηκαν να έχουν χάσει όχι μόνο τα όνειρα περί ανώδυνου και γρήγορου πλουτισμού αλλά και ολόκληρη τη χρηματική τους περιουσία⁹⁸.

Η εμπιστοσύνη προς το κράτος που είχε διαταραχθεί με τις πολιτικές αναταραχές της ανατροπής του κομμουνιστικού καθεστώτος και που στη συνέχεια είχε αρχίσει δειλά να επανακάταται, αφανίστηκε παντελώς. Η ιδέα της απάτης των πολιτών από απρόσωπες καταχρηστικές και εξουσιαστικές δυνάμεις τούς οδήγησε στη μαζική αντίδραση, στην πρόκληση χάους και ουσιαστικά στη δημιουργία μιας εμπόλεμης κατάστασης, κατά την οποία η περιουσία και η ζωή του καθενός κινδύνευε. Η αβέβαιη και εντελώς χαοτική αυτή κατάσταση αποτέλεσε το δεύτερο βασικό σταθμό-αιτία μιας ακόμη πιο μαζικής μετανάστευσης προς το εξωτερικό, κυρίως τις όμορες μεσογειακές χώρες.

Η «αταξία» της προηγούμενης περιόδου (1991-1996) μεταβλήθηκε σε «χάος» και η «ελευθερία» που επήλθε με την άνοδο του δημοκρατικού πολιτεύματος κατάντησε «ασυδοσία». Τα πάντα μπορούσαν ανά πάσα στιγμή να καταστραφούν και οι μεταξύ των ανθρώπων σχέσεις ήταν τεταμένες. Ο χώρος της εκπαίδευσης δεν αποτέλεσε εξαίρεση: οι σχολικοί

⁹⁶ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

⁹⁷ Πρβλ. Katherine Verdery (1995): *Η πυραμίδα Caritas και η αναθεώρηση του χρήματος στη Ρουμανία* (μτφρ. Γιώργος Αγγελόπουλος), στο: *Anthropology Today* (τόμος 11, τεύχος 1).

⁹⁸ Πρβλ. Verdery, ό. π.

χώροι βεβηλώθηκαν, η ένταση και η αντιπαλότητα αποτέλεσαν τα βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα των διαπροσωπικών σχέσεων διδασκόντων και διδασκομένων, η προσωπική ασφάλεια των μαθητών είχε τεθεί πλέον σε ιδιαίτερο κίνδυνο. Έτσι, σύμφωνα με το λόγο της Maylinda:

«Κλείσαν [τα σχολεία] γιατί εκεί που καθόσουν στο θρανίο, μπορεί να σου ερχότανε καμιά σφαίρα στα καλά καθούμενα».

1.2.2.1. Η κατάρρευση της λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος:

καταστροφές και αποσύνθεση στους χώρους μάθησης

Οι μεγάλοι καθαροί σχολικοί χώροι, φρεσκοβαμμένοι στην αρχή κάθε σχολικής χρονιάς με την προσωπική συμμετοχή διδασκόντων και διδασκομένων, με τα περιποιημένα πάρκα, τις μεγάλες αυλές και τους ειδικούς εργαστηριακούς χώρους για τα πρακτικά μαθήματα της βιολογίας, της φυσικής και της χημείας με τα πλούσια εκθέματα, με τα αυστηρά ωρολόγια προγράμματα, τις επιπρόσθετα δωρεάν ώρες ενισχυτικής διδασκαλίας για τους μαθητές που συναντούσαν δυσκολίες εκμάθησης ή και αντίθετα για αυτούς που επιθυμούσαν να προοδεύσουν περισσότερο στο εσωτερικό του εκπαιδευτικού συστήματος αποτελούσαν έτσι και αλλιώς παρελθόν, το οποίο έσβησε μαζί με την εκπνοή του κομμουνιστικού συστήματος.

Ήδη με την επέλαση της δημοκρατίας και την εξαφάνιση του αυστηρού κρατικού ελέγχου και παρεμβατισμού η εκπαιδευτική λειτουργία άρχισε μία ολοένα και μεγαλύτερη «φθίνουσα» πορεία, η οποία αποτυπωνόταν στην παραμέληση των σχολικών χώρων, στην κένωση των εργαστηρίων λόγω κλοπών ή καταστροφών του περιεχομένου τους, στην έλλειψη ενδιαφέροντος των δασκάλων για την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας τους και για το κατά πόσο μαθαίνουν οι μαθητές τους, στην αδιαφορία και των ίδιων των μαθητών για το σχολείο και την εκπαίδευση που αυτό προσέφερε.

«Εγώ θέλω να πω πώς από την πέμπτη δημοτικού και μετά αλλάξαμε. [...] Ήταν ένας λόγος που οι ηλικίες μας, που είναι τώρα είκοσι με είκοσι δύο, είκοσι τρία, ήτανε λόγω της αλλαγής που έγινε από τον κομμουνισμό, εεε, άνοιξε το δίκτυο και μετά άρχισε η τηλεόραση. Ο κόσμος έβλεπε και ίσως έκανε ένα βήμα γρήγορο; Πηγαίναμε μ' ένα γρήγορο ρυθμό κι έτσι νομίζω ότι γίναμε έτσι. Από καλλίτερος μαθητής που ήμουν, παράτησα τα μαθήματα κι ούτε ενδιαφερόμουν για τα μαθήματα, ούτε τίποτα. Οι δάσκαλοι λέγανε αλλά δεν επιμένανε. Δεν έκαναν τίποτα. Έβαζαν έναν αριθμό, όσο για να περάσεις [...], όπως γίνεται και στην Ελλάδα τώρα.»⁹⁹

⁹⁹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Erion.

Με την κατάρρευση του οικονομικού συστήματος των πυραμίδων η δυσλειτουργία των σχολείων εντάθηκε και σε πολλές περιπτώσεις ήταν τόσο έντονη που η παντελής διακοπή της σχολικής λειτουργίας κρίθηκε επιτακτική ανάγκη. Οι περισσότεροι πολίτες άρχισαν να οπλοφορούν, ενώ η κατοχή και χρήση όπλων και από τους μαθητές και φοιτητές δεν προκαλούσε πλέον καμία ιδιαίτερη εντύπωση. Συχνά μάλιστα, σύμφωνα με τα λεγόμενα του Erion, τα όπλα χρησιμοποιούνταν εκφοβιστικά, ενώ η εξοικείωση μαζί τους είχε φτάσει σε τόσο μεγάλο βαθμό που τα χρησιμοποιούνταν ως διασκέδαση και παιχνίδι:

«Οπότε αυτό [η εγκατάλειψη του σχολείου] ήτανε λάθος για μένα στην Αλβανία, που η Αλβανία με αυτήν την αλλαγή έτσι προχώρησε πιο πολύ. Οι μεγαλύτερες ηλικίες καταντήσανε, πολλοί πήγανε στα ναρκωτικά, πολλοί πήγανε να σκοτώσουνε και έτσι μέχρι που το '97 μετά κατάντησε εκεί που κατάντησε η Αλβανία, που έγινε το πόλεμο μεταξύ, που σκοτωθήκανε μεταξύ τους. [...] Βλέπανε έργο στες τελεόρασες και το κάνανε στην πραγματικότητα. [...] Στην πόλη μου σκοτωθήκανε τρεις χιλιάδες νεαροί από τεν ηλικία δέκα εφτά μέχρι τριάντα. [...] Δεν ξέρω ... το μυαλό μου τότε ήτανε ... είχα πάρει κι εγώ όπλο, κυκλοφορούσα με όπλο [...] εγώ το κρατούσα στην πλάτη. Εντάξει, παίζαμε με τα όπλα, λες και ήτανε παιχνίδι. Μαζευόμασταν παρέες και βάζαμε κάτι και σημαδεύαμε. [...] Και αυτό είναι κάτι που τώρα έχω καταλάβει πως κάτι λάθος κάναμε για αυτές τις ηλικίες.»

Ακόμη και το πανεπιστήμιο, το λίκνο της καλλιέργειας και της εξημέρωσης των ανθρώπινων ηθών διαμέσου της μάθησης, έγινε χώρος οπλοφορίας και οπλοχρησίας¹⁰⁰: οι φοιτητές πήγαιναν με όπλα στην πλάτη, έτσι ώστε οι διδάσκοντες αναγκάζονταν πλέον για λόγους αυτοπροστασίας να υιοθετήσουν μια στάση συμβιβασμού που ενίοτε άγγιζε την απάθεια λόγω αδυναμίας να ελέγξουν και να επιβληθούν στη νέα κατάσταση.

«Και στο πανεπιστήμιο που είναι πιο μεγάλοι άνθρωποι και με πιστόλι πηγαίνανε στην τάξη.¹⁰¹»

¹⁰⁰ Βέβαια, όπως υποστηρίζει ο Baldrige, J. Victor (1971): *Power and Conflict in the University. Research in the Sociology of Complex Organizations*. New York κ. ά.: John Wiley & Sons, σελ. 3 και 15-16, το πανεπιστήμιο γενικά είναι χώρος διαμάχης και δυναμικών αλλαγών.

¹⁰¹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Orges.

1.2.2.2. Διδάσκοντες και διδασκόμενοι: σχέσεις έντασης και αντιπαλότητας

Αν στις αφηγήσεις των μεταναστών εξαίρονται και εγκωμιάζονται οι δάσκαλοι, οι καθηγητές και γενικότερα το εκπαιδευτικό έργο και το ήθος τους κατά την περίοδο του κομμουνισμού, για την περίοδο της δημοκρατίας οι λόγοι για αυτούς όχι μόνο είναι λιγότερο συγκρατημένοι, αλλά θα έλεγε κανείς ότι επικρατεί μια γενικότερη απογοήτευση, πολλαπλή και πολυδιάστατη: το εκπαιδευτικό προσωπικό δεν ανταποκρίνεται πλέον στο ιδεώδες που επικρατούσε στη φαντασία των νεαρών μαθητών, έτσι τουλάχιστον όπως είχε κατασκευαστεί στην αμέσως προηγούμενη πολιτική περίοδο.

Από τη μια πλευρά οι εκπαιδευτικοί – στο σύνολό τους – φαίνεται άλλοτε να έχουν χάσει τα ιδανικά τους, να παράγουν έργο μόνο για τα προς το ζην και να αδιαφορούν για το επίπεδο μάθησης των μαθητών τους, όπως επίσης και για τη μετέπειτα μαθησιακή και επαγγελματική τους πορεία, και άλλοτε να μην έχουν συνειδητοποιήσει ή τουλάχιστον να μην έχουν αποδεχτεί τις αλλαγές των καιρών και έτσι να μη θέλουν να εγκαταλείψουν τη συνηθισμένη πατερναλιστική συμπεριφορά τους.

Από την άλλη πλευρά οι μαθητές φαίνεται να έχουν χάσει την υπακοή και το σεβασμό που έδειχναν στους δασκάλους τους ελάχιστο χρονικό διάστημα πριν, να απαξιούν για οδηγίες και συστάσεις που λάμβαναν από τους τελευταίους, να αδιαφορούν για το σχολείο και για τη μάθηση που τους προσφερόταν είτε με έλλειψη προσοχής είτε με παντελή διακοπή της εκπαιδευτικής τους διαδικασίας.

«[...] εμείς αρχίσαμε από ένα πήγαμε στην άλλη άκρη. Από μαθητές που δε βγάζαμε λέξη μετά γίναμε ... δεν μπορούσαν οι καθηγητές να έρθουνε στην τάξη. Γιατί δεν έβγαζες πια άκρη. Αρχίζανε οι μαθητές και τους λέγανε ό τι θέλανε. Ήτανε δύσκολα τα χρόνια για τους καθηγητές τότε. Από το '90 μέχρι το '97 ήταν δύσκολα.¹⁰²»

Από την εξέλιξη των πραγμάτων και των διαπροσωπικών συμπεριφορών των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία που μόλις περιγράφηκε, ως (σχεδόν) αναπόφευκτο αποτέλεσμα αναδύθηκε ο συγκρουσιακός χαρακτήρας των σχέσεων των διδασκόντων και των διδασκόμενων. Η – επιφανειακά τουλάχιστον – αρμονική συνεργασία των δύο ομάδων στην κομμουνιστική περίοδο μετατράπηκε κατά τη διάρκεια της δημοκρατίας σε σχέση έντασης και αντιπαλότητας.

Ο φόβος που κυριαρχούσε στην κομμουνιστική σχολική τάξη επικρατούσε και στη μετακομμουνιστική σχολική αίθουσα με εντελώς αντεστραμμένους, όμως, τους ρόλους του πομπού και του δέκτη: Δε φοβόταν πλέον ο διδασκόμενος το δάσκαλο αλλά ο διδάσκοντας

¹⁰² Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Orges.

το μαθητή του, καθώς ο τελευταίος – ειδικά με την κατάρρευση του συστήματος των πυραμίδων, την αρπαγή όπλων από τους πολίτες, την ένοπλη κυκλοφορία των τελευταίων και την ανέλεγκτη πλέον συμπεριφορά τους – μπορούσε να εισέρχεται ένοπλος στην τάξη, να «ξεκαθαρίζει λογαριασμούς» και να εκφοβίζει οποιονδήποτε προσπαθούσε να του επιβληθεί.

Σε τελική ανάλυση η εκπαιδευτική αίθουσα και ο σχολικός χώρος γενικότερα έγινε ένας από τους πιο ευάλωτους χώρους, καθώς ο καθένας πλέον είχε τη δύναμη και τη δυνατότητα να τον παραβιάζει, να αρπάζει μικρούς και εξ ου απροστάτευτους μαθητές, να απειλεί, να εκδικείται, να σκοτώνει. Μπροστά σε αυτό το ξαφνικό χάος η φωνή του δασκάλου δεν είχε πια την παραμικρή δύναμη, ενώ ακόμη και μια υποθετική διάθεση για εκπλήρωση των καθηκόντων του ωχριούσε και εξασθενίζε. Οι περισσότεροι εξακολουθούσαν σχεδόν «παθητικά» να εργάζονται στο χώρο της εκπαίδευσης απλά και μόνο λόγω – σύμφωνα με τα λόγια του Orges – έλλειψης επιλογών.

«Αυτό ήταν το επάγγελμά τους. Τι να κάνουν; Πού να πηγαίνουν; Να πιάσουν κασμά που δεν είχανε πιάσει ποτέ;»

Στις λιγοστές περιπτώσεις που εκπαιδευτικοί αποπειράθηκαν απεγνωσμένα να διατηρήσουν την αίγλη της ισχύος τους των παρελθόντων καιρών, οι απόπειρες αυτές δεν ήταν τίποτε περισσότερο παρά αποτυχημένες και γελοιοποιημένες απομιμήσεις παρελθόντων χρόνων που κανείς πια δεν τις λάμβανε σοβαρά υπόψη του.

Εξετάζοντας κανείς όλη αυτήν την «ξαφνική» και ριζική αλλαγή στις σχέσεις διδασκόντων και διδασκομένων δύο βασικά ερωτήματα προκύπτουν: α) καταρχήν πόσο «ξαφνική» είναι αυτή η αλλαγή και β) στη συνέχεια πού οφείλεται αυτή.

Σχετικά με το πρώτο ερώτημα, σχετικά δηλαδή με τον αιφνίδιο χαρακτήρα της αλλαγής, θα μπορούσε να επισημάνει κανείς ότι ήδη και στο κομμουνιστικό εκπαιδευτικό σύστημα, όπως αυτό πραγματωνόταν στη σχολική καθημερινότητα, υπήρχαν ψήγματα αντίδρασης των μαθητών προς τους δασκάλους τους.

Οι μικροσκοπικές αυτές ψηφίδες αντίδρασης και αντίστασης εγγράφονται στη γενικότερη φυσιολογία κάθε μηχανισμού εξουσίας, συμπεριλαμβανομένου και του εκπαιδευτικού. Έτσι, παρά το γεγονός ότι οι αφηγητές κάνουν λόγο σχεδόν για ένα είδος «τυφλής υπακοής» προς τους δασκάλους τους, εντούτοις – όχι σπάνια – γίνεται λόγος για διάφορες αντιπαράθεσεις μεταξύ μαθητών και δασκάλων, άλλοτε με τη μορφή αστεϊσμών, όπως στην περίπτωση του Arthur και των συμμαθητών του που έκαναν γλιστερό το δρόμο του δασκάλου τους για το σχολείο, έτσι ώστε εσκεμμένα να του δυσκολεύουν την πορεία προς τη δουλειά του και να τον εκνευρίζουν, άλλοτε με πιο σοβαρή μορφή, όπως στην περίπτωση του Orges που

αρνείται να εξυπηρετήσει το δάσκαλό του στην παραλαβή και τη μεταφορά ενός αντικειμένου, υπομένοντας έτσι την τιμωρία του για τη συμπεριφορά του αυτή ή της Flora που ουσιαστικά δεν εμπλεκόταν στη διαδικασία «του καρφώματος» που απαιτούσε ο ρόλος της ως «καλλίτερης» μαθήτριας στην τάξη της.

Άλλωστε, το ότι οι σχέσεις των μαθητών προς τους δασκάλους τους δεν ήταν απλά και μόνο σχέσεις «τυφλής υπακοής» και απρόσκοπτου σεβασμού απορρέει και από τη διαμεσολαβημένη σχέση των πρώτων προς τους δεύτερους: για να επιβάλλεται ησυχία στη σχολική αίθουσα ο δάσκαλος χρήζει της υποστήριξης των καλλίτερων μαθητών οι οποίοι επιτηρούν, καταγράφουν και μεταβιβάζουν στο δάσκαλο την πληροφορία των μη συμμορφωθέντων με το σχολικό καθεστώς μαθητών. Επίσης, το γεγονός ότι ο δάσκαλος καταφεύγει αναγκαστικά στην τιμωρία «του ξύλου» για την επιβολή της γνώμης του μέσα στη σχολική τάξη αποδεικνύει και καταδεικνύει ότι δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για σχέσεις «τυφλής υπακοής».

Έτσι, ακόμη και στο αλβανικό κομμουνιστικό εκπαιδευτικό καθεστώς η απόλυτη υπακοή και ο άμετρος σεβασμός των μαθητών προς τους δασκάλους τους δεν είναι τίποτε περισσότερο από ένας μύθος που κατασκευάζεται και υπερμεγεθυνύεται κυρίως μετά την κατάρρευση του κομμουνιστικού συστήματος και σε αντιδιαστολή με ό,τι ακολούθησε.

Με την τελευταία υπόθεση θα ήθελα να περάσω στην εξέταση του δεύτερου ερωτήματος που σχετίζεται με τους πιθανούς λόγους που παρατηρήθηκε μια τέτοια μετάβαση στις συμπεριφορές και τα δρώμενα στους εκπαιδευτικούς χώρους της μετακομμουνιστικής Αλβανίας. Κατά τη γνώμη μου και σύμφωνα με τα λεγόμενα των αφηγητών – πέραν της ήδη υποδόριας αντιπαράθεσης μαθητών και δασκάλων και στην κομμουνιστική Αλβανία – δύο είναι τα βασικά αίτια που εξηγούν τη δυνατότητα έκφρασης μια τέτοιας αλλαγής συμπεριφορών, που αγγίζει σχεδόν τα όρια μιας εξέγερσης¹⁰³:

α) Η γενικότερη έλλειψη δυνατότητας ελεγχμένων και κατευθυνόμενων συμπεριφορών οδήγησε από την καταπίεση στην ασυδοσία: στην κομμουνιστική Αλβανία σε οποιονδήποτε τομέα και σε οποιαδήποτε διάσταση ο έλεγχος είχε κρατικό χαρακτήρα, ενώ ο αυτοέλεγχος απουσίαζε ή τουλάχιστον ήταν τόσο περιορισμένος ώστε να είναι σχεδόν αφανής. Με την κατάρρευση, λοιπόν, του κρατικού μηχανισμού κατέρρευσε ταυτόχρονα και ο μηχαν-

¹⁰³ Θεωρείται αυτονόητο ότι η αντιπαλότητα, η ένταση και γενικότερα η εχθρότητα στις σχέσεις διδασκόντων και διδασκομένων δεν αυτονομείται από το γενικότερο χαρακτήρα των διαπροσωπικών ή δια-ομαδικών σχέσεων της μετακομμουνιστικής Αλβανίας αλλά εγγράφεται μέσα σε ένα γενικότερο κλίμα βίαιων συμπεριφορών και πράξεων.

νισμός ελέγχου χωρίς να υπάρχει δυνατότητα υποκατάστατου ή αντικατάστατου και σύμφωνα με τη μαρτυρία του Orges ήρθαν τα πάνω κάτω:

«Δεν είχαμε ακούσει, δεν ξέραμε και κόμματα μάλλον ένα είχαμε, δεν είχε άλλα και δεν ξέραμε τίποτε για άλλα πράγματα. Ξέραμε ότι είναι ένα. [...] Όταν άλλαζε το σύστημα, μας ήρθαν τα πράγματα πάνω κάτω. Είχαμε μεγαλώσει, είχαμε συνηθίσει με αυτό κι όταν άρχιζαν οι αλλαγές, εμείς πήραμε ανάποδα, δηλαδή νομίζαμε ότι ... πήγαμε στην αντίθεση κατεύθυνση. [...] Ημασταν, ας πούμε, με τους κανόνες, με αυτά, τα παρατήσαμε κι αρχίσαμε να καταστρέφουμε.»

β) Η (από τη μια στιγμή στην άλλη) διάψευση των μεμαθημένων και των πεπιστευμένων κατά τη μακροχρόνια διάρκεια του κομμουνισμού φαίνεται να αποτέλεσε για τους Αλβανούς πολίτες (μαθητές και ενήλικες) συγκλονιστικό και καθοριστικό παράγοντα για την εξίσου απότομη αναθεώρηση των ιδεών τους και συνεπώς των πράξεών τους. Καθώς «τα μαθήματα» περί του πιο ιδεώδους βίου στην «πιο ευτυχισμένη» χώρα του κόσμου αποκαλύφθηκαν απατηλά και ψευδή, οι πολίτες αντέδρασαν στην «απάτη» αυτή, αναλαμβάνοντας οι ίδιοι να διευθετήσουν το «νόμο» και να αποδώσουν τη δική τους «δικαιοσύνη». Έτσι, οι «ισχύοντες» στην προηγούμενη πολιτική περίοδο έγιναν οι «κατατρεγμένοι» και οι «διωκόμενοι» στο κατώφλι της νέας. Στο περιορισμένο χώρο της εκπαίδευσης οι δάσκαλοι ήταν οι εκπρόσωποι της εξουσίας¹⁰⁴ και ως τέτοιοι συγκέντρωσαν στο πρόσωπό τους τη μαζική αντίδραση και αντιπαλότητα των μαθητών που για δεκαετίες εξουσίαζαν και καταπίεζαν.

¹⁰⁴ Σε κλίμακες ευρύτερης πολιτικής εμβέλειας η εξουσία αυτή εξασθενεί και οι εξουσιαστές ελάσσονος βεληνεκούς γίνονται με τη σειρά τους υποχείρια πιο σημαινόντων ηγετών.

ΜΕΡΟΣ Β΄: ΜΕΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

2. Το αλβανικό μεταναστευτικό ρεύμα προς την Ελλάδα και οι επιδράσεις στην εκπαιδευτική διαδικασία των μεταναστών

Η κατάσταση χάους που δημιουργήθηκε στην Αλβανία με την αλλαγή του πολιτικού συστήματος και ακόμη περισσότερο με την κατάρρευση του οικονομικού συστήματος των πυραμίδων έφερε ως αποτέλεσμα τη μαζική μετανάστευση προς το εξωτερικό. Ο πιο εύκολος τρόπος μετανάστευσης ήταν οι όμορες χώρες, η Ελλάδα και η Ιταλία, που χωρίς να είναι απαραίτητα οι τελικές χώρες προορισμού, αποτελούσαν συχνά ενδιάμεσους σταθμούς¹⁰⁵.

Εκείνοι που είχαν τη δυνατότητα και την πρόσβαση στα μέσα και τους ανθρώπους (τα δίκτυα) για μετανάστευση σε μακρινότερες χώρες έφευγαν ακόμη πιο μακριά από την Αλβανία: Γερμανία, Ολλανδία ακόμη και Αμερική¹⁰⁶. Μάλιστα, όσο πιο μακριά κατόρθωνε να μεταναστεύσει κανείς, τόσο πιο επιτυχημένος θεωρούνταν.

«[Τα χρόνια από το '92 μέχρι το '96] ήταν πάρα πολύ καλά, γιατί έκανα αυτό που ήθελα, έβλεπα τηλεόραση. Ίσως μπορεί να μην είχα όλους τους φίλους μου, γιατί μερικοί έφυγαν. Εγώ δεν ήξε..., δεν..., δεν ξέρω γιατί δεν έφευγα, ξέρω 'γω. Περίμενα λίγο να μεγαλώσω. Ήμουν... Τελείωσα... 14 χρονών ήμουν το '91 και έφτασα στα 20... Είχα πάει [...] όταν ήμουν 17 χρονών μία φορά στην Ελλάδα και μετά δεν ξαναπήγα, οπότε είδα..., ήρθα εδώ και βρήκα δυσκολία και δεν ήθελα να ξανάρθω. [...] Όταν ήμουν 17 χρονών, οπότε έφυγαν όλοι οι φίλοι μου και εντάξει, δεν μπορείς να αισθάνεσαι και καλά, όταν φεύγουν όλοι οι φίλοι. Θα πεις κάτσε αυτοί που φεύγουν τώρα, δεν είναι και ... ούτε πιο έξυπνοι από μένα ούτε πιο ωραίοι, κάτι καλλίτερο ψάχνουν. Θα πάω και γω. Οπότε γύρισε ένας φίλος μου και πήγα μ' αυτόν.¹⁰⁷»

Με τη διαμόρφωση φιλικών και συγγενικών δικτύων παντός είδους υποστήριξης (πρακτική – πληροφοριακή, εμψυχωτική – παρακινητική) η μαζική αλβανική μετανάστευση

¹⁰⁵ Έτσι στην προκειμένη περίπτωση θα μπορούσε να μιλήσει κανείς – από μετανάστη και μετανάστευση – για δια-μετανάστη και δια-μετανάστευση. Πρβλ. Staring, Richard (2001): *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis (διατριβή Rotterdam 2001), σελ. 7-9.

¹⁰⁶ Ιδιαίτερα η Αμερική αποτελούσε ανέκαθεν συχνό πόλο έλξης για τους μετανάστες παρόλο τις δυσκολίες που συναντούσαν και τις ρατσιστικές δυσκολίες που βίωναν. Πρβλ. Duchac, René (1974): *La sociologie des migrations aux Etats-Unis*. (Ecole Pratique des Hautes Etudes, sixième section : Sciences économiques et sociales, Société, mouvements sociaux et idéologies, première série : Etudes XV) Paris: Mouton - Ecole Pratique des Hautes Etudes, σελ. 27-62 και Durnin, Richard G. (1974): "The Education of Immigrants in the United States: Historical Background" στο Cave, William M. - Chesler, Mark A. (επιμ.) (1974): *Sociology of Education. An Anthology of Issues and Problems*. New York - London: Macmillan, σελ. 93-103.

¹⁰⁷ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

για την αναζήτηση καινούριων κόσμων και καλλίτερων συνθηκών ζωής άρχισε να αποτελεί πλέον μία αναντίρρητη πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, από το 1990 και μετά 16%¹⁰⁸ του αλβανικού πληθυσμού, δηλαδή 520.000 Αλβανοί¹⁰⁹, αναζήτησε καλλίτερες συνθήκες διαβίωσης σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες. Από τις χώρες αυτές η Ελλάδα συγκέντρωσε το 70-75% των Αλβανών μεταναστών, ενώ η Ιταλία αποτέλεσε τη δεύτερη χώρα υποδοχής σε αριθμό μεταναστών. Οι λόγοι για την επιλογή της χώρας προορισμού ήταν γεωγραφικοί αλλά και πολιτισμικοί λόγω των πολιτισμικών ομοιοτήτων. Οι λόγοι της μετανάστευσης γενικότερα ήταν πολιτικοί στην αρχή, στη συνέχεια, όμως, επικράτησαν οι οικονομικοί στη συνέχεια. Αξιοσημείωτος ήταν ο γοργός ρυθμός της μετανάστευσης, καθώς αυτή άρχισε να είναι εφικτή μόνο από το 1989. Επρόκειτο για τους νέους που μετανάστευαν, γεγονός που έχει επιπτώσεις όχι μόνο δημογραφικές, αλλά οικονομικοκοινωνικές όσον αφορά την ανάπτυξη της χώρας. Συγκεκριμένα, ένα σημαντικό μέρος υψηλά καταρτισμένου εργατικού δυναμικού μετανάστευσε στο εξωτερικό λόγω της ανασφάλειας που επικρατούσε: ανεργία, πολύ χαμηλό εισόδημα, υψηλή εγκληματικότητα, κατάρρευση του συστήματος υγείας, ανικανότητα της κυβέρνησης να εγγυηθεί κοινωνική ασφάλεια¹¹⁰.

¹⁰⁸ Συγκεκριμένα, το 1991 η μετανάστευση στην Αλβανία φτάνει το 15,6%, το πιο υψηλό ποσοστό μετανάστευσης στην Ευρώπη. Πρβλ. Gjonga, ό. π., σελ. 36.

¹⁰⁹ Το 1989 ο πληθυσμός της Αλβανίας ήταν περίπου 3,2 εκατομμύρια.

¹¹⁰ Πρβλ. Gjonga, ό. π., σελ. 15-17 και 36-37.

2.1. Τα πρώτα χρόνια της μετανάστευσης (1991-1994): από τα βουνά με τα πόδια

Ο πρώτος χρόνος της μετανάστευσης από την Αλβανία προς την Ελλάδα ήταν ο χρόνος κατάρρευσης του κομμουνισμού, το 1991. Το χρόνο εκείνο, όπως και τα χρόνια που ακολούθησαν¹¹¹, ο συνηθισμένος και μαζικός τρόπος εισόδου στην Ελλάδα ήταν εκείνος που στερούνταν επίσημης έκδοσης βίζας: το πέρασμα των συνόρων γινόταν με τα πόδια από τα βουνά, κατά κύριο λόγο τη νύχτα και κατά προτίμηση κατά τη διάρκεια της αλλαγής της εθνοφρουράς στα σύνορα. Οι μετανάστες ήταν σχεδόν αποκλειστικά άντρες (70,7%), ενώ το 94,4% ήταν ηλικίας 15 και 45 χρονών. Το 78,6% των μεταναστών ζούσε παράνομα στη χώρα υποδοχής (Ελλάδα ή οποιαδήποτε άλλη ευρωπαϊκή)¹¹².

Από τις περισσότερες αφηγήσεις προκύπτει ότι οι μετανάστες σχημάτιζαν μικρές ομάδες συχνά συγγενικών, φιλικών ή γνωστών ανθρώπων και συγχωριανών που προσπαθούσαν να εισχωρήσουν από κοινού στη χώρα υποδοχής. Υπήρχαν και περιπτώσεις που η μεταναστευτική ομάδα σχηματιζόταν ή διαμορφωνόταν καθ' οδόν, καθώς ένας μετανάστης μπορούσε να γνωρίσει στη διάρκεια του μεταναστευτικού ταξιδιού του προς τη χώρα υποδοχής άλλους μετανάστες και να προστεθεί σε αυτούς, ακολουθώντας τους στον τελικό προορισμό, σε περίπτωση που ο ίδιος δεν είχε κάποιο συγκεκριμένο τελικό στόχο κατά νου.

Οι δυσκολίες ενός τέτοιου ταξιδιού είχαν για τους μετανάστες χαρακτήρα και ψυχολογικό και ενσώματο:

α) Αφενός επικρατούσε φόβος τόσο για τη σύλληψή τους από την ελληνική αστυνομία όσο και από την αλβανική μαφία που αποσκοπούσε στη ληστεία και στην αφαίρεση των οποιωνδήποτε υπάρχοντων των μεταναστών.

«Εγώ δεν ήξερα πού πάω, τι γίνεται δηλαδή. Πέρασαμε τα σύνορα κατά τις δώδεκα το βράδυ, επειδή λέγανε ότι ήτανε η αλλαγή που κάνανε οι φαντάροι και ήρθαμε. Περπατούσαμε βουνά, ούτε ήξεραμε πού πάμε. [...] Πού πάμε ρε παιδιά; Ε, εντάξει, τυφλά πάμε. [...] Φόβο μη μας πιάσουν, φόβο απ' τη μαφία, γιατί βγαίνουν και στο δρόμο για λεφτά. Μια φορά, βέβαια, τρίτη φορά που ερχόμουν, βγήκαν με πιστόλι και μαχαίρι [...]. Εντάξει, τώρα τα λέμε σα παραμύθι. Βέβαια, την ώρα που γινότανε αυτά τα πράγματα είναι πολύ τρομακτικό. Όμως, κι όταν πας, λες δεν έχω και να χάσω και τίποτα. Πάρ' τα ότι έχω κι άσε να φύγω. Αυτό ήταν δηλαδή το περιθώριο, δεν ήταν φόβο. Θα δώσουμε ό τι έχουμε, αφού δεν έχουμε και τίποτα.»¹¹³

¹¹¹ Υπήρχαν, βέβαια, και περιπτώσεις «επίσημης» εισόδου Αλβανών πολιτών στην Ελλάδα, όπως για παράδειγμα ο πατέρας της Maylinda, που ανήκε στην ελληνική μειονότητα της Αλβανίας και έτσι ήταν κάτοχος βίζας.

¹¹² Πρβλ. Gjonga, ό. π., σελ. 35.

¹¹³ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Arthur.

β) Αφετέρου η έλλειψη νερού αναδείχτηκε σε ένα επιπρόσθετο μαρτύριο του ταξιδιού και ανάγκαζε τους περιπλανώμενους μετανάστες να καταφεύγουν σε κάθε είδους πηγή ύδατος, πόσιμη και μη. Για την καταπολέμηση της πείνας οι ταξιδεύοντες άλλοτε εφοδιάζονταν με ποσότητες (ενίοτε μικρά τσουβάλια) ψωμιού και άλλων τροφίμων λίγο πριν το πέρασμα της συνοριακής γραμμής, άλλοτε έπαιρναν οτιδήποτε συναντούσαν στο δρόμο τους. Ο ύπνος – διακεκομμένος από κουνούπια και άλλα έντομα – ήταν σε ρεματιές ή απόμερους υπαίθριους χώρους κατά τη διάρκεια της μέρας, προκειμένου η ησυχία και το σκοτάδι της νύχτας να συνδράμουν στην πορεία τους.

«Κοιμούμασταν, δηλαδή, σε μέρη ... που δε μας βλέπανε, σε ξερά φύλλα, μέσα σε ποτάμια. Ρίχναμε κανέναν ύπνο τις πρωινές ώρες. Αν ήμασταν σε επικίνδυνα μέρη, όλη τη μέρα καθόμασταν εκεί. Το χειρότερο δηλαδή που ήταν, ήταν το νερό. Εκεί μιλάμε, πίνουμε όπου βρίσκαμε. Ήταν λερωμένο, ποτάμια, από ζώα, ό,τι βρίσκαμε. Δηλαδή δεν μπορούσαμε να κάνουμε αλλιώς.¹¹⁴»

Η απόφαση αυτή για μετανάστευση, αρκετά επίπονη στην εφαρμογή της, δεν ήταν άνευ επιδράσεων στην εκπαιδευτική πορεία των μεταναστών κατά τα πρώτα έτη του μαζικού μεταναστευτικού φαινομένου από την Αλβανία στην Ελλάδα. Η επίδραση της μετανάστευσης, μάλιστα, ήταν διπλής φύσεως: αφενός σηματοδοτούσε για τους περισσότερους τη διακοπή της εκπαιδευτικής διαδικασίας στη χώρα καταγωγής, αφετέρου συνεπαγόταν για όλους την έλλειψη δυνατότητας της συνέχισης της εκπαίδευσης στη χώρα υποδοχής.

¹¹⁴ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Arthur.

2.1.1. Η διακοπή της εκπαιδευτικής διαδικασίας στη χώρα καταγωγής

Αν και για κάποιους η διακοπή της εκπαιδευτικής διαδικασίας σχετίζεται πιο άμεσα με την ανατροπή του κομμουνιστικού καθεστώτος, για τους περισσότερους η διακοπή της σχολικής μόρφωσης έχει ιδιαίτερη σχέση με τη μεταναστευτική απόφαση και πράξη.

Από τις αφηγήσεις των πληροφορητών απορρέουν οι διάφοροι λόγοι για τους οποίους οι Αλβανοί μαθητές ή οι οικογένειές τους πήραν την πρωτοβουλία για μετανάστευση. Σε γενικές γραμμές δύναται να διακρίνει κανείς δύο μεγάλες κατηγορίες λόγων¹¹⁵ που οδήγησαν στη μαζική εξωτερική μετανάστευση και σχετίζονται με την εξασφάλιση α) του ζην και του β) ευ ζην.

Όντως για αρκετούς Αλβανούς μαθητές κυρίως από το 1996¹¹⁶ και μετά, όπως για παράδειγμα για την οικογένεια της Etleva και της Maylinda, ο εκπατρισμός αποτελούσε δυνατότητα διάσωσης των ζωών τους, καθώς το Αργυρόκαστρο όπου ζούσε η μητέρα της οικογένειας με τις τρεις κόρες της αποδείχτηκε ανασφαλής τόπος για την ανατροφή και την εκπαίδευση παιδιών. Έτσι, πάρθηκε η απόφαση να διακοπεί η εκπαίδευση των δύο μικρότερων κοριτσιών που δεν είχαν ακόμη ολοκληρώσει την οκτάχρονη βασική φοίτηση και να ακολουθήσουν τη μεταναστευτική πορεία του πατέρα της οικογένειας στην Ελλάδα.

Σε άλλες περιπτώσεις στο μεταναστευτικό αίτιο της διασφάλισης του ζην προστίθεται και η αναζήτηση του ευ ζην, γενικότερο αίτιο στο οποίο εγγράφονται επιμέρους λόγοι, όπως η αναζήτηση μιας καλλίτερης τύχης, μιας καλλίτερα πληρωμένης εργασίας, περισσότερης ελευθερίας, η διάθεση για γνωριμία με τον κόσμο πέρα των διαχωριστικών συνοριακών γραμμών της χώρας καταγωγής. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις τα δύο βασικά αίτια της μετανάστευσης (θέληση για επιβίωση και δυνατότητα καλλίτερου βίου) διαπλέκονται μεταξύ τους και ορίζουν και καθορίζουν την ορμητικότητα και την αποφασιστικότητα του μετανάστη για την έναρξη της μεταναστευτικής διαδικασίας.

¹¹⁵ Σε γενικές γραμμές απέφευγα εντελώς στις συνεντεύξεις τις άμεσες ερωτήσεις για τους λόγους μετανάστευσης, καθώς υπήρχει κίνδυνος στην περίπτωση των αναδρομικών συζητήσεων να δίνονταν εκ των υστέρων ανασκευασμένοι λόγοι. Έτσι προτίμησα μια βιογραφική ανάλυση των μεταναστεύσεων σε διάδραση με τα διάφορα γεγονότα, οικογενειακά και επαγγελματικά. Σχετικά με τη συγκεκριμένη μεθοδολογία, πρβλ. και Courgeau, Daniel - Lelièvre, Eva (2003): “Les motifs individuels et sociaux des migrations” στο Caselli, Graziella - Vallin, Jacques - Wunsch, Guillaume (επιμ.) (2003): *Démographie : analyse et synthèse. IV. Les déterminants de la migration*. Paris: Institut national d'études démographiques.

¹¹⁶ Η χρονική περίοδος 1996-1997 αποτελεί σημείο τομής για την έναρξη της οικογενειακής μετανάστευσης στην Ελλάδα, καθώς αφενός δημιουργούνται οι αναταραχές λόγω της κατάρρευσης των πυραμίδων στην Αλβανία και αφετέρου αρχίζει η διαδικασία της «νομιμοποίησης» στην Ελλάδα.

Η μετανάστευση προς το εξωτερικό είχε χαρακτήρα μεταδοτικό, ενώ οι χώροι εκπαίδευσης, κυρίως τα τεχνικά λύκεια και τα Πανεπιστήμια έγιναν χώροι γέννησης και μετάδοσης της ιδέας για μετανάστευση.

Έτσι, ο εκπαιδευτικός θεσμός που έτσι κι αλλιώς είχε χάσει τη λάμψη του στα μετακομμουνιστικά χρόνια, όχι μόνο δε γίνεται τροχοπέδη στην απόφαση για μετανάστευση (με την ενδεχόμενη σκέψη για παραμονή στη χώρα καταγωγής με στόχο την ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής πορείας) αλλά λειτουργεί πολλαπλασιαστικά ως αρωγός δύναμη για μια σαρωτική επέκταση της μεταναστευτικής ιδέας.

2.1.2. Η έλλειψη δυνατότητας συνέχισης της εκπαίδευσης στη χώρα υποδοχής

Στη χώρα υποδοχής τα πράγματα είναι δύσκολα για τη μετανάστευση και τους μετανάστες. Η Ιωάννα Κούρτοβικ κάνει λόγο γενικά για τρεις διαφορετικές φάσεις στην αντιμετώπιση του μεταναστευτικού φαινομένου από την ελληνική πολιτεία τις τελευταίες δεκαετίες: α) η πρώτη περίοδος που φτάνει μέχρι το 1980 και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως περίοδος ανοχής, μια και η Ελλάδα δεν είχε ακόμη συνειδητοποιήσει ότι μετατρέπεται σε μια χώρα υποδοχής μεταναστών, β) η δεύτερη περίοδος που καθορίζεται από το ν. 1975/91 και είναι η φάση της ποινικοποίησης της μετανάστευσης, καθώς εισήχθησαν μια σειρά από απαγορεύσεις και κυρώσεις, επιβαρύνθηκαν οι ποινές των ήδη προβλεπόμενων αδικημάτων (λ. χ. απασχόληση αλλοδαπού, είσοδος, έξοδος και διευκόλυνση εισόδου αλλοδαπού), ενώ εισήχθη ένα τουλάχιστον νέο ποινικό αδίκημα: η εργασία αλλοδαπού χωρίς άδεια εργασίας και γ) η τρίτη περίοδος που είναι η φάση της εγκληματοποίησης της μετανάστευσης: με τη λήξη μιας πολύ σύντομης χρονικά διαδικασίας της νομιμοποίησης (Νοέμβριος 1997 – Μάιος 1998) η μετανάστευση τέθηκε ουσιαστικά υπό διωγμό και στις συνειδήσεις των «ντόπιων» κατέληξε να ταυτιστεί με την εγκληματικότητα. Η στάση της πολιτείας έγινε αμείλικτη και το καπιταλιστικό πλαίσιο διευρύνθηκε: σωρεία διώξεων και απελάσεων με ιδιαίτερα συνοπτικές διαδικασίες, δικαστικών διώξεων, συλλήψεων και φυλακίσεων ανθρώπων που δεν ήταν ούτε υπόδικοι ούτε κατάδικοι αλλά παρόλα αυτά στερούνταν της ατομικής τους ελευθερίας και διαβιούσαν υπό σωφρονιστικούς περιορισμούς, παρόλο που ο Σωφρονιστικός Κώδικας δεν προβλέπει τέτοια κατηγορία κρατουμένων.¹¹⁷

Οπότε με τον ερχομό των Αλβανών μεταναστών στη χώρα υποδοχής, την Ελλάδα, τα προβλήματα πρακτικής και ψυχολογικής φύσεως ήταν τόσο σημαντικά και τόσο πολλαπλά που η συνέχιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας των νεοαφιχθέντων δεν μπορούσε να αποτελέσει ούτε καν σκέψη.

Καταρχήν οι Αλβανοί μετανάστες στο σύνολό τους εισέρχονταν «ανεπίσημα» στην Ελλάδα και για τους περισσότερους – πέραν του γραφειοκρατικού σκοπέλου – η επίλυση του βιοποριστικού ζητήματος αποτελούσε θεμελιακό στόχο.

Συγκεκριμένα βασικός στόχος ήταν η αναζήτηση εργασίας με τρόπο αφενός αρκετά διακριτικό, ώστε να μην αποτελέσουν άμεσο στόχο για την ελληνική καταδιωκτική αστυνομία, αφετέρου, όμως, αρκετά εμφανή, ώστε να είναι εντοπίσιμοι και προσεγγίσιμοι από τους πιθανούς εργοδότες.

¹¹⁷ Κούρτοβικ, Ιωάννα (2201): “Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και στη νομιμότητα (Δελτίο εγκληματικότητας)”: στο Μαρβάκης, Αθ. – Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σελ. 163-198.

«Και τελικά μ' έπιασαν το άλλο πρωί στην πλατεία. Μας έπιασαν, ερχόνταν πολλές φορές. Άμα δεν έβγαινες εκεί, δεν μπορούσαν και να σε πάρουν και για δουλειά, δεν ξέραν πού να σε βρούνε.¹¹⁸»

Γενικά βασικός στόχος των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα τα πρώτα χρόνια της μεταναστευτικής διαδικασίας ήταν η επίλυση πρακτικών ζητημάτων, όπως αυτών της στέγης, της υγιεινής και του φαγητού, ζητήματα που απορροφούσαν όλο τους τον καθημερινό χρόνο και ενέργεια.

«Πήγαμε, κοιμόμασταν στο βουνό. Έβρεχε, χιονίζ', εκεί, σε αγκάθια, είχανε φέρ' κάτι κρουβάτια, είχανε φέρ' κάτ' παπλώματα απ' τα σκουπίδια, τα 'χανε ρίξει εκεί πέρα. Ήταν τριάντα άτομα, κάτω σε πέτρες σε σπηλιά. Κρυβόμασταν εκεί πέρα, το πρωί βγαίναμε στην πλατεία. Κάποιος είχε δουλειά ή γνωριζότανε. Πάρα πολύ δύσκολα. Αυτή τη φορά, εντάξει, ευχόμουνα να μας πιάσ' η αστυνομία. Δηλαδή, ικεί δεν μπορούσα, είχε η κατάσταση' στο τέρμα. Δηλαδή δεν μπορούσα άλλο. Βγήκαμε στην πλατεία, μας κυνηγούσαν. [...] Ξαναβγήκαμε εμείς, μόλις φύγαν αυτοί, αφού αυτή ήταν η δουλειά μας, δεν είχαμε να κάνουμε κι τίποτα άλλο.¹¹⁹»

Πέραν του θέματος των «χαρτιών» και του βιοπορισμού¹²⁰, η γλώσσα ήταν το επόμενο βασικό πρόσκομμα στη δυνατότητα συνέχισης της εκπαίδευσης στη χώρα υποδοχής. Σχεδόν κανείς τους δε γνώριζε την ελληνική γλώσσα πριν την άφιξή του στην Ελλάδα και, αν και οι περισσότεροι απέδειξαν μεγάλη ευχέρεια στη γλωσσομάθεια και αποδείχτηκαν οι ίδιοι ιδιαίτερα εύληπτοι στα ξενόγλωσσα ερεθίσματα, εντούτοις τυπικά ήταν αδύνατο να ενταχθούν στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο άλλωστε ήταν ανεπαρκές στην εκπαίδευση ενηλίκων¹²¹.

¹¹⁸ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

¹¹⁹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Arthur.

¹²⁰ Μέριμνα των Αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα ήταν η εξεύρεση οικονομικών πόρων όχι μόνο για τη δική τους επιβίωση αλλά και για την αποστολή χρημάτων στα μέλη των οικογενειών τους που έμειναν πίσω στην Αλβανία. Γενικά, σύμφωνα με έρευνες που έχουν διεξαχθεί, έχει διαπιστωθεί ότι περίπου 70 δισεκατομμύρια δολάρια στέλνονται κάθε χρόνο στις πατρίδες τους (στα σπίτια τους) οι μετανάστες εργάτες, με αποτέλεσμα η διεθνής μετανάστευση να είναι δεύτερη – μετά το πετρέλαιο – σε σημασία για τη διεθνή πολιτική οικονομία. Πρβλ. Miller, Mark J. (2000): “International Migration in Post-Cold War International Relations” στο Ghosh, Bimal (επιμ.) (2000): *Managing Migration. Time for a New International Regime?* Oxford: Oxford University Press. σελ. 41.

¹²¹ Εξαίρεση για την περίοδο εκείνη αποτελούσε ο φορέας των Νομαρχιακών Επιτροπών Λαϊκής Επιμόρφωσης (Ν.Ε.Λ.Ε.) που προσέφερε τμήματα κατάρτισης και επιμόρφωσης ενηλίκων τόσο των αστικών όσο και των υπαίθριων περιοχών. Επίσης, αξίζει να επισημανθεί ότι, καθώς η Ελλάδα δεν είχε δεχτεί πιο πριν μετανάστες, δεν υπήρχε το κατάλληλο θεωρητικό υπόβαθρο ή η υλικοτεχνική

Έτσι, όλοι αυτοί οι πρακτικοί παράγοντες δυσκολίας κατά τα πρώτα χρόνια της μαζικής μετανάστευσης από την Αλβανία στην Ελλάδα είχαν τόσο ως άμεσο αποτέλεσμα όσο και ως έμμεσο (δημιουργία ανοίκειου κλίματος στη χώρα υποδοχής), την αδυναμία συνέχισης της εκπαίδευσης των μεταναστών στη «νέα πατρίδα».

υποδομή για εκπαιδευτική ενσωμάτωση ξένων στην ελληνική εκπαίδευση. Κάτι αντίστοιχο αποτελεί ουσιαστικά προσπάθεια της τελευταίας τριετίας με τη δημιουργία ενός ειδικού παραρτήματος της Γενικής Γραμματείας Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Γ.Γ.Ε.Ε.) του Ελληνικού Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, του Ινστιτούτου Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Ι.Δ.ΕΚ.Ε.) που εγκαινίασε την υλοποίηση εκατοντάδων προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων (Ελλήνων και μεταναστών) σε διάφορα Κέντρα Εκπαίδευσης Ενηλίκων (Κ.Ε.Ε.) τόσο στην απόκτηση βασικών δεξιοτήτων, όπως γραφής και ανάγνωσης, νέων βασικών δεξιοτήτων, όπως χειρισμού ηλεκτρονικών υπολογιστών, όσο και στη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου και της δημιουργικής απασχόλησης, όπως ενασχόληση με εικαστικά, θεατρική παιδεία, συμβουλευτική και ψυχολογική υποστήριξη.

2.2. Τα χρόνια της μετανάστευσης μετά το 1994: με λεωφορείο και με βίζα

Σταδιακός περιορισμός, αν και σε καμιά περίπτωση καθόλου παντελής εξοβελισμός, των δυσκολιών μετανάστευσης άρχισε να παρατηρείται από το 1994, όταν η Ελλάδα κατέστησε – τυπικά τουλάχιστον, δηλαδή από οικονομική¹²² και γραφειοκρατική¹²³ άποψη – κάπως λιγότερο δύσκολη την είσοδο Αλβανών μεταναστών στην πολιτική της επικράτεια.

Έτσι, αρκετοί, μετά τις κακουχίες και τις λιγότερο ή περισσότερο αποτυχημένες προσπάθειες μετανάστευσης και σχεδόν τραυματικές εμπειρίες της πρώτης μεταναστευτικής περιόδου (1991-1994), αποφάσισαν να επιστρέψουν στην Ελλάδα μόνο μετά την εξασφάλιση της βίζας και μόνο οδικώς πλέον με το λεωφορείο.

«Ακούσαμε ότι υπάρχει άλλη ζωή, ότι ... εντάξει, εμείς νομίζαμε ότι από δω ήτανε όλα... μόλις θα έρθεις εδώ, θα τα βρεις όλα έτοιμα. [...] Προσπάθησα να έρθω αλλά και πάλι με πιάσανε και μετά λέω, δε πάω με τα πόδια με τίποτα. Μέχρι που πήρα βίζα και ήρθα.¹²⁴»

Στη νέα αυτή φάση της μαζικής αλβανικής μετανάστευσης προς την Ελλάδα φαίνεται να έχει διευκολυνθεί όχι μόνο ο τρόπος μετάβασης από τη μια χώρα στην άλλη αλλά και ο βαθμός εξοικείωσης των πάλαι αφιχθέντων μεταναστών με τη χώρα υποδοχής: υπήρξαν καλλίτερες ευκαιρίες γνωριμίας με την Ελλάδα, έτσι ώστε η διαδικασία της ένταξής τους στη νέα χώρα να είναι λιγότερο οδυνηρή από τα προηγούμενα χρόνια. Μία από τις αιτίες και

¹²² Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι το κόστος για την πληρωμή της βίζας ήταν τόσο υψηλό που οι μετανάστες πολλές φορές δεν μπορούσαν να το πληρώσουν. Έτσι, ενώ τυπικά υπήρχε πλέον η δυνατότητα απόκτησης βίζας, ουσιαστικά εξακολουθούσε τις περισσότερες φορές να παραμένει αδύνατη.

¹²³ Γενικά οι πολιτικές που ακολούθησε το ελληνικό κράτος για την επίσημη ενσωμάτωση διάφορων μεταναστευτικών ομάδων, τόσο των Ελλήνων μεταναστών που επέστρεφαν όσο και των «μη νόμιμων» μεταναστών, για πολλά χρόνια δεν είχαν κεντρικό στόχο, ενιαίο προσανατολισμό, συγκεκριμένη στρατηγική ή ακόμη και μακροχρόνια προοπτική. Λόγοι αυτής της επίσημης ελληνικής στάσης θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφενός η διαφορετική φύση των πληθυσμιακών κυμάτων, αφετέρου ο αρνητισμός του ελληνικού κράτους και της κοινωνίας του προς τους «παράνομους» μετανάστες σε αντίθεση με τους «επαναπατριζόμενους» Έλληνες. Έτσι, η έναρξη της διαδικασίας της «νομιμοποίησης» των πρώτων άργησε να λάβει χώρα. Σχετικά με το θέμα αυτό πρβλ. Glytsos, Nicholas P. (1995): “Problems and Policies Regarding the Socio-Economic Integration of Returnees and Foreign Workers in Greece” στο *International Migration* 33, σελ. 155-173 [παράτίθεται η επανέκδοση στο Robinson, Vaughan (επιμ.) (1999): *Migration and Public Policy*. (The International Library of Studies on Migration) Cheltenham - Northampton, Massachusetts: Edward Elgar, σελ. 192-210].

¹²⁴ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Orges.

ταυτόχρονα αποτέλεσμα της νέας διαμορφωμένης πραγματικότητας αποτέλεσε και η επανασύνδεση των μεταναστών με τους εκπαιδευτικούς θεσμούς της χώρας υποδοχής.

2.2.1. Γνωριμία με το καινούριο περιβάλλον και

παράλληλη έναρξη της διαδικασίας ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία

Όντως, η δυνατότητα απόκτησης βίζας¹²⁵ και στη συνέχεια η νομιμοποίηση για τους Αλβανούς μετανάστες φαίνεται ότι εξομάλυνε την κατάσταση από διπλή άποψη. Καταρχήν οι ίδιοι οι μετανάστες ενστερνίστηκαν την ιδέα του «νόμιμου» συμπολίτη των Ελλήνων και παρά τις ρατσιστικές διακρίσεις που εξακολουθούσαν να υφίστανται από τους τελευταίους¹²⁶, η τυπική αλλαγή της νομικής τους κατάστασης συντέλεσε στην αλλαγή της ψυχολογικής τους διάθεσης για την ένταξη στην ελληνική κοινωνία¹²⁷.

¹²⁵ Συνηθισμένη είναι η περίπτωση της έκδοσης τουριστικής βίζας που είναι πιο οικονομική και λιγότερο γραφειοκρατική, η οποία χρησιμοποιείται από τους μετανάστες για τη νομότυπη είσοδό τους στη χώρα προορισμού. Με τη λήξη της ισχύος της αρκετοί ήταν εκείνοι που εξακολουθούσαν την παραμονή και την εργασία τους στην Ελλάδα μέχρι τον εντοπισμό τους από την αστυνομία και την αναγκαστική επιστροφή τους στη χώρα αφετηρίας.

¹²⁶ Πολλοί Έλληνες συμπεριφέρονταν ρατσιστικά απέναντι στους μετανάστες που έφταναν στη χώρα τους, έχοντας ξεχάσει ότι οι ίδιοι λίγες δεκαετίες πριν ήταν μετανάστες σε διάφορες χώρες του κόσμου, και κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής στις αρχές του 20ού αιώνα και στη Δυτική Ευρώπη (κατά κύριο λόγο στη Γερμανία και το Βέλγιο) από τις αρχές της δεκαετίας του 1950 και εξής. Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα είναι μια περίπτωση με γερή παράδοση μετανάστευσης ήδη από το 19^ο αιώνα. Την περίοδο εκείνη οι χώρες προορισμού ήταν οι Η.Π.Α., η Τουρκία, η Ρουμανία, η Ρωσία και η Αίγυπτος. Το πρώτο κύμα μετανάστευσης έλαβε χώρα από το 1900 ως το 1920, χρονική περίοδος κατά τη διάρκεια της οποίας 400.000 Έλληνες μετανάστευσαν προς την Αμερική. Το δεύτερο κύμα έλαβε χώρα μετά το Β' παγκόσμιο πόλεμο: κατά τη χρονική περίοδο 1951 μέχρι 1970 πάνω από ένα εκατομμύριο Έλληνες μετανάστευσαν κυρίως προς τη Νότια Γερμανία. Από το 1974 μειώθηκε σταδιακά η μετανάστευση προς το εξωτερικό για δύο βασικούς λόγους: αφενός λόγω της σχετικής οικονομικής ανόδου της Ελλάδας λίγοι Έλληνες φεύγουν προς το εξωτερικό (*emigration*) και πολλοί γυρίζουν. Έτσι, για το λόγο αυτό – μεταξύ άλλων – υπάρχει στην Ελλάδα τις τελευταίες δεκαετίες *positief migratiesaldo*. Επίσης από το 1974 η Ελλάδα έγινε χώρα υποδοχής μεταναστών από τον «τρίτο» κόσμο και στη συνέχεια από τις χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ. Πρβλ. Maratou-Alipranti, Laura (1988): “Courants migratoires en Grèce : mouvement de rapatriement des Grecs réfugiés politiques” στο Association internationale des démographes de langue française (επιμ.) (1988): *Les migrations internationales. Problèmes de mesure, évolutions récentes et efficacité des politiques*. Séminaire de Calabre (8-10 septembre 1986). Paris: AIDELF, σελ. 181-190, Booth, Heather (1992): *The Migration Process in Britain and West Germany. Two Demographic Studies of Migrant Populations*. (Research in Ethnic Relations Series) Aldershot κ. ά.: Avebury, σελ. 146-148, Buisman, Mirjam - Muus, Philip (1992): *Internationale migratie en volkshuisvesting in de EG*, congres CECODHAS, Straatsburg, 11-15 juni 1992. Amsterdam: NCIV, σελ. 18 και Fakiolas,

«Στην αρχή, όταν ήρθα στην Ελλάδα, υπήρχε μεγάλη ρατσισμό. Η αλήθεια είναι ότι ήτανε ρατσισμό και δεν υπήρχε άλλα λόγια από ότι να ακούς κάθε μέρα βλάκας, μαλάκας, αυτά ήτανε συνέχεια. Κάθε μέρα στη δουλειά. [...] [Αυτό το λεξιλόγιο] ήταν γενικά αλλά περισσότερο σε μας ήταν ρατσισμό. Η αλήθεια είναι έτσι.¹²⁸»

Χαρακτηριστική είναι και η μαρτυρία του Dilaver σχετικά με το θέμα της ρατσιστικής αντιμετώπισης των ομοεθνών του από την ελληνική κοινωνία:

«Σκέφτομαι πώς έχω περάσει και πώς περνάω τώρα και βλέπω ότι τα τελευταία χρόνια – ξέρω 'γω – ήρθαμε εδώ πέρα και τα τελευταία χρόνια μάς κοιτάνε λίγο διαφορετικά, όχι όπως πριν – ξέρω 'γω – στην Ελλάδα δεν είναι όπως τα πρώτα χρόνια που λέγανε α! οι Αλβανοί κάνανε το ένα, κάνανε το άλλο, ίσως λέγανε δολοφόνοι, κλέφτες, άνθρωποι του δρόμου... Οπότε, ειδικά τα τρία, τα τέσσερα τελευταία χρόνια, βλέπω ότι δεν είμαστε ... οι Έλληνες το βλέπουν αυτό. Δεν είμαστε αυτοί που νομίζουν ότι ήμασταν. Έτσι μας άφησαν στο δρόμο κι έτσι κάναμε. Οπότε δεν μπορούσε κανένας άλλος λαός να κάνει διαφορετικά. Ή θα το 'λεγα κανένας άλλος λαός δε θα μπορούσε να το αντέξει αυτό που αντέξαμε εμείς, αυτήν την ταλαιπωρία, την φυγή απ' τη χώρα μας. Οπότε το θεωρώ πολύ δυνατοί που περάσαμε όλα αυτά και αντέξαμε. Και σήμερα βλέπω ότι έχουν αλλάξει, δεν ακούω πολλές φορές στην τηλεόραση ότι α! έκαναν οι Αλβανοί αυτό ή το άλλο ή το άλλο. Οπότε πριν όχι επειδή δεν έκαναν, έκαναν πάρα πολύ οι Αλβανοί, ίσως απ' τη φτώχεια, ίσως βλέπανε τα πράγματα που δεν τα είχανε δει, τα προτιμούσαν να τα έχουν κι γι' αυτούς τους λόγους κλέβανε κιόλας. Δε σημαίνει ότι έκλεβαν όλοι αλλά ... εμείς λέμε καλλίτερα να σου βγει ένα μάτι παρά το όνομα και ...εμάς ίσως μας βγήκε και το όνομα...»

Αφετέρου και η χώρα υποδοχής παρουσίασε τα πρώτα ψήγματα συμφιλίωσης με την καινούρια πολυπολιτισμική πραγματικότητα, τόσο σε επίπεδο θεσμικό, όσο και σε επίπεδο

Rossettos (1995): "Italy and Greece: From Emigrants to Immigrants" στο Cohen, Robin (επιμ.) (1995): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge: Cambridge University Press. Για τη μεγάλη μεταναστευτική παράδοση στο μεσογειακό χώρο κάνει λόγο και ο King, Russel (2001): "The troubled passage: migration and cultural encounters in southern Europe", στο: King, Russel (2001) (ed.): *The Mediterranean Passage. Migration and New Cultural Encounters in Southern Europe*. Liverpool: Liverpool University Press, σελ. 1-21, όπου θεωρεί τη μετανάστευση ένα είδος πολιτισμικής συνάντησης, που άλλοτε μπορεί να είναι συνεργασία, όπως θεωρούνταν περισσότερο με την παλιά της μορφή στο μεσογειακό χώρο και άλλοτε να πάρει τη μορφή της αντιπαράθεσης, όπως συμβαίνει στην εποχή μας.

¹²⁷ Πρβλ. επίσης και Grandits, Hannes (2002): "Der Kampf um ein Visum: Lebenshintergründe albanischer Arbeitsmigration und griechische Migrationspolitik", στο: Kaser, Karl - Pichler, Robert - Schwandner-Sievers, Stephanie (Hg.) (2002): *Die weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*. Wien - Köln - Weimar: Böhlau Verlag

¹²⁸ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Klement.

ατομικό: στη Ν.Ε.Λ.Ε. οργανώθηκαν τα πρώτα τμήματα ενηλίκων για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής γλώσσας ως ξένης, τα οποία φιλοξενούν ενήλικες κυρίως από την Αλβανία και την πρώην Σοβιετική Ένωση, ενώ η καχυποψία των ντόπιων άρχισε να περιορίζεται, καθώς το «νομότυπο» της παρουσίας των μεταναστών λειτουργούσε εφησυχαστικά και ως ένα είδος ασφαλιστικής δικλείδας για τις πράξεις και τις συμπεριφορές τους. Έτσι, άρχισε να επέρχεται ένα είδος ισορροπίας, το οποίο ελάχιστο χρονικό διάστημα πριν θεωρούνταν αδιανόητο.

«Ήρθα και μετά κάθισα δυόμισι χρόνια στο Βόλο και ήρθε και ο αδελφός μου. Τον πιάσανε η αστυνομία και τον αδελφό μου και μένα με στείλαν πάνω. Μετά ήρθα, κάθισα δύο χρόνια, από κει και πέρα μετά φτιάξαμε τα χαρτιά και βρήκα δηλαδή τη δουλειά που δουλεύω και ήρθαμε ... σε σταθερά επίπεδα.¹²⁹»

¹²⁹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Arthur.

2.2.2. Η επανασύνδεση των μεταναστών με την εκπαιδευτική διαδικασία

ως σημάδι ένταξής τους στη χώρα υποδοχής:

από την εκπαίδευση ανηλίκων στην εκπαίδευση ενηλίκων

Η έναρξη της διαδικασίας της ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία λόγω της εξοικειώσής τους με την καινούρια πραγματικότητα είχε ως αποτέλεσμα, που με τη σειρά του γίνεται αίτιο, την επανασύνδεση των ενηλίκων πλέον Αλβανών με την εκπαιδευτική διαδικασία της Ελλάδας.

Οι παράγοντες που – μέχρι και το 1994 – αποτελούσαν τροχοπέδη για τη συνέχιση της εκπαίδευσης των μεταναστών στη χώρα αφετηρίας και που ουσιαστικά καθιστούσαν ακατόρθωτη τη μαθησιακή διαδικασία στη χώρα υποδοχής έχουν πλέον αρχίσει να αίρονται.

Οι περισσότεροι μετανάστες άρχισαν να επιλύουν (ως ένα βαθμό) επιτυχώς το οικονομικό τους πρόβλημα, να τοποθετούνται σε εργασιακούς χώρους, έστω και εφήμερου χαρακτήρα, να νοικιάζουν ή και να αγοράσουν τις δικές τους κατοικίες, τις οποίες μοιράζονται είτε με την οικογένειά τους, είτε με συγγενικά τους πρόσωπα, είτε με φίλους και γνωστούς με τη μορφή συγκατοίκησης.

Επίσης για κάποιους διευθετήθηκε το θέμα της γραφειοκρατίας, για αρκετούς άρχισε η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, τουλάχιστον σε ένα πρώτο επίπεδο βασικής κατανόησης όρων που τους ήταν απαραίτητοι στον εργασιακό τους χώρο και τη διεκπεραίωση των καθημερινών τους αναγκών, ενώ παράλληλα συνέχιζαν να τονώνουν τις διαπροσωπικές σχέσεις εντός δικτύων, δηλαδή με συμπατριώτες τους, που αυτό ναί μεν ως ένα (αρκετά μεγάλο βαθμό) λειτουργούσε ως περιοριστικός παράγοντας στις απόπειρες προσέγγισης των ντόπιων, ωστόσο από την άλλη πλευρά δημιουργούσε γερές βάσεις για συναισθηματική σιγουριά και ασφάλεια.

Επιπλέον, πέραν της (εν μέρει) επίλυσης των πρακτικών και ψυχολογικών παραμέτρων που δρούσαν αρνητικά στη δυνατότητα συνέχισης της εκπαίδευσης των μεταναστών στη χώρα υποδοχής, στο σκεπτικό και τον τρόπο δράσης των τελευταίων, υπεισήλθε μια καινούρια διαπίστωση και συνειδητοποίηση: η εκπαίδευση είναι ο μοναδικός, ή τουλάχιστον ο καλλίτερος, τρόπος βελτίωσης της ζωής τους¹³⁰. Η βελτίωση αυτή μεταφράζεται σε πρώτο

¹³⁰ Στη συνειδητοποίηση αυτή βοήθησε τόσο η ευρύτερη ελληνική κοινωνία όσο και ειδικότερα η μικρή κοινωνία της Ε.Ε.Ε. του Βόλου. Αυτό το βλέπουμε τόσο στη συνέντευξη του Dilaver που κάνει λόγο για τα παραδείγματα των Ελλήνων που έβλεπε ότι μορφώνονταν όσο και του Klement που – επηρεασμένος από την προτεσταντική ιδεολογία – υποστηρίζει ότι οι νέοι Αλβανοί που σχετίστηκαν με την Ε.Ε. κατάλαβαν ότι πρέπει να αξιοποιήσουν το χρόνο τους και να αλλάξουν συνήθειες ζωής, καθότι διαμέσου της εκπαίδευσης μπορούν να αξιοποιήσουν τόσο τη νοημοσύνη που δίνει ο Θεός σε

επίπεδο ως δυνατότητα πρόσβασης σε πιο ενδιαφέρουσα εργασία – τόσο από άποψη οικονομικών αποδοχών, όσο και από άποψη ευκολίας στη διεξαγωγή της – και σε δεύτερο επίπεδο ως δυνατότητα πιο απρόσκοπτης αποδοχής από τους ντόπιους, επομένως και συμβίωσης μαζί τους.

κάθε άνθρωπο όσο και τη δυνατότητα να βοηθήσουν τους συνανθρώπους τους και να μπορούν να τους είναι χρήσιμοι.

2.3. Αλβανοί ενήλικες μαθητές σε ελληνικά σχολεία

Έτσι, την τελευταία πενταετία παρατηρείται όλο και πιο έντονο το φαινόμενο της επιστροφής των πάλαι Αλβανών μαθητών της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αλβανία στις σχολικές τάξεις εκπαιδευτικών χώρων που αυτοί τη φορά προορίζονται για ενήλικες¹³¹.

Χαρακτηριστική είναι η συνειδητοποιημένη στάση όλων των πληροφορητών για τη χρησιμότητα της εκπαίδευσης και η ζέση με την οποία προσεγγίζουν πλέον τη διαδικασία της μάθησης, ακόμη και άτομα που στα σχολικά τους χρόνια στη χώρα καταγωγής δε θεωρούσαν το σχολείο τίποτε περισσότερο από αναγκαίο κακό και ακατανόητη ταλαιπωρία. Το παράδειγμα του Klement για τον οποίο η εκπαιδευτική διαδικασία στη χώρα καταγωγής του ήταν μια διαδικασία ακατανόητη, δύσκολη, μια διαδικασία την οποία πολύ εύκολα απέφευγε με τους πιο ευφάνταστους τρόπους, είναι χαρακτηριστικό, αν και κάπως ιδιαίτερο λόγω της έντονης θρησκευτικότητάς του, η οποία ουσιαστικά αποτελεί τη βασική αιτία για τη βαθιά του επιθυμία για μόρφωση¹³²:

«Χρόνο μπορεί να έβρισκα [για τις ασκήσεις στο σπίτι] αλλά ήθελα πάλι εξήγηση, γιατί μέσα στη τάξη δεν μπορούσα να καταλάβω δηλαδή. Όχι ότι έφταιγε η δασκάλα, ήταν λόγω και εμένα, λόγω ότι μ' άρεσαν πάρα πολύ τα πουλιά και ήταν όλο το μυαλό μου στα πουλιά και σηκώνομουν το πρωί και πήγα κι έφτιαξα παγίδες για να μπορούσα να πιάνω τα πουλιά και μετά περίμενα τη στιγμή, τότε θα τελειώσει τα μαθήματα για να πάω για να δείξω στις παγίδες πόσα πουλιά είχα πιάσει.»

Η στάση του ίδιου πληροφορητή απέναντι στην εκπαιδευτική διαδικασία έχει αλλάξει ριζικά λίγα χρόνια αργότερα στη χώρα υποδοχής. Από παιδί που δεν είχε «μυαλό για σχολείο» μετατρέπεται σε ενήλικα που δεν μπορεί να κάνει τίποτε άλλο από το να διαβάξει συνέχεια:

¹³¹ Αν και δε διαθέτω ακριβή αριθμητικά στοιχεία για τους ενήλικες Αλβανούς που μετέχουν της ελληνικής σχολικής εκπαίδευσης, εντούτοις γενικά ο μαθητικός πληθυσμός των σχολείων έχει εμπλουτιστεί με αλλοδαπούς μαθητές. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης του Νομού Μαγνησίας το ποσοστό του μαθητικού δυναμικού των αλλοδαπών και των παλιννοστούντων των δημόσιων δημοτικών σχολείων στη Θεσσαλία ανέρχεται σε 6,9%, ενώ σε ολόκληρη τη χώρα φτάνει περίπου το 10%.

¹³² Γενικά θα άξιζε να διερευνηθεί η σχέση θρησκευτικότητας και επιθυμίας για μόρφωση στην περίπτωση των Αλβανών μεταναστών, καθώς σε κάποιες περιπτώσεις, όπως σε αυτήν του Klement και του Erion, έχει κανείς την αίσθηση ότι η θρησκευτική αφοσίωση λειτουργεί ενθαρρυντικά, επιτακτικά σχεδόν, για μια αρχική και στη συνέχεια διαρκής μόρφωση.

«Καθένας το απόγεμα εκεί πέρα στο σχολείο είναι ελεύθερος. Είναι ελεύθερος και μπορεί να κάνει ό τι θέλει. Και μπορεί να πάει να κάνει ευαγγελισμό έξω, μπορεί να αφιερώνει με φίλους σου, μπορεί να κάθεται, μπορεί να δουλέψει. Αλλά εγώ αυτό που έκανα εφέτος ήταν ότι το περισσότερο δηλαδή, διάβασα πάρα πολύ. Αυτό εμένα μου άρεσε πάρα πολύ, γιατί ο Θεός μου έχει δώσει μια θέληση και δεν θέλω τίποτα άλλο αυτή τη στιγμή παρά μόνο να διαβάσω, για να μπορώ να δώσω στους ανθρώπους αργότερα αυτό που ο Θεός θέλει.»

Στις σκέψεις που έχουν διαμορφωθεί στο μυαλό των περισσότερων μεταναστών για το αξιακό σύστημα της εκπαίδευσης επανέρχεται συχνά η εικόνα ενός δρόμου ή μιας κλίμακας που πρέπει να διατρέξει ή να διέλθει κανείς, για να «προχωρήσει μπροστά» και να «ανέβει».

Έτσι, η επιστροφή των ενηλίκων Αλβανών στην εκπαίδευση δεν είναι τίποτε άλλο παρά κατεξοχήν ένα μέσο ανόδου και εισόδου σε μια «κατηγορία ανώτερης αξίας», που θα σηματοδοτήσει την ανεξάρτηση από την προς το παρόν αρκετά επικρατούσα εθνική κοινότητα.

2.3.1. Εκπαιδευτικές βαθμίδες, τύποι σχολείων και στοχοθεσία

Οι ενήλικες Αλβανοί που έχουν τη διάθεση να επανασυνδεθούν με την εκπαιδευτική διαδικασία φαίνεται, όπως τουλάχιστον προκύπτει από τις αφηγήσεις των πληροφορητών, να ακολουθούν μια συγκεκριμένη μαθησιακή πορεία, η οποία, βέβαια, διανθίζεται από επιμέρους αποκλίσεις, δύναται, όμως, για λόγους εποπτικής παρουσίασης να σχηματοποιηθεί σε ένα αφαιρετικό μοντέλο, που περιλαμβάνει δύο είδη εκπαίδευσης: α) άτυπη και β) τυπική εκπαίδευση.

Η άτυπη εκπαίδευση περιλαμβάνει κάθε είδους μάθηση που συντελείται στην καθημερινή ζωή και που – χωρίς να οδηγεί σε κανενός είδους πιστοποίηση – είναι σχεδόν απαραίτητη και *sine qua non* προϋπόθεση της τυπικής εκπαίδευσης, που οδηγεί στην επίσημα πιστοποιημένη γνώση. Στην άτυπη εκπαίδευση μπορούν να συμπεριληφθούν δύο μεγάλες κατηγορίες μάθησης:

i) Ο εργασιακός χώρος, στον οποίο οι μετανάστες όχι μόνο εμπλουτίζουν τα γλωσσικά τους εφόδια στην ελληνική γλώσσα αλλά και ο οποίος αναδεικνύεται σε χώρο επαγγελματικής κατάρτισης, όπου ο εργαζόμενος μετανάστης εκπαιδεύεται επαγγελματικά, κυρίως στο χώρο των οικοδομικών επιχειρήσεων και της γεωκαλλιέργειας για τους άντρες και στο χώρο της υγείας, της κομμωτικής, της κοπτικής και της ραπτικής για τις γυναίκες. Συχνά η άτυπη αυτή εκπαίδευση αποτελεί το πρωτόλειο ή – διαφορετικώς ειπείν – το πρώτο στάδιο της τυπικής επαγγελματικής κατάρτισης από την οποία η τελευταία θα λάβει αφορμή και θα στηριχθεί.

«Μετά εγώ αποφάσισα να ... επειδή ήθελα να κάνω κάτι άλλο στη ζωή μου, να μην ασχοληθώ μόνο με την καθαριότητα, να καθαρίζω σπίτια και να είμαι μια απλή εργαζόμενη γυναίκα. Ήθελα να κάνω κάτι παραπάνω, να ασχοληθώ με το επάγγελμα, ας πούμε, με την κομμωτική. Και σιγά σιγά ξεκίνησα σε ένα ... Καταρχήν μας βοήθησε μια γειτόνισσα Ελληνίδα, στην αρχή να μάθουμε να γράφουμε και να μιλάμε και μέσα σε τρεις τέσσερις μήνες είχαμε μάθει όχι όλα, είχαμε μάθει αρκετά πράγματα και μετά από πέντε μήνες, εκείνη με βοήθησε να πάω σ' ένα μικρό κομμωτήριο για να παρακολουθώ. Ήταν πολύ μικρό το κομμωτήριο, πολύ παλιό, ήταν για μεγάλες κυρίες και μετά από επτά μήνες από εκεί έφυγα, γιατί δε μου άρεζε εκεί πέρα [...] γιατί ήταν όλο μεγάλες κυρίες εκεί πέρα κι εγώ ήθελα κάτι διαφορετικό, ήμουν μικρό κοριτσάκι.¹³³»

ii) Η καθημερινή επαφή με τους Έλληνες που σε ορισμένες περιπτώσεις μέσα στο άτυπο πλαίσιο δύναται να πάρει ακόμη και χαρακτηριστικά της τυπικής εκπαίδευσης, όπως στην περίπτωση της Etleva και της Maylinda, για τις οποίες η συχνή επαφή με τη νεαρή Ελληνίδα γειτόνισσά τους είχε τη μορφή συστηματικής εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας

¹³³ Απόσπασμα από τη συνέντευξη της Maylinda.

μέσα σε ελάχιστους (καλοκαιρινούς) μήνες, έτσι ώστε και οι δύο αδελφές να μπορέσουν να ξεκινήσουν την τυπική τους εκπαίδευση με την έναρξη του σχολικού έτους.

«[Όταν ήρθα] ήξερα πάρα πολύ λίγα πράγματα¹³⁴, το ναι, το όχι, το πού θα πάμε, τι θα κάνουμε, από πού είσαι κι όλα αυτά. Τα ήξερα από εκεί. Αλλά όταν ήρθα εδώ, με βοήθησε πάρα πολύ μια γειτόνισσά μου, η Αγγελική, και την ευχαριστώ, και εκείνη ασχολήθηκε μαζί μας τρεις μήνες το καλοκαίρι. Δηλαδή ήρθαμε Ιούνιο, Ιούνιος, Ιούλιος, Αύγουστος,, μας προετοίμασε, μάθαμε να διαβάσουμε, να γράφουμε, πολλά πράγματα από την ορθογραφία, όχι όλα [...] αλλά πιστεύω ότι αρκετά πράγματα πήρα από εκείνη. [...] Ήταν πολύ καλή. Ήταν καλός άνθρωπος και επειδή δεν ήταν και παντρεμένη και της άρεσε αυτό, να ασχολείται με παιδιά – είναι νοσηλεύτρια η δουλειά της – οπότε πιστεύω ότι λόγω της δουλειάς της, είναι αυτό, το να βοηθάει κόσμο. Είναι μέσα της, πιστεύω αυτό.¹³⁵»

Η τυπική¹³⁶ εκπαίδευση στη χώρα υποδοχής, την οποία φαίνεται να παρακολουθούν στο μεγαλύτερο μέρος τους οι πληροφορητές, μπορεί να διακριθεί επίσης σε τρία βασικά

¹³⁴ Παρόλο που πολλοί μετανάστες από την Αλβανία ήρθαν σε προηγούμενα χρόνια στην Ελλάδα, έμαθαν την ελληνική γλώσσα και κάποιοι από αυτούς επέστρεφαν σε τακτά χρονικά διαστήματα στη χώρα καταγωγής, εντούτοις δεν είχε δημιουργηθεί ένα ελληνόφωνο περιβάλλον που θα ευνοούσε τη γλωσσική προετοιμασία των καινούριων μεταναστών. Αυτό δεν ισχύει πάντα, καθώς σύμφωνα με τη μελέτη της Giza, Anna (1998): “Long Term International Migration: Covering Costs and Minimising Risks” στο Frejka, Tomas - Okólski, Marek - Sword, Keith (επιμ.) (1998): *In-Depth Studies on Migration in Central and Eastern Europe: The Case of Poland*. (Economic Studies) New York - Geneva: United Nations, σελ. 77-79, 82 και 85, υπάρχουν περιοχές – για παράδειγμα – στην Πολωνία, όπου λόγω της μαζικής μετανάστευσης προς τη Γερμανία κατέχουν τη γερμανική γλώσσα και την καλλιεργούν, με αποτέλεσμα νέοι Πολωνοί μετανάστες από τις συγκεκριμένες περιοχές να φτάνουν στη χώρα υποδοχής, τη Γερμανία, γλωσσικά – ως ένα βαθμό τουλάχιστον – προετοιμασμένοι.

¹³⁵ Απόσπασμα από τη συνέντευξη της Etleva.

¹³⁶ Κατά κοινή παραδοχή ένας από τους βασικότερους ρόλους της τυπικής εκπαίδευσης – πέραν της παροχής εφοδίων θεωρητικής και επαγγελματικής κατάρτισης – είναι και η κοινωνικοποίηση των μεταναστών στην κοινωνία υποδοχής. Ο ρόλος αυτός της τυπικής εκπαίδευσης εγγράφεται στη γενικότερη υποχρέωση του σχολείου να κοινωνικοποιεί τα άτομα που δέχεται, κυρίως – αλλά όχι μόνο – τα παιδιά. Εντούτοις στη βιβλιογραφία αναφέρεται συχνά ότι το «παραδοσιακό» σχολείο, το σχολείο με τη μορφή που λειτουργεί πολύ συχνά (και στην Ελλάδα) περιθωριοποιεί αντί να κοινωνικοποιεί τα μέλη του. Πρβλ. λ. χ. τη μελέτη του Charbit, Yves (1978): *Les enfants de migrants et les pays d'origine*. Colloque international organisé par le Centre International de l'Enfance et le Centre Turc et International de l'Enfance, Ankara, 7-10 juin 1977. Ankara: Hacettepe Press, σελ 79-105 που κάνει λόγο για Τούρκους μαθητές στο εξωτερικό (κυρίως στο Βέλγιο). Η περιθωριοποίηση είναι μεγαλύτερη, όταν η εκπαίδευση δεν έχει πολυπολιτισμική διάσταση και δεν μετέχει περισσότερου του ενός (οικείου / «εντόπιου») πολιτισμού. Αν και η περίπτωση των ανήλικων μαθητών είναι εντελώς ιδία-

στάδια: i) γλωσσική κατάρτιση¹³⁷, ii) ολοκλήρωση της γυμνασιακής εκπαίδευσης και iii) συνέχιση σε επαγγελματική σχολή ή – άλλως ειπείν – επαγγελματική κατάρτιση.

ζουσα και διαφορετική από αυτή της εκπαίδευσης ενηλίκων, εντούτοις κάποια πολύ γενικά στοιχεία δύναται να ισχύουν και για τις δύο κατηγορίες εκπαίδευσης.

¹³⁷ Σύμφωνα με τον Castles, Stephen - Kosack (1973): *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*. London - New York - Toronto: Oxford University Press, σελ. 180-207, το μεγαλύτερο πρόβλημα για τους μετανάστες στη νέα χώρα είναι η γλώσσα. Για το λόγο αυτό η ύπαρξη προγραμμάτων εκμάθησης της «γηγενής» γλώσσας είναι ιδιαίτερα σημαντική. Εντούτοις, ο συγγραφέας της συγκεκριμένης μελέτης υποστηρίζει ότι υπάρχουν διάφορα βασικά προβλήματα των προγραμμάτων και μαθημάτων γλώσσας και αλφαριθμητισμού, όπως ακόμη δεν υπάρχουν αρκετά γλωσσικά μαθήματα, οι εργάτες δεν έχουν αρκετό χρόνο και ενέργεια, είναι αρκετά κινητικοί στην αναζήτηση δουλειάς και σπιτιού και για αυτό σταματούν τα μαθήματα. Συνήθως είναι απογευματινά τμήματα αλλά καθώς εργάζονται σκληρά όλη μέρα το απόγευμα είναι εξαντλημένοι. Συχνά αναγκάζονται να κάνουν υπερωρίες, πολλές φορές ο χρόνος εργασίας τους είναι άτακτος και ακαθόριστος, επομένως ο χρόνος τους για τα γλωσσικά μαθήματα υφίσταται πολλούς περιορισμούς. Επιπλέον, η διαφήμιση και γνωστοποίηση των μαθημάτων αυτών δε γίνεται με τρόπο ικανοποιητικό, με άλλα λόγια η πληροφορία για την ύπαρξη τέτοιων τμημάτων φτάνει στους εν δυνάμει ενδιαφερόμενους με ιδιαίτερα δύσκολο τρόπο ή δε φτάνει καθόλου. Σε αρκετές περιπτώσεις οι δάσκαλοι είναι εθελοντές, άρα όχι ειδικευμένοι τη διδασκαλία της μητρικής τους γλώσσας ως ξένη γλώσσα, ενώ δεν πρέπει να παραξενεύει το γεγονός ότι στην πορεία – καθώς δεν πληρώνονται, άρα εν μέρει δεν αναγνωρίζεται η δουλειά που προσφέρουν – χάνουν τα αρχικά τους κίνητρα, δεν προετοιμάζονται ικανοποιητικά και ενίοτε σταματάνε. Επίσης, υπάρχουν ειδικά προβλήματα για μουσουλμάνες γυναίκες, καθώς κάποιες από αυτές και ανάλογα πάντα με την αυστηρότητα του οικογενειακού τους περιβάλλοντος δεν επιτρέπονται να εγκαταλείπουν το σπίτι. Στον αντίποδα της συγκεκριμένης μελέτης που αίρει τη σημασία της γλωσσικής κατάρτισης των μεταναστών στη χώρα υποδοχής, βρίσκεται η μελέτη των Glastra, Folke J. - Schedler, Petra E. (2004): “The Language of Newcomers: Developments in Dutch Citizenship Education” στο *Intercultural Education* 15, σελ. 45-57, οι οποίοι πραγματοποίησαν τη μελέτη τους με μετανάστες στην Ολλανδία. Η στάση τους είναι ιδιαίτερα κριτική, καθώς η ολλανδική πολιτική επιδιώκει την αυτοπραγμάτωση των μεταναστών στη χώρα υποδοχής (καθημερινή ζωή, εκπαίδευση, εργασία) μέσω της γνώσης της ολλανδικής γλώσσας. Υποστηρίζουν ότι η πεποίθηση “του να κατέχει κανείς την ολλανδική γλώσσα είναι η βασιλική οδός προς την ενσωμάτωση” δεν ισχύει, γιατί λ.χ. το εθνικό κράτος και οι εθνικές γλώσσες χάνουν σε σημασία, καθώς τα αγγλικά ανεβαίνουν και γιατί λ. χ. για ορισμένες θέσεις εργασίας απαιτείται πολύ υψηλή γνώση ολλανδικών, ενώ τα *standard* ολλανδικά χάνουν σε σημασία καθώς μπαίνουν άλλες μορφές ολλανδικών λόγω επιδράσεων από αγγλικά ή άλλες «μειονοτικές» γλώσσες. Η Ολλανδία στο συγκεκριμένο παράδειγμα αποτελεί μια μελέτη περίπτωσης, τα επιχειρήματα αυτά θα μπορούσαν ενδεχομένως να ισχύουν και για άλλες κοινωνίες εθνικών κρατών.

Η γλωσσική κατάρτιση, απαραίτητη για την περαιτέρω επαγγελματική ή θεωρητική κατάρτιση, φαίνεται να λαμβάνεται από τους ενήλικες Αλβανούς μέσα σε τρία διαφορετικά θεσμικά πλαίσια:

1) Καταρχήν υπάρχει το εθελοντικό πλαίσιο, όπου στη συγκεκριμένη περίπτωση, η γλωσσική εκπαίδευση προσφέρεται δωρεάν από ένα θρησκευτικό φορέα, την Ε.Ε.Ε. Βόλου¹³⁸, και στηρίζεται στην αρχή της αμοιβαίας προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών ανάλογα με τις δεξιότητες τού κάθε μετέχοντος στην εκπαιδευτική και ως ένα βαθμό – αλλά όχι αποκλειστικά – θρησκευτική ομάδα. Για τη συμμετοχή στη συγκεκριμένη εκπαιδευτική ομάδα δεν υπάρχει κάποια προϋπόθεση ούτε ισχύουν περιοριστικοί κανόνες, όπως συμβαίνει στις δύο επόμενες περιπτώσεις.

2) Στη συνέχεια η γλωσσική εκπαίδευση των μεταναστών ενθαρρύνεται σε επίπεδο κρατικό, και δη νομαρχιακό, καθώς η τοπική Ν.Ε.Λ.Ε. με τα προγράμματα διδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας για μετανάστες, που συνήθως δεν ξεπερνούν τις εκατό ώρες, αποτελεί το επόμενο στάδιο επανάληψης και συστηματοποίησης της γλώσσας. Για τη συμμετοχή στη συγκεκριμένη εκπαιδευτική ομάδα απαιτείται τυπικά η άδεια παραμονής των μεταναστών. Εντούτοις, όσοι δεν την έχουν δεν αποκλείονται από το γλωσσικό τμήμα αλλά μπορούν να συμμετέχουν άτυπα, δηλαδή χωρίς βεβαίωση συμμετοχής και επιτυχίας.

3) Τέλος υπάρχουν και ιδιωτικοί φορείς που λειτουργούν ως μη κερδοσκοπικές οργανώσεις υλοποίησης κοινοτικών προγραμμάτων εκμάθησης με τη μορφή πιστοποιημένων Κέντρων Επαγγελματικής Κατάρτισης (Κ.Ε.Κ.) που προσφέρουν –μεταξύ άλλων– προγράμματα εκμάθησης της νέας ελληνικής γλώσσας. Τα κέντρα αυτά σε αντίθεση με τα δύο προηγούμενα όχι μόνο είναι δωρεάν για τους μετανάστες αλλά οι ενήλικες συμμετέχοντες παίρνουν και ωριαία αντιμισθία που κυμαίνεται περίπου στα τέσσερα ευρώ. Ως εκ τούτου, τέτοιου είδους προγράμματα γλωσσικής κατάρτισης είναι περιζήτητα ανάμεσα στους μετανάστες, οι οποίοι συνήθως είναι περισσότεροι από τις δυνατές θέσεις κατάρτισης. Απαραίτητη προϋπόθεση, όμως, για τη δυνατότητα συμμετοχής τους είναι η επίσημη άδεια παραμονής στην Ελλάδα, όπως και η κάρτα ανεργίας από τον Οργανισμό Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (Ο.Α.Ε.Δ.). Το γεγονός ότι η έκδοση κάρτα ανεργίας από το συγκεκριμένο οργανισμό προϋποθέτει ένα συγκεκριμένο αριθμό ενσήμων που οι περισσότεροι μετανάστες δεν έχουν, όπως επίσης σε άλλες περιπτώσεις, η επίσημη δήλωση της ανεργίας του μετανάστη διακυβεύει τη δυνατότητα ανανέωσης της άδειας παραμονής του, καθιστά τη δυνατότητα

¹³⁸ Τέτοιοι εθελοντικοί φορείς υπάρχουν αρκετοί, όπως για παράδειγμα ο Δημοτικός Οργανισμός Κοινωνικής Παρέμβασης και Υγείας (Δ.Ο.Κ.Π.Υ.) στη Νέα Ιωνία Βόλου (για το σχολικό έτος 2003-2204) ή το Στέκι Μεταναστών στην Αθήνα.

συμμετοχής σε τέτοια προγράμματα ιδιαίτερα επίπονη και ενίοτε ένα γραφειοκρατικό φαύλο κύκλο. Έτσι, όταν κάποιος καταφέρνει να ξεπεράσει τις γραφειοκρατικές δυσκολίες και τα προσκόμματα της προσωπικής συνέντευξης και να παρακολουθήσει ένα τέτοιο πρόγραμμα, που η συνήθης διάρκειά του κυμαίνεται μεταξύ των τριακοσίων και τετρακοσίων ωρών, θεωρεί τον εαυτό του ιδιαίτερα τυχερό, καθώς πέραν του οικονομικού εισοδήματος, έχει τη δυνατότητα συμμετοχής στις επίσημες κρατικές εξετάσεις ελληνομάθειας που διοργανώνονται δύο φορές ετησίως από το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Ενώ για μερικούς το συγκεκριμένο δίπλωμα δεν είναι τίποτε περισσότερο από μία ηθική ικανοποίηση και αυτοδικαίωση, για άλλους ένα αντίστοιχο δίπλωμα, χωρίς να αποτελεί απαραίτητο τυπικό προσόν, ουσιαστικά λειτουργεί επικουρικά για την είσοδό τους στο επόμενο εκπαιδευτικό στάδιο, την ολοκλήρωση της γυμνασιακής τους εκπαίδευσης.

ii) Όντως, η εκμάθηση της νεοελληνικής γλώσσας για τους περισσότερους είναι κάτι περισσότερο από ένα απλό εργαλείο επικοινωνίας τους στον εργασιακό χώρο και εξυπηρέτησης των καθημερινών τους αναγκών: είναι ένα διαβατήριο για την εισαγωγή τους στο χώρο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ως προστάδιο της επαγγελματικής τους κατάρτισης.

Καθώς αρκετοί πληροφορητές μετανάστες και άλλοι συνομήλικοί τους μπόρεσαν στη χώρα καταγωγής τους να ολοκληρώσουν την υποχρεωτική οκτάχρονη σχολική εκπαίδευση, παρουσιάζοντας στα γραφεία της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του νομού το απολυτήριο του αλβανικού σχολείου μαζί με την άδεια παραμονής τους, έχουν τη δυνατότητα να κάνουν την εγγραφή τους στην τρίτη τάξη του ελληνικού γυμνασίου.

Η πορεία που επιλέγεται είναι η παρακολούθηση του νυχτερινού γυμνασίου για τρεις βασικούς λόγους: α) Καταρχήν είναι η μόνη δυνατότητα συνδυασμού καθημερινής εκπαίδευσης και πρωινής εργασίας για τη διασφάλιση των μέσων βιοπορισμού. β) Στη συνέχεια οι ηλικίες των μαθητών είναι μεγαλύτερες των αντίστοιχων ηλικιών του πρωινού γυμνασίου, έτσι ώστε οι Αλβανοί ενήλικες μαθητές να ξεπερνούν το αίσθημα της ντροπής που νιώθουν με την επιστροφή τους στα θρανία μετά την πάροδο τόσων ετών. Και τέλος το επίπεδο εκπαίδευσης είναι πιο «χαμηλό» και συνεπώς περισσότερο προσιτό στους μαθητές που το επιλέγουν, πραγματικότητα καλοδεχούμενη καθότι οι περισσότεροι αφιερώνουν τον πρωινό ημερήσιο χρόνο στην εργασία τους και συνεπώς έχουν χρόνο σαφώς στενά οριοθετημένο για τη μελέτη τους.

iii) Η ολοκλήρωση του ελληνικού γυμνασίου δεν αποτελεί αυτοσκοπό για το μεγαλύτερο σύνολο των Αλβανών ενηλίκων μαθητών αλλά ένα μέσο πρόσβασης στην επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα, που είναι αμιγώς επαγγελματικού χαρακτήρα: στην Τεχνική Επαγγελματική Εκπαίδευση (Τ.Ε.Ε.) που είναι ένα είδος τεχνικού λυκείου, η ολοκλήρωση

του οποίου συνεπάγεται και την ολοκλήρωση μιας συγκεκριμένης επαγγελματικής κατάρτισης.

Για τους περισσότερους πληροφορητές η ολοκλήρωση της εκμάθησης ενός επαγγέλματος, η οποία μάλιστα πιστοποιείται και με κρατική βεβαίωση αποτελεί το διαβατήριο μέσο για τη μελλοντική δυνατότητα ανεξαρτητοποίησης στον εργασιακό χώρο. Το όνειρο της επαγγελματικής αυτονομίας αποτελεί κοινό τόπο για το μεγαλύτερο μέρος των πληροφορητών, ανεξαρτήτως φύλου και ηλικίας.

Πέραν της εργασιακής αυτονομίας, ένας επιπρόσθετος στόχος για την εκμάθηση μιας επαγγελματικής ειδικότητας σχετίζεται με την επιθυμία (αυτο)απασχόλησης σε κερδοφόρους τομείς που απαιτούν λιγότερη σωματική κούραση και διεξάγονται σε καλλίτερες συνθήκες εργασίας, όπως για παράδειγμα σε χώρους που δεν εκτίθενται άμεσα ή δεν επηρεάζονται από την αλλαγή των καιρικών συνθηκών. Και οι δύο παράγοντες (μείωση της σωματικής κούρασης και εργασία σε χώρους προστατευμένους από τυχόν άσχημες καιρικές συνθήκες) κρίνονται ως ιδιαίτερα σημαντικοί για το μέλλον των μεταναστών, όταν – με το πέρασμα της ηλικίας – οι σωματικές αντοχές τους θα αρχίσουν να ακολουθούν μία φθίνουσα πορεία.

«Οπότε λέω, ποιο θα ήταν καλλίτερο – ξέρω γω – τι θα μπορούσα να κάνω και ποιο θα ήταν καλλίτερο και πιο εύκολο, επειδή κάνω δύσκολη δουλειά, κάτι λέω για μια πιο εύκολη δουλειά και τελικά διάλεξα να πάω ηλεκτρονικός.¹³⁹»

Συνοψίζοντας όσο αφορά το θέμα της στοχοθεσίας των Αλβανών μεταναστών ενηλίκων μαθητών σχετικά με την επανασύνδεσή τους με την εκπαιδευτική διαδικασία, διαπιστώνει κανείς ότι οι στόχοι τους αφορούν κυρίως στο απώτερο μέλλον, είναι, όμως, ευκρινείς και σαφώς οριοθετημένοι: α) αυτονόμηση στον εργασιακό χώρο και β) βελτίωση των συνθηκών εργασίας διαμέσου νέας επαγγελματικής κατάρτισης που εξ ορισμού οδηγεί σε δυνατότητες πιο ενδιαφέρουσας εργασίας (από οικονομική πλευρά και από άποψη ευκολίας διεξαγωγής).

Το γεγονός ότι σχεδόν όλοι οι πληροφορητές ακολούθησαν – σχεδόν με εκπληκτική ομοιοτυπία – την προαναφερθείσα εκπαιδευτική παιδεία στη χώρα υποδοχής δεν είναι τυχαίο γεγονός αλλά αποτελεί πραγμάτωση ενός φαινομένου που λειτουργεί ως ένα είδος «αυτοματης μετάδοσης», με άλλα λόγια ως φαινόμενο μίμησης. Συγκεκριμένα, φαίνεται να υπάρχουν συγγενικά και κυρίως φιλικά δίκτυα μεταναστών μέσα στα οποία διαχέεται η πληροφορία (στο συγκεκριμένο σημείο, η πληροφορία που αφορά την εκπαίδευση), η οποία – χωρίς πάντα να δίνεται στην πληρότητά της – αποτελεί εφελκυστικό σημείο δράσης, μιας

¹³⁹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

δράσης που λαμβάνει χώρα, (μεταξύ άλλων και) επειδή ήδη υφίσταται στη ζωή άλλων ανθρώπων με κοινά βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα, όπως αυτά του συμπατριώτη, του μετανάστη με συγκεκριμένες πρακτικές δυσκολίες στη χώρα υποδοχής, του νέου που επιδιώκει την πολύπλευρη βελτίωση της παρούσας κατάστασής του.

2.3.2. Η διακίνηση της πληροφόρησης για τις μαθησιακές δυνατότητες στη χώρα

υποδοχής: φιλικά και συγγενικά δίκτυα ενημέρωσης και υποστήριξης

«Είχα διαλέξει για ηλεκτρολόγος αλλά επειδή είχε πάρα πολλά παιδιά που πηγαίνουν για ηλεκτρολόγους σε άλλα τμήματα, Β΄ Λυκείου, Γ΄ Λυκείου και λέω, κάτσε τώρα όλοι αυτοί πού θα πάνε; Και ηλεκτρονικοί δεν υπήρχε πολλοί, ήταν πολύ λίγα άτομα και ένας φίλος μου είχε πάει ηλεκτρονικός και λέει, Dilaver, έκανες πολύ μεγάλο λάθος που δεν ήρθες εδώ. Οπότε ρωτάω κάποιους άλλους, ποια ειδικότητα θα ήταν καλλίτερη και μου λένε, εντάξει, ηλεκτρονικός είναι καλό, γιατί για το μέλλον. Τα ηλεκτρονικά είναι... ενώ ηλεκτρικά είναι περίπου αυτό. Δεν έχει αλλάξει και πολύ. Καλώδια βάζεις, λαμπάκια κι αυτά είναι. Οπότε ηλεκτρονικός όσο πάει και προχωράει, λέω.¹⁴⁰»

Η έλλειψη ολοκληρωμένης πληροφόρησης σχετικά με τις εκπαιδευτικές δυνατότητες των ενήλικων μεταναστών στη χώρα υποδοχής και επίσης σχετικά με τις συγκεκριμένες επαγγελματικές δυνατότητες που προσφέρει η εκάστοτε εκπαιδευτική δυνατότητα οφείλεται κατά τη γνώμη μου σε δύο βασικούς λόγους: α) στην εγγενή αδυναμία του συστήματος πληροφόρησης στην Ελλάδα (συγκέντρωση, οργάνωση και διοχέτευση της πληροφορίας) και β) στην (τουλάχιστον για τους περισσότερους μετανάστες) εγγενή δυσκολία γραφειοκρατικών διεκπεραιώσεων συμπεριλαμβανομένων αυτών της εκμείευσης πληροφοριών και της ανακάλυψης λειτουργίας πολύπλοκων θεσμικών συστημάτων, όπως αυτό της εκπαίδευσης.

Έτσι, όλοι οι πληροφορητές μου και ενδεχομένως το μεγαλύτερο σύνολο των μεταναστών στηρίζονται στα άτυπα δίκτυα πληροφόρησης κυρίως των ομοεθνών τους, και ακόμη περισσότερο ακολουθούν την «πεπατημένη» εκπαιδευτική οδό συγγενών, φίλων ή γνωστών τους που αποδείχτηκε ότι – έστω και μακροπρόθεσμα – οδηγεί στους στόχους που έθεσαν και που ως ένα μεγάλο βαθμό φαίνεται να έχουν, ως κοινή βάση για όλους, τη μελλοντική επαγγελματική αυτονόμηση και βελτίωση.

¹⁴⁰ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

2.3.3. Μαθητές, συμμαθητές και καθηγητές:

ποικιλομορφία και επαναδιαπραγμάτευση σχέσεων

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της νέας ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας, συμπεριλαμβανομένης και αυτής των ενηλίκων, είναι η πολυπολιτισμικότητα¹⁴¹: η συνύπαρξη μαθητών πολλαπλών εθνικών ταυτοτήτων και προελεύσεων στην ίδια σχολική αίθουσα και κάτω από την ίδια σχολική στέγη αποτελεί πλέον αναπόσπαστο μέρος της καθημερινότητας. Η κατάσταση αυτή δεν είναι μόνο χαρακτηριστική και αυτονόητη για τις τάξεις εκμάθησης της νεοελληνικής γλώσσας αλλά ως ένα βαθμό και για τους υπόλοιπους τύπους σχολείων και βαθμίδες εκπαίδευσης, όπως αυτή του νυχτερινού γυμνασίου και των Τ.Ε.Ε.

Η εθνική πολυχρωμία και ποικιλία είναι ένας καινούριος, επιπρόσθετος παράγοντας που προστίθεται στο θέμα των διαπροσωπικών σχέσεων εντός σχολείου, και πιο συγκεκριμένα εντός της σχολικής τάξης. Εξεταζόμενες από την πλευρά του αλλοδαπού ενήλικα μαθητή, οι βασικές διαπροσωπικές σχέσεις θα μπορούσαν να διακριθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) οι σχέσεις με τους καθηγητές τους και β) οι σχέσεις με τους συμμαθητές τους [i) ομοεθνείς, ii) αλλοδαποί άλλων εθνικοτήτων και iii) Έλληνες].

Για την πρώτη κατηγορία των διαπροσωπικών σχέσεων (Αλβανοί μαθητές και καθηγητές) η γνώμη των πρώτων είναι ενιαία και απερίσπαστη, σαφής και απόλυτη: έχουν την αμέριστη συμπαράσταση των καθηγητών τους σε περιπτώσεις δυσκολίας στα εκάστοτε γνωστικά αντικείμενα διδασκαλίας, βιώνουν το ενδιαφέρον των διδασκόντων για τα μέρη προέλευσής τους και δεν είναι σπάνιες οι περιστάσεις που αποκομίζουν επαίνους και ενθαρρυντι-

¹⁴¹ Εντούτοις παρά την πολυπολιτισμική πραγματικότητα του σύγχρονου ελληνικού σχολείου, η εκπαιδευτική διαδικασία δεν είναι σε καμιά περίπτωση πολυπολιτισμική. Οι διδάσκοντες δεν έχουν εκπαιδευτεί κατάλληλα για να αντεπεξέλθουν στις ανάγκες της νέας πραγματικότητας. Πρβλ. Mushi, Selina (2004): “Multicultural Competencies in Teaching: A Typology of Classroom Activities” στο *Intercultural Education* 15. Καθήκον της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης πρέπει να είναι α) η αρχή της ισότητας και β) το δικαίωμα των μαθητών να είναι διαφορετικοί. Επομένως, προκύπτει η ανάγκη για τροποποίηση των μαθημάτων και του τρόπου διδασκαλίας τους, έτσι ώστε να γίνουν εκμεταλλεύσιμες για το καλό της ομάδας και της σχολικής τάξης οι ατομικές διαφορές που – μεταξύ άλλων – απορρέουν και από τις διαφορετικές εθνικές προελεύσεις των μαθητών. Πρβλ. Angelides, Panayiotis - Stylianou, Tasoula - Leigh, James (2003): “Forging a Multicultural Education Ethos in Cyprus: reflections on Policy and Practice” στο *Intercultural Education* 14, σελ. 57-66.

κές διακρίσεις. Συνοπτικά, τυγχάνουν άριστης αντιμετώπισης, και ενίοτε ενδεχομένως και ευνοϊκής λόγω της αλλοδαπής καταγωγής τους¹⁴².

«Στην αρχή νόμιζα ότι [οι σχέσεις με τους συμμαθητές μου] θα ήταν δύσκολα¹⁴³ αλλά ήταν πολύ καλά, αν και εγώ ήμουν αήσυχος και μερικά παιδιά ήταν πιο μικροί από μένα και κάνανε κάποιες φασαρίες. Άκουσα πολλές φορές έναν καθηγητή να τους λέει από αυτόν πάρτε παράδειγμα που είναι ξένος, δουλεύει όλη μέρα και έρχεται εδώ και, λέει, δεν κάνει αυτό που κάνετε εσείς. Εσάς σας στέλνουν οι γονείς να μάθετε και να κάνετε κάτι στη ζωή σας κι εσείς κάνετε φασαρία, λέει, κι ενοχλείτε και εμάς, λέει. Κι έτσι αυτό ήτανε κάτι ευχάριστο για ένα, το να ακούνε οι άλλοι να πάρτε παράδειγμα από αυτόν.»

Για τη δεύτερη κατηγορία των διαπροσωπικών σχέσεων (Αλβανοί μαθητές και συμμαθητές τους, ομοεθνείς, αλλοεθνείς κυρίως από χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και ντόπιοι) η κατάσταση παρουσιάζεται πιο ποικιλόμορφα¹⁴⁴.

¹⁴² Ενδεχομένως, σε τέτοιες περιπτώσεις δύναται κανείς να αναρωτηθεί μήπως η θετική αντιμετώπιση ενός ατόμου λόγω της εθνικής του ταυτότητας που σε γενικές γραμμές και για το γενικό σύνολο έχει αρνητική χροιά, δεν αποτελεί και πάλι (ρατσιστική) διάκριση με αντεστραμμένους όρους: κάποιος δεν αντιμετωπίζεται πλέον με διάθεση αρνητική, γιατί είναι Αλβανός και έτσι είναι «υποδεέστερος» στην αντίληψη των ντόπιων, αλλά αντιμετωπίζεται με διάθεση εξ ορισμού θετική, επειδή προϋπάρχει η εικόνα του «υποδεέστερου» ατόμου στην αντίληψη των ντόπιων.

¹⁴³ Γενικά οι περισσότεροι αλλοδαποί μαθητές στην αρχή παρουσιάζονται επιφυλακτικοί όχι μόνο στο θέμα των σχέσεων με τους συμμαθητές τους αλλά και στα περισσότερα ζητήματα που αφορούν τη σχολική τους εκπαίδευση, κατεξοχήν για το θέμα της αποδοτικότητάς τους και των σχολικών τους επιδόσεων. Γενικά αρχικά χαρακτηρίζονται από μία πιο αρνητική αυτο-εκτίμηση. Η διαπίστωση αυτή είναι σημαντική, καθώς οι επιδόσεις τους επηρεάζουν το κοινωνικό *status* και την κοινωνική αποδοχή των μαθητών. Πρβλ. Giavrimis, Panagiotis - Konstantinou, Eleni - Hatzichristou, Chryse (2003): “Dimensions of Immigrant Students’ Adaptation in the Greek Schools: Self-Concept and Coping Strategies” στο *Intercultural Education* 14, σελ. 423-434.

¹⁴⁴ Γενικά σύμφωνα με τη μελέτη των Dimakos, Ioannis C. - Tasiopoulou, Katerina (2003): “Attitudes Towards Migrants: What do Greek Students Think about their Immigrant Classmates?” στο *Intercultural Education* 14, σελ. 307-316, η στάση των μαθητών γυμνασίου στην Ελλάδα απέναντι στους μετανάστες συμμαθητές τους είναι πολύ αρνητική, όπως φαίνεται από ερωτηματολόγια που διανεμήθηκαν και συμπληρώθηκαν. Υπάρχουν πολλές προκαταλήψεις, όπως για παράδειγμα ότι οι ξένοι μαθητές είναι «αρρωστιάρηδες», εγκληματικοί. Σύμφωνα με τη μελέτη της European Commission (2001): *Young Europeans in 2001. Technical Report*. Brussels: European Commission, Directorate General for “Education and Culture”, οι Έλληνες νεαροί είναι – σε ευρωπαϊκό επίπεδο – από τους πιο εχθρικούς απέναντι σε μετανάστες. Έτσι, πρόταση των συγκεκριμένων συγγραφέων είναι ότι η Ελλάδα χρειάζεται πολλά πολυπολιτισμικά εκπαιδευτικά προγράμματα. Ωστόσο, σύμφωνα

Καταρχήν οι Αλβανοί μαθητές φαίνεται να συνδέονται με τους ομοεθνείς μαθητές τους πιο εύκολα από ότι με οποιονδήποτε άλλο. Η σύνδεση αυτή φαίνεται – με μια πρώτη ματιά – να ενισχύεται ιδιαίτερα από τη δυνατότητα επικοινωνίας στη μητρική γλώσσα. Αν κρίνω η ίδια από τα μαθήματα εκμάθησης της νεοελληνικής γλώσσας στη Ν.Ε.Λ.Ε., στα διαλείμματα σχηματίζονταν σχεδόν σε σταθερή και μονίμως προβλέψιμη βάση τρεις ομάδες συνομιλούντων: η ομάδα των Αλβανόφωνων, εκείνη των Ρωσόφωνων και τέλος των Ελληνόφωνων που περιελάμβαναν ηλικιωμένους αγράμματους Έλληνες.

Αν κανείς υποστηρίξει το αυτονόητο της κατάστασης κατακερματισμού της σχολικής τάξης σε υποομάδες με βάση γλωσσικά κριτήρια, το αυτονόητο αίρεται, καθώς ο κατακερματισμός αυτός λάμβανε χώρα ακόμη και στα τμήματα του ανώτερου επιπέδου, όπως επίσης και στα αντίστοιχα τμήματα του νυχτερινού γυμνασίου ή του Τ.Ε.Ε., όπου το γλωσσικό επίπεδο στην ελληνική γλώσσα των Αλβανών μαθητών είναι τόσο υψηλό που φτάνει ή και ενίοτε ξεπερνάει το επίπεδο της μητρικής τους γλώσσας.

«Εντάξει τώρα δεν έχω πολύ πρόβλημα – ξέρω εγώ – δεν μου κάνει πολύ κό... Και τις δύο γλώσσες να τις μιλήσω, μου φαίνεται – ξέρω γω – ότι είναι μία γλώσσα, δεν μπορώ να ξεχωρίσω. Ίσως επειδή αρχίζω και μαθαίνω καλά τα ελληνικά και να μιλήσω αλβανικά και να μιλήσω ελληνικά. Πολλές φορές δυσκολεύομαι να βρω μια λέξη – ξέρω γω – αλβανικά παρά ελληνικά.»

Έτσι, ο σχηματισμός ομάδων στον ελεύθερο χρόνο εντός σχολείου, στα διαλείμματα, με βάση γλωσσικά κριτήρια φαίνεται σε τελική βάση να μην ευσταθεί αλλά να αντικατοπτρίζει άτυπα μορφώματα και υποομάδες τα μέλη των οποίων ενώνονται με άλλου είδους ευδιάκριτα χαρακτηριστικά, όπως αυτό της ομοεθνότητας.

Οι Αλβανοί ενήλικες μαθητές φαίνεται – τουλάχιστον μέσα από τον περιορισμένο αριθμό των συνεντεύξεων που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία – να τοποθετούν τους αλλοεθνείς συμμαθητές τους από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης στην ίδια κλίμακα με τους εαυτούς τους. Η διάκριση μεταξύ «Αλβανού» και λ. χ. «Ρώσου» φαίνεται να περιορίζεται και να εντάσσεται σχεδόν αρμονικά μέσα στην ευρύτερη κατηγορία «ξένος» σε αντιπαράθεση με την κατηγορία «ντόπιος / Έλληνας». Το παραπάνω φαίνεται από τον τρόπο χρήσης των συγκεκριμένων όρων μέσα στους λόγους των Αλβανών ενηλίκων μαθητών, όπου η ενδιαμέση κατηγορία των μη Αλβανών αλλοδαπών – η οποία, εστιάζοντας στο «μη Αλβανοί», δύναται να εγγραφεί στη σφαίρα του «άλλοι» και εστιάζοντας στο «αλλοδαποί», δύνα-

πάντα με την ίδια μελέτη τα πολυπολιτισμικά σχολεία στην Ελλάδα απέτυχαν, μια και οι Έλληνες δεν τα επιλέγουν και δεν πηγαίνουν, άρα δεν υπάρχει δυνατότητα για πολυπολιτισμική ανταλλαγή.

ται να εγγραφεί στη σφαίρα του «εμείς» – φαίνεται να κλίνει προς τη δεύτερη δυνατότητα εγγραφής.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον φαίνεται να παρουσιάζουν οι διαπροσωπικές σχέσεις των Αλβανών μαθητών με τους Έλληνες συμμαθητές τους. Σε αρκετές περιπτώσεις γίνεται λόγος για «καλές» σχέσεις, οι οποίες δεν περιορίζονται μόνο εντός σχολείου αλλά επεκτείνονται και εκτός αυτού, καθώς σχηματίζονται μικρές παρέες Ελλήνων και Αλβανών συμμαθητών για κοινές εξόδους.

Εντούτοις, οι σχέσεις μεταξύ Ελλήνων και Αλβανών μαθητών δεν αναφέρονται ως πάντα απρόσκοπτες και άνευ διασπαστικών τάσεων. Χαρακτηριστικά είναι κάποια παραδείγματα που αναφέρει ο Dilaver από τις δικές του εκπαιδευτικές εμπειρίες στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα από το νυχτερινό γυμνάσιο, όπου οι μαθητές ήταν μικρότερης ηλικίας, οπότε – και λόγω ηλικίας – δημιουργούνταν δυσκολίες τόσο στο θέμα της ησυχίας όσο και στο θέμα του ανταγωνισμού¹⁴⁵. Σχετικά με το τελευταίο τα θέματα που κατά καιρούς είχαν τεθεί ήταν θέματα ένδυσης (ποια ομάδα ντυνόταν πιο καλά και ήταν περισσότερο περιποιημένη), όπως και θέματα συμμετοχής και απόδοσης στα μαθήματα, που αποκτούσε χαρακτήρα ανταγωνιστικό, και μάλιστα όχι με το *status* του τωρινού μαθητή αλλά του μελλοντικού εργαζομένου σε καλλίτερες θέσεις εργασίας.

Βέβαια, όσον αφορά το θέμα της μετανάστευσης σε συνδυασμό με την απασχόληση και τις θέσεις εργασίας στη χώρα υποδοχής βασικό είναι το επιχείρημα που διατυπώνεται σχετικά με τις αρνητικές οικονομικές μεταπτώσεις των μεταναστών στο «γηγενή» πληθυσμό, ένα ιδιαίτερα ρατσιστικό επιχείρημα που δίνει λαβές για αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστες. Τα τελευταία χρόνια, όμως, τέτοιου είδους επιχειρήματα έχουν ανασκευαστεί, καθώς έχει αποδειχτεί ότι οι μετανάστες όχι μόνο δεν αποτελούν οικονομική επιβάρυνση για τη χώρα υποδοχής αλλά αντίθετα εξωθούν την αύξηση της απασχόλησης και των εισοδη-

¹⁴⁵ Σε γενικές γραμμές ο ανταγωνισμός και κατ' επέκταση ο ρατσισμός μειώνεται μέσα σε πολυπολιτισμικές σχολικές αίθουσες μόνο όταν υπάρχει *cooperative learning*, όπως για παράδειγμα ομαδικές εργασίες, καθώς αυτές παρέχουν ένα περιβάλλον που ομοιοποιεί το *status* των μαθητών, έτσι ώστε να έχουν εν μέρει τους ίδιους στόχους και να βελτιώνουν τις ενδο-ομαδικές τους σχέσεις. Καθώς, όμως, στα ελληνικά σχολεία ακολουθείται ένας τρόπος μάθησης που δεν ευνοεί το πνεύμα της ομαδικότητας και το ελληνικό σχολείο τελικά στις περισσότερες περιπτώσεις δεν καταφέρνει να ξεφύγει από τα πλαίσια του «παραδοσιακού μαθησιακού περιβάλλοντος» με την ανταγωνιστική του φύση, ο ρατσισμός αυξάνεται. Πρβλ. Coelho, Elizabeth (1994): *Learning Together in the Multicultural Classroom*. (The Pippin Teacher's Library) Markham, Ontario: Pippin, σελ. 24-25. Eckermann, Anne-Katrin (1994): *One Classroom, many Cultures. Teaching Strategies for Culturally Different Children*. Sydney: Docupro, σελ. 27-32.

μάτων: οι περισσότεροι οικονομικοί μετανάστες εργάζονται (προς το παρόν) σε δουλειές τις οποίες δεν ανταγωνίζονται οι Έλληνες, κυρίως στον αγροτικό τομέα και σε ορισμένους κλάδους της οικοδομής. Οι μετανάστες αυτοί όχι μόνο δεν αφαιρούν δουλειά από τους Έλληνες αλλά αντίθετα δημιουργούν επιπρόσθετη εργασία για αυτούς, καθώς συντελούν στην αύξηση της συνολικής κατανάλωσης με συνέπεια την άνοδο της ζήτησης των εγχώριων προϊόντων και υπηρεσιών. Για την επίτευξη της ανόδου της ζήτησης αυτής, με άλλα λόγια για την επίτευξη της ανόδου της παραγωγής απαραίτητη είναι η απασχόληση επιπλέον ατόμων, επομένως η δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Στις περιπτώσεις τώρα που οικονομικοί μετανάστες μορφώνονται για να διεκδικήσουν καλλίτερες θέσεις εργασίας στο μέλλον βελτιώνοντας έτσι το οικονομικό τους επίπεδο, όπως φαίνεται να ισχύει στην περίπτωση των πληροφορητών της παρούσας εργασίας, θεωρείται αυτονόητο ότι οι μετανάστες με το πιο εύρρωστο οικονομικό μελλοντικό *status* θα δαπανούν μεγαλύτερα χρηματικά κονδύλια σε διάφορους τομείς (λ. χ. αγορά κατοικίας, μόρφωση των παιδιών τους πέραν του σχολείου, αύξηση των καταναλωτικών τους αναγκών), οπότε και πάλι θα δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας για ανθρώπους που θα εργαστούν για να καλύψουν όλες αυτές τις νέες ανάγκες που θα προκύψουν ¹⁴⁶.

Στη συγκεκριμένη τάξη του Dilaver από τη στιγμή μάλιστα που αρκετοί Αλβανοί μαθητές ήταν οι καλλίτεροι ή τουλάχιστον ανήκαν στους καλλίτερους μαθητές, κατάσταση απρόσμενη για τους ντόπιους που μέχρι πριν λίγα χρόνια όχι μόνο δεν ήταν εξοικειωμένοι με την πολυπολιτισμικότητα ¹⁴⁷ της σχολικής τάξης αλλά και εξ ορισμού διεκδικούσαν πάντα τα πρωτεία, οι διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ «ντόπιων» και «ξένων» μαθητών περιπλέκονται και χρήζουν έτσι επαναδιαπραγμάτευσης και επανακαθορισμού.

¹⁴⁶ Σχετικά με αυτήν την επιχειρηματολογία και άλλη εκτενέστερη πρβλ. Ιωακείμογλου, ό. π., σελ. 81-94.

¹⁴⁷ Στο σημείο αυτό αξίζει να τονίσει κανείς τις πολλαπλές λειτουργίες του εθνικού μύθου για την ομοιογένεια της ελληνικής κοινωνίας όσον αφορά την ελληνικότητα και την ορθοδοξία. έτσι όπως τουλάχιστον παρουσιάζεται – πολλές φορές ακόμη και σήμερα – στο δημόσιο λόγο: η κατασκευή ενός φαντασιακού περί εθνικής ομογένειας και ομοιογένειας που συνειδητά ενσωμάτωναν στον εθνικό κορμό τις σημαντικότερες μερίδες μη ελληνόφωνων ή μη ορθόδοξων πληθυσμών (λ. χ. Αρβανίτες, Σλαβόφωνοι Μακεδόνες, Βλάχοι) και εν πλήρει συνηδήσει εξακολουθούν να μην αποδέχονται την κοινότητα πλέον παραδοχή ότι όλες οι κοινωνίες, συνεπώς και η ελληνική, είναι πολυπολιτισμικές. Πρβλ. Χριστόπουλος, ό. π., σελ. 57-80.

2.4. Χρόνος εντός και χρόνος εκτός σχολείου

Η συμμετοχή στην εκπαιδευτική διαδικασία απαιτεί εξ ορισμού επένδυση ενέργειας και χρόνου από την πλευρά των Αλβανών ενηλίκων μεταναστών. Η ενέργεια και ο χρόνος που μέχρι πρότινος επενδυόταν σχεδόν αποκλειστικά και μόνο στην εργασία για βιοποριστικούς λόγους αλλά και για εξεύρεση οικονομικών πόρων για αποταμίευση και επένδυση στη χώρα καταγωγής, τώρα πρέπει – ένα μέρος τουλάχιστον – να αφιερώνεται και στην εκπαίδευση. Έτσι, ο χρόνος πολλών ενηλίκων μεταναστών από την Αλβανία χωρίζονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες: α) σε αυτήν εντός του σχολείου, που περιλαμβάνει τόσο τις εργάσιμες (μαθήματα και διαλείμματα) όσο και τις αργίες (γιορτές) και β) σε αυτήν εκτός του σχολείου, που περιλαμβάνει το συνδυασμό εργασιακών και μαθησιακών καθηκόντων (προετοιμασία και μελέτη του εκπαιδευτικού υλικού που διαπραγματεύεται στο σχολείο).

2.4.1. Χρόνος εντός σχολείου: μαθήματα, διαλείμματα, γιορτές

Ο χρόνος εντός σχολείου αντιστοιχεί στον απογευματινό και βραδινό χρόνο των καθημερινών / εργάσιμων ημερών. Τα μαθήματα που διδάσκονται τόσο στο νυχτερινό γυμνάσιο όσο και στη γενική κατεύθυνση των Τ.Ε.Ε. είναι σε γενικές γραμμές παρόμοια με αυτά που διδάσκονταν στην Αλβανία, για το λόγο αυτό είναι άλλωστε – κατά κοινή παραδοχή – και αρκετά εύκολα στην κατανόησή τους και στην «αφομοίωσή» τους από τους μετανάστες μαθητές.

Δυσκολίες παρουσιάζονται μόνο στα μαθήματα ειδικότητας που δίνουν και το στίγμα της επαγγελματικής κατεύθυνσης του κάθε καταρτιζόμενου, καθώς πρόκειται για γνωστικά αντικείμενα νέα (για τους μαθητές) και περισσότερο εξειδικευμένα. Διευκολυντικό και καθοριστικό για το βαθμό κατανόησής τους αποτελεί το γεγονός ότι τα τμήματα των ειδικοτήτων είναι – σε σχέση με τα τμήματα μαθημάτων γενικής κατεύθυνσης – ολιγομελή, και έτσι η προσοχή τόσο των καθηγητών όσο και των μαθητών είναι ιδιαίτερα επισταμένη, καθώς είναι αποδεκτό από όλους ότι τα συγκεκριμένα μαθήματα αποτελούν τα θεωρητικά θεμέλια και έχουν άμεση και ιδιαίτερη σχέση με την επαγγελματική σταδιοδρομία των τελευταίων.

Για την επιτυχή συμμετοχή σε όλα τα μαθήματα απαιτείται η συμμετοχή των αλλοδαπών μαθητών σε διαγωνίσματα κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους και σε τελικές εξετάσεις μετά τη λήξη των μαθημάτων. Ως μοναδική θεσμοθετημένη διευκόλυνση για τους αλλοεθνείς μόνο στο νυχτερινό γυμνάσιο προβλέπεται η απαλλαγή από τις εξετάσεις των αρχαίων ελληνικών και η δυνατότητα αντικατάστασης των τελικών γραπτών εξετάσεων με προφορικές, καθώς υιοθετείται η αντίληψη της ευκολίας του προφορικού λόγου σε σχέση με το γραπτό. Εντούτοις, όπως διαφαίνεται από τις συνεντεύξεις κανείς από τους πληροφορητές

και σχεδόν κανείς από το σύνολο των αλλοδαπών ενήλικων μαθητών δεν επιλέγει την οδό των προφορικών εξετάσεων που προϋποθέτουν άμεση επαφή του εξεταστή με τον εξεταζόμενο. Αντίθετα, όλοι, ακόμη και αυτοί που δυσκολεύονται στο γραπτό λόγο, τον επιλέγουν ως τρόπο εξέτασης, καθώς λειτουργεί ως ασφαλιστική δικλείδα στις περιπτώσεις εκείνες που η αμεσότητα της εξέτασης θα δημιουργούσε αίσθημα ανασφάλειας και δυσκολίας για τον εξεταζόμενο.

Παρόλη τη δυσκολία των διαφορετικών γνωστικών αντικειμένων με τα οποία οι ενήλικες μετανάστες έρχονται σε επαφή για πρώτη φορά ή για πρώτη φορά μετά από χρόνια, ενίοτε παρόλη τη δυσκολία της γλώσσας, τα ενδιάμεσα και τα τελικά διαγωνίσματα και την προετοιμασία τους για αυτά, η επανασύνδεσή τους με την εκπαιδευτική διαδικασία φαίνεται να αποτελεί πηγή χαράς και αισθήματος ανανέωσης. Τα διαλείμματα αποτελούν χρόνο συνάντησης για τους Αλβανούς μαθητές με τους συμμαθητές τους, και όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, τόσο με τους Έλληνες όσο και με τους αλλοεθνείς.

Επίσης, οι γιορτές και ο εορτασμός τους ενσωματώνονται στο χρόνο εντός σχολείου. Καθώς, όμως, πρόκειται για σχολικές μονάδες που απευθύνονται κατ' εξοχήν σε ενήλικες εργαζόμενους, είναι αυτονόητο ότι ο εορτασμός τόσο των θρησκευτικών όσο και των εθνικών εορτών λαμβάνει χώρα σε πολύ πιο περιορισμένη κλίμακα από ότι στις σχολικές μονάδες που απευθύνονται σε παιδιά των οποίων το κύριο και σχεδόν μοναδικό μέλημα είναι η εκπαίδευση. Έτσι, τόσο η προετοιμασία για τον εορτασμό εθνικών και θρησκευτικών εορτών όσο και ο ίδιος ο εορτασμός τους είναι τόσο περιορισμένης εμβέλειας, που μερικές φορές συρρικνώνεται απλά στη μη διεξαγωγή των μαθημάτων και το κλείσιμο του σχολικού χώρου για τις συγκεκριμένες αργίες.

Στις περιπτώσεις που υπάρχει ένας υποτυπώδης εορτασμός, αυτός ενδύεται τη μορφή της εκφώνησης τιμητικών ή αναμνηστικών λόγων από τους οργανωτές εκπαιδευτικούς ή της συμμετοχής στην ορθόδοξη χριστιανική λειτουργία, παρά τις διαφορετικές θρησκευτικές ταυτότητες των αλλοδαπών μαθητών τόσο στο χώρο του Χριστιανισμού όσο και εκτός αυτού. Ο εκκλησιασμός, αν και δεν είναι υποχρεωτικός, εντούτοις συμπεριλαμβάνεται στις ώρες του σχολείου, οπότε η απουσία των μαθητών καταγράφεται, μειώνοντας έτσι τον αριθμό των δυνατών απουσιών στα υπόλοιπα μαθήματα. Έτσι, αν και οι πληροφορητές δεν έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στο θέμα των απουσιών κατά τη διάρκεια του εκκλησιασμού, εντούτοις έμμεσα αποκτά το χαρακτήρα του σχεδόν καταναγκαστικού.

2.4.2. Χρόνος εκτός σχολείου:

συνδυάζοντας μαθησιακά και εργασιακά καθήκοντα

Η δεύτερη μεγάλη κατηγορία του καθημερινού χρόνου των ενήλικων αλλοδαπών μαθητών, ο χρόνος εκτός σχολείου, περιλαμβάνει τα πρωινά μέχρι και αργά το απομεσήμερο, όπως επίσης τα Σαββατοκύριακα και τις περιόδους διακοπών των σχολείων (διακοπές των Χριστουγέννων, του Πάσχα και του καλοκαιριού).

Ο χρόνος αυτός χαρακτηρίζεται από δύο δραστηριότητες που στην αντίληψη των μεταναστών είναι αρκετά διαφορετικές μεταξύ τους: αφενός πρόκειται για την προετοιμασία για τα μαθήματα (κυρίως της ειδικότητας), η οποία συνεπάγεται αρκετή πνευματική κούραση, αφετέρου και κατ' εξοχήν πρόκειται για την εργασία, η οποία διαρκεί πολλές ώρες (από τις 07.00 το πρωί μέχρι και τις 15.00 το απομεσήμερο) και απαιτεί έντονη σωματική κούραση.

Ο συνδυασμός της σωματικής κούρασης στο χώρο εργασίας και της πνευματικής κόπωσης κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας των μαθημάτων του σχολείου και της διεξαγωγής των ιδίων των μαθημάτων, αντί να αποθαρρύνει τους ενήλικες μαθητές, τους προσδίδει ψυχική ικανοποίηση και τους δίνει την αίσθηση ότι μπορούν να αντεπεξέρχονται με ιδιαίτερη επιτυχία σε πάσης φύσεως δυσκολίες.

2.5. Οι επιδράσεις της συνέχισης της σχολικής εκπαίδευσης στο εξωσχολικό περιβάλλον των μεταναστών

Η επανασύνδεση των ενηλίκων μεταναστών με την εκπαίδευση και η απόφασή τους να συνεχίσουν το σχολείο μετά από πολυετές χρονικό διάστημα απόστασης από τη μαθησιακή διαδικασία στο χώρο της τυπικής εκπαίδευσης έχει πολλαπλές επιδράσεις – πέρα από τη διαμόρφωση της (αυτο)εικόνας στους ίδιους τους μαθητές και τους καθηγητές τους – και στο εξωσχολικό περιβάλλον των μεταναστών: στην ίδια τους την οικογένεια και γενικότερα το σόι τους, στις παρέες των φίλων και των γνωστών τους, όπως επίσης και σε άλλα κοινωνικά μορφώματα ομάδων στις οποίες συμμετέχουν¹⁴⁸, στον εργασιακό χώρο συμπεριλαμβανομένων τόσο των συναδέλφων τους όσο και των εργοδοτών τους.

Στις υπο-ενότητες που ακολουθούν αποπειράται να εξεταστούν οι πολλαπλές αυτές επιδράσεις στις επιμέρους περιπτώσεις.

2.5.1. Στην οικογένεια και το σόι

Αρχίζω την παρουσίαση κάποιων σκέψεών μου σχετικά με τις επιδράσεις της συνέχισης της εκπαίδευσης των ενηλίκων μεταναστών στην οικογένειά τους με μία επισήμανση. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις, όταν κάνω λόγο για την οικογένεια των μεταναστών, εννοώ την πατρική, που περιλαμβάνει τους γονείς, τα αδέρφια και – στην περίπτωση που είναι ακόμη εν ζωή – τους παππούδες και τις γιαγιάδες, καθώς σε καμιά περίπτωση – εξαιρουμένης αυτής του Zef και της Flora – οι πληροφορητές μου δεν έχουν δημιουργήσει ακόμη τη δική τους οικογένεια. Ο όρος σόι χρησιμοποιείται περιοριστικά και τόσο στο δικό μου γραπτό λόγο όσο και στον προφορικό λόγο των πληροφορητών συμπεριλαμβάνει σχεδόν αποκλειστικά τους θείους (αδελφούς του πατέρα ή της μητέρας)¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Στην κατηγορία αυτοί θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν αθλητικοί σύλλογοι, θρησκευτικές κοινότητες, οικολογικές ομάδες, πολιτικές οργανώσεις και άλλα παρόμοια.

¹⁴⁹ Στο σημείο αυτό διευκρινίζω ότι η γνώμη των λοιπών συγγενών σχετικά με το θέμα της εκπαίδευσης των πληροφορητών απλά δε μετράει, καθώς οι τελευταίοι δεν ενδιαφέρονται καν να ζητήσουν τη γνώμη τους και περιορίζονται απλώς να συζητήσουν θέματα εκπαίδευσης μόνο με τους «στενούς» συγγενείς (γονείς και αδέρφια) και τους θείους. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις των πληροφορητών οι συγγενείς αυτοί βρίσκονται στο Βόλο και έτσι, προσωπικές επαφές σε τακτική έως πολύ τακτική βάση βοηθούν τις συχνές συζητήσεις για την εκπαιδευτική πορεία των πληροφορητών. Τα μοναδικά παραδείγματα πληροφορητών των οποίων οι «στενοί» συγγενείς τους εξακολουθούν να ζουν στην Αλβανία είναι ο Dilaver και ο Erion. Οι συγκεκριμένοι πληροφορητές βρίσκονται σε τηλεφωνική επικοινωνία με τα μέλη αυτά της οικογένειάς τους και συζητούν μαζί τους – συνήθως η συζήτηση λαμβάνει το χαρακτήρα της άτυπης ενημέρωσης και δεν είναι τίποτε παραπάνω από μια απλή

Η πρώτη παρατήρηση που θα ήθελα να κάνω είναι ότι η οικογένεια των ενήλικων Αλβανών μαθητών έχει λόγο στην απόφαση των τελευταίων σχετικά με το αν θα συνεχίσουν ή όχι την εκπαίδευση. Ο λόγος αυτός, όμως, περιορίζεται απλά και μόνο στην εξωτερίκευση των σκέψεων και το σχεδόν συνεχή σχολιασμό της απόφασης αυτής.

«Πήρα τον αδελφό μου, του λέω έτσ' κι έτσ', στην Αλβανία. Μου λέει, α! πολύ καλό αυτό που θες να κάνεις αλλά θα έχεις χρόνο, μου λέει, θα κουρασθείς πολύ, μου λέει, άμα κάνεις κι αυτό. Λέω εγώ όχι, γιατί θα τα συνδυάσω.¹⁵⁰»

Ο θετικός λόγος της οικογένειας και του σογιού που διακρίνεται από περηφάνια και οδηγεί στην ενθάρρυνση εστιάζει στα εξής τρία βασικά σημεία: α) η εκπαίδευση στην Ελλάδα αποτελεί τη δεύτερη (και ενδεχομένως την τελευταία) ευκαιρία, β) το σχολείο και η μόρφωση προσφέρουν τη δυνατότητα μιας ανοδικής πορείας και γ) η ηλικία των μεταναστών είναι η πιο κατάλληλη για μάθηση.

«Οι θείοι μου, ας πούμε, μου λένε, κάνε σχολείο, γιατί δε θα βρεις χρόνο. Τώρα είναι η ευκαιρία.¹⁵¹»

Ο αρνητικός λόγος της οικογένειας και του σογιού που οδηγεί στην αποθάρρυνση και παροτρύνει τη διακοπή της εκπαίδευσης εστιάζει επίσης σε τρία βασικά σημεία: η επιστροφή στο σχολείο α) είναι μία παράκαιρη και συνεπώς άσκοπη ενέργεια, β) δημιουργεί επιπρόσθετη (στην εργασία) κούραση και γ) αποτελεί μείζον οικονομικό κόστος.

«Η μάνα μου λέει, τζάμπα που πας, λέει. Τι θα κάνεις; Αφού δεν έκανες τόσα χρόνια, τι θα κάνεις τώρα, λέει.¹⁵²»

Ενδιαφέρουσα είναι η αντίδραση των ενηλίκων μεταναστών Αλβανών στους σχολιασμούς και την εκφορά γνώμης της οικογένειάς τους. Αφενός εκλαμβάνουν το θετικό λόγο

πληροφόρηση – για βασικά θέματα που αφορούν το σχολείο (λ. χ. επιλογή επαγγελματικής κατεύθυνσης, δυνατότητα συνδυασμού επαγγελματικών και σχολικών καθηκόντων, τρόποι χρηματοδότησης της εκπαίδευσης). Καθώς οι επισκέψεις στη χώρα καταγωγής και στα μέλη της οικογένειας που απέμειναν πίσω – στις περιπτώσεις των συγκεκριμένων πληροφορητών – δε λαμβάνουν χώρα συχνότερα από μία φορά στα δύο χρόνια, η τηλεφωνική επικοινωνία και συνεννόηση ανάγεται στον πιο καθιερωμένο τρόπο.

¹⁵⁰ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

¹⁵¹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Gasment.

¹⁵² Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Gasment.

και την ενθάρρυνση για να συνεχίσουν την εκπαιδευτική τους πορεία, αφετέρου εξοβελίζουν ή αδιαφορούν για τον αρνητικό λόγο της οικογένειάς τους, καθώς σε τελική ανάλυση οι ίδιοι οι μαθητές είναι αυτοί που επωμίζονται όλες τις δυσκολίες διευθέτησης των θεμάτων που αφορούν την εκπαίδευσή τους: ανεύρεση των οικονομικών πόρων, επιτυχής συνδυασμός εργασιακών και μαθησιακών καθηκόντων, υπερπήδηση του εμποδίου της έλλειψης χρόνου.

Έτσι, από τη στιγμή που η οικογένειά τους δεν αποτελεί αρωγό παράγοντα στην εκπαιδευτική τους πορεία, δεν επιτρέπουν στο συγγενικό αυτό θεσμό να λειτουργήσει ως τροχοπέδη στη μόρφωσή τους, την οποία εκλαμβάνουν ως (σχεδόν το μοναδικό) μέσο εξέλιξης και προόδου.

Ο λόγος της οικογένειας – στην περίπτωση που είναι αρνητικός – δε λαμβάνεται υπόψη, όχι μόνο λόγω του ότι η οικογένεια δε συνεισφέρει ουδεμία βοήθεια σε πρακτικό επίπεδο στο ενήλικο μαθητευόμενο τέκνο της – αντιθέτως μάλιστα το τελευταίο αναλαμβάνει και το καθήκον της οικονομικής υποστήριξης της οικογένειας – αλλά επιπρόσθετα, επειδή η οικογένεια θεωρείται ότι έχει ανεπαρκή γνώση και εμπειρία για εκφορά γνώμης και νουθεσίας για τα εκπαιδευτικά θέματα.

Έτσι, λ. χ. ο Gasment θα αφαιρέσει το λόγο από την εντελώς αρνητική για τη συνέχιση του σχολείου μητέρα του με το επιχείρημα:

«Μάνα, εσύ δεν ξέρεις τίποτα. Κάτσε, άσε με τώρα να κάνω εγώ αυτό που θέλω»¹⁵³.

¹⁵³ Σε αντίθεση με τη στάση πολλών νεαρών Αλβανών απέναντι στους γονείς τους πρβλ. τη στάση πολλών Τούρκων και Μαροκινών μεταναστών φοιτητών στην Ολλανδία, που υποστηρίζουν ότι «I can learn a lot from my parents». Η διαφορά ενδεχομένως έγκειται στο ότι η συγκεκριμένη γενιά μεταναστών αποτελεί τη δεύτερη γενιά, καθώς οι γονείς τους ήταν εκείνοι που μετανάστευσαν για πρώτη φορά στην Ολλανδία γύρω στα μέσα του προηγούμενου αιώνα και εκείνοι γεννήθηκαν στη χώρα υποδοχής. Έτσι, η διαδικασία της ενσωμάτωσης και της πρώτης μεταναστευτικής γενιάς είχε αρκετές δεκαετίες χρόνο για να πραγματοποιηθεί, ώστε οι γονείς – μετανάστες να μην αντιβαίνουν στην κοινωνική πραγματικότητα της χώρας υποδοχής. Πρβλ. van der Veen, Ineke (2001): *Successful Turkish and Moroccan Students in the Netherlands*. Leuven - Apeldoorn: Garant (διατριβή Amsterdam 2001), σελ. 65. Από την άλλη πλευρά μπορεί να υποθέσει κανείς ότι η στάση των νέων Αλβανών απέναντι στους γονείς τους αποτελεί πτυχή της νεανικής εξέγερσης κατά της εξουσίας, στη σφαίρα της οποίας εγγράφεται και ο «παραδοσιακός», «συντηρητικός» και «αντι-εξελικτικός» ρόλος των γονέων. Αν και ο αριθμός των συνεντεύξεων είναι μικρός και το δείγμα δεν επιτρέπει γενικεύσεις, έχω την αίσθηση ότι η «αντιστασιακή» στάση απέναντι στη γνώμη των γονέων είναι περισσότερο άμεση στους άντρες που ελαχιστοποιούν ή και εξαφανίζουν τα περιθώρια μιας συζήτησης που θα υπονόμυε τις αποφάσεις τους για την εκπαίδευσή τους, ενώ οι δύο αδελφές πληροφορήτριες

Η ηλικία, η κοινωνική καταγωγή, το μορφωτικό επίπεδο, ο βαθμός συναναστροφής με τους ανθρώπους του νέου τόπου, το σημείο επαφής με τις κοινωνικές πραγματικότητες της χώρας υποδοχής και ενδεχομένως και άλλοι παράγοντες είναι εκείνοι που καθιστούν συγκεκριμένα μέλη των οικογενειών των μεταναστών να είναι απορριπτέα και κατηγορηματικά στην εκπαίδευση των παιδιών τους στη χώρα υποδοχής.

Άλλωστε, η επανασύνδεση με την εκπαιδευτική διαδικασία στη χώρα υποδοχής αποτελεί, όπως έγινε λόγος και στην ενότητα 2.2.2., μία απόπειρα εισόδου των μεταναστών στην «εντόπια» κοινωνία, μία είσοδος που θεωρείται απειλητική ενδεχομένως από άτομα πιο ηλικιωμένα και εν μέρει αγκιστρωμένα στις συνήθειες και στους τρόπους που βίωναν την καθημερινότητα στη χώρα καταγωγής τους. Έτσι, η αντίδραση και ο αρνητικός λόγος για τη συνέχιση της μόρφωσης των παιδιών τους μέσα στο «ξένο» και «αφιλόξενο» νέο περιβάλλον δεν μπορεί παρά να λειτουργεί ως μηχανισμός αντίστασης απέναντι στις αφομοιωτικές απαιτήσεις του νέου αυτού περιβάλλοντος.

2.5.2. Στις παρέες και σε άλλα κοινωνικά μορφώματα ομάδων

Η απόφαση των μεταναστών για τη συνέχιση της σχολικής τους εκπαίδευσης στη χώρα υποδοχής έχει επίσης αντίκτυπο και στην ευρύτερη ομήγυρη συμπεριλαμβανομένων των φιλικών παρεών ή άλλων κοινωνικών ομάδων, στις οποίες οι συγκεκριμένοι μετανάστες συμμετέχουν.

Ξεκάθαρη είναι η στάση των αλλοδαπών ενηλίκων μαθητών απέναντι σε τυχόν σχόλια και κουτσομπολιά που προέρχονται από άτομα του ευρύτερου περίγυρου: αδιαφορία και έλλειψη διάθεσης να πληροφορηθούν, να ασχοληθούν και να επηρεαστούν από αυτά.

«Εγώ δεν μπορώ να καταλάβω τι λένε οι άλλοι. Αυτοί που θέλουν, ας πούμε, μπορούνε να πούνε αυτό μπροστά. Γιατί πας αυτό, γιατί ... κάτι. Εγώ δεν μπορώ να καταλάβω, ό τι λένε, ας λένε. [...] Αυτοί που θαυμάζουν, είναι αυτοί που είναι, παρέα μου, σπίτι μου, στην εκκλησία, αυτά τα πράγματα [...] Για τους άλλους δεν μπορώ να καταλάβω [...] και δε μ' ενδιαφέρει.¹⁵⁴»

(Etleva και Maylinda) διαμορφώνουν ένα πιο έμμεσο είδος αντίστασης στη γνώμη των γονέων τους (λ. χ. ο λόγος τους φαίνεται λιγότερο τελεσίδικος). Εντούτοις, όμως, και στις δύο περιπτώσεις των συγκεκριμένων πάντα πληροφορητών, και στους άνδρες και στις κοπέλες, επικρατεί η γνώμη των νέων που είτε άμεσα είτε πιο έμμεσα αποφασίζουν να ακολουθήσουν τις δικές τους εκπαιδευτικές επιλογές. Ένα μεγαλύτερο δείγμα πληροφορητών θα διευκόλυνε μια πιο συγκροτημένη και πιο έγκυρη απάντηση στο μείζον αυτό θέμα περί του ρόλου που διαδραματίζει το φύλο στο βαθμό και στους τρόπους αντίδρασης των νέων μεταναστών απέναντι στους γονείς τους.

¹⁵⁴ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Gasment.

Ιδιαίτερης εκτίμησης των μεταναστών μαθητών φαίνεται να τυγχάνει η γνώμη των φίλων τους (στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για ομοεθνείς τους), πολλοί από τους οποίους αποτέλεσαν και το παράδειγμα προς ακολούθηση στην εκπαιδευτική πορεία. Στους φιλικούς αυτούς κύκλους, όπως επίσης και στις κοινωνικές ομάδες, στις οποίες οι μετανάστες έχουν συνειδητά επιλέξει να συμμετέχουν¹⁵⁵, η απόφαση της συνέχισης του σχολείου δημιουργεί μία θετική εικόνα για τους μετανάστες. Οι ίδιοι αναφέρουν ότι δέχονται το θαυμασμό και τυγχάνουν αλληλοϋποστήριξης και αλληλοενθάρρυνσης.

2.5.3. Στον εργασιακό χώρο: συνάδελφοι και αφεντικά

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον και πολυπλοκότητα φαίνεται να παρουσιάζουν οι επιδράσεις της συνέχισης της σχολικής εκπαίδευσης των μεταναστών στο χώρο εργασίας τους, στους συναδέλφους και τα αφεντικά τους.

Οι γυναίκες πληροφορήτριες εργάζονται τόσο στο χώρο της καθαριότητας (λ. χ. καθαριότητα σε σπίτια Ελλήνων) και της υγείας και της φροντίδας ηλικιωμένων ατόμων (λ. χ. αποκλειστική νοσοκόμα) όσο και στο χώρο περιποίησης και καλλωπισμού του σώματος (κομμωτική, ραπτική και κοπτική). Από τις συνεντεύξεις προκύπτει ότι στις περισσότερες περιπτώσεις οι αντιδράσεις των συναδέλφων στον εργασιακό χώρο ήταν πραγματικά θετικές. Ακόμη και οι συνάδελφοι / οι συναδέλφισσες μεγαλύτερων ηλικιών που διαθέτουν πείρα, στερούνται, όμως της θεωρητικής επαγγελματικής κατάρτισης, φαίνεται να μη δυσανεστούνται ιδιαίτερα ούτε να εκφράζουν αισθήματα ζηλοτυπίας για τη θεωρητική επαγγελματική κατάρτιση των Αλβανίδων συναδέλφων τους αλλά αντίθετα να θεωρείται ότι οι δύο διαφορετικοί τύποι κατάρτισης (πρακτική για τις ηλικιωμένες Ελληνίδες και θεωρητική για τις νεαρές Αλβανίδες) μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά και όχι αντιθετικά.

Δε φαίνεται να ισχύει το ίδιο για τους άντρες πληροφορητές, οι οποίοι στην πλειοψηφία τους εργάζονται στο χώρο των οικοδομικών κατασκευών, έχοντας ως συναδέλφους Έλληνες και ξένους, κατά κύριο λόγο Αλβανούς αλλά ενίοτε και εργάτες από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και της Βουλγαρίας. Υπάρχουν, βέβαια, περιπτώσεις θαυμασμού και ενθάρρυνσης, κυρίως από άλλους εργαζόμενους που και οι ίδιοι επιδιώκουν τη βελτίωση

¹⁵⁵ Όπως έχει αναφερθεί στην εισαγωγή, όλοι οι πληροφορητές μετέχουν στη θρησκευτική κοινότητα της Ε.Ε.Ε. Βόλου, μία κοινότητα που δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην εκπαίδευση, ενθαρρύνει και προωθεί τη μόρφωση (ακόμη και με εξεύρεση των οικονομικών πόρων, όπως στην περίπτωση του Klement) και επομένως ανταποκρίνεται θετικά στις προσπάθειες των ανθρώπων που επιλέγουν συνειδητοποιημένα τη διά βίου μάθηση ως τρόπο ζωής.

των συνθηκών εργασίας διαμέσου της περαιτέρω μόρφωσης. Ωστόσο αρκετές είναι και οι περιπτώσεις αδιαφορίας ή και απόρριψης ή απαξίωσης.

«Η δουλειά μου είναι η οικοδομή κι όταν ακούνε αυτό [εν. το σχολείο] λένε εντάξει, εσύ τώρα τόσο χρονών να πας σχολείο να συνεχίσεις. [...] Αυτός [εν. ο εργολάβος, το αφεντικό του] ήταν ο πρώτος που άρχισε να βλέπει το σχολείο ως αηδία γιατί εντάξει αυτός δεν έχει κάνει ούτε το δημοτικό και οπότε ... [...] Οι περισσότεροι το θεωρούν (εν. το σχολείο) σα να μη γίνεται και τίποτε. [...] [Οι άλλοι Αλβανοί εργάτες] έτσι το βλέπουν σα γελοίο. [...] Αλλά εμένα δε με αποθαρρύνει, μπα δε με κάνει τίποτα.¹⁵⁶»

Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται από εκείνους που απαξιώνουν την επανεκπαίδευση των Αλβανών συνεργατών τους εγγράφονται εν μέρει στους ίδιους μηχανισμούς αντίδρασης (που λειτουργούσαν και στην οικογενειακή και συγγενική σφαίρα) απέναντι στην ενσωμάτωση των τελευταίων στην ελληνική κοινωνία, στην αδυναμία σύλληψης της σημασίας της εκπαίδευσης, καθώς αυτή προς το παρόν από οικονομική άποψη λειτουργεί επιζήμια και επιβαρυντικά για το άτομο και την οικογένειά του, στην πεποίθηση ότι η ζωή χωρίζεται σε στάδια και κάθε στάδιο αντιστοιχεί σε μία και μοναδική βιολογική ηλικία (έτσι η βασική εκπαίδευση συνάδει με την παιδική και εφηβική ηλικία και όχι την ενηλικίωση) και στον κάθετο διαχωρισμό της εργασίας από την εκπαίδευση.

«Υπάρχουν άτομα που λένε έλα τώρα τι τα θες, ήρθες εδώ πέρα για δουλειά. Τι τα θες, τι το θες το σχολείο; Δε θα μπορέσεις να δουλέψεις ή θα κουραστείς πολύ. Και λέω, εντάξει, αφού μπορώ να κάνω, γιατί να μην το κάνω; Δεν το λένε – ξέρω 'γω – ίσως ... μπορεί να το πούνε, μπορεί και να ζηλεύουν κιόλας ...»

Στη συγκεκριμένη εργασία, όμως, οδηγήθηκα στην παρατήρηση ότι ανάμεσα στους άντρες εργάτες στον οικοδομικό τομέα δημιουργούνται εντονότερες ανταγωνιστικές διαθέσεις και αντιπαλότητες από ότι στις γυναίκες που εργάζονται στον οικιακό χώρο ή έχουν επαγγέλματα σχετικά με τη φροντίδα του σπιτιού και των κατοίκων του. Βέβαια, ο αριθμός των συνεντεύξεων είναι περιορισμένος και το υλικό σχετικά λιγοστό για να μπορεί κανείς με ασφάλεια να διεξάγει συμπεράσματα και να διατυπώσει μία άποψη γενικότερης ισχύος.

Αν, όμως, τελικά υπάρχει αυτή η διαφορά, ενδιαφέρουσα θα ήταν μια απόπειρα εξήγησής του. Για ποιους λόγους η επιστροφή των ανδρών μεταναστών στα θρανία αποτελεί ενέργεια αμφιλεγόμενης αντίδρασης στον κύκλο των συναδέλφων τους, ενώ η ίδια ενέργεια γυναικών μεταναστριών περνά πιο απαρατήρητα ή τουλάχιστον τυγχάνει ήσσονος και πιο ήπιας μεταχείρισης; Με άλλα λόγια για ποιους λόγους οι άντρες (Έλληνες και Αλβανοί) εργαζόμενοι ενοχλούνται περισσότερο, όταν ένας άλλος εργαζόμενος άντρας μορφώνεται,

¹⁵⁶ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Erion.

ενώ ανέχονται πιο εύκολα ή και ενθαρρύνουν ακόμη εργαζόμενες αλλοδαπές γυναίκες να μορφώνονται;

Αν και οι λόγοι είναι πάντα περισσότεροι και πιο περίπλοκοι από όσους και όπως δύναται να τους παρουσιάσει κανείς, σε μια πρώτη φάση δύναμαι να υποψιαστώ ένα πιθανό λόγο που θα μπορούσε να εξηγήσει εν μέρει μια τέτοια διαφοροποίηση αντίδρασης ανάλογα με το φύλο του εργαζόμενου. Ο λόγος αυτός συνδέεται με οικονομικές συνιστώσες.

Πριν τον παρουσιάσω αναλυτικά, θα ήθελα να επισημάνω και να υπενθυμίσω δύο θέματα: α) τη σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στην τωρινή εκπαίδευση των μεταναστών και τη δυνατότητα αναζήτησης μιας καλλίτερης (οικονομικά αμειβόμενης και σωματικά χαλαρότερης) εργασίας και β) την οικοδομή ως χώρος εργασίας που επενδύονται και διακινούνται τεράστια οικονομικά κονδύλια.

Είναι αλήθεια ότι επικρατεί η αντίληψη – αν και η πραγματικότητα είναι αισθητά διαφορετική¹⁵⁷ – ότι οι άντρες μετανάστες είναι αυτοί που κατ' εξοχήν εργάζονται και φροντίζουν για την επάρκεια του οικογενειακού εισοδήματος. Οι γυναίκες – στην κοινή αντίληψη – συνεισφέρουν επικουρικά, ποτέ, όμως, πρωταρχικά. Επομένως, οι άντρες είναι εκείνοι που διεκδικούν πιο καλοπληρωμένες θέσεις εργασίας και πιο πολλή δουλειά. Έτσι, λοιπόν, οι άντρες που σήμερα μορφώνονται είναι εκείνοι που θα διεκδικήσουν καλλίτερη εργασία στο άμεσο μέλλον. Οι γυναίκες δε λαμβάνονται ιδιαίτερα υπόψη και ενίοτε αγνοούνται, καθώς έχει δημιουργηθεί η αίσθηση ότι έτσι και αλλιώς εκ των πραγμάτων δεν αποτελούν κίνδυνο στους χώρους εργασίας τους, στους οποίους συνήθως δε διακινούνται μεγάλα χρηματικά κονδύλια.

Για παράδειγμα το ημερομίσθιο μιας κομμώτριας εργαζόμενης σε εργοδότη είναι 20 ευρώ ημερησίως, ενώ ενός οικοδόμου το διπλάσιο από αυτό με δυνατότητα κατακόρυφης αύξησης της ημερήσιας αντιμισθίας ανάλογα με την εξειδίκευση του τεχνίτη και της εργασίας του. Έτσι, ενώ μια εργαζόμενη κομμώτρια δύσκολα προσεγγίζει και πολύ περισσότερο ξεπερνά ένα ανώτατο όριο κέρδους, για τον εργαζόμενο στις οικοδομές υπάρχουν πολύ πιο ελαστικά όρια κέρδους προς τα επάνω.

Έτσι, λοιπόν, εμφανίζεται συχνότερα στον τρόπο αντιμετώπισης της επανασύνδεσης του ενήλικα Αλβανού μετανάστη με τη σχολική εκπαίδευση της χώρας υποδοχής η αντιπαλό-

¹⁵⁷ Ένα ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί ίσως η περίπτωση της Flora και του Zef, όπου η σύζυγος εξακολουθούσε να εργάζεται και σε περιόδους που ο σύζυγος δεν είχε εργασία. Επίσης στη συγκεκριμένη περίπτωση η Flora ήταν εκείνη που – σύμφωνα με τη συνέντευξή της – άντεχε αδιαμαρτύρητα την κοπιαστική εργασία στη συγκομιδή του ελαιόκαρπου, ενώ ο Zef ήταν εκείνος που ήθελε να εγκαταλείψει την προσπάθεια και να επιστρέψει στον τόπο καταγωγής του.

τητα, ο αρνητισμός, η κοροϊδία ή στην καλλίτερη περίπτωση η αδιαφορία, ενώ το ίδιο θέμα στις μετανάστριες αντιμετωπίζεται με περισσότερη υποστήριξη και ενθάρρυνση από τους συναδέλφους.

Τα όσα προαναφέρθηκαν για τον τρόπο αντιμετώπισης των Αλβανών ενηλίκων μαθητών από τους συνεργάτες τους ισχύουν με μεγαλύτερη έμφαση για τους εργοδότες τους. Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις οι γυναίκες πληροφορήτριες έχουν θετική αντιμετώπιση από τους προϊσταμένους τους και μόνο σπάνια τηρείται κάποια μικρή επιφύλαξη για την εκπαίδευση, στο βαθμό που οι απαιτήσεις της τελευταίας (σε χρόνο και σε διάβασμα) θα μπορούσαν να αποβούν σε βάρος της εργασίας: κόπωση και συνεπώς μείωσης της δυνατότητας συγκέντρωσης και αποδοτικότητας στην επιχείρηση που εργάζονται.

«[Το αφεντικό μου έβλεπε το σχολείο] πάρα πολύ καλό, μου έλεγε [ότι είναι] το καλλίτερο που μπορούσα να κάνω για τον εαυτό μου. Βέβαια, μου έλεγε κι απ' την άλλη να προσέχεις, γιατί είσαι πάρα πολύ κουρασμένη.¹⁵⁸»

Οι άντρες οικοδόμοι πληροφορητές στο σύνολό τους βιώνουν την άμεση και απερίφραστη ζηλοφθονία των εργοδοτών τους, των εργολάβων. Αυτό οφείλεται σε δύο βασικούς λόγους.

Αφενός, σύμφωνα με την αφήγηση τόσο του Dilaver όσο και του Erion, οι εργοδότες τους δεν τυγχάνουν καν απολυτηρίου πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης, δηλαδή – αν και όχι ιδιαίτερα μεγάλοι στην ηλικία, για να έχουν το δικαιολογητικό της ελλιπούς εκπαίδευσης λόγω παλαιότερων εποχών – δεν έχουν ολοκληρώσει το δημοτικό. Οι Αλβανοί εργάτες αντιθέτως όχι μόνο έχουν ολοκληρώσει την υποχρεωτική πρωτοβάθμια εκπαίδευση στη χώρα καταγωγής, τη γυμνασιακή παιδεία στη χώρα υποδοχής αλλά επιπλέον μετέχουν και της επίσημα θεσμοθετημένης επαγγελματικής κατάρτισης για να αποκτήσουν ειδικότητες και να μάθουν τεχνικές και τεχνολογίες που οι εργολάβοι μόνο στην πράξη και χωρίς κανένα θεωρητικό υπόβαθρο κατέκτησαν. Επομένως, οι Αλβανοί οικοδόμοι-καταρτιζόμενοι αποτελούν άμεσο κίνδυνο για τις θέσεις εργασίας και για την ποσότητα δουλειάς των αφεντικών τους.

Αφετέρου οι τελευταίοι μάθαιναν συνέχεια να επιβιώνουν επαγγελματικά και γενικότερα στη ζωή τους χωρίς το θεωρητικό υπόβαθρο της μόρφωσης¹⁵⁹. Έτσι, μην έχοντας οι

¹⁵⁸ Απόσπασμα από τη συνέντευξη της Etleva.

¹⁵⁹ Γενικά διατυπώνεται η άποψη ότι με την πάροδο των χρόνων υπάρχουν όλο και περισσότερο αγράμματοι εργάτες. Ένας από τους βασικούς λόγους είναι η αύξηση του επιπέδου εγγραμματοσύνης που απαιτείται από τους εργάτες στις σύγχρονες οικονομίες. Η μακροπρόθεσμη συνέπεια του φαινο-

ίδιοι την αντίστοιχη εκπαίδευση που λαμβάνουν τώρα οι διπλά (στην αντίληψή τους) υφιστάμενοί τους (και εργάτες και αλλοδαποί), και προπάντων μη θέλοντας να τη θεωρήσουν απαραίτητη για μια ποιοτική εργασία, εξοβελίζουν την αξία της με το να μειώνουν αυτούς που προσπαθούν να την αποκτήσουν. Με άλλα λόγια, μην έχοντας επενδύσει οι ίδιοι στη μόρφωση και μη διαθέτοντας το «κοινωνικό κεφάλαιο» που απορρέει από την επένδυση αυτή, προσπαθούν με τη στάση τους και τη γενικότερη συμπεριφορά τους να εμποδίσουν τους μετανάστες εργάτες τους να επενδύσουν στην εκπαίδευση τώρα, έτσι ώστε να μην έχουν τη δυνατότητα να εισπράξουν το αντίστοιχο «κοινωνικό κεφάλαιο», την κοινωνική καταξίωση και αναγνώριση, στο απώτερο μέλλον.

Στον αντίποδα της σχέσης Ελλήνων εργολάβων και Αλβανών οικοδόμων φαίνεται να είναι η σχέση των τελευταίων με τους Έλληνες μηχανικούς. Καθώς τα δύο βασικά αίτια¹⁶⁰ που οδηγούν στη δημιουργία εχθρικής στάσης των εργολάβων απέναντι στους αλλοδαπούς οικοδόμους-μαθητές δεν υφίστανται: οι μηχανικοί τυγχάνουν τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και μάλιστα πενταετούς φοίτησης και επιπλέον η δική τους δουλειά δεν υφίσταται άμεση απειλή από την εκπαιδευτική και επομένως επαγγελματική, οικονομική και κοινωνική άνοδο των Αλβανών οικοδόμων.

Έτσι, οι Αλβανοί οικοδόμοι-μαθητές τυγχάνουν το θαυμασμό και την εκτίμηση των μηχανικών και εντοπίζουν ένα κοινό σημείο ταύτισης: τη σημασία της απόκτησης ενός γερού θεωρητικού υπόβαθρου, που μόνο η εκπαίδευση μπορεί να προσφέρει, κατάλληλο να στηρίξει το οικοδόμημα της πράξης.

«Το αφεντικό μου δε [το] βλέπει πολύ καλά, δε με βλέπει – ξέρω 'γω – διαφορετικά, γιατί αυτός μάλλον έχει κάνει ... είναι απ' την Καρδίτσα και δεν έχει πάει, ούτε το δημοτικό δεν έχει τελειώσει. Είναι και κάποιον πενήντα χρονών και δεν είναι πολύ της ... του σχολείου [...] της μόρφωσης. Του αρέσει η δουλειά αλλά να δουλέψει, αυτό είναι που θέλει. Ενώ οι άλλοι, έρχονται μερικές φορές μηχανικοί – ξέρω 'γω – και μιλάμε και λένε α, μπράβο σου, καλό είναι αυτό που κάνεις. Είναι μερικοί που έχουν περάσει αυτό που περνάω εγώ – ξέρω 'γω – έχουνε δουλέψει την ημέρα και έχουνε πάει σε σχολείο. Μια μέρα συνάντησα έναν μηχανικό και λέει, α! έτσι έχω κάνει και 'γω και σήμερα έχει φτάσει

μένου αυτού δεν μπορεί να είναι άλλο από σοβαρές οικονομικές απώλειες και η λύση δεν μπορεί να είναι άλλη αφενός από τη δημιουργία προγραμμάτων επιμόρφωσης και κατάρτισης και αφετέρου από τη διάθεση των εργαζομένων να εμπλακούν σε μια ανάλογη διαδικασία. Πρβλ. OECD, Centre for Educational Research and Innovation (1992): *Adult Illiteracy and Economic Performance*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development, σελ. 57.

¹⁶⁰ Πρόκειται αφενός για την ελλιπή εκπαίδευση των εργολάβων και αφετέρου για την επικίνδυνη άνοδο σε πιο υπεύθυνους και επομένως πιο κερδοφόρους εργασιακούς τομείς των εργατών μεταναστών.

πάρα πολύ ψηλά. Είναι πολύ πλούσιος,, δουλεύει αυτός και η γυναίκα του. Οπότε είχανε περάσει πολλές δυσκολίες και πήγανε μπροστά.¹⁶¹»

Εν κατακλείδι και ολοκληρώνοντας την παρουσίαση κάποιων σκέψεων σχετικά με την επίδραση της συνέχισης της σχολικής εκπαίδευσης των Αλβανών μεταναστών στον εργασιακό τους χώρο, θα ήθελα να επισημάνω ότι το αρνητικό κλίμα λόγω αντιζηλίας που φαίνεται να δημιουργείται κάποιες φορές στη δουλειά τους δεν αποτελεί τροχοπέδη στην επιθυμία τους για εκπαίδευση. Αντίθετα, συνεχίζουν την υλοποίηση της απόφασής τους δίνοντας την αίσθηση ότι από όλες αυτές τις αντιξοότητες στις διαπροσωπικές σχέσεις ενδυναμώνονται να συνεχίσουν. Άλλωστε, όπως υποστηρίζει και η Maylinda

«με όλα αυτά που περάσαμε εμείς, αυτά μας φαίνονται λίγα».

¹⁶¹ Απόσπασμα από τη συνέντευξη του Dilaver.

2.6. Σχέδια και προγραμματισμός για το μέλλον. Στρατηγικές υλοποίησης

Η συνέχιση της εκπαιδευτικής πορείας και της επαγγελματικής κατάρτισης των Αλβανών ενηλίκων μαθητών φαίνεται να αποτελεί μέρος διπλού σχεδίου: αφενός ενδιαφέρονται για την απόκτηση του τυπικού προσόντος (δηλαδή το τελικό δίπλωμα της εκάστοτε εκπαιδευτικής βαθμίδας), και συγκεκριμένα του διπλώματος της επαγγελματικής κατάρτισης και αφετέρου ευελπιστούν στην απόκτηση ενός γερού θεωρητικού υπόβαθρου και μιας πρακτικής εξάσκησης με αφετηρία τη θεωρητική γνώση.

«Αλλά στη δεύτερη σχολή, όταν κάναμε τον επαγγελματικό κύκλο, δυσκολεύτηκα αρκετά και κάποιες στιγμές λέω, θα τα σταματήσω, δεν μπορώ άλλο. Αλλά ήξερα ότι έπρεπε να το πάω μέχρι το τέλος, γιατί ήθελα πάρα πολύ να πάρω το πτυχίο αυτό, να το 'χω κι όχι μόνο απλά έτσι, να έχεις ένα χαρτί σου αλλά να έχεις εμπειρίες, να ξέρεις πράγματα γύρω από τη δουλειά σου, να είσαι υπεύθυνη, να στηρίζεις σε κάποια πράγματα.¹⁶²»

Έτσι, το εκπαιδευτικό μέλλον σχεδιάζεται και προγραμματίζεται επακριβώς, ενώ εφαρμόζονται ποικίλες στρατηγικές υλοποίησης των σχεδίων αυτών, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνονται η απόκτηση επιπρόσθετων παρεμφερών (στη βασική κατάρτιση-ειδικότητα) ειδικεύσεων, η συμμετοχή σε δωρεάν μαθήματα εκπαιδευτικών φορέων, ο εμπλουτισμός των γνώσεων σε απαραίτητους τομείς για τους περισσότερους καλοπληρωμένους χώρους εργασίας (αγγλική γλώσσα και χειρισμός ηλεκτρονικού υπολογιστή), η αλλαγή εργασίας και κατ' επέκταση εργασιακού χώρου, έτσι ώστε ο καινούριος να συνηγορεί και να δρα υποστηρικτικά στην εκπαιδευτική διαδικασία, η εγκατάλειψη της εργασίας προκειμένου να δημιουργηθεί χώρος και χρόνος για το σχολείο και τέλος η διάθεση και η ετοιμότητα μετακόμισης σε άλλη πόλη, η οποία θα διαθέτει τις απαραίτητες σχολές εξειδίκευσης και μαθητείας.

2.6.1. Αντικειμενικά εμπόδια και δυσκολίες και υπέρβαση αυτών

Σε γενικές γραμμές, λοιπόν, οι ενήλικες μαθητές φαίνεται να είναι διατεθειμένοι να χρησιμοποιήσουν γνωστές ή να επινοήσουν καινούριες στρατηγικές, προκειμένου να ικανοποιήσουν τα εκπαιδευτικά τους σχέδια, ενώ είναι αποφασισμένοι να υπερπηδήσουν οποιαδήποτε αντικειμενικά εμπόδια και δυσκολίες αντιμετωπίζουν στην επανασύνδεσή τους με το σχολείο.

Σχεδόν όλοι οι πληροφορητές κάνουν λόγο για αντικειμενικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν λόγω της απόφασής τους να επιστρέψουν στο σχολείο. Δύο από αυτές επανέρχονται συχνά στις συνεντεύξεις τους: η σωματική κούραση της δουλειάς τους που μειώνει τις

¹⁶² Απόσπασμα από τη συνέντευξη της Etleva.

δυνάμεις τους για η μελέτη και η έλλειψη χρόνου, καθώς το ημερήσιο πρόγραμμα είναι εντελώς μεστό του χρόνου εργασίας και του σχολικού χρόνου.

Κάποιες άλλες δυσκολίες και εμπόδια, αν και υφίστανται αντικειμενικά, τα υποκείμενα δεν τις εκλαμβάνουν ως τέτοιες ή τουλάχιστον δε φαίνεται να τις υπολογίζουν ιδιαίτερα: το οικονομικό κόστος, η αρνητική αντίδραση και τα αισθήματα ζήλιας που βιώνουν έμμεσα ή άμεσα από τους γύρω τους, το αρχικό αίσθημα αμηχανίας να επιστρέψουν σε σχετικά μεγάλη ή τουλάχιστον όχι στην αναμενόμενη ηλικία στο γυμνάσιο, ο βαθμός κατάρτησης και χρήσης της ξένης γλώσσας, οι δυσκολίες των διάφορων γνωστικών αντικειμένων. Εν κατακλείδι, όμως, οι δυσκολίες υπερπηδούνται και τα εμπόδια καταρρίπτονται.

2.6.2. Συναισθήματα και επιθυμίες

Από όλη αυτή τη διαδικασία της μόρφωσης και της κατάρτισης, τα αισθήματα που επικρατούν και χαρακτηρίζουν τους μετανάστες μαθητές που εμπλέκονται σε όλη αυτήν την κατάσταση και είναι διατεθειμένοι να συνεχίσουν, είναι η περηφάνια, η ευχαρίστηση και η ηθική ικανοποίηση.

«Θα 'θελα, αν μου δοθεί η ευκαιρία, δεν ξέρω εδώ στο Βόλο, αλλά ίσως κάπου αλλού, αν βρεθώ σε κάποια άλλη πόλη, να συνεχίσω μια καλλίτερη σχολή. Το να μπορώ ... ίσως μετά απ' αυτό να μου δοθούν άλλες ευκαιρίες. [...] Το σκέφτομαι αυτό, το σκέφτομαι γιατί μου αρέσει. Δε θέλω να μείνω εδώ. Είμαι πολύ ευχαριστημένη από τον εαυτό μου μέχρι εδώ που έχω φτάσει αλλά θα 'θελα να πάω κάπου πιο ψηλά.¹⁶³»

Διαπιστώνεται μάλιστα ότι η σχέση ανάμεσα στο βαθμό εμπλοκής του μετανάστη στην εκπαιδευτική διαδικασία στη χώρα υποδοχής και στα χρόνια της εκπαίδευσής του στη χώρα αφετηρίας είναι αντιστρόφως ανάλογη: όσο πιο «χαμηλή» μόρφωση είχε λάβει ο ο μετανάστης στη χώρα του τόσο πιο έντονα επιθυμεί την εκπαίδευσή του στο νέο του περιβάλλον, όσο πιο λίγα χρόνια διήρκεσε η φοίτησή του στο σχολείο στην Αλβανία, τόσο πιο διακαής είναι η επιθυμία του για μόρφωση.

Αντιθέτως, όσο πιο μακροχρόνια και πιο πολύπλευρη ήταν η εκπαίδευση που οι μετανάστες δέχτηκαν στην πατρίδα τους, τόσο πιο στοιχειώδη είναι η εκπαίδευση που επιθυμούν να λάβουν στη χώρα υποδοχής. Η εκπαίδευση αυτή μάλιστα στις συγκεκριμένες περιπτώσεις δεν ξεπερνά το επίπεδο της γλωσσικής κατάρτισης, ενίοτε στοιχειώδους, απλά και μόνο για τη διεκπεραίωση καθημερινών αναγκών, της εργασίας συμπεριλαμβανομένης.

¹⁶³ Απόσπασμα από τη συνέντευξη της Etleva.

Για τις περιπτώσεις των πληροφορητών εκείνων οι οποίοι έλαβαν ιδιαίτερα «υψηλή» παιδεία στη χώρα τους¹⁶⁴, η απροθυμία ή τουλάχιστον η έλλειψη ενθουσιασμού να εμπλακούν βαθύτερα στο νέο εκπαιδευτικό σύστημα φαίνεται να οφείλεται – εκ πρώτης όψεως – σε δύο λόγους: α) αφενός έχουν ήδη πραγματοποιήσει τους εκπαιδευτικούς τους στόχους σε μικρότερη ηλικία, έτσι ώστε τώρα να μη χαρακτηρίζονται από «απωθημένα» συναισθήματα υστέρησης και έλλειψης μόρφωσης και β) αφετέρου – σκεφτόμενοι μέσα σε ένα πλαίσιο εξελικτικό – ενδιαφέρονται να διδάξουν οι ίδιοι στην ειδικότητα του εκπαιδευτικού που σπούδασαν και όχι πλέον να διδαχθούν, καθώς αυτό είναι στάδιο που οι ίδιοι έχουν ξεπεράσει και θεωρούν δύσκολο, ενδεχομένως και περιττό, να επαναλάβουν στην ηλικία που βρίσκονται, που σαφώς είναι μεγαλύτερη των υπόλοιπων¹⁶⁵.

Έτσι, τα συναισθήματα και οι επιθυμίες, οι προσδοκίες και οι επιδιώξεις, τα σχέδια και η στοχοθεσία των ενηλίκων μεταναστών μαθητών σε ελληνικά σχολεία σχετίζονται έντονα και άμεσα με την εκπαιδευτική πορεία και διάρκεια των ατόμων αυτών στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας τους. Χωρίς να αποτελεί γενικευτικό κανόνα, απορρέει από τη συγκεκριμένη ανάλυση ότι όσο μικρότερη και λιγότερο «θερμή» ήταν η σχέση των μεταναστών με την εκπαίδευση της χώρας τους, τόσο πιο συνειδητοποιημένη και επιθυμητή είναι η σχέση τους με το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής, καθώς αυτό λειτουργεί στην αντίληψή τους ως «δεύτερη» – και για πολλούς – απρόσμενη ευκαιρία να κάνουν αυτό που σε παρελθόντες χρόνους ήταν ανέφικτο.

«Αργότερα μια φίλη μου απ' την εκκλησία κι ένας φίλος μου θα πήγαιναν γυμνάσιο [...] κι εγώ λέω, α! καλή ευκαιρία είναι να κάνω αυτό που ήθελα παλιά, οπότε... Αλλά έλεγα, εντάξει είμαι 24 χρονών [...] τώρα λέω θα με κοροϊδέψουν στο γυμνάσιο. Είχα κάποιο φόβο αλλά εντάξ', άκουσα ότι πάνε και λίγο μεγαλύτεροι γιατί ήταν νυχτερινό και δεν ήταν πρόβλημα η ηλικία και λέω ευκαιρία είναι να κάνω αυτό που ήθελα παλιά και δεν μπορούσα»

¹⁶⁴ Αναφέρομαι στους Orges, Zef, Flora και Arthur.

¹⁶⁵ Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το συγκεκριμένο δείγμα των πληροφορητών που διαθέτω. Καθώς το δείγμα είναι μικρό, το συμπέρασμα προφανώς δεν μπορεί να γενικευτεί. Επειδή στο σημείο αυτό έχουμε να κάνουμε με ένα βασικό ερώτημα (ποιοι μετανάστες αποφασίζουν να επανασυνδεθούν με την εκπαιδευτική διαδικασία και με ποια κριτήρια), απαιτείται πιο διευρυμένη και συστηματική έρευνα.

Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας, λοιπόν, την παρούσα μελέτη σχετικά με τις πολιτικές και κοινωνικές επιδράσεις της κομμουνιστικής και μετακομμουνιστικής περιόδου της Αλβανίας στην εκπαιδευτική διαδικασία, όπως επίσης και τις επιδράσεις της μετανάστευσης προς την Ελλάδα στη μαθησιακή πορεία των ενηλίκων Αλβανών, θα ήθελα να συνοψίσω τις παρατηρήσεις / σκέψεις τις οποίες διατύπωσα κατά τη διάρκεια της μελέτης και ανάλυσης στα εξής σημεία:

Η εκπαίδευση στην Αλβανία χωρίζεται σε επίπεδα τετραετούς διάρκειας, από τα οποία τα δύο πρώτα (δηλαδή η πρώτη οκταετία) ήταν υποχρεωτικής φοίτησης. Επί κομμουνισμού και μέχρι και το 1991 η υποχρέωση αυτή ήταν ουσιαστική και τυπική, στη συνέχεια και λόγω του χάους που επήλθε, η υποχρέωση αυτή κατάντησε μόνο τυπική, στην ουσία, όμως, κανείς δεν ένιωθε δεσμευμένος να της δώσει την πρέπουσα σημασία. Μετά την οκτάχρονη υποχρεωτική σχολική παρακολούθηση, υπήρχε η δυνατότητα συνέχισης της σχολικής εκπαίδευσης σε επαγγελματικές σχολές, για την εισαγωγή στις οποίες έπρεπε να ισχύουν δύο προϋποθέσεις: αφενός ένα *minimum* βαθμολογικής επίδοσης το οποίο ήταν επακριβώς ορισμένο για κάθε επαγγελματική σχολή, αφετέρου η πολιτική σύμπνοια όχι μόνο του στενού οικογενειακού κύκλου του υποψήφιου μαθητή αλλά και του ευρύτερου συγγενικού του περιβάλλοντος με την κομμουνιστική κυβερνούσα αρχή. Οι πολιτικές απόψεις και το βιογραφικό σημείωμα συγγενών ακόμη και τρίτου βαθμού συγγένειας του μαθητή εξετάζονταν με ακρίβεια και αυστηρότητα από ειδική επιτροπή, η οποία σε περίπτωση «αρνητικής βιογραφίας» εμπόδιζε τη συνέχιση της εκπαίδευσης του τελευταίου. Καθώς η επιπλέον εκπαίδευση συνεπαγόταν με τρόπο ρητό και αυτονόητο την είσοδο του τελειόφοιτου σε θέσεις διοίκησης και γενικότερης ευθύνης, οι «αντιφρονούντες» ή οι συγγενείς «αντιφρονούντων» ήταν εξοβελισταίοι. Ακριβώς το ίδιο σκεπτικό ίσχυε και για την είσοδο υποψηφίων στο Πανεπιστήμιο, η οποία εξασφαλιζόταν μόνο για το συγγενικό κύκλο των κομματικών ομοϊδεατών.

Κατά την κομμουνιστική περίοδο το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργούσε με βάση ένα αυστηρώς καθορισμένο ωρολόγιο πρόγραμμα, μέσα στο οποίο η ιστορία με την εστίαση στο εθνικό παρελθόν και την εξύμνηση του πολιτικού παρόντος κατείχε περίοπτη θέση. Τα σχολικά κτίρια, εξοπλισμένα με εργαστήρια βιολογίας, φυσικής και χημείας, με ειδικούς χώρους γυμναστικής εξάσκησης, μεγάλες αυλές και σχετικά ευρύχωρες αίθουσες συντηρούνταν με κοινή προσπάθεια μαθητών και δασκάλων. Επιπρόσθετες ώρες ενισχυτικής διδασκαλίας είτε στους έχοντες ανάγκη ιδιαίτερης βοήθειας και επιπρόσθετων εξηγήσεων είτε στους μαθητές με αξιοσημείωτο ενδιαφέρον και διάθεση για μόρφωση παρέχονταν δωρεάν από τους δασκάλους, χωρίς μάλιστα οι τελευταίοι να αμείβονται επιπρόσθετα για τον επιπλέον

χρόνο εργασίας τους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι Αλβανοί μαθητές φαίνονταν να απολαμβάνουν την παιδική τους ηλικία – του σχολικού χρόνου συμπεριλαμβανομένου – με τρόπο ιδιαίτερο ή – τουλάχιστον – τα χρόνια αυτά με τα αντίστοιχα σχολικά βιώματα φαίνεται πως κατέχουν ξεχωριστή θέση στη μνήμη τους στην περίοδο της ενηλικίωσης και αργότερα.

Οι σχέσεις που χαρακτήριζαν τους διδάσκοντες και τους διδασκόμενους κατά τη διάρκεια της κομμουνιστικής περιόδου ήταν σχέσεις υπακοής και πειθαρχίας, ενώ στις περιπτώσεις εκείνες που οι δύο συγκεκριμένες συμπεριφορές δεν προέρχονταν «εκούσια» από το μαθητή επιβαλλόταν με την τιμωρία από το δάσκαλο. Επιπλέον, ανήκε στη σφαίρα της εκπαιδευτικής παράδοσης και της σχολικής εθιμοτυπίας οι «καλλίτεροι» (από άποψη βαθμολογικής απόδοσης και ήθους) μαθητές να συνδράμουν στο έργο των δασκάλων για τον έλεγχο της σχολικής αίθουσας και την επιβολή ησυχίας, καθώς καλούνταν να διαδραματίζουν φανερά το ρόλο του «καταδότη» των συμμαθητών τους εκείνων που δε συμμορφώνονταν με τους κανόνες υπακοής και πειθαρχίας. Έτσι, οι σχέσεις μαθητών και δασκάλων δεν ήταν πάντα απρόσκοπτες και ήδη στην περίοδο της διακυβέρνησης του Χότζα γίνονταν αισθητοί οι πρώτοι πυρήνες αντίστασης των πρώτων προς τους τελευταίους, φαινόμενο που αργότερα θα κλιμακωθεί και θα φτάσει – σύμφωνα με τα ίδια τα λόγια των πληροφορητών – «στα άκρα» κατά την περίοδο της δημοκρατίας.

Ο έλεγχος αυτός των δασκάλων προς τους μαθητές γινόταν περισσότερο πολυποίκιλος και πολυδιάστατος στην εκπαιδευτική βαθμίδα που ακολουθούσε την υποχρεωτική: στην επαγγελματική σχολή, η παρακολούθηση της οποίας απαιτούσε για τους περισσότερους την εγκατάλειψη της οικογενειακής εστίας, τη μετακόμιση στον αστικό χώρο και την κατοίκηση σε μαθητικές εστίες, που – κατά γενικό και σχεδόν अपαρακλήτο κανόνα – βρίσκονταν στο ίδιο πολεοδομικό συγκρότημα με τις επαγγελματικές σχολές φοίτησης. Οι τελευταίες χαρακτηρίζονταν από ένα αυστηρά περιχαρακωμένο πρόγραμμα λειτουργίας, το οποίο περιλάμβανε ιδιαίτερα πρωινό ξύπνημα, υποχρεωτική κοινή γυμναστική, ομαδικό πρωινό φαγητό, συγκεκριμένες ώρες παρακολούθησης μαθημάτων, κοινή μεσημεριανή ζώνη ησυχίας και ξεκούρασης, υποχρεωτικό απογευματινό διάβασμα και ορισμένη καταληκτική ώρα ύπνου με κλείσιμο του φωτισμού με κεντρική ρύθμιση. Στη συγκεκριμένη σχολική βαθμίδα ο «φύλακας» των εστιών ήταν ένας από τους ανθρώπους που προστέθηκε στον έμψυχο μηχανισμό ελέγχου: ήταν εκείνος που φρόντιζε για την επακριβή τήρηση του ωρολόγιου προγράμματος των μαθητών, την τήρηση της τάξης στους ορόφους, την έκδοση ειδικής άδειας για τη δυνατότητα επίσκεψης του μαθητή στην οικογενειακή εστία, την επιτήρηση σχετικά με τις εξόδους των μαθητών και τις ώρες επιστροφής τους στους κοινούς κοιτώνες ύπνου, την εμπόδιση δημιουργίας ερωτικών σχέσεων μεταξύ των καταρτιζομένων. Παρά τους αυστη-

ρούς και πολλαπλούς ελέγχους, η επιτήρηση τελικά δεν απέφερε τα προσδοκώμενα αποτελέσματα σε αυτούς που την επέβαλλαν: μυστικές σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα υπήρχαν, υπερβάσεις των ωρών επιστροφής λάμβαναν χώρα και έτσι κι αλλιώς – ιδιαίτερα τα αγόρια τύγχαναν πιο επιεικούς μεταχείρισης.

Ανάλογα ίσχυαν και στις πανεπιστημιακές σχολές και εστίες με τη μόνη διαφορά ότι εκεί συνυπολογιζόταν θετικά η μεγαλύτερη ηλικία των φοιτητών που προϋπέθετε κάπως περισσότερη υπευθυνότητα και «ωριμότητα». Εντούτοις το εκπαιδευτικό σύστημα λειτουργούσε με στόχο να ελέγχει τους εκπαιδευόμενους του και να τους κάνει υπάκουους και πειθαρχημένους.

Μέσα σε αυτό το εκπαιδευτικό πλαίσιο οι σχέσεις των μαθητών μεταξύ τους παρουσιάζονταν – τουλάχιστον έτσι φαίνεται να έχουν σωθεί στη μνήμη των περισσότερων – ως ιδιαίτερα ζεστές και φιλικές. Η συχνά μακράς διάρκειας καθημερινή ομαδική πορεία προς το σχολείο κατά τα χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, όπως επίσης και το ομαδικό παιχνίδι κατά τη διάρκεια του εξωσχολικού χρόνου, και στη συνέχεια η συμβίωση σχεδόν σε εικοσιτετράωρη καθημερινή βάση στις επαγγελματικές και πανεπιστημιακές σχολές που συμπεριλάμβανε κοινό ξύπνημα, φαγητό, παρακολούθηση μαθημάτων, μελέτη, ελεύθερο χρόνο και ύπνο αποτελούσαν σημεία που χρωμάτισαν ανεξίτηλα τις διαπροσωπικές σχέσεις των διδασκομένων.

Εντούτοις, διασπαστικές τάσεις και αφορμές για τη γένεση διχόνοιας και αντιζηλίας και υπήρχαν και εκφράζονταν ποικιλοτρόπως: α) Κατά τη διάρκεια της υποχρεωτικής σχολικής εκπαίδευσης οι βαθμολογικές επιδόσεις των μαθητών λειτουργούν ως άξονας διαμόρφωσης διαπροσωπικών σχέσεων διπλής κατεύθυνσης: ενοποιητικής προς τους «παρόμοιους», διασπαστικής προς τους «διαφορετικούς», όπου το επίθετο «παρόμοιος» μεταφράζεται ως μαθητής παρόμοιων βαθμολογικών επιδόσεων και το επίθετο «διαφορετικός» μεταφράζεται ως μαθητής «διαφορετικών» (καλλίτερων ή χειρότερων) βαθμολογικών επιδόσεων. Έτσι, για παράδειγμα δεν ήταν λίγες οι φορές που μαθητές με χαμηλότερες βαθμολογικές επιδόσεις ζηλευαν εκείνους που είχαν υψηλότερες ή – αντίστροφα – που μαθητές με καλλίτερες επιδόσεις απαξιούσαν τους λιγότερο «καλούς» μαθητές. Το γεγονός μάλιστα ότι συχνά η θέση του εκάστοτε μαθητή μέσα στη σχολική αίθουσα σχετιζόταν και προκαθοριζόταν από την επίδοσή του οδηγούσε σε μια πρώτη ομαδοποίηση των μαθητών με βάση αξιολογικά κριτήρια. β) Κατά τη διάρκεια της επαγγελματικής (και πανεπιστημιακής) εκπαίδευσης οι διασπαστικές τάσεις που χαρακτήριζαν τις σχέσεις των διδασκόμενων μεταξύ τους φαίνονταν να τροφοδοτούνται και να υποδαυλίζονται από το στοιχείο της καταγωγής (κριτήριο της «εντοπιότητας» ή μη) των μαθητών / φοιτητών που φαινόταν από το χώρο διαμονής τους. Η οικογενειακή

εστία παρέπεμπε σε «εντοπιότητα», άρα καταγωγή από (μεγαλο)αστικό χώρο σε αντίθεση με την πανεπιστημιακή εστία που παρέπεμπε σε «ξενικότητα», άρα καταγωγή από υπαίθριο χώρο ή εν πάσει περιπτώσει ο,τιδήποτε μη μεγαλοαστικό, που συνυποδήλωνε την έλλειψη «ανώτερων» σχολικών βαθμίδων στην περιοχή και την αναγκαστική απόφαση για εσωτερική μετακίνηση σε κεντρικότερο και πιο «πολιτισμένο» τόπο με ανάλογες δυνατότητες «πνευματικών παροχών» και επιμέρους καταρτίσεων / εξειδικεύσεων.

Μία επόμενη ενότητα αφιερώθηκε στο χρόνο των μαθητών τόσο εντός όσο και εκτός σχολείου κατά τη διάρκεια του κομμουνισμού. Από τις μαρτυρίες των πληροφορητών προκύπτει η αίσθηση της μονοτονίας που βίωναν, καθώς το σχολείο λειτουργούσε έξι μέρες την εβδομάδα και η Κυριακή μαζί με τα απογεύματα ήταν συχνά χρόνος προετοιμασίας των μαθημάτων της επόμενης μέρας. Οι αργίες που γιορτάζονταν θα μπορούσαν να διακριθούν σε «εθνικές» και «κομμουνιστικές». Στις «εθνικές» γιορτές ανήκε ο εορτασμός της απελευθέρωσης της Αλβανίας από τους Οθωμανούς και τους Γερμανούς την 28^η ή 29^η Νοεμβρίου και η μέρα των ηρώων στις 5 Μαΐου. Στις «κομμουνιστικές» γιορτές ανήκε ο εορτασμός της Πρωτοχρονιάς, όπου οι καλλίτεροι μαθητές από ολόκληρη την Αλβανία ήταν προσκεκλημένοι του Χότζα στα Τίρανα και βραβεύονταν με ξεχωριστή τιμή και επισημότητα, η μέρα του δασκάλου, η μέρας της μητέρας, η εργατική Πρωτομαγιά και τέλος η μέρα της ολοκλήρωσης της σχολικής χρονιάς. Κοινά βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα όλων αυτών των εορτασμών ήταν η – με κάθε ευκαιρία – προβολή της εθνικής ιστορίας της Αλβανίας και των ανθρώπων που απέκτησαν ηρωική διάσταση στη μνήμη του λαού της, όπως επίσης και η – πάση θυσία – προβολή των «καλών» μαθητών (από άποψη ήθους και βαθμολογίας), καθώς διαδραμάτιζαν πάντα πρωταγωνιστικό ρόλο στην οργάνωση των γιορτών και στη διεξαγωγή τους. Όσον αφορά, τώρα, στον χρόνο των μαθητών εκτός σχολείου, και ειδικά στις πιο μακρόχρονες περιόδους (δεκαπενθήμερη διακοπή της σχολικής λειτουργίας την Πρωτοχρονιά, εβδομαδιαία τον Απρίλιο και δίμηνη το καλοκαίρι), αν και ακούγονται απόψεις περί της μη ιδιαιτερότητας των περιόδων αυτών λόγω έλλειψης δυνατοτήτων διασκέδασης¹⁶⁶ των μαθητών, εντούτοις – δεδομένης της απαγόρευσης της ιδιοκτησίας γης και της κατοχής ζώων περισσότερων της μίας αγελάδας ανά οικογένεια – τα παιδιά είχαν πολύ ελεύθερο χρόνο που μπορούσαν να αφιερώσουν στο ομαδικό παιχνίδι, σε αντίθεση με τα χρόνια της δημοκρατικής περιόδου, όταν τα παιδιά υποχρεώνονταν να συνεισφέρουν στον

¹⁶⁶ Η διασκέδαση στο σημείο αυτό συγκρίνεται με έναν πολύ συγκεκριμένο τρόπο διασκέδασης στην Ελλάδα, αυτόν των εξόδων στις καφετέριες, οπότε λόγω έλλειψης παρόμοιων δυνατοτήτων, οποιαδήποτε άλλος τρόπος διασκέδασης στην Αλβανία (λ. χ. παιχνίδι στη φύση, εκδρομές στην ύπαιθρο) δεν εκλαμβάνονταν καν ως διασκέδαση.

οικογενειακό οικονομικό προϋπολογισμό δουλεύοντας στην καλλιέργεια της γης που ιδιωτικοποιήθηκε ή στην εκτροφή των ζώων που έλαβε η κάθε οικογένεια.

Ριζική τομή στα εκπαιδευτικά καθέκαστα φαίνεται να αποτελεί η κατάρρευση του κομμουνιστικού καθεστώτος και η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας. Καθώς μαζί με την κατάρρευση της κομμουνιστικής πολιτικής διακυβέρνησης κατέρρευσαν και οι κανόνες που αυτή επέβαλλε και οι οριοθετήσεις που είχε δημιουργήσει, η εκπαίδευση ουσιαστικά έπαυσε πλέον να αποτελεί οκτάχρονη υποχρέωση και έτσι αρκετοί μαθητές αναγκάστηκαν να διακόψουν την εκπαίδευσή τους, προκειμένου να βοηθήσουν την οικογένειά τους στη διαχείριση της νεοαποκτηθείσας γεωργοκτηνοτροφικής περιουσίας ή άλλοι – οι περισσότεροι – προσπάθησαν να συνεχίσουν τη σχολική εκπαίδευση αφιερώνοντάς της, όμως, λιγότερο χρόνο, καθώς η συνεισφορά εργασίας των μαθητών στα χωράφια και τα ζώα της οικογένειας ήταν πλέον η καινούρια καθημερινή πραγματικότητα.

Η προαναφερθείσα αλλαγή στο εκπαιδευτικό σύστημα ήταν καίρια, δεν ήταν, όμως, η μοναδική. Πολλές άλλες συντελέστηκαν. Η κατάρρευση της κολεκτίβας αποδέσμευσε πολλούς ανθρώπους από την αναγκαστική παραμονή στον υπαίθριο χώρο και οι αναζητήσεις τους για κάτι «διαφορετικό» από τον «κλειστό» και «περιορισμένο» χώρο του χωριού άνοιξαν το δρόμο για μια εσωτερική μετακίνηση στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Η μαζική αυτή εσωτερική μετακίνηση είχε ως αποτέλεσμα την ερήμωση των σχολικών τάξεων της υπαίθρου, καθώς συχνά οι περισσότεροι από τους μισούς μαθητές έφευγαν για τα κοντινότερα – ενίοτε και περισσότερο μακριά – αστικά κέντρα. Πολλοί, βέβαια, με το «άνοιγμα» των συνόρων άρχισαν να μεταναστεύουν χωρίς τη διεκπεραίωση της συνηθισμένης – για ανάλογες περιπτώσεις – γραφειοκρατίας και να κατακλύζουν κυρίως τις όμορες χώρες, Ελλάδα και Ιταλία. Έτσι, τα σχολεία της υπαίθρου άρχισαν να αδειάζουν από άποψη μαθητικού δυναμικού και επιπλέον – φαινόμενο καθολικό που αφορούσε γενικά όλα τα σχολεία της μετακομμουνιστικής Αλβανίας – να υπολειτουργούν καθώς οι εκπαιδευτικοί χώροι δε συντηρούνταν πλέον, τα διάφορα εργαστήρια βιολογίας, φυσικής και χημείας λεηλατήθηκαν, οι μαθητές όχι μόνο δεν έδειχναν διάθεση πειθαρχίας και υπακοής αλλά δεν επιθυμούσαν καν μια στοιχειώδη συνεργασία με τους διδάσκοντές τους, οι οποίοι άλλωστε εγκατέλειψαν τη ζέση και τη συνέπεια με την οποία ασκούσαν το επάγγελμά τους ελάχιστο χρονικό διάστημα πριν.

Η μόλις περιγεγραμμένη κατάσταση στο αλβανικό εκπαιδευτικό σύστημα επιδεινώθηκε το 1996 με την κατάρρευση του συστήματος των πυραμίδων, περίοδος κατά την οποία ιδιαίτερα αυξημένος αριθμός Αλβανών πολιτών έχασε σημαντικά – για τα αλβανικά δεδομένα – χρηματικά ποσά που είχε κερδίσει – μεταξύ άλλων – μέσα σε ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες και από την «παράνομη» εργασία τους ως οικονομικοί μετανάστες στις διάφορες χώρες

υποδοχής. Σύμφωνα με τις αφηγήσεις των πληροφορητών, οι πολίτες πήραν τα όπλα στα χέρια και άρχισαν να «τακτοποιούν» μόνοι τους τα ζητήματα που το κράτος αδυνατούσε να διευθετήσει. Ο έλεγχος χάθηκε παντελώς, η χώρα μετατράπηκε σε πεδίο εμφύλιου ξεκαθαρίσματος, χιλιάδες άνθρωποι σκοτώθηκαν και έτσι – μέσα σε αυτό το γενικό χάος – η εκπαίδευση δεν έμεινε αλώβητη: οι σχολικοί χώροι βεβηλώθηκαν, έγιναν πεδίο εκφοβισμού, απειλής και όχι σπάνια αρπαγής απροστάτευτων μαθητών για λόγους εκδίκησης ή για λόγους σωματεμπορίας και εκπόρνευσης στην αλλοδαπή από την αλβανική μαφία. Οι σχέσεις μαθητών και δασκάλων / καθηγητών εντάθηκαν και από σχέσεις υπακοής και πειθαρχίας στην προδημοκρατική περίοδο μετατράπηκαν σε σχέσεις έντασης και αντιπαλότητας. Δεδομένης της ύπαρξης – έστω και μικροσκοπικών – ψηφίδων αντίστασης των Αλβανών μαθητών προς τους διδάσκοντές τους κατά την περίοδο του κομμουνισμού, η αλλαγή των μαθητικών στάσεων και συμπεριφορών απέναντι στους δασκάλους τους στη δημοκρατική περίοδο δεν ξαφνιάζει ιδιαίτερα ούτε δύναται να χαρακτηριστεί ως εντελώς ριζική και ολοκληρωτικά απρόσμενη. Έτσι, σύμφωνα με τον αφηγηματικό λόγο των πληροφορητών αφενός η γενικότερη έλλειψη δυνατότητας ελεγχόμενων και από την κεντρική εξουσία κατευθυνόμενων συμπεριφορών, όπως συνηθιζόταν στην κομμουνιστική Αλβανία, οδήγησε από την καταπίεση στην ασυδοσία, αφετέρου η (ουσιαστικά από τη μια στιγμή στην άλλη) διάψευση και κατάρρευση της κομμουνιστικής ιδεολογίας αποτέλεσε για τους Αλβανούς πολίτες συγκλονιστικό και καθοριστικό παράγοντα για την αναθεώρηση των ιδεών τους και – συνεπώς – των πράξεών τους απέναντι στο κράτος και την ιδεολογία που πάσχιζε να «πλασάρει». Μέσα στο φαινόμενο της γενικής εκτροπής και ανατροπής των πάντων, εκτράπηκαν και ανατράπηκαν και οι σχέσεις στον ενδο-εκπαιδευτικό χώρο.

Με την κατάρρευση του κομμουνισμού, το «άνοιγμα» των συνόρων, την κατάρρευση των πυραμίδων και τη δημιουργία του – εκ πρώτης όψεως αδύνατου να διευθετηθεί – χάους, η μετανάστευση προς το εξωτερικό πήρε τεράστιες διαστάσεις και έγινε σχεδόν για τον καθένα αυτονόητη υπόθεση και – κυρίως για τους νεότερους – θέμα ρουτίνας. Οι εκπαιδευτικοί χώροι στην Αλβανία αναδείχτηκαν σε χώρους διακίνησης της πληροφορίας περί φυγής στο εξωτερικό και δυνατότητα εργασίας και πλουτισμού στην αλλοδαπή, σε χώρους αλληλοπαρακίνησης και αλληλοενθάρρυνσης για μετανάστευση. Η απόφαση για μετανάστευση είχε άμεση επίδραση στην εκπαιδευτική πορεία των νεαρών Αλβανών μαθητών και μάλιστα με διπλό τρόπο: σήμαινε αφενός τη διακοπή της στην χώρα καταγωγής, αφετέρου την αδυναμία συνέχισής της στη χώρα υποδοχής για πολλαπλούς λόγους, όπως είσοδος στη «νέα πατρίδα» ανεπίσημα, άρα γραφειοκρατικοί σκόπελοι, αδυναμία γλωσσικής επικοινωνίας, σημαντικά προβλήματα επιβίωσης (εξασφάλιση τροφής και στέγης), μη σταθερή δυνατότητα εργασίας

και συνεπώς πολύ συχνές μετακινήσεις στο εσωτερικό της χώρας υποδοχής, χαμηλά ημερομίσθια, χρηματικά ποσά που συγκεντρώνονταν σχεδόν αποκλειστικά για την οικονομική υποστήριξη των μελών της οικογένειας ή του σογιού που παρέμειναν στην Αλβανία, βίωση φόβου και καταδίωξης από την εγχώρια αστυνομία, ρατσιστική μεταχείριση από τον «ντόπιο» πληθυσμό.

Μόνο με την απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να καταστήσει δυνατή τη «νομιμοποίηση» των κοινώς αποκαλούμενων «λαθρομεταναστών» άρχισε η διαδικασία (γραφειοκρατική και ψυχολογική) της ένταξης των Αλβανών – και όχι μόνο – μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, με αποτέλεσμα κάποια πρώτα βήματα επανασύνδεσής τους με την εκπαιδευτική διαδικασία να είναι πλέον εφικτά. Η ίδια η διάθεση των μεταναστών να δείξουν ενδιαφέρον συμμετοχής στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής υποδηλώνει από μόνη της τη διάθεσή τους για ένταξη στο νέο τόπο διαμονής. Καθώς τα περισσότερα προβλήματα της πρώτης περιόδου παραμονής τους στην Ελλάδα (γραφειοκρατία, διατροφή και στέγαση, εν μέρει πιο σταθερός τόπος διαμονής, εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας) είχαν αρχίσει να διευθετούνται – τουλάχιστον σε ένα πρώτο στάδιο – ο δρόμος για την επιστροφή στις σχολικές αίθουσες άρχισε να φαντάζει λιγότερο ουτοπικός. Άλλωστε, η «νομιμοποίησή» τους από την ελληνική κυβέρνηση – ακόμη και αν το θεσμικό πλαίσιο φάνηκε να προηγήθηκε της ετοιμότητας και διάθεσης του ελληνικού λαού – αποτέλεσε ένα βήμα αποδοχής της καινούριας πολυπολιτισμικής πραγματικότητας που δημιουργήθηκε. Η άτυπη εκπαίδευση (εργασιακός χώρος, καθημερινή επαφή με τον ντόπιο πληθυσμό) που εξ ορισμού λαμβάνει χώρα σε οποιονδήποτε τόπο και στιγμή άρχισε να λαμβάνει το χαρακτήρα της τυπικής, κρατικά θεσμοθετημένης εκπαίδευσης: γλωσσική κατάρτιση που προσφερόταν είτε από διάφορους εθελοντικούς φορείς είτε από τις κατά τόπους νομαρχιακές επιτροπές είτε από κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης που συγχρηματοδοτούνταν από την Ευρωπαϊκή Ένωση, ολοκλήρωση της γυμνασιακής παιδείας, επαγγελματική κατάρτιση σε επαγγελματικές σχολές και τεχνικά λύκεια. Οι πάλαι Αλβανοί ανήλικοι μαθητές άρχισαν να επιστρέφουν στις σχολικές τάξεις ως ενήλικες πλέον και να έχουν ως στόχο τη βελτίωση της κοινωνικής τους κατάστασης (επαγγελματικής και οικονομικής) διαμέσου της μόρφωσης. Βασική επιδίωξη των περισσότερων αποτέλεσε η επαγγελματική κατάρτιση, έτσι ώστε να αποκτήσουν τα τυπικά και ουσιαστικά εκείνα προσόντα που θα τους προσδώσουν τη δυνατότητα της επαγγελματικής αυτονόμησης και της πρόσβασης σε εργασίες που απαιτούν λιγότερο σωματικό μόχθο και αποφέρουν μεγαλύτερα οικονομικά κέρδη.

Η επιστροφή στη σχολική αίθουσα συνεπαγόταν αυτόματα και ένα είδος κοινωνικοποίησης των ενήλικων Αλβανών μαθητών, όπως κάθε εκπαιδευτική διαδικασία άλλωστε.

Επαφές με καινούριους ανθρώπους και διαπλοκή νέων σχέσεων φάνηκαν στον ορίζοντα: με τους καθηγητές και τους συμμαθητές, ομοεθνείς, αλλοδαπούς άλλων εθνικοτήτων και ντόπιους. Ενώ το πρώτο είδος σχέσεων (Αλβανοί μαθητές – καθηγητές) έχει αποτυπωθεί στην εμπειρία των μαθητευομένων σε γενικές γραμμές ως κάτι πολύ θετικό και απρόσκοπτο, καθώς οι μαθητές δέχονταν και εξακολουθούν να δέχονται την απεριόριστη υποστήριξη ενθάρρυνση και έπαινο των καθηγητών τους, το δεύτερο είδος των διαπροσωπικών σχέσεων (Αλβανοί μαθητές – συμμαθητές) παρουσιάζει ποικιλομορφία και διακυμάνσεις.

Αφενός διαπιστώνεται μία σχετική αλληλεγγύη και αλληλοϋποστήριξη ανάμεσα στους Αλβανούς μαθητές με τους ομοεθνείς τους και με τους αλλοδαπούς άλλων εθνικοτήτων, καθώς οι τελευταίοι εντάσσονται στη σφαίρα του «εμείς» ως αλλοδαποί και όχι στη σφαίρα του «άλλοι» ως αλλοεθνείς. Αφετέρου διαπιστώνεται – κάποιες φορές – ένα πνεύμα ανταγωνισμού και ζηλοτυπίας ανάμεσα στους Αλβανούς μαθητές και τους Έλληνες, το οποίο υποδαυλίζεται και από τον «παραδοσιακό» τρόπο διδασκαλίας και εντείνεται ιδιαίτερα, καθώς στους περισσότερους γίνεται λίγο – πολύ κατανοητό ότι ο ανταγωνισμός δεν αφορά μόνο το παρόν και τη σχολική τάξη αλλά επεκτείνεται στο άμεσο μέλλον και στην αγορά εργασίας. Οι Έλληνες, μη ιδιαίτερα εξοικειωμένοι με μια πολυπολιτισμική πραγματικότητα στη χώρα τους, διεκδικούσαν ανέκαθεν και εξ ορισμού για τους εαυτούς τους την αποκλειστικότητα τόσο στους σχολικούς χώρους όσο και στα εργασιακά περιβάλλοντα. Έτσι, η αλλαγή της κοινωνικής πραγματικότητας προστάζει σχεδόν επιτακτικά την επαναδιαπραγμάτευση και τον επανακαθορισμό των σχέσεων των «ντόπιων» με τους καινούριους συμπολίτες τους (συμμαθητές στο σχολείο και συνυποψήφιους εργαζόμενους στη μελλοντική αγορά εργασίας).

Σε μία επόμενη ενότητα εξετάστηκαν οι επιδράσεις της συνέχισης της σχολικής εκπαίδευσης στο εξωσχολικό περιβάλλον των μεταναστών: στην οικογένεια και το σπίτι, στις παρέες και σε άλλα κοινωνικά μορφώματα, στον εργασιακό χώρο. Από τις αφηγήσεις των πληροφορητών προέκυψε ότι η στάση της οικογένειάς τους (με την ευρύτερη σημασία του όρου) απέναντι στην απόφαση της επιστροφής των νεαρών Αλβανών στο σχολείο ποικίλλει από θετική και υποστηρικτική μέχρι αρνητική και αποθαρρυντική με όλες βέβαια τις ενδιάμεσες διακυμάνσεις. Ο θετικός / ενθαρρυντικός λόγος εστιάζει σε τρία βασικά σημεία: την εκπαίδευση στη χώρα υποδοχής ως δεύτερη και – ενδεχομένως – ανεπανάληπτη ευκαιρία, ως μέσο κοινωνικής ανόδου και ως συμβατή με την ηλικία των μεταναστών, καθότι «είναι η πιο κατάλληλη για μάθηση». Ο αρνητικός / αποθαρρυντικός λόγος εστιάζει επίσης σε τρία βασικά σημεία: την εκπαίδευση ως παράκαιρη και άσκοπη ενέργεια, ως παράγοντα επιπρόσθετου μόχθου και ως μείζον οικονομικό κόστος. Ο αρνητικός αυτός λόγος συχνά εκπορεύεται από

ηλικιωμένα μέλη της οικογένειας και αποτελεί έναν από τους βασικούς μηχανισμούς αντίστασης στην ενσωμάτωση ή και – όπως εκείνα το διαισθάνονται και το εκλαμβάνουν – «απορρόφηση» των παιδιών τους από την κοινωνία υποδοχής. Εντούτοις, ο λόγος των ηλικιωμένων ακούγεται μεν, δεν εισακούεται δε, καθώς οι νέοι δεν τους θεωρούν αρμόδιους και γνώστες της καινούριας κοινωνικής πραγματικότητας για να εκφέρουν γνώμη επί των εκπαιδευτικών ζητημάτων. Αντίθετα, ο λόγος φίλων και ανθρώπων που μετέχουν από κοινού σε διάφορες κοινωνικές ομάδες φαίνεται να εκτιμάται ιδιαίτερα και πολλές φορές ο εκπαιδευτικός δρόμος που επιλέγηκε από τους συγκεκριμένους αυτούς ανθρώπους αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση.

Η αντιμετώπιση της επανασύνδεσης των Αλβανών μεταναστών με την εκπαίδευση φαίνεται να έχει ιδιαίτερες επιπτώσεις στον εργασιακό τους χώρο, στις σχέσεις τους με τους συναδέλφους τους και τους εργοδότες τους. Αν για τις περισσότερες γυναίκες, η αντιμετώπιση αυτή έχει μάλλον θετική χροιά, δεν ισχύει το ίδιο και για τους άρρενες μετανάστες, τουλάχιστον όχι στις περισσότερες περιπτώσεις. Οι Αλβανοί εργάτες – μαθητές αντιμετωπίζονται στην καλλίτερη περίπτωση με αδιαφορία και ο αρνητισμός αυτός κλιμακώνεται στη θεώρηση της επιθυμίας για μόρφωση και κατάρτιση ως γελοιότητα ή ακόμη και ως «αηδία». Για την εξήγηση αυτής της διαφοράς στην αντιμετώπιση των μεταναστών και μεταναστριών στον εργασιακό χώρο από τους συναδέλφους τους επισημαίνονται δύο σημεία: αφενός η σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στην τωρινή εκπαίδευση και τη μελλοντική επαγγελματική αποκατάσταση και αφετέρου τα τεράστια χρηματικά κονδύλια που διακινούνται και επενδύονται στο χώρο της οικοδομής, όπου εργάζονται οι περισσότεροι μετανάστες σε σχέση με τα μικρότερα ποσά που διακινούνται στους χώρους εργασίας των μεταναστριών: οικιακή βοήθεια, καλλωπισμός σώματος, υγιεινή. Για την εξήγηση της αρνητικής στάσης των εργοδοτών (εργολάβων) απέναντι στους Αλβανούς οικοδόμους – μαθητές αξίζει να σημειωθούν αφενός η έλλειψη θεωρητικής μόρφωσης των πρώτων, αφετέρου η επαγγελματική τους επιβίωση χωρίς την υποστήριξη μιας επαγγελματικής κατάρτισης, δηλαδή ενός τυπικού προσόντος, όπως ένα κρατικό επαγγελματικό δίπλωμα. Έτσι, μην έχοντας λάβει οι ίδιοι την εκπαίδευση που λαμβάνουν τώρα οι αλλοδαποί εργάτες τους εξωραΐζουν την αξία της με το να υποτιμούν αυτούς που την επιδιώκουν. Εντούτοις, οι Αλβανοί εργάτες – μαθητές, έχοντας επίγνωση για τη σχεδόν μοναδική δύναμη της εκπαίδευσης ως μέσο ριζικών αλλαγών στη ζωή τους, αδιαφορούν για τα αντικειμενικά αιτά εμπόδια και τις δυσκολίες, τα υπερπηδούν και – θα τολμούσε να πει κανείς ότι – σχεδόν ακάθεκτοι ακολουθούν τους στόχους που έθεσαν για τους εαυτούς τους: επαγγελματική αυτονομία και κοινωνική αναγνώριση.

Αυτά ήταν τα θέματα που προσπάθησα να διαπραγματευθώ στη συγκεκριμένη εργασία. Πολλά άλλα, όμως, που άπτονται της εκπαίδευσης των Αλβανών πολιτών τόσο στη χώρα καταγωγής τους όσο και στη χώρα υποδοχής, λόγω πολλαπλών περιορισμών (όπως μέγεθος εργασίας, χρόνος, προσωρινή αδυναμία για επιτόπια έρευνα στους τόπους καταγωγής των μεταναστών) δεν προσεγγίστηκαν καν. Ακόμη κι αν δεν μπορούν να απαντηθούν τώρα, αξίζει τουλάχιστον να τεθούν, προκειμένου να καταστεί αντιληπτό σε όλους μας και κυρίως στη γράφουσα, πόσο πολυδιάστατο και πολύπτυχο είναι το θέμα της εκπαίδευσης μεταναστών: Ποια είναι η τωρινή εκπαιδευτική κατάσταση στην Αλβανία και πώς τη βιώνουν όλοι εκείνοι που παρέμειναν εκεί; Τι προσδοκούν από αυτήν και πώς τη συνδέουν με τα γενικότερα σχέδιά τους για το άμεσο ή και απώτερο μέλλον τους; Πώς εξαργυρώνουν στην πράξη όλους τους μόχθους που επένδυσαν στο κεφάλαιο παιδεία και επιμόρφωση; Είναι άραγε εξαργυρώσιμοι ή τα όνειρά τους και οι στόχοι τους παραμένουν «ευσεβείς πόθου» μέσα στη γενικότερη πραγματικότητα της ανεργίας, της υποαπασχόλησης και της εργασίας σε θέσεις «χαμηλότερης αξίας» των προσόντων που απανωτά αποκτούνται; Και τι γίνεται με όλους τους (νεαρούς) ενήλικες Αλβανούς μετανάστες που διαμένουν στην Ελλάδα και δεν εμπλέκονται αλλά ούτε και επιθυμούν την εμπλοκή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία της χώρας υποδοχής; Τι μπορεί να σηματοδοτεί μια τέτοια απόφαση και πώς συνδέεται με τις εννοιολογήσεις που δίνουν στο δικό τους μέλλον; Ποια είναι η στάση τους απέναντι στην εκπαίδευση των παιδιών τους σε περίπτωση που έχουν ή που σκέφτονται να αποκτήσουν; Όλα αυτά τα ερωτήματα μαζί με άλλα που προκύπτουν στην πορεία της ενασχόλησης με ένα θέμα θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο ξεχωριστής έρευνας.

Προς το παρόν θα ήθελα να ολοκληρώσω τη μελέτη μου με μία γενική παρατήρηση / αίσθηση, την οποία είχα όλο και πιο έντονα κατά τη διάρκεια της έρευνάς μου: Τελικά μέσα από τους αφηγηματικούς λόγους των πληροφορητών και μέσα από τη διήγηση των σχολικών τους βιωμάτων τόσο στη χώρα καταγωγής όσο και τη χώρα υποδοχής όχι μόνο ξετυλίγονται οι ιστορικές διαδρομές του εκπαιδευτικού συστήματος στην Αλβανία από την εμφάνιση του Χότζα στο πολιτικό προσκήνιο μέχρι πριν μια πενταετία όπως επίσης και του σχετικά πρόσφατου θεσμού της εκπαίδευσης ενηλίκων στον ελληνικό χώρο, αλλά συμβαίνει κάτι πολύ περισσότερο: ξετυλίγονται οι ιστορικές διαδρομές του ίδιου του αλβανικού κράτους, έτσι όπως αυτές βιώθηκαν από τον αλβανικό λαό: η άνοδος του κομμουνισμού στη χώρα, η σχεδόν μοναδική για τα ιστορικά δεδομένα απομόνωση που υπέστη η χώρα εξαιτίας του συγκεκριμένου ολοκληρωτικού καθεστώτος, οι αγώνες που καταβλήθηκαν για την έλευση της δημοκρατίας και για ένα «άνοιγμα» προς τον κόσμο, το χάος που επήλθε αμέσως μετά και για κάποιο χρονικό διάστημα – κατά κοινή ομολογία – συνέδραμε στο «να πάρει ο λαός

ανάποδες στροφές», η μετανάστευση που ακολούθησε κατά τρόπο μαζικό και σχεδόν ολοκληρωτικό στα πέρατα της οικουμένης, αρχής γενομένης στις όμορες χώρες, η εκμετάλλευση και ο ρατσισμός που υπέστησαν οι μετανάστες στη χώρα υποδοχής, ο αγώνας για επιβίωση και κοινωνική ενσωμάτωση στις «νέες πατρίδες», η αρχή της διαφαινόμενης επιτυχούς έκβασης του αγώνα αυτού. Μέσα από την αναδρομή στα σχολικά χρόνια και τα μαθητικά βιώματα οι πληροφορητές φαίνεται να αναστοχάζονται και να επαναδιαπραγματεύονται όχι μόνο τη σχέση τους με το σχολείο και την εκπαιδευτική διαδικασία αλλά και τη σχέση τους με την ίδια την ιστορία του εθνικού τους κράτους και του λαού του.

Βιβλιογραφία

Α. Ξενόγλωσση

Angelides, Panayiotis - Stylianou, Tasoula - Leigh, James (2003): "Forging a Multicultural Education Ethos in Cyprus: Reflections on Policy and Practice" στο *Intercultural Education* 14.

Baldrige, J. Victor (1971): *Power and Conflict in the University. Research in the Sociology of Complex Organizations*. New York κ. ά.: John Wiley & Sons.

Booth, Heather (1992): *The Migration Process in Britain and West Germany. Two Demographic Studies of Migrant Populations*. (Research in Ethnic Relations Series) Aldershot κ. ά.: Avebury.

Buisman, Mirjam - Muus, Philip (1992): *Internationale migratie en volkshuisvesting in de EG*, congres CECODHAS, Straatsburg, 11-15 juni 1992. Amsterdam: NCIV.

Charbit, Yves (1978): *Les enfants de migrants et les pays d'origine*. Colloque international organisé par le Centre International de l'Enfance et le Centre Turc et International de l'Enfance, Ankara, 7-10 juin 1977. Ankara: Hacettepe Press.

Coates, Ken (1973): "Education as a Lifelong Experience" στο Buckman, Peter (επιμ.) (1973): *Education without Schools*. London: Souvenir Press.

Coelho, Elizabeth (1994): *Learning Together in the Multicultural Classroom*. (The Pippin Teacher's Library) Markham, Ontario: Pippin.

Courageau, Daniel - Lelièvre, Eva (2003): "Les motifs individuels et sociaux des migrations" στο Caselli, Graziella - Vallin, Jacques - Wunsch, Guillaume (επιμ.) (2003): *Démographie : analyse et synthèse. IV. Les déterminants de la migration*. Paris: Institut national d'études démographiques.

Dimakos, Ioannis C. - Tasiopoulou, Katerina (2003): "Attitudes Towards Migrants: What do Greek Students Think about their Immigrant Classmates?" στο *Intercultural Education* 14.

Duchac, René (1974): *La sociologie des migrations aux Etats-Unis*. (Ecole Pratique des Hautes Etudes, sixième section : Sciences économiques et sociales, Société, mouvements sociaux et idéologies, première série : Etudes XV) Paris: Mouton - Ecole Pratique des Hautes Etudes.

Durnin, Richard G. (1974): "The Education of Immigrants in the United States: Historical Background" στο Cave, William M. - Chesler, Mark A. (επιμ.) (1974): *Sociology of Education. An Anthology of Issues and Problems*. New York - London: Macmillan.

Eckermann, Anne-Katrin (1994): *One Classroom, many Cultures. Teaching Strategies for Culturally Different Children*. Sydney: Docupro

Fakiolas, Rossettos (1995): "Italy and Greece: From Emigrants to Immigrants" στο Cohen, Robin (επιμ.) (1995): *The Cambridge Survey of World Migration*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fuga, Artan (2000): *Identités peripheriques en Albanie. La recomposition du milieu rural et les nouveaux types de rationalité politique*. Paris: L'Harmattan.

Giavrimis, Panagiotis - Konstantinou, Eleni - Hatzichristou, Chryse (2003): "Dimensions of Immigrant Students' Adaptation in the Greek Schools: Self-Concept and Coping Strategies" στο *Intercultural Education* 14.

Gilbert, Victor F. - Tatla, Darshan Singh (1984): *Immigrants, Minorities and Race Relations. A Bibliography of Theses and Dissertations Presented at British and Irish Universities, 1900-1981*. London - New York: Mansell.

Gjonça, Arjan (2002): "Albanische Emigration in den neunziger Jahren – eine neue Ära in der demographischen Entwicklung", στο: Kaser, Karl - Pichler, Robert - Schwandner-Sievers, Stephanie (Hg.) (2002): *Die weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*. Wien - Köln - Weimar: Böhlau Verlag

Giza, Anna (1998): "Long Term International Migration: Covering Costs and Minimising Risks" στο Frejka, Tomas - Okólski, Marek - Sword, Keith (επιμ.) (1998): *In-Depth Studies on Migration in Central and Eastern Europe: The Case of Poland*. (Economic Studies) New York - Geneva: United Nations.

Glastra, Folke J. - Schedler, Petra E. (2004): "The Language of Newcomers: Developments in Dutch Citizenship Education" στο *Intercultural Education* 15.

Glytsos, Nicholas P. (1995): "Problems and Policies Regarding the Socio-Economic Integration of Returnees and Foreign Workers in Greece" στο *International Migration* 33.

Goodman, Paul (1972): *La contre-éducation obligatoire*. (Education et Société) Paris: Fleurus [αγγλ. πρωτότυπο: *Compulsory Mis-education*].

Grandits, Hannes (2002): "Der Kampf um ein Visum: Lebenshintergründe albanischer Arbeitsmigration und griechische Migrationspolitik", στο: Kaser, Karl - Pichler, Robert - Schwandner-Sievers, Stephanie (Hg.) (2002): *Die weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*. Wien - Köln - Weimar: Böhlau Verlag

Harbison, Harris (¹²1966): *The Age of Reformation*. New York: Cornell University Press

Illich, Ivan D. (1971): *Une société sans école*. Paris: Seuil [αγγλ. πρωτότυπο (1971): *Deschooling Society*. New York: Harper and Row].

International Organization for Migration, Migration Information Programme (1995): *Future Plans of Displaced Persons from Former Yugoslavia in Belgium*. Budapest: International Organization for Migration.

King, Russel (2001): "The troubled passage: migration and cultural encounters in southern Europe", στο: King, Russel (2001) (ed.): *The Mediterranean Passage. Migration and New Cultural Encounters in Southern Europe*. Liverpool: Liverpool University Press

Latourette, Kenneth Scott (²1975): *A History of Christianity. Reformation to the Present (A. D. 1500 – A.D. 1975)* (vol. II). San Francisco: Harper & Row

Mai, Nicola (2001): "Transforming traditions: a critical analysis of the trafficking and exploitation of young Albanian girls in Italy", στο: King, Russel (2001) (ed.): *The Mediterranean Passage. Migration and New Cultural Encounters in Southern Europe*. Liverpool: Liverpool University Press

Mai, Nicola (2002): "Jugend und italienische Medien," στο: Kaser, Karl - Pichler, Robert - Schwandner-Sievers, Stephanie (Hg.) (2002): *Die weite Welt und das Dorf. Albanische Emigration am Ende des 20. Jahrhunderts*. Wien - Köln - Weimar: Böhlau Verlag

Maratou-Alipranti, Laura (1988): "Courants migratoires en Grèce : mouvement de rapatriement des Grecs réfugiés politiques", στο Association internationale des démographes de langue française (επιμ.) (1988): *Les migrations internationales. Problèmes de mesure, évolutions récentes et efficacité des politiques*. Séminaire de Calabre (8-10 septembre 1986). Paris: AIDELF.

Miller, Mark J. (2000): "International Migration in Post-Cold War International Relations" στο Ghosh, Bimal (επιμ.) (2000): *Managing Migration. Time for a New International Regime?* Oxford: Oxford University Press.

Mushi, Selina (2004): "Multicultural Competencies in Teaching: A Typology of Classroom Activities" στο *Intercultural Education* 15.

OECD, Centre for Educational Research and Innovation (1992): *Adult Illiteracy and Economic Performance*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.

Ozment, Steven (1980): *The Age of Reform 1250-1550. An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*. New Haven and London: Yale University Press

Rhea, Buford (1974): “Institutional Paternalism in High School” στο Cave, William M. - Chesler, Mark A. (επιμ.) (1974): *Sociology of Education. An Anthology of Issues and Problems*. New York - London: Macmillan.

Schaff, Philip (1994): *History of the Christian Church. The Middle Ages* (vol. VI). Michigan: Eermans

Schaff, Philip (1994): *History of the Christian Church Modern Christianity. The German Reformation* (vol. VII). Michigan: Eermans

Schaff, Philip (1994): *History of the Christian Church Modern Christianity. The Swiss Reformation* (vol. VIII). Michigan: Eermans

Staring, Richard (2001): *Reizen onder regie. Het migratieproces van illegale Turken in Nederland*. Amsterdam: Het Spinhuis (διατριβή Rotterdam 2001).

Walker, Williston - Norris, Richard - Lotz David - Handy, Robert (⁴1985): *A History of the Christian Church*. New York: Charles Scribner's Sons

B. Ελληνόγλωσση

Βλασίδης Βλάσης (επιμ.) (2002): *Βαλκάνια. Παρευξείνιες Χώρες. Ανατολική Ευρώπη*. Θεσσαλονίκη: Ιανός.

Ιωακείμογλου, Ηλίας (2001): “Οι μετανάστες και η απασχόληση”: στο Μαρβάκης, Αθ. - Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Κούρτοβικ, Ιωάννα (2201): “Μετανάστες: ανάμεσα στο δίκαιο και στη νομιμότητα (Δελτίο εγκληματικότητας)”: στο Μαρβάκης, Αθ. - Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Μποντίλα, Μαρία (2004): «Πολύχρονος να ζεις, μεγάλη Στάλιν». *Η εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη (1950-1964)*, (σειρά: Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης). Αθήνα: Μεταίχμιο

Πετράκου, Ηλέκτρα (2001): “Η κατασκευή της μετανάστευσης στην ελληνική κοινωνία”: στο Μαρβάκης, Αθ. - Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Σωτηρόπουλος, Λεωνίδας (2002): *Ανθρωπολογία στην εκπαίδευση. Τι μπορεί να προσφέρει η πολιτισμική ανθρωπολογία στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Thompson, Paul (2002): *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική ιστορία*. (α' έκδ. στα αγγλικά: *The Voice of the Past – Oral History*). Αθήνα: Πλέθρον

Φουκώ, Μισέλ (1989): *Επιτήρηση και τιμωρία. Η γέννηση της φυλακής* (α' έκδ. στα γαλλικά: *Surveiller et punir. Naissance de la prison*), (σειρά: Προβλήματα του καιρού μας). Αθήνα: Κέδρος

Χριστόπουλος, Δημήτρης (2001): “Το τέλος της εθνικής ομο(ιο)γένειας: παραδοσιακές και νέες μορφές ετερότητας στην Ελλάδα”: στο Μαρβάκης, Αθ. – Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Ψημμένος, Ιορδάνης (2001): “Νέα εργασία και ανεπίσημοι μετανάστες στη μητροπολιτική Αθήνα”: στο Μαρβάκης, Αθ. – Παρσάνογλου, Δ. - Παύλου, Μ. (2001) (επιμ.): “Μετανάστες στην Ελλάδα”. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Ψυλλάκης Ανδρέας (2002): *Αλβανία και αλβανικές μειονότητες. Ζητήματα ασφαλείας*. Αθήνα: Ινστιτούτο Αμυντικών Αναλύσεων.

Verdery, Katherine (1995): *Η πυραμίδα Caritas και η αναθεώρηση του χρήματος στη Ρουμανία* (μτφρ. Γιώργος Αγγελόπουλος), στο: *Anthropology Today* (τόμος 11, τεύχος 1).

Weber, Max (1984): *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού* (σειρά: Κοινωνιολογική Βιβλιοθήκη). Αθήνα: Gutenberg.

Γ. Ιστοσελίδες

<http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin>

Παραρτήματα

1. Κάποια στοιχεία σχετικά με τις συνεντεύξεις

Όνομα πληροφορητή: Klement Rizolarai

Χρονολογία γέννησης του πληροφορητή: 1977

Ημερομηνία συνέντευξης: 01.07.2004

Τόπος συνέντευξης: στο σπίτι της φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη (Βόλος)

Όνομα φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη: Μαίρη Μαργαρώνη

Διάρκεια συνέντευξης: 1 ώρα και 25 λεπτά (α' γεμάτη πλευρά ενενηντάρας κασέτας = 45 λεπτά και β' σχεδόν γεμάτη πλευρά = 40 λεπτά)

Όνομα πληροφορητή: Dilaver Kastrati

Χρονολογία γέννησης του πληροφορητή: 1978

Ημερομηνία συνέντευξης: 02.07.2004-08-18

Τόπος συνέντευξης: στο σπίτι της φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη (Βόλος)

Όνομα φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη: Μαίρη Μαργαρώνη

Διάρκεια συνέντευξης: 1 ώρα και 30 λεπτά (1 γεμάτη κασέτα των 60 λεπτών και 1 δεύτερη κασέτα των 60 λεπτών γεμάτη από τη μία πλευρά και λίγο από τη δεύτερη)

Όνομα πληροφορητή: Orges Metka

Χρονολογία γέννησης του πληροφορητή: 1974

Ημερομηνία συνέντευξης: 03.07.2004-08-18

Τόπος συνέντευξης: στην Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία Βόλου

Όνομα φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη: Μαίρη Μαργαρώνη

Διάρκεια συνέντευξης: 1 ώρα και 15 λεπτά (α' γεμάτη πλευρά ενενηντάρας κασέτας = 45 λεπτά και β' ημιγεμάτη πλευρά = 30 λεπτά)

Ονόματα πληροφορητών: Maylinda και Erion

Χρονολογία γέννησης του πληροφορητή: 1984 και 1983 αντίστοιχα

Ημερομηνία συνέντευξης: 04.07.2004-08-18

Τόπος συνέντευξης: στο υπόγειο της Ελληνικής Ευαγγελικής Εκκλησίας Βόλου που λειτουργεί ως εκπαιδευτικός χώρος

Όνομα φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη: Μαίρη Μαργαρώνη

Διάρκεια συνέντευξης: 1 ώρα και 25 λεπτά (α' γεμάτη πλευρά ενενηντάρας κασέτας = 45 λεπτά και β' σχεδόν γεμάτη πλευρά = 40 λεπτά)

Όνομα πληροφορητή: Etleva

Χρονολογία γέννησης του πληροφορητή: 1981

Ημερομηνία συνέντευξης: 05.07.2004-08-18

Τόπος συνέντευξης: στο σπίτι της φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη (Βόλος)

Όνομα φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη: Μαίρη Μαργαρώνη

Διάρκεια συνέντευξης: 1 ώρα (μία γεμάτη εξηντάρα κασέτα)

Όνομα πληροφορητή: Flora

Χρονολογία γέννησης του πληροφορητή: 1972

Ημερομηνία συνέντευξης: 05.07.2004-08-18

Τόπος συνέντευξης: στο σπίτι της πληροφορήτριας (Νέα Ιωνία Βόλου)

Όνομα φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη: Μαίρη Μαργαρώνη

Διάρκεια συνέντευξης: 50 λεπτά (α' γεμάτη πλευρά εξηντάρας κασέτας = 30 λεπτά και β' σχεδόν γεμάτη πλευρά = 20 λεπτά)

Όνομα πληροφορητή: Zef

Χρονολογία γέννησης του πληροφορητή: 1960

Ημερομηνία συνέντευξης: 05.07.2004-08-18

Τόπος συνέντευξης: στο σπίτι του πληροφορητή (Νέα Ιωνία Βόλου)

Όνομα φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη: Μαίρη Μαργαρώνη

Διάρκεια συνέντευξης: 15 λεπτά (α' ελάχιστα γεμάτη πλευρά εξηντάρας κασέτας)

Όνομα πληροφορητή: Arthur

Χρονολογία γέννησης του πληροφορητή: 1975

Ημερομηνία συνέντευξης: 05.07.2004-08-18

Τόπος συνέντευξης: στο σπίτι του πληροφορητή (Νέα Ιωνία Βόλου)

Όνομα φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη: Μαίρη Μαργαρώνη

Διάρκεια συνέντευξης: 35 λεπτά (α' γεμάτη πλευρά εξηντάρας κασέτας = 30 λεπτά και αρχή β' πλευράς = 5 λεπτά)

Όνομα πληροφορητή: Gasment

Χρονολογία γέννησης του πληροφορητή: 1981

Ημερομηνία συνέντευξης: 06.07.2004-08-18

Τόπος συνέντευξης: στο σπίτι της φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη (Βόλος)

Όνομα φοιτήτριας που πήρε τη συνέντευξη: Μαίρη Μαργαρώνη

Διάρκεια συνέντευξης: 50 λεπτά (α' γεμάτη πλευρά εξηντάρας κασέτας = 30 λεπτά και β' σχεδόν γεμάτη πλευρά = 20 λεπτά)

2. Συνοπτική παρουσίαση των πληροφορητών:

εκπαίδευση και επαγγέλματα

Βασικοί Πληροφορητές

Άντρες:

1. Klement:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 6 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης / στην Ελλάδα: 1 χρόνο μαθήματα ελληνικής και αγγλικής γλώσσας στην Ε.Ε.Ε. Βόλου, 5 μήνες (100 ώρες) μαθήματα ελληνικής γλώσσας στη ΝΕΛΕ Βόλου, 3 μήνες (300 ώρες) επιδοτούμενα μαθήματα ελληνικής γλώσσας στο ΚΕΚ Eurotraining, έναρξη (από 09.2003) βιβλικού σχολείου στην Αθήνα (διάρκεια: 4 χρόνια)
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: γεωργοκτηνοτροφική εργασία, ξυλοκόπος, μεταφορέας με άλογα, συλλογή τσαγιού και βοτάνων / στην Αλβανία στην περίοδο της δημοκρατίας: γεωργοκτηνοτροφική εργασία, ξυλοκόπος, μεταφορέας με άλογα, συλλογή τσαγιού και βοτάνων, οικοδομή / στην Ελλάδα: οικοδομή, περιφράξεις / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: πάστορας στην Αλβανία

2. Dilaver:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 8 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης / στην Ελλάδα: 1 χρόνο μαθήματα ελληνικής και αγγλικής γλώσσας στην ΕΕΕ, Γ' τάξη νυχτερινού γυμνασίου Βόλου, έναρξη (από 09.2003) ΤΕΕ ηλεκτρονικός (διάρκεια 4 χρόνια)
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: μαθητής / στην Αλβανία στην περίοδο της δημοκρατίας: εκτροφή προβάτων, κατσικιών και αγελάδων / στην Ελλάδα: συλλογή παλιοσίδερων, οικοδομή (σοφάτισμα) / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: ηλεκτρονικός

3. Orges:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 8 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης, 4 χρόνια επαγγελματικό σχολείο για την αγγλική γλώσσα και φιλολογία, 4 χρόνια πανεπιστήμιο στη Σχολή Αγγλικής Φιλολογίας / στην Ελλάδα: 5 μήνες (100 ώρες) μαθήματα ελληνικής γλώσσας στη ΝΕΛΕ Βόλου
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: μαθητής / στην Αλβανία στην περίοδο της δημοκρατίας: σπουδαστής / στην Ελλάδα: οικοδομή (παντός είδους εργασίες) / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: καθηγητής αγγλικών

4. Erion:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 8 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης / στην Ελλάδα: Γ' τάξη νυχτερινού γυμνασίου Βόλου, έναρξη (από 09.2004) ΤΕΕ μηχανικός αυτοκινήτων (διάρκεια 4 χρόνια)
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: μαθητής / στην Αλβανία στην περίοδο της δημοκρατίας: γεωργοκτηνοτροφική εργασία / στην Ελλάδα: διανομή οικοδομικών υλικών, οικοδομή / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: μηχανικός αυτοκινήτων

Γυναίκες:

5. Maylinda:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 7 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης / στην Ελλάδα: Γ' τάξη νυχτερινού γυμνασίου Βόλου, έναρξη (από 09.2003) ΤΕΕ κομμωτικής και αισθητικής (διάρκεια 4 χρόνια)
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: μαθήτρια, εργάτρια εργοστασίου παπουτσιών (θερινή απασχόληση) / στην Ελλάδα: καθαρίστρια, αποκλειστική σε κλινικές, 24ωρη φροντίδα ηλικιωμένης κυρίας, βοηθός σε κομμωτήριο για ηλικιωμένες κυρίες, βοηθός σε ένα από τα καλλίτερα κομμωτήρια του Βόλου / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: κομμώτρια και αισθητικός

6. Etleva:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 8 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης / στην Ελλάδα: 1 χρόνος στη σχολή ραπτικής και κοπτικής της Πρόνοιας και 1 χρόνος σε ιδιωτική σχολή για την απόκτηση του ερασιτεχνικού και του επαγγελματικού διπλώματος ραπτικής και κοπτικής
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: μαθήτρια, εργάτρια εργοστασίου παπουτσιών (θερινή απασχόληση) / στην Ελλάδα: 24ωρη φροντίδα ηλικιωμένης κυρίας, υπάλληλος σε εργαστήριο ραπτικής και κοπτικής, (σε εθελοντική βάση) δασκάλα στο Κυριακό σχολείο της Ε.Ε.Ε. Βόλου / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: αυτοαπασχολούμενη ράπτρια

7. Flora:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 8 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης, 4 χρόνια επαγγελματικό σχολείο για την αγγλική γλώσσα και φιλολογία / στην Ελλάδα: 1 χρόνο μαθήματα ελληνικής γλώσσας στην Ε.Ε.Ε., 3 μήνες (300 ώρες) επιδοτούμενα μαθήματα ελληνικής γλώσσας στο ΚΕΚ Eurotraining
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: μαθήτρια και σπουδάστρια, στη συνέχεια δασκάλα αγγλικών στις 4 πρώτες τάξεις του σχολείου / στην Αλβανία στην περίοδο της δημοκρατίας: δασκάλα αγγλικών στο γυμνάσιο (τάξεις 4^η μέχρι 8^η) / στην Ελλάδα: συλλογή ελιών, καθάρισμα σε σπίτια, λάντζα σε σουβλατζίδικο, φροντίδα ηλικιωμένης κυρίας / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: δασκάλα αγγλικών

Συμπληρωματικοί Πληροφορητές:

Άντρες:

8. Zef:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 8 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης, 4 χρόνια επαγγελματικό σχολείο για την αλβανική γλώσσα και φιλολογία, 4 χρόνια πανεπιστήμιο στη Σχολή Αλβανικής Φιλολογίας, 1 χρόνο επιπρόσθετη ειδίκευση στις παιδαγωγικές σπουδές και την ψυχολογία / στην Ελλάδα: 1 χρόνο μαθήματα ελληνικής γλώσσας στην ΕΕΕ
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: μαθητής, σπουδαστής και στη συνέχεια δάσκαλος για την αλβανική γλώσσα / στην Αλβανία στην περίοδο της δημοκρατίας: δάσκαλος αλβανικών, διευθυντής σχολείου, αντιδήμαρχος / στην Ελλάδα: γεωργικές ασχολίες (ελιές), οικοδομή (διάφορα), δάσκαλος για την αλβανική γλώσσα για παιδιά δημοτικού Αλβανών μεταναστών στο Βόλο (πρωτοβουλία του αλβανικού συλλόγου στο Βόλου) / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: δάσκαλος αλβανικών

9. Arthur:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 8 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης, 4 χρόνια επαγγελματικό σχολείο για τη δασονομία / στην Ελλάδα: 1 χρόνο μαθήματα αγγλικής γλώσσας στην ΕΕΕ
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: μαθητής και σπουδαστής / στην Αλβανία στην περίοδο της δημοκρατίας: εργαζόμενος για επίβλεψη και φρο-

ντίδα δασικών εκτάσεων / στην Ελλάδα: γεωργικές εργασίες, οικοδομή, συνεργείο περιφράξεων / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: κάποια δική του δουλειά

10. Gasment:

- **Εκπαίδευση:** στην Αλβανία: 8 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης / στην Ελλάδα: 1 χρόνο μαθήματα ελληνικής και αγγλικής γλώσσας στην ΕΕΕ, 5 μήνες (100 ώρες) μαθήματα ελληνικής γλώσσας στη ΝΕΛΕ Βόλου, Γ΄ τάξη νυχτερινού γυμνασίου Βόλου, έναρξη (από 09.2003) ΤΕΕ ηλεκτρολόγος (διάρκεια 4 χρόνια)
- **Εργασία:** στην Αλβανία στην κομμουνιστική περίοδο: μαθητής / βοήθεια στις γεωργοκτηνοτροφικές ασχολίες του σπιτιού / στην Αλβανία στην περίοδο της δημοκρατίας: γεωργοκτηνοτροφική εργασία / στην Ελλάδα: οικοδομή, συνεργείο μεταφορών / επιθυμούσα μελλοντική εργασία: αυτεπάγγελτος ηλεκτρολόγος

3. Συνοπτικός πίνακας
με τα βασικότερα στοιχεία για τους πληροφορητές

Πληροφορητής	Τόπος γέννησης	Χρονολογ. γέννησης	Χρονολογία μεταναστεύσεως	Αδέλφια	Επάγγελμα γονέων	Εκπ/ση στην Αλβανία	Εκπ/ση στην Ελλάδα	Επάγγελμα στην Αλβανία	Επάγγελμα στην Ελλάδα	Θρησκεία	Επαγγελ-ματικοί στόχοι
Zef. σύζυγ. της Flora Troptoria		1960		1 αδελφός. 1 αδελφή	πατέρας δάσκαλος πατέρας	8 έτη ΥΕ. 4 έτη αλβαν. πτυχίο ΑΕΙ. 1 έτος ειδικευση γλώσσα	1 έτος γλώσσα	δάσκαλος, αντιδήμαρχος	γεωργία, οικοδομή, δάσκαλος αλβανικών	Μουσουλ-μάνος. Ευαγγελι-κός Μουσουλ-μάνος.	δάσκαλος αλβανικών
Flora	Ποϊκα	1972		3 αδελφοί. 2 αδελφές	μητέρα νοσοκόμα	8 έτη ΥΕ. 4 έτη αγγλ.	15 μήνες γλώσσα	δάσκαλα αγγλικών	γεωργία, οικιακ. βοηθός	Ευαγγελι-κή Μουσουλ-μάνος. Ευαγγελι-κός	δάσκαλα αγγλικών
Orges	μικρό χωριό κοντά στο Τεπελένι	1974	1991, 1996	1 αδελφή	εργάτες	8 έτη ΥΕ. 4 έτη αγγλ. πτυχίο ΑΕΙ	5 μήνες γλώσσα	φοιτητής	οικοδομή	Ευαγγελι-κός Ευαγγελι-κός	καθηγητής αγγλικών
Arthur, αδελφ. Flora Ποϊκα		1975		2 αδελφοί. 3 αδελφές	πατέρας μητέρα νοσοκόμα πατέρας	8 έτη ΥΕ. 4 έτη δασονομία	1 έτος αγγλικά 2 έτη γλώσσα, βιβλικό	δάσκαλος	γεωργία, οικοδομή, δάσκαλος αλβανικών	Μουσουλ-μάνος. Ευαγγελι-κός Μουσουλ-μάνος.	αντοσα-σκολοιμέ-νος
Klement Rizolarai	Περιέτι	1977	1992-1996 (8 φορές). 1999	2 αδελφοί	μητέρα εργάτρια	6 έτη ΥΕ	σχολείο	γεωργός	οικοδομή	Ευαγγελι-κός Μουσουλ-μάνος.	πάστορας
Dilaver Kastrati	Ντεμρόλ (Β Αλβανία)	1978	1996 (1 μήνας) 2000	4 αδελφοί. 3 αδελφές	ορφανός από 1985. γεωργός	8 έτη ΥΕ	1 έτος γλώσσα. Γ' Γυμν., ΤΕΕ	γεωργός	παλιοσι-δερα, σοφατζής	Ευαγγελι-κός	ηλεκτρονι-κός

Πληροφορητής	Τόπος γέννησης	Χρονολογ. γέννησης	Χρονολογία μετανάστευσης	Αδελφία	Επάγγελμα γονέων	Εκπ/ση στην Αλβανία	Εκπ/ση στην Ελλάδα	Επάγγελμα στην Αλβανία	Επάγγελμα στην Ελλάδα	Θρήσκευ- μα	Επαγγελ- ματικοί στόχοι
Elleva. αδ. Maylinda	Αργυρόκα- στρο	1981	1997. οικογενειακώς	2 αδελφές	πατέρας οικοδόμος, μητέρα μαγειρίσσα	8 έτη ΥΕ	2 έτη ραπτικής	εργάτρια (διακοπές)	οικιακή βοήθος, υπάλληλος ραπτικής	Ευαγγελι- κή Μουσουλ- μάνος.	ράπτρια
Gasment Mino	Περιμέτι	1981	1999	όχι	γεωργοί	8 έτη ΥΕ	17 μήνες γλώσσα. Γ. Γυμν., ΤΕΕ	γεωργός	οικοδομή. μεταφορές	Ευαγγελι- κός Μουσουλ- μάνος. Ευαγγελι- κός	ηλεκτρο- λόγος μηχανικός αντοκινή- των
ΕΓΓΟΝ. αρραβ. Mayl.	Μπεράτι	1983	1998	1 αδελφός. 2 αδελφές	γεωργοί	8 έτη ΥΕ	Γ' Γυμν., ΤΕΕ	μαθητής	οικοδομή οικιακή βοήθος.	Ευαγγελι- κός	κοιμώ- τρια, αισθητικός
Maylinda	Αργυρόκα- στρο	1984	1997. οικογενειακώς	2 αδελφές	πατέρας οικοδόμος, μητέρα μαγειρίσσα	7 έτη ΥΕ	Γ' Γυμν., ΤΕΕ	εργάτρια (διακοπές)	κοιμωπι- ρίου	Ευαγγελι- κή	

4. Χρονολογικός πίνακας

ΟΝΟΜΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΗ	ΕΤΟΣ ΓΕΝ.	ΗΛΙΚΙΑ 1991	ΕΝΑΡΞΗ ΥΕ	ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΥΕ	ΑΦΙΞΗ ΕΛΛΑΔΑ
ZEF	1960	31	1966	1974	2000
FLORA	1972	19	1978	1986	2000
ORGES	1974	17	1980	1988	1996
ARTHUR	1975	16	1981	1998	1993
KLEMENT	1977	14	1983	1991	'92, '99
DILAVER	1978	13	1984	1992	2000
ETLEVA	1981	10	1987	1995	1997
GASMENT	1981	10	1987	1995	1999
ERION	1983	8	1989	1997	1998
MAYLINDA	1984	7	1990	1996	1997

5. Αναλυτικές περιλήψεις των συνεντεύξεων

5.1. Βασικοί πληροφορητές

5.1.1. Άντρες

5.1.1.1. Klement

Α΄ ΠΛΕΥΡΑ

Klement Rizolarai. Η οικογένειά του μένει κοντά στους Αγίους Σαράντα, σε ένα χωριό που ονομάζεται Περμέτι, όπου μεγάλωσε μέχρι και την ηλικία των 20 χρονών. Άλλη μεγάλη πόλη κοντά στο χωριό του είναι η Κλισούρα στη νότια Αλβανία. Όταν ο Klement έγινε 20 χρονών, η οικογένειά του μετακόμισε στους Αγίους Σαράντα.

(030) Στην οικογένειά του είναι 3 αγόρια και οι γονείς του. Είναι 27 χρονών, γεννήθηκε το 1977.

(041) Ο πατέρας του είναι φύλακας σε εργοστάσιο και η μητέρα του εργάτρια εργοστασίου. Τα δύο του αδέρφια έχουν μείνει στην Αλβανία και ζουν με τους γονείς τους. Ο Klement είναι ο πιο μεγάλος γιος της οικογένειας.

(059) Στην Αλβανία πήγε στο σχολείο περίπου 6 χρόνια. Υπήρχαν διάφορα εμπόδια, όπως για παράδειγμα ότι το σχολείο ήταν λίγο μακριά. Έπρεπε να περπατάει 2 ώρες με τα πόδια κάθε πρωί. Έτσι έπρεπε να ξεκινάει κατά τις 6.30 για να φτάσει κατά τις 8.00 με 8 και κάτι.

(070) Και το άλλο ήταν ότι έβρεχε συνέχεια το χειμώνα. Έτσι πήγαιναν πολύ σπάνια σχολείο, γύρω στις 2-3 φορές τη βδομάδα, καθώς ο δρόμος είχε λάσπες.

(074) Την εποχή που ο Klement πήγαινε σχολείο τα πράγματα ήταν πολύ φτωχά. Ο άλλος λόγος που ο Klement δε πήγε περισσότερα χρόνια στο σχολείο ήταν οικονομικός. Ήθελε πιο πολύ να δουλέψει εκείνη την εποχή. Καθώς ζούσε την εποχή του κομμουνισμού, έβλεπε ότι δούλευαν οι γονείς του αλλά δεν έφταναν τα χρήματα και έτσι είχε πάντα το μυαλό του στο πώς θα μπορούσε να βοηθήσει την οικογένειά του.

(083) Έτσι, άφησε το σχολείο μετά τα 6 χρόνια και πήγε και δούλεψε 4 χρόνια κατά τη διάρκεια του κομμουνιστικού συστήματος. Οι γονείς του πληρώνονταν κάθε δεκαπενθήμερο. Τα χρήματα όμως τους έφταναν να περάσουν 10 μέρες. Έτσι μετά δανείζονταν για τις 5 μέρες πριν την επόμενη πληρωμή. Αυτή η κατάσταση ήταν πάρα πολύ δύσκολη και τον πονούσε ιδιαίτερα, οπότε είπε ότι θα αφήσει το σχολείο και θα πάει να δουλέψει. Αυτή η κατάσταση ίσχυε για όλο περίπου το χωριό στον κομμουνισμό και λεγόταν κοοπερατίβα και ήταν δύσκολη η κατάσταση.

(104) Οι λόγοι λοιπόν που άφησε το σχολείο ήταν καταρχήν η οικονομία και μετά οι δυσκολίες. Έτσι είχε το μυαλό στο ότι ήθελε να δουλέψει.

(107) Ο μεσαίος αδελφός, ο Rolan, έκανε τα 8 χρόνια, καθώς ο Klement δούλευε ήδη και προσπαθούσε να αγοράζει για τον αδελφό του ρούχα και τέτοια για να μπορούσε να δουλεύει αυτός. Και μετά ο πιο μικρός αδελφός έκανε 4 χρόνια, γιατί χάλασε το σύστημα που υπήρχε και δεν μπορούσε να πάει στο σχολείο.

(116) Εκείνη τη στιγμή τους έδωσαν πρόβατα και αγελάδες και ο μικρός αδελφός πήγε με τα πρόβατα. Και έτσι δεν έκανε ούτε καν 4 χρόνια σχολείο.

(121) Όταν χάλασε το σύστημα, τους μοίραζαν τα ζώα που είχε συγκεντρώσει το κράτος, όπως επίσης και τα κτήματα. Τα ζώα ήταν συγκεντρωμένα σε ένα μεγάλο μαντρί και τους μοίραζαν τα ζώα ανάλογα με τον αριθμό μελών της οικογένειας.

(132) Η οικογένεια του Klement πήρε περίπου 30 πρόβατα. Επίσης είχαν και κτήματα στα οποία έπρεπε να δουλεύουν για την παραγωγή σιταριού, το οποίο χρησιμοποιούσαν και για την εκτροφή των προβάτων αλλά και για τη δική τους συντήρηση, καθώς έπρεπε να δουλέψουν για να βγάζουν το ψωμί. Αυτήν τη χρονική περίοδο επίσης έπρεπε να δουλεύεις για να ταΐζεις τα ζώα, γιατί μέσα στα ζώα ζούσαν και οι άνθρωποι.

(143) Στη συνέχεια «έφτιαξαν» 2 με 3 αγελάδες κι έτσι συντηρούσαν οικονομικά την οικογένεια, καθώς πουλούσαν γάλα, μαλλί από τα πρόβατα, το κρέας, γιαούρτι, μοσχαράκια. Από τα έσοδα όλων αυτών των πωλήσεων συντηρούνταν η οικογένεια του Klement τα χρόνια που ακολούθησαν μετά την πτώση του κομμουνισμού. (153) Υπολόγιζαν τις οικονομικές τους ανάγκες σε ετήσια βάση κι έτσι ήταν η ζωή τους από το 1990 μέχρι και το 1996 που πήγαν στην Πόλη των Αγίων Σαράντα.

(156) Τα 6 αυτά χρόνια αυτή ήταν η ζωή τους: δούλευαν στα κτήματα και είχαν επίσης ζώα (πρόβατα, αγελάδες και άλογα). Δούλευαν με τα άλογα στο όργωμα και στο φόρτωμα. Ο Klement μετά δούλευε ως ξυλουργός, έκοβε ξύλα και πουλούσε ξύλα στην πόλη.

(164) Κάθε μέρα έκοβε ξύλα και μετά πήγαινε στην πόλη να τα πουλήσει. Αυτό ήταν μια βοήθεια για την οικογένεια, καθώς με τα χρήματα αυτά μπορούσαν να αγοράζουν σπόρο για να μπορούν να φυτεύουν στα κτήματα στο χωριό. Έτσι είχαν βρει τον τρόπο για να τα καταφέρνουν.

(170) Πολλοί άνθρωποι στο χωριό του Klement ζούσαν με αυτόν τον τρόπο. Ήταν η εποχή πριν να έρθουν στην Ελλάδα κι ο καθένας προσπαθούσε να βρει τρόπο να τα καταφέρει.

(177) Η περιγραφή μιας σχολικής μέρας θα μπορούσε να είναι ως εξής: ξύπνημα στις 6.00. Το πρωινό ήταν τραχανάς στο σπίτι και μαζεύονταν όλα τα παιδιά που έπρεπε να πάνε στο σχολείο και ξεκινούσαν με τα πόδια αγόρια και κορίτσια μαζί να φτάσουν στο σχολείο.

(185) Κάθε μέρα όλο και κάποιος έλλειπε. Δεν υπήρχε μέρα που να είναι όλοι οι μαθητές μαζί. Όλο και κάτι συνέβαινε. Ο ένας δεν είχε παπούτσια. Ο άλλος, καθώς ήταν λάσπη, δεν

είχε άλλα ρούχα να φορέσει, οπότε κάθε μέρα έλλειπε και κάποιος. «Πολλές φορές πηγαίναμε έτσι, χωρίς παντόφλες, ξυπόλυτοι, γιατί δεν είχαμε. (192) Έτσι πηγαίναμε στο σχολείο στην πόλη. Στο σχολείο έπρεπε να δοξάζουμε το σύστημα, το Χότζα, τον κομμουνισμό και λέγαμε, αντί να λέμε για παράδειγμα, δόξα τω Θεώ, λέγαμε δόξα στο Χότζα και το κόμμα».

(202) 20 λεπτά κάθε πρωί μαζεύονταν μπροστά στο σχολείο και έκαναν γυμναστική με καθηγητές, μετά δόξαζαν το κόμμα, έμπαιναν στο σχολείο και έκαναν τα μαθήματα.

(206) Υπήρχαν διάφορα μαθήματα: μαθηματικά, φυσική και διάφορα άλλα. Ο ίδιος, όμως, επειδή όταν πήγαινε σχολείο ήταν βρεγμένος, καθόταν στο τελευταίο θρανίο και είχε κοντά του μία σόμπα και την άναβε, της έβαζε ξύλα. Δεν τον τραβούσε καθόλου η ιδέα να μαθαίνει πράγματα και να σπουδάζει.

(212) Του φαινόταν πάρα πολύ δύσκολα και προσπαθούσε να φροντίζει την τάξη του με ξύλα. Μετά γυρνούσε στο σπίτι, έτρωγε, όταν υπήρχε, λίγο φαγητό και όταν μπορούσε να βρει κάτι.

(218) Το σχολείο ήταν 5 ώρες την ημέρα. Έκαναν μάθημα για την κουλτούρα της Αλβανίας, για το κομμουνιστικό σύστημα, για το οποίο άλλωστε ήταν και τα περισσότερα βιβλία. Υπήρχαν διάφορα βιβλία που μιλούσαν για το ότι έπρεπε να είναι αγαπημένοι και να έχουν μεταξύ τους κοινωνία.

(227) Κατά τις δύο πήγαινε στο σπίτι. Το απόγευμα, όταν ήταν μικρός, θυμάται ότι έπαιζαν διάφορα πράγματα. Έπαιζαν μπάλα ομάδες με ομάδες ή με σπαθιά και με άλλα διάφορα.

(234) Το χειμώνα γυρνούσε νωρίς στο σπίτι γιατί ήταν πολύ κρύο και έμενε στο σπίτι. Καθώς τότε δεν υπήρχε τηλεόραση, ήταν ήδη στο κρεβάτι το πολύ στις 18.30 με 19.00. Η χαρά του χειμώνα ήταν ότι συνέχεια χιόνιζε και πάντοτε το μυαλό όλων των παιδιών στο χωριό ήταν πώς να πιάσουν πουλιά για να τα φάνε. Έτρωγαν τα πουλιά που είχαν νόστιμο κρέας και το έτρωγαν με ρύζι. Το πιάσιμο πουλιών ανήκε στο ημερήσιο πρόγραμμα.

(245) Επίσης σε καθημερινή βάση έπρεπε να κόβει ξύλα για να μπορούσε όλη η οικογένεια να ζεσταθεί το βράδυ με τη μοναδική σόμπα που διέθεταν.

(248) Από τη στιγμή που άφησε το σχολείο και άρχισε να δουλεύει, το πρώτο πράγμα που έγινε, όταν πήγε στη δουλειά, ήταν ότι οι άνθρωποι που ήταν εκεί του έλεγαν γιατί δεν προσπάθησε να πάει στο σχολείο και άλλα τέτοια παρόμοια.

(252) Αλλά το μυαλό του Klement ήταν να δουλεύει για να μπορέσει να βοηθήσει την οικογένειά του, γιατί δεν του άρεζε που – όταν περνούσαν οι 10 πρώτες μέρες μετά την πληρωμή του μισθού και άρχιζαν να δανείζονται – άρχιζαν τα μαλώματα, όπως πού πήγαν τα

λεφτά, πώς έφυγαν, τι έγινε. Βέβαια, η μητέρα του πάντα κατέγραφε τα έξοδα, εντούτοις το οικονομικό πρόβλημα παρέμενε και ο Klement δεν ήθελε πια να ακούει συνέχεια γκρίνια.

(260) Η δουλειά ξεκινούσε κατά τις 07.30. Δούλευε στο σύστημα του κομμουνισμού. Ήταν 12 με 13 χρονών, όταν άρχισε τη δουλειά. Του έδωσαν 2 άλογα, όπως επίσης έδωσαν και 1 άλογο στον πατέρα του Klement και πήγαιναν και οι δύο μαζί στην πόλη για να παίρνουν ψωμί και να το φέρνουν στο χωριό σε ένα μαγαζί.

(268) Η διαδρομή ήταν περίπου 2 με 3 ώρες. Κάθε χωριό είχε αυτό το σύστημα, έπρεπε να πάνε 2-3 άλογα για να φορτώσουν το ψωμί και να το πάνε στο χωριό. Αν στο φούρνο υπήρχε ένα πρόβλημα, χρειαζόταν να περιμένει καμιά φορά από το πρωί ως το βράδυ. Το χειμώνα είχε κάτι τελάρα μέσα στα οποία έβαζαν το ψωμί και το σκέπαζαν για να μη βραχεί και «γενικά έπρεπε να πολεμάς κάθε μέρα μέσα στη βροχή και στις δυσκολίες. Κι έπρεπε να είσαι και πολύ προσεκτικός για να μην πέσουν τα άλογα και πέσει και το ψωμί. Ήταν λίγο δύσκολα. Πρέπει να είχες καλά άλογα».

(283) Έτσι ήτανε και σε κάθε χωριό υπήρχε ένας που έκανε τη δουλειά του Klement. Μετά βρήκε και φίλους από τους άλλους που έκαναν αυτή τη δουλειά και ήταν ωραία παρέα. Θυμάται τις φορές που περίμεναν μέχρι να γίνει το χωμί που έτρεχαν και συναγωνίζονταν με τα άλογα, ποιος θα έτρεχε πιο γρήγορα.

(289) Το χωριό του είχε περίπου 70 σπίτια και κάθε σπίτι είχε περίπου 12 άτομα. Στο χωριό του ο μικρότερος αριθμός παιδιών σε μια οικογένεια ήταν 3. Δεν υπήρχε οικογένεια με μόνο 1 ή 2 παιδιά. Η δική του οικογένεια είχε το μικρότερο αριθμό παιδιών.

(297) Θυμάται μια άλλη οικογένεια που ήταν πάρα πάρα πολύ φτωχή. Ο ίδιος δεν μπορούσε να φάει, αν δεν έδινε φαγητό και στους άλλους του φίλους. Θυμάται ότι το ψωμί που έπαιρναν από το κράτος ήταν ανάλογο με τον αριθμό ατόμων που διέθετε η οικογένεια. Ήταν υπολογισμένο.

(306) Την εποχή που ο Klement πήγαινε σχολείο, το σχολείο ήταν υποχρεωτικό. Το σύστημα δεν επέτρεπε σε κανέναν να μην πάει σχολείο. Τα παιδιά στην ηλικία του Klement πήγαν όλα στο σχολείο αλλά έμεναν συνέχεια στην ίδια τάξη. Αν δε μάθαινε κάποιο παιδί, δεν μπορούσε να περάσει την τάξη. Έπρεπε να μαθαίνει κανείς οπωσδήποτε για να περάσει την τάξη, διαφορετικά έπρεπε να την επαναλάβει.

(314) Ο Klement έμεινε 2 φορές στην ίδια τάξη, στην έκτη τάξη. Κοντά στο δικό του χωριό έμενε η γιαγιά και ο παππούς του που έμεναν μαζί με το θείο και τη θεία του. Ο Klement είχε πολλούς θείους. Ένας από αυτούς που αγαπούσε πολύ τα γράμματα. Ήταν υπεύθυνος σε αυτό το χωριό και όριζε τι δουλειά θα κάνει ο καθένας στο χωριό. Αυτός πήρε τον Klement

στο σπίτι του για ένα χρόνο για να πάει και να μαθαίνει στο σχολείο, όχι αυτό που ήταν στην πόλη αλλά σε ένα άλλο πιο μικρό.

(329) Αλλά ο Klement δεν μπορούσε να μάθει τίποτε, γιατί το μυαλό του είχε κολλήσει ότι έπρεπε να δουλέψει για τους γονείς του. Τη χρονιά εκείνη στο θείο προσπάθησε και έμαθε κάτι αλλά δεν είχε το ζήλο της μάθησης. Έτσι, η αλήθεια είναι ότι μέχρι τα 20 του χρόνια είχε ξεχάσει να διαβάζει και να γράφει.

(335) Αυτός ο θείος του Klement δεν ήταν τότε παντρεμένος, ήταν μόνος του, στη συνέχεια παντρεύτηκε, έκανε δύο παιδιά και πέθανε από καρκίνο. Στο σχολείο αυτό που πήγαινε για ένα χρόνο πήγαινε αλλά όχι σε καθημερινή βάση.

(342) Το σχολείο στην Αλβανία («εμείς εκεί») ήταν 6 μέρες την εβδομάδα κι όχι 5 όπως «είναι εδώ». Εκεί βρήκε άλλα παιδιά κι άλλη παρέα. Ήταν μάλιστα εκεί και μια θεία του που είχε την ίδια ηλικία με τον Klement και πήγαιναν μαζί σχολείο.

Το σχολείο στο οποίο πήγε όλα τα υπόλοιπα χρόνια ήταν ένα μεγάλο σχολείο, όπου πήγαιναν τα παιδιά από ολόκληρη την πόλη (σε μέγεθος λίγο πιο μεγάλη από τον Αλμυρό) και τα χωριά από τη γύρω περιοχή. Το σχολείο ήταν 5όροφο.

(355) Συγκεκριμένα τα 4 πρώτα χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης μπορούσε ένα παιδί να τα κάνει στο χωριό. Μετά έπρεπε να πάει ένα παιδί οπωσδήποτε στην πόλη. Και μετά γυμνάσιο και πανεπιστήμιο δεν υπήρχε σε αυτήν την πόλη. Επίσης στην πόλη αυτή υπήρχε και σχολείο που ήταν νυχτερινό ή λειτουργούσε απόγευμα.

(361) Οι περισσότεροι μαθητές πήγαιναν στο νυχτερινό γιατί κατά τη διάρκεια της μέρας δούλευαν. Ένας από αυτούς ήταν ο θείος του, ο οποίος πήγαινε νυχτερινό σχολείο και συνεχίζει ακόμη και σήμερα να σπουδάζει.

(365) Το σχολείο στην Αλβανία είναι 4 χρόνια στην αρχή και μετά άλλα 4 χρόνια όταν τελειώνεις το γυμνάσιο. Και μετά συνεχίζεις 4 χρόνια λύκειο και μετά (για όσους) ήθελαν υπήρχε το Πανεπιστήμιο άλλα 4 χρόνια.

(373) Οι περισσότεροι στην ηλικία του Klement (όπως επίσης και αυτοί που ήταν 2 χρόνια μεγαλύτεροι ή μικρότεροι) δεν μπορούσαν να τελειώσουν την οκτάχρονη υποχρεωτική εκπαίδευση, επειδή μετά χάλασε το σύστημα και έτσι οι περισσότεροι έφυγαν και ήρθαν εδώ στην Ελλάδα ή πήγαν στην Αμερική.

(376) Μόνο τα κορίτσια που έμειναν, συνέχισαν λίγο τις σπουδές, αλλά πολύ λίγο. Μόνο οι οικογένειες που ήταν σπουδαγμένοι οι γονείς και ήξεραν τι σημαίνει αυτό, συνέχισαν. Οι άλλοι, οι περισσότεροι έφυγαν στο εξωτερικό λόγω των αναγκών που είχαν.

(382) Οι γονείς του Klement δεν είχαν πολλή μόρφωση. Η μητέρα του είχε τελειώσει 8 χρόνια και ο πατέρας του είχε κάνει 6 χρόνια σαν τον Klement. Στα χρόνια των γονιών τους

τα πράγματα ήταν χειρότερα και οι δυσκολίες περισσότερες. Έτσι, ο πατέρας του Klement δεν έμαθε γράμματα κι άρχισε, σαν τον Klement, να δουλεύει και αυτός με τα άλογα.

(390) Σε μια τάξη υπήρχαν περίπου 30 με 35 άτομα. Στην πόλη ήταν γύρω στα 40, ενώ στο σχολείο που πήγε για ένα χρόνο σε αυτό το χωριό ήταν γύρω στα 20 με 25 άτομα. Κάθε χρόνο υπήρχε αλλαγή στον αριθμό, καθώς κάποιοι μαθητές έμεναν στην ίδια τάξη και έπρεπε να την επαναλάβουν ξανά. Όταν ξεκίνησε η πρώτη τάξη, είχε περισσότερους μαθητές από ότι στη συνέχεια.

(397) Όταν κάποιος δεν ήταν καλός για να συνεχίσει, δεν τον άφηναν να σταματήσει. Έτσι ήταν το σύστημα του κομμουνισμού, τον έβαζαν συνέχεια να προχωρήσει. Αλλά με πολύ ζόρι.

(400) Υπήρχαν πολλοί καθηγητές, ειδικά στο σχολείο της πόλης, γιατί υπήρχαν πολλά παιδιά και πολλές τάξεις. Για παράδειγμα στην πρώτη τάξη υπήρχαν 4-5 τμήματα. Υπήρχαν τα μαθήματα της γλώσσας, φυσική, γεωγραφία, μαθηματικά, ζωγραφική, ρωσικά (στην εποχή του Klement). Μετά την εποχή του Klement στην εκπαίδευση υπήρχαν γαλλικά και αγγλικά. Αλλά ο Klement δε θυμάται καθόλου τα ρωσικά.

(416) Μια ώρα διαρκούσε (όπως και στην Ελλάδα) 45 λεπτά. Μετά 10λεπτο διάλειμμα. Βαθμούς έπαιρναν κάθε εξάμηνο (έλεγχος). Σε κάθε μάθημα έγραφαν και διαγώνισμα, όπως εδώ. Όταν έγραφαν τεστ, δεν τους άφηναν να αντιγράψουν, «τους έπαιρναν το κεφάλι», ήθελαν να δουν τι μπορεί να κάνει ο καθένας μόνος του.

(428) Τιμωρίες υπήρχαν αρκετές. Τους πήγαιναν στο διευθυντή, αλλά πιο πριν τους χτυπούσαν οι δάσκαλοι με οτιδήποτε τύχαινε να έχουν στο χέρι τους. Συχνά είχαν μία μεγάλη βέργα και χτυπούσαν συνέχεια. Οπότε στην τάξη υπήρχε ένας φόβος. Κυρίως τα αγόρια είχαν πρόβλημα, γιατί τα κορίτσια συνήθως μάθαιναν, αν και υπήρχαν και κορίτσια που δε μάθαιναν.

(439) Υπήρχε κάποιος δάσκαλος που ήταν πολύ καλός (ανάμνηση), υπήρχαν και δάσκαλοι που ήταν πολύ σκληροί. Θυμάται ότι ήταν μερικοί σκληροί που ήθελαν να σε μάθουν με το ζόρι. Και δεν μπορούσε με το ζόρι με τίποτε. Μερικές φορές, όταν είχαν ένα συγκεκριμένο (σκληρό) δάσκαλο, προσπαθούσαν τα παιδιά να φύγουν για την ώρα αυτή και να βρουν μια δικαιολογία, όπως ότι ήταν άρρωστος, ήταν κρυωμένος, ήταν από το πρωί και δεν άντεχε άλλο, πήγε στο νοσοκομείο και δν του έδωσαν χαρτί.

(449) Βέβαια, αν κάποιο παιδί έφευγε από το σχολείο χωρίς άδεια, έπρεπε να πάει στο διευθυντή μαζί με το δάσκαλο για να δώσει εξηγήσεις.

(451) Στο σχολείο τα παιδιά φορούσαν στολή. Για τα κορίτσια η στολή ήταν μαύρη με άσπρο γιακά. Κάθε μαθητής και κάθε μαθήτρια έπρεπε να φορούν στο λαιμό κάτι σα γραβάτα, κόκκινου χρώματος. Χωρίς τη στολή δεν τους άφηναν στο σχολείο.

(455) Έμφαση δινόταν και στην καθαριότητα. Τα νύχια έπρεπε να είναι κομμένα, έπρεπε τα παιδιά να ήταν καθαρά, να μην μυρίζουν, τα μαλλιά να μην έχουν πιτυρίδα, τα μαλλιά έπρεπε να είναι πάντα κοντοκουρεμένα και συχνά για τα αγόρια γουλί.

(461) Υπήρχε ένας δάσκαλος που ήταν καλός και πριν αρχίσει το μάθημα ρωτούσε με ενδιαφέρον τα παιδιά, πώς ήταν, πώς πήγαν στο σχολείο, τι έκανε η οικογένειά τους, αν είχαν φάει κάτι. Με το δάσκαλο αυτό που ήταν πολύ ευγενικός ήταν φίλοι. Και οι μαθητές ήταν μαζί του τότε πιο ανοιχτοί.

(468) Αλλά υπήρχαν και μερικοί που ήταν πολύ σκληροί γιατί ήθελαν να μάθουν τα παιδιά περισσότερο. Από το διευθυντή του σχολείου υπήρχε έντονος έλεγχος, όπως ποια παιδιά έμαθαν, τι έμαθαν, ποια ήταν τα αποτελέσματα, όπως επίσης και πίεση προς τους δασκάλους να διδάσκουν περισσότερο από όσο δίδασκαν. Έτσι, οι δάσκαλοι αναγκαστικά μετέφεραν αυτήν την πίεση προς το εσωτερικό της τάξης και τους μαθητές. Μερικές φορές τους έλεγαν και σκληρά πράγματα.

(474) Κάθε μέρα οι δάσκαλοι τους έβαζαν να γράφουν κάτι στο σπíti, μια ιστορία ή κάτι σαν έκθεση, μαθηματικές ασκήσεις και γενικά δουλειά για το σπíti σε καθημερινή βάση.

(478) Ο Klement ακόμη κι αν είχε χρόνο, δεν μπορούσε να κάνει τις ασκήσεις για το σπíti, γιατί χρειαζόταν επιπρόσθετη εξήγηση, καθώς μέσα στην τάξη δεν μπορούσε να καταλάβει. Δεν έφταιγε ο δάσκαλος, αλλά και ο ίδιος ο Klement που επίσης είχε το μυαλό του συνέχεια στα πουλιά. Το πρωί που σηκωνόταν πήγαινε κι έστηνε παγίδες για να πιαστούν τα πουλιά και μετά περίμενε πότε θα τελείωνε το μάθημα, για να πάει στις παγίδες, να μαζέψει τα πουλιά για το βραδινό φαγητό.

(487) Μερικά βιβλία τα έδινε το κράτος και μερικά έπρεπε να τα αγοράσουν. Στο σπíti δεν είχε βοήθεια για τα μαθήματα, γιατί ήταν το μεγαλύτερο παιδί στην οικογένεια και γιατί η μητέρα του με την πολλή δουλειά της δεν είχε καθόλου χρόνο να τον βοηθήσει και το βράδυ που γυρνούσε σπíti ήταν πολύ κουρασμένη. Ο πατέρας του καμιά φορά τον βοηθούσε να διαβάζει, καθώς του άρεζε το διάβασμα. Και έτσι έκανε ό τι μπορούσε μόνος του.

(498) Μερικές φορές ο Klement βοηθούσε τα μικρότερα αδέρφια του διάβασμα (αν ήταν κάτι εύκολο, όπως η ιστορία) αλλά δεν μπορούσε να τους αφιερώσει χρόνο, καθώς δεν μπορούσε ούτε ο ίδιος να μάθει για τον εαυτό του. Δεν είχε τη θέληση να μάθει.

(503) Την πρώτη φορά που προσπάθησε να έρθει στη Ελλάδα ήταν 15 χρονών. Άρχισε να έρχεται με τα πόδια από τα βουνά, όπως και οι άλλοι. Ήρθε περίπου 8 φορές με τα πόδια στην Ελλάδα και μια φορά έφτασε μέχρι τη Λαμία.

(507) Μερικές φορές τον έπιασαν στα σύνορα και έφαγε ξύλο από φαντάρους. Μία φορά από τις 8 που ήρθε στην Ελλάδα περπατούσε 8 μέρες. Δεν έπρεπε να σταματήσει ούτε τη νύχτα. Έπρεπε να τρέχει όλη την ημέρα κι όλη τη νύχτα μέσα στα βουνά με δυσκολίες. Ήταν πάντα μικρές ομάδες 5-6 ατόμων, συνήθως όμως 3 με 4 γνωστοί. Κάποιος από αυτούς έπρεπε να ξέρει το δρόμο κάπως, για παράδειγμα κάποιος που είχε ξαναπάει. Κάποιος έφευγε για την Ελλάδα και τον παρακέλεσε και ο Klement να πάει κι αυτός μαζί τους.

(520) Τη φορά που έφτασε στη Λαμία πάλι δεν μπορούσε να μπει στην πόλη «γιατί σε πιάνανε». Παντού ήταν φόβος.

(522) Την πρώτη φορά ήρθε στην Ελλάδα με συγγενείς και φίλους. Κυρίως, όμως, ταξίδευε με συγγενείς, γιατί προσπαθούσαν να βοηθούνται μεταξύ τους. Αν για παράδειγμα είχε έρθει ο θεός του στην Ελλάδα κι έφερε χρήματα στην Αλβανία, τότε δεν μπορούσε να βλέπει τον άλλο που δεν είχε ψωμί να φάει. Για αυτό προσπαθούσε κάποιος να βοηθήσει τους συγγενείς του.

(530) Τα αδέρφια του Klement δεν προσπάθησαν να έρθουν στην Ελλάδα εκτός από μία φορά που ήρθε ένας αδελφός του πρόπερσι. Η Ελληνική Ευαγγελική Εκκλησία έστειλε ένα φαξ και τον προσκάλεσε και έτσι ήρθε με βίζα και μετά επέστρεψε πάλι στην Αλβανία. Οι γονείς του δεν ήρθαν ποτέ.

(537) Έμενε στα Παλαιοφάρσαλα, την Καλαμπάκα, τα Τρίκαλα και τα Γρεβενά. Επίσης μία φορά πήγε στην Αθήνα και δούλεψε περίπου 2 μήνες στο Μαραθώνα, μάζευε σκουπίδια. Κάθε φορά που ερχόταν, έμενε το πολύ 3 μήνες μέχρι να τον πιάσουν. Άρχισε να πιστεύει ότι δεν έχει πια τύχη. Έτσι, όταν μετά τις 8 φορές, γύρισε στην Αλβανία, είπε στον εαυτό του ότι δε θα ξαναέλθει ποτέ πια στην Ελλάδα.

(546) Έτσι μετά κάθισε 3 χρόνια στην Αλβανία, δούλεψε στο χωριό ως εργάτης στα κτήματα. Πήγαινε με τα άλογα και φύτευε σιτάρια και άλλα τέτοια και επίσης μέχρι τα 19 του πουλούσε ξύλα.

(551) Τότε ήρθε το χαρτί για να πάει στο στρατό και πήγε στρατιώτης. Ήταν τυχερός γιατί τη χρονιά που πήγε ήταν η πρώτη που η θητεία έγινε μόνο ένας χρόνος. Τελείωσε το στρατό στην ηλικία των 20 ετών και συνέχισε μέχρι και την ηλικία των 22 να μένει στην Αλβανία.

(559) Κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής του θητείας η οικογένειά του μετακόμισε στην πόλη των Αγίων Σαράντα και εκεί αγόρασαν κάτι που ήταν σα μαγαζιά, το γκρέμισαν και το έφτιαξαν σπίτι όπου μπορούσαν να μένουν.

(562) Και στους Αγίους Σαράντα ο Klement δούλευε για να βοηθά την οικογένειά του. Έκανε διάφορες δουλειές, στην οικοδομή έφτιαχνε μπετόν, δούλευε με φτυάρι για να κτίσει το σπίτι άλλων, σε γενικές γραμμές εργάτης. Επίσης, πήγαινε και δούλευε στα βουνά.

(565) Μάζευε τσάι για να πουλήσει. Πήγαινε για μια βδομάδα στο βουνό με τον αδελφό του και με φίλους τους και κουβαλούσαν τσάι και φλαμούρι και άλλα βότανα από τα οποία γίνονταν φάρμακα. Έτσι, είχε διπλή απασχόληση και στην οικοδομή και στο βουνό για τσάι.

(572) Και έφτασε μια στιγμή που δεν μπορούσε άλλο, γιατί ήθελε να έρθει στην Ελλάδα αλλά τότε ήταν διαφορετικά, γιατί το δεύτερο εξάμηνο της στρατιωτικής θητείας, κάποιος (ένας φίλος ονόματι Αργύρης) του μίλησε για το Χριστό. Του έκανε εντύπωση γιατί ήταν ένας άνθρωπος διαφορετικός από τους υπόλοιπους, με διαφορετική κουλτούρα. Στον Κ. φαινόταν ότι ήταν «ο πιο τρελλός από όλους, ο πιο καλός από όλους».

(580) Άρχισε να κάνει παρέα με τον Αργύρη και να γίνονται φίλοι. Ο Αργύρης τού είπε ότι μέσα του έχει το Χριστό που τον οδηγεί. Ο Αργύρης τον κάλεσε στο σπίτι του, όπου έμεινε ο Klement. Μετά πήγε σε μια εκκλησία, όπου γνώρισε κι άλλα παιδιά, τα οποία έκαναν εντύπωση στον Klement για την αγάπη που είχαν στη ζωή τους, ενώ ο ίδιος δεν την είχε. Γιατί αυτοί ήταν τόσο χαρούμενοι κι ο ίδιος όχι;

(589) Μετά του έδωσε μια Καινή Διαθήκη και τη στιγμή που ήταν μέσα στο λεωφορείο από την πόλη του Αργύρη μέχρι την πόλη του Klement, ένιωσε μια χαρά μέσα στην καρδιά του και του φαινόταν σα να ήταν στο σχολείο, ότι τώρα αρχίζουν τα χρόνια να σπουδάζει σαν φοιτητής. (594) Και είχε μια χαρά, γιατί όλα τα χρόνια πριν είχε αρχίσει να μετανιώνει, γιατί δεν τελείωσε το σχολείο.

(596) Και κάποια στιγμή όταν έβλεπε τα άλλα παιδιά παρέα που μάθαιναν γράμματα ο ίδιος στεναχωριόταν που σταμάτησε το σχολείο.

Β' ΠΛΕΥΡΑ

Έτσι άρχισε να διαβάζει τη στιγμή που πήρε αυτό το βιβλίο, τη Καινή Διαθήκη. Και όταν πήγε στο σπίτι, άρχισε να διαβάζει τα γράμματα, ώσπου να συνηθίσει ξανά. Αυτό του πήρε περίπου 2 με 3 μήνες, ώσπου να αρχίσει να συνέλθει το μυαλό του και να μπορέσει να καταλάβει τη γλώσσα του βιβλίου.

(016) Και μετά άρχισε και να γράφει και να μαθαίνει από το «Λόγο του Θεού», την Καινή Διαθήκη. Ταυτόχρονα δούλευε τα πρωινά και τα απογεύματα έψαξε και βρήκε μια εκκλησία στην πόλη του, όπου υπήρχαν και άλλα παιδιά που δόξαζαν το Θεό. Άρχισαν να κάνουν και ευαγγελισμό σε κάθε χωριό. Αυτό διήρκεσε 2 χρόνια στην Αλβανία, χρονική περίοδο κατά

την οποία και τα αδέλφια του Klement γνώρισαν το χριστιανισμό και άρχισαν και αυτοί να διαβάζουν όπως ο Klement.

(035) Υιοθέτησαν και εκείνοι την ίδια πίστη και πήγαιναν μαζί με τον Klement για ευαγγελισμό. Υπήρχε κάθε μέρα πρόγραμμα. Υπήρχαν ιεραπόστολοι από την Ολλανδία και την Ελλάδα και στον Klement άρεσε πάρα πολύ ότι ήταν πολύ αγαπημένοι άνθρωποι με χαρά και ειρήνη, πράγμα που έκανε του εντύπωση (048) και έλεγε ότι θα ήθελε τόσο πολύ κι ο ίδιος να είναι σαν κι εκείνους για να υπηρετήσει τους ανθρώπους.

(051) Μετά επειδή είχε ένα πρόβλημα υγείας (αλλεργία) το οποίο δεν είχε καταφέρει να θεραπεύσει στην Αλβανία, ήρθε στην Ελλάδα. Προσπάθησε να βγάλει βίζα με τη βοήθεια των αδελφών από την Πάτρα [στη γλώσσα των Προτεστάντων σημαίνει των ανθρώπων που έχουν την ίδια πίστη]. Ήταν η περίοδος που τότε έδιναν βίζα σε όλους μόνο για ένα μήνα, αλλά στον Klement έδωσαν βίζα για ένα χρόνο.

(068) Ο ίδιος είδε στο σημείο αυτό τη βοήθεια του Θεού, γιατί πιο πριν είχε προσευχηθεί να μείνει στην Ελλάδα για οικονομικούς λόγους και για να βοηθήσει την οικογένειά του, όπως επίσης για να θεραπεύσει το πρόβλημα υγείας που είχε και για να εργαστεί για το Θεό.

(084) Μετά την ετήσια παραμονή του στην Ελλάδα, επέστρεψε στην Αλβανία αλλά ήθελε να ξαναέρθει στην Ελλάδα για να μπορέσει να δουλέψει. Στο Βόλο είχε ξαδελφούς, οπότε αφού έβγαλε ξανά βίζα, ήρθε και πάλι στην Ελλάδα. Σιγά σιγά άρχιζε να δουλεύει.

(091) Η καρδιά του ήταν γεμάτη με χαρά για το Θεό. Προσπάθησε να έχει επικοινωνία με άλλους Αλβανούς και προσπαθούσε να έχει το σπίτι του ανοιχτό για να τρώνε μαζί, να μοιράζονται τα προβλήματα που είχε ο καθένας. (098) Αυτό γινόταν κάθε απόγευμα, καθώς το πρωί δούλευε. Έτσι σιγά σιγά άρχισαν να μιλούν για το Χριστό, τον οποίο γνώρισαν μερικοί άνθρωποι. Έτσι άρχισε η ομάδα των Αλβανών Ευαγγελικών στο Βόλο και μπορούσαν να έχουν τη δική τους συνάθροιση και να διαβάζουν στα αλβανικά το «Λόγο του Θεού».

Του άρεζε πάρα πολύ να δουλεύει έτσι με ανθρώπους με σκοπό να τους κάνει να αλλάξουν τη ζωή τους, δηλαδή να σταματήσουν το κλέψιμο, τη ζήλια και την κακία. Αυτό έγινε με όσους πίστεψαν. (115) Άλλαξαν εντελώς τη ζωή τους. Μιλάμε για το 1999, όπου ο Klement ήρθε στο Βόλο και όλη αυτή η διαδικασία κράτησε 4 χρόνια.

(130) Το άλλο ευχάριστο για τον Klement ήταν ότι μπορούσε να μαθαίνει την ελληνική γλώσσα. Είχε μάθει κάποια πράγματα μέσα από τη δουλειά του αλλά ήταν πολύ δύσκολο. Γενικά στη δουλειά έμαθε μόνο λέξεις που είχαν σχέση με τη δουλειά. Δεν ήξερε περισσότερο.

(136) Μέσα στην Ευαγγελική Εκκλησία υπήρχαν κυρήγματα κάθε Τετάρτη και Κυριακή και ο Klement τα παρακολουθούσε, οπότε αυτό ήταν πολύ καλό για την ελληνική γλώσσα για να μπορέσει να μάθει.

(143) Ο ποιμένας στην εκκλησία του είχε δώσει μια Καινή Διαθήκη και του έκανε εντύπωση, οπότε είχε αρχίσει να διαβάζει με πολύ σιγανό ρυθμό αλλά αυτό ήταν μια βοήθεια για τον Klement και μετά μαζεύτηκαν όλοι οι Αλβανοί της εκκλησίας και γίνονταν τα μαθήματα εκμάθησης της νέας ελληνικής γλώσσας. Αμέσως μετά στην εκκλησία άρχισαν και τα μαθήματα εκμάθησης της αγγλικής γλώσσας.

(160) Στην αλβανική αυτή ομάδα ήταν περίπου 25 με 30 άτομα. Συναντιόντουσαν κάθε Σάββατο για τα γλωσσικά μαθήματα, τα οποία τους βοήθησαν να μαθαίνουν κάτι με σειρά, παρόλο που ο χρόνος ήταν πάρα πολύ πιεστικός λόγω της δουλειάς τους.

(174) Στο Βόλο δούλευε σε διάφορες δουλειές στην οικοδομή (μπογιατζής, σοφατζής), σε εργοστάσιο που έκαναν περιφράξεις. Ήταν ασφαλισμένος στον ΟΓΑ και τελικά με τα χαρτιά δεν ήταν πάντα εντάξει και υπήρχαν δυσκολίες.

(192) Στην αρχή δούλευε με τους αδελφούς του [θεολογική χρήση του όρου], γιατί βοηθούσαν μεταξύ τους, και τα ξαδέλφια του που τον βοηθούσαν και στη γλωσσική επικοινωνία. Διαφορετικά κανένας δεν τους έπαιρνε στη δουλειά, αν δεν μπορούσαν να επικοινωνήσουν.

(200) Στην αρχή είναι αλήθεια ότι υπήρχε μεγάλος ρατσισμός και κάθε μέρα δεν άκουγε άλλα λόγια από το «βλάκας», «μαλάκας» και τέτοια συνέχεια σε καθημερινή βάση. Το λεξιλόγιο αυτό ήταν γενικά για όλους και ειδικότερα για τους Αλβανούς.

(210) Πολλά άτομα (Αλβανοί) δεν είχαν χαρτιά και όταν ήθελαν να πληρωθούν από τον εργοδότη τους, αυτός φώναζε την αστυνομία και τον έπιαναν. Στον ίδιο δε συνέβησαν τέτοια πράγματα και το αποδίδει στη βοήθεια του Θεού λόγω της πίστης του και της προσευχής του. Έτσι πάντα λάμβανε τα χρήματά του, αν και κάποιες φορές με καθυστέρηση.

(225) Σε κάθε καινούρια δουλειά που πήγαινε εξηγούσε πάντα στο αφεντικό του, παρόλο που δεν ήξερε ελληνικά, ότι την Κυριακή δεν δουλεύει, γιατί πηγαίνει στην εκκλησία και δοξάζει το Θεό. Είναι η μέρα του Θεού. Και έτσι άρχιζε η συζήτηση με τον εκάστοτε εργολάβο και με διαφόρους μαστόρους που δούλευε μαζί και ποτέ δεν ντρεπόταν να πει την αλήθεια, ότι πιστεύει στο Χριστό κι ότι αυτό αποτελεί για εκείνον μεγάλη χαρά.

(234) Μερικές φορές αυτό έκανε εντύπωση στους ανθρώπους και έλεγαν στον Klement μπράβο, ότι είναι καλό αυτό που έκανε και μακάρι να το έκανε όλος ο κόσμος. Το άλλο ήταν ότι όταν μερικοί άκουσαν για την Ευαγγελική Εκκλησία σκανδαλίζονταν και έλεγαν ότι αυτό

δεν είναι θρησκεία αλλά ο Klement ποτέ δε σταμάτησε να λέει την αλήθεια που πίστευε και να ομολογεί το Χριστό.

(239) Επίσης οι Αλβανοί με τους οποίους δούλευε μαζί τού έλεγαν ότι είναι διαφορετικός από τους υπόλοιπους Αλβανούς. Σε κάθε δουλειά που πήγαινε γνώριζε ανθρώπους, τους μιλούσε για το Χριστό κι εκείνοι ήρθαν στην Ευαγγελική Εκκλησία κι έτσι μεγάλωσε η ευαγγελική κοινότητα και άλλαξε η ζωή των ζυνθρώπων. «Έγιναν καλά παιδιά, ευλογημένα παιδιά, δουλεύουν, μαζεύουν χρήματα πάντα και είναι ευχαριστημένα».

(250) Πιο πριν δούλευαν όλη τους τη ζωή αλλά χαλούσαν τα χρήματά τους σε διάφορα κλαμπ και παρόμοια. Δεν είχαν συγκεντρωμένο το μυαλό τους. Έβλεπαν ότι κουραζόντουσαν πολύ αλλά ότι τους έλλειπαν πολλά πράγματα κι έτσι δεν είχαν χαρά και ειρήνη. Δεν ήξεραν τι έκαναν. Δούλευαν σα δούλοι το πρωί και το απόγευμα και το βράδυ χαλούσαν τα χρήματα. (257) Από τη στιγμή που γνώρισαν το Θεό, κατάλαβαν ότι ο Θεός τους έδωσε σοφία πώς μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τα πράγματα που ο Θεός τους έδινε κάθε μέρα. Από τη στιγμή που γνώρισαν το Χριστό άρχισαν να βάζουν μια τάξη στη ζωή τους.

(264) Όλοι σχεδόν οι Αλβανοί που έρχονται στην Ευαγγελική Εκκλησία τώρα πηγαίνουν σχολείο και μαθαίνουν ένα επάγγελμα. Ο Klement το εξηγεί αυτό ότι από τη στιγμή που άρχιζαν να έρχονται στην εκκλησία είδαν ότι τα πράγματα και η ζωή είναι αλλιώς. Η ζωή είναι δώρο του Θεού και χρειάζοταν να μάθουν. Άλλωστε, έβλεπαν ότι τα πράγματα στην Ελλάδα ήταν διαφορετικά, όλοι μάθαιναν κι έτσι αναρωτήθηκαν γιατί να μη μαθαίνουν και οι ίδιοι.

(272) Θυμάται ότι όταν ξεκίνησε ο πρώτος, ξεκίνησαν 2-3 άτομα στην αρχή που ενδιαφέρονταν για το σχολείο, άρχισαν και τα άλλα άτομα που έρχονταν να μαθαίνουν τη γλώσσα για να πάνε σχολείο. Αυτό ήταν πάρα πολύ καλό γιατί όλο το χρόνο δεν μπορούσε να σκέφτεται κανείς για το κακό και έτσι άρχισε να μπαίνει σε μια άλλη καινούρια ζωή.

(279) Γιατί από τη στιγμή που γνώρισαν το Θεό, ο Θεός θέλει να κάνουν κάτι στη ζωή τους. Είχαν μεγάλη χαρά και ειρήνη στη ζωή τους κι έτσι μπορούσαν και να μάθουν. Ένας από τους πρώτους ήταν ο Klement, όπως λέει ο ίδιος.

(287) Πριν να πάει στο Βιβλικό Σχολείο στην Αθήνα (09.2003) ήταν στο Βόλο και μάθαινε ελληνικά στη ΝΕΛΕ για λίγους μήνες που ήταν πολύ βοηθητικά. Ήταν μια στιγμή που του άνοιγε την όρεξη για σπουδές. Από τότε είπε ότι πρέπει να συνεχίζει τις σπουδές, γιατί του άρεζε πάρα πολύ.

(299) Όταν τελείωσε αυτό, ο Θεός τού άνοιξε ένα δρόμο για να μπορεί να σπουδάξει περισσότερο για τη θεολογία, γιατί πραγματικά το ήθελε.

(305) Έτσι, λοιπόν, μετά πήγε στο Βιβλικό Σχολείο στην Αθήνα. Ο ποιμένας της εκκλησίας τον βοήθησε με όλα τα χρήματα για να μπορέσει να πληρώσει το σχολείο, καθώς ο ίδιος δεν μπορούσε να το πληρώσει, επειδή είναι ακριβό.

(308) Όταν πήγε στο σχολείο αυτό του φαινόταν πάρα πολύ δύσκολο. Η φοίτηση διαρκεί 3 χρόνια στην ελληνική γλώσσα και ένας επιπλέον χρόνος στην αγγλική. Ήταν δύσκολα στην αρχή, γιατί νόμιζε ότι ήξερε ελληνικά αλλά είχε ελλείψεις, ειδικά υπήρχαν και μαθήματα για τα αρχαία ελληνικά. Αλλά με την προσευχή και πολύ διάβασμα τα πήγαινε καλλίτερα. Αν ένας Έλληνας έπρεπε να διαβάζει μία ώρα, ο Klement έπρεπε να διαβάζει 4 ώρες για να τα καταφέρει. (318) Διάβαζε μέχρι τις 01.30 με 02.00 το βράδυ.

(322) Στην πρώτη τάξη που πηγαίνει ο Klement είναι γύρω στα 12 άτομα και είναι από διάφορες χώρες, όπως από τη Ρωσία, την Αλβανία, το Πακιστάν, την Κύπρο και από διάφορα μέρη της Ελλάδας. Οι περισσότεροι καθηγητές τους είναι από την Αμερική. Έχουν τελειώσει τις σπουδές τους στην Αμερική κι έχουν έρθει για να τους διδάξουν στην Αθήνα.

(333) Το ημερήσιο πρόγραμμα περιλαμβάνει 3 με 4 ώρες διδασκαλία και σπουδάζει κανείς για τη Βίβλο. Τα μαθήματα που κάνει ο Klement είναι Ερμηνευτική, Ιστορία (δημιουργία του κόσμου και του ανθρώπου, εξέλιξη, σχέσεις με τους καθολικούς και τους ορθοδόξους, πώς ξεκίνησε η Ευαγγελική Εκκλησία), Απολογητική, για το σκοπό της ζωής του ανθρώπου. Επίσης σπουδάζουν και ψυχολογία, κάνουν πρακτική (διδασκαλία του «Λόγου του Θεού» στην έξω κοινωνία, βοήθεια στα Χέρια Βοηθείας, μια φιλανθρωπική οργάνωση που χρηματοδοτείται και στελεχώνεται από την Ευαγγελική Εκκλησία και βοηθά πρόσφυγες με φαγητό, ρούχα), αρχαία ελληνικά, ορθόδοξη θεολογία, ιεραποστολή στο εξωτερικό.

(388) Κάθε σπουδαστής στο Βιβλικό Σχολείο έχει παράλληλα με τις σπουδές του και κάποια καθήκοντα (υπηρεσίες) να εκπληρώσει, όπως καθάρισμα μετά το φαγητό. Επίσης υπάρχει μια τεράστια βιβλιοθήκη γεμάτη ελληνικά και αγγλικά βιβλία. Υπάρχουν και κομπιούτερ, όπως μπορούν να γράφουν τις εργασίες που αναλαμβάνουν να γράψουν σε κάθε μάθημα, περίπου 7 με 10 σελίδες σε κάθε μάθημα.

(409) Ο Klement πριν να γνωρίσει το Χριστό δεν ήθελε ποτέ να διαβάσει βιβλία. Τη στιγμή όμως που απέκτησε την Καινή Διαθήκη άλλαξε η ζωή του εντελώς και δε θέλει τίποτε άλλο από το να έχει βιβλία γύρω γύρω. Αφιερώνει όλο του το χρόνο στο διάβασμα, γιατί μέσα από ένα θέμα που έχει να ασχοληθεί σε μια συγκεκριμένη εργασία, βρίσκει πληροφορίες και μαθαίνει για άλλο θέμα.

(422) Για τον Klement το σχολείο αυτό είναι μεγάλη χαρά. Δεν μπορεί να κάνει τίποτε άλλο από το να αφιερώνει όλο του το χρόνο σε αυτό.

(426) Καθένας στο σχολείο αυτό έχει τα απογεύματά του ελεύθερα και μπορεί να κάνει ότι θέλει. Ο Klement αυτό που έκανε είναι ότι διάβασε πάρα πολύ. Ο Θεός του έχει δώσει μια θέληση για διάβασμα και δε θέλει τίποτε άλλο από το να διαβάζει για να μπορεί να δώσει στους ανθρώπους αργότερα αυτό που ο Θεός θέλει.

(434) Ο σκοπός στη ζωή του είναι από εδώ και στο εξής να μη δουλεύει πλέον για τον εαυτό του αλλά για το Θεό στον οποίο έχει ήδη αφιερώσει τη ζωή του. (440) Για το λόγο αυτό άλλωστε πήγε στο σχολείο γιατί ήθελε να μάθει πώς να επικοινωνεί με τους ανθρώπους. Δουλεύοντας για το Θεό σημαίνει να αφιερώνεις όλη σου τη ζωή και το χρόνο στους ανθρώπους.

(446) Θέλει να επιστρέψει στην Αλβανία και να είναι ιεροκήρυκας, κάτι σαν ποιμένας σε μια εκκλησία για να μπορεί να υπηρετεί τους ανθρώπους της.

(453) Η οικογένειά του (καθότι μουσουλμανική) είχε λίγο πρόβλημα στην αρχή, όταν ο Klement πίστεψε στο Χριστιανισμό. Αλλά όταν είδαν ότι στη ζωή του παιδιού της συντελέστηκε κάποια αλλαγή, αυτό τους έκανε εντύπωση και όντως εντυπωσιασμένοι από από τη ζωή του Klement, έγιναν χριστιανοί και τα αδέρφια του και οι γονείς του και άλλαξαν τη θρησκεία τους. (462) Σε γενικές γραμμές όμως δεν είχε πρόβλημα μέσα στην οικογένειά του να κάνει τις επιλογές του ήδη από τα 13 με 14 χρόνια, όταν ο πατέρας του του είχε πει ότι η ζωή του Klement είναι δική του και μπορεί να κάνει ότι θέλει είτε για να τον ανυψώσει είτε για να τον μειώσει. Αυτή η ελευθερία που είχε από τον πατέρα του είναι πολύ καλή για τον Klement.

(472) Τώρα η οικογένεια του Klement είναι πάρα πολύ χαρούμενη που ο γιος τους μαθαίνει τόσο πολύ. Το μόνο δύσκολο είναι ότι ο Klement λείπει στην οικογένειά του.

(475) Εκτός από την οικογένειά του υπάρχουν και άλλοι άνθρωποι που στηρίζουν ιδιαίτερα την προσπάθεια του Klement για μόρφωση. Σημαντική είναι η οικονομική υποστήριξη που δέχεται. Τα δίδακτρα για το βιβλικό σχολείο είναι 2800 ευρώ το χρόνο (έξοδα για τα μαθήματα, τη διαμονή και τη σίτιση) και ο ίδιος δε θα μπορούσε να τα πληρώσει. Ο ποιμένας, όμως, της Ευαγγελικής Εκκλησίας του Βόλου τον βοήθησε να πληρώνει αυτά τα χρήματα. Έτσι η εκπαίδευση είναι για τον Klement εντελώς δωρεάν, καθώς τα χρήματα έρχονται από την Αμερική από κάποιους αδελφούς που πιστεύουν και έχουν ακούσει για κάποιους Αλβανούς που θέλουν να σπουδάζουν για το έργο του Θεού και τους υποστηρίζουν οικονομικά.

(493) Ένα εμπόδιο στην όλη του εκπαιδευτική και πνευματική προσπάθεια είναι κάποιοι άνθρωποι στην Αλβανία που του λένε «τι κάνεις σε τέτοια ηλικία; Γιατί δε δουλεύεις, να παντρευτείς και να κάνεις οικογένεια; Να φτιάξεις σπίτι και τέτοια». Του λένε «πηγαίνεις να γίνεις παπάς» και άλλα τέτοια παρόμοια. Ο ίδιος τους συγχωρεί γιατί δε γνωρίζουν τι

σημαίνει να πιστεύεις στο Χριστό. Οι άνθρωποι αυτοί είναι και συγγενείς και φίλοι. Τον ίδιο όμως δεν τον πειράζουν καθόλου αυτά γιατί τώρα έχει ένα σκοπό και έχει βρει τη χαρά στη ζωή του.

(502) Μέχρι τώρα κουραζόταν συνέχεια με τη δουλειά και δεν μπορούσε να καταλάβει τη ζωή του. Επίσης είναι πολύ ευχαριστημένος, γιατί ο Θεός τον έχει βοηθήσει πολύ εδώ στην Ελλάδα και από πνευματική άποψη αλλά και από οικονομική, καθώς με τα χρήματα της δουλειάς του βοήθησε την οικογένειά του να χτίσουν το σπίτι που μένουν στην Αλβανία.

(507) Δούλευε στην Ελλάδα κι έστελνε χρήματα στην οικογένειά του κι ο πατέρας του ήταν πολύ ευχαριστημένος μαζί του. Επίσης συγκέντρωσε και χρήματα για τον εαυτό του για τη στιγμή που θα παντρευτεί και θα χρειαστεί να χτίσει ένα δικό του σπίτι στην Αλβανία, γιατί δεν είναι τόσο ακριβά.

(510) Έτσι, είναι πολύ ευχαριστημένος, γιατί είδε ότι ήρθε στην Αλβανία με μία τσάντα και ο Θεός τον ευλόγησε τόσο πολύ. Η Ελλάδα είναι για τον Klement μία χώρα ευλογημένη. Έτσι σε αυτούς που του λένε ότι η πατρίδα του είναι πάντα η Αλβανία, ο Klement απαντά ότι, αν έχεις το Χριστό στην καρδιά σου, η πατρίδα σου είναι παντού, γιατί ο Θεός είναι παντού.

(515) Έτσι, είδε ότι εδώ στην Ελλάδα ο Θεός τον έκανε πλούσιο και περιμένει ακόμη από το Θεό να τον κάνει πιο πλούσιο.

(522) Στο βιβλικό σχολείο δεν ακούει κανείς ούτε μία λέξη αντίθετη προς τον αδελφό του, γιατί όλοι έχουν το Θεό στην καρδιά τους και αλληλοϋπηρετούνται μεταξύ τους, και οι καθηγητές με τους μαθητές και αντίστροφα. Δεν αφήνουν να υπάρχουν παρεξηγήσεις αλλά δίνονται εξηγήσεις με όμορφο τρόπο κι αγάπη. Επίσης οι σχέσεις ανάμεσα στους σπουδαστές είναι πολύ καλές.

(527) Τον Klement τον βοήθησαν να μάθει να χρησιμοποιεί το κομπιούτερ, του διόρθωσαν τα λάθη στην ελληνική γλώσσα και είναι πολύ ευχαριστημένος, καθώς κανείς εκεί δεν τον βλέπει ως Αλβανό και είναι τόσο καλοί και ζεστοί φίλοι που περιμένει ανυπόμονα να έρθει ο Σεπτέμβρης για να ξαναπάει στην Αθήνα και να ξαναξεκινήσει η Σχολή.

(537) Πολύ καλό επίσης θεωρεί το γεγονός ότι το σχολείο είναι ανοιχτό για ανθρώπους από διάφορες κουλτούρες, γιατί έτσι μαθαίνουν οι άνθρωποι πώς μπορούν να επικοινωνήσουν με ανθρώπους από άλλες κουλτούρες και πώς μπορούμε να χτίζουμε στις σχέσεις.

(546) Για να γίνει κανείς κήρυκας για το Θεό πιστεύει ότι πρέπει κανείς να περάσει από το σχολείο αυτό.

(551) Έτσι η μετανάστευση για τον Klement ήταν δύσκολη αλλά και ταυτόχρονα χαρά, γιατί μέσα στις δυσκολίες μπόρεσε να κερδίσει πολλά πράγματα.

(558) Τέλος ευχαριστεί το Θεό που τους έφερε εδώ στην Ελλάδα (τους Αλβανούς ως λαό) για να μπορέσουν να δουλεύουν και να καταλάβουν περισσότερο τη ζωή και ευχαριστεί και τους ανθρώπους της χώρας (παρόλο που υπήρχαν άνθρωποι που ήταν κακοί) που ήταν φιλόξενοι και τους αγαπούσαν. Για τον Klement η Ελλάδα είναι σαν πατρίδα.

5.1.1.2. Dilaver

Α΄ ΚΑΣΕΤΑ, Α΄ ΠΛΕΥΡΑ

Dilaver Kastrati, από την Αλβανία. Ζει στην Ελλάδα εδώ και 4 χρόνια. Ήρθε το 2000 και εργάζεται. Το Δεκέμβριο θα κλείσει τα 26. Γεννήθηκε το 1978 στη βόρεια Αλβανία, στο χωριό Ντεμιρόλ κοντά στην πόλη Κούκες. Το χωριό είχε 200 σπίτια (περίπου 1000 κατοίκους). Εκεί μεγάλωσε μέχρι την ηλικία των 22 χρονών.

(023) Αργότερα έφυγε για την Ελλάδα. Στο σχολείο ήταν περίπου 250 παιδιά. Ήταν όλες οι τάξεις από το δημοτικό μέχρι το γυμνάσιο. Το χωριό ήταν μοιρασμένο στα δύο. Το μισό χωριό ήταν λίγο πιο κάτω και το άλλο μισό λίγο πιο πάνω. Το σχολείο ήταν στο κέντρο του τμήματος του κάτω χωριού και ο Dilaver πήγαινε εκεί σε 10 περίπου λεπτά με τα πόδια. Δεν ήταν καλός δρόμος.

(044) Ο Dilaver έχει 4 αδελφούς και 3 αδελφές. Συνολικά στην οικογένειά του υπήρχαν 8 παιδιά. Ο πατέρας του πέθανε το 1985 από καρκίνο, 5 χρόνια μετά από το θάνατο της μητέρας του στη γέννα του μικρότερου αδελφού του. Ο Dilaver ήταν 2 χρονών, όταν πέθανε η μητέρα του και περίπου 7 χρονών, όταν πέθανε ο πατέρας του. Ο μεγάλος του αδελφός ήταν περίπου 20 χρονών και η μεγάλη του αδελφή 15. Τα δύο αυτά μεγαλύτερα αδέρφια ανέλαβαν την οικογένεια και μεγάλωσαν τα μικρότερα παιδιά στην οικογένεια.

(064) Όταν μεγάλωσαν οι πιο μεγάλοι από τον Dilaver αδελφοί άρχισαν να δουλεύουν.

(067) Όλα τα αδέρφια έχουν ηλικιακή διαφορά μεταξύ τους 2 χρόνια. Ο Dilaver είναι ο προτελευταίος. Ο παππούς και η γιαγιά του Dilaver πέθαναν πριν να γεννηθεί. Γνώρισε μόνο τους αδελφούς και την αδελφή του πατέρα του, που έμεναν στο ίδιο χωριό. Η αδελφή του πατέρα του ήταν παντρεμένη σε μια άλλη πόλη, τη Λούσνια, κοντά στη θάλασσα.

(085) Στο σχολείο πήγε 8 χρόνια. Στην Αλβανία η εκπαίδευση είναι 4 χρόνια στο δημοτικό, 4 στο γυμνάσιο και 4 στο λύκειο. Οπότε ο Dilaver τελείωσε τα 8 χρόνια. Αν ήθελε να τελειώσει και το λύκειο, έπρεπε να πάει στην πόλη, γιατί στο χωριό του δεν υπήρχε λύκειο. Για οικονομικούς λόγους δεν πήγε.

«Στείλαμε μόνο τον αδελφό μου που είναι μεγαλύτερος από μένα. Τον στείλαμε. Την εποχή που στείλαμε αυτόν άνοιξαν τα σύνορα κι αυτός έφυγε από το σχολείο και πρώτα βγήκε στο Κόσσοβο και μετά τον έπιασαν από κει και τον ξανάφεραν στην Αλβανία και έφυγε για την Ελλάδα.»

(104) Ο Dilaver ήταν λίγο μικρός ακόμη τότε, αλλά πέρασαν τα χρόνια κι έφυγε κι αυτός.

(106) Όλα τα αδέρφια έχουν τελειώσει τα 8 χρόνια που ήταν υποχρεωτικά. Έπρεπε οπωσδήποτε, ας μην είχες μυαλό να προχωρήσεις. Η αδελφή που ήταν 15 χρονών, όταν πέθανε η

μητέρα τους, ήθελε να συνεχίσει στο λύκειο αλλά δεν μπόρεσε να πάει. Έτσι, κανένας δεν πήγε σχολείο πέρα των 8 χρόνων.

(120) Το κράτος τους έδινε από 2000 λεκ, δούλευε και ο μεγάλος του αδελφός και έπαιρνε περίπου 6000, οπότε τα χρήματα αυτά ήταν ίσα ίσα για να ζούνε, γιατί τα έξοδά τους ήταν περίπου 8000 λεκ το μήνα.

(127) Ο μεγάλος του αδελφός δούλευε σε δημόσια δουλειά, καθώς όλες οι δουλειές ήταν του κράτους. Λεγόταν «φερμ» στα αλβανικά, φάρμα στα ελληνικά. Ήταν δουλειά αγροτικής φύσεως, με κτήματα, διατηρούσαν το δάσος, οτιδήποτε δουλειά για το περιβάλλον. Δούλευε από το πρωί μέχρι τις 12.00, σταματούσαν για 2 ώρες και δούλευαν ξανά το απόγευμα κι ερχόταν στο σπίτι το βράδυ που νύχτωνε, γιατί η δουλειά ήταν λίγο μακριά. Αυτά ήταν τα έσοδά τους στο σπίτι.

(149) Αυτά ήταν μετά το 1985, μετά το θάνατο του πατέρα του. Ο μεγαλύτερος αδελφός δούλευε, ο μικρότερος πήγε φαντάρος. Αργότερα δούλευε κι αυτός. Αν κάποιος περνούσε την ηλικία των 18 χρονών, έβρισκε δουλειά κατευθείαν, αν ήθελε βέβαια. Αλλά όλοι ήθελαν για οικονομικούς λόγους. Αργότερα άρχισε να δουλεύει και η αδελφή. Μετά τα 18 άρχιζαν να δουλεύουν όλοι.

(158) Τον Dilaver δεν τον έπιασε αυτό το σύστημα. Για τα μικρά παιδιά τότε ήταν καλλίτερα. Απαγορευόταν να έχεις τίποτε άλλο εκτός από μία αγελάδα, οπότε για τα παιδιά ήταν καλλίτερα, γιατί έπαιζαν τα απογεύματα, δεν είχαν τίποτε να κάνουν. Ενώ σήμερα είναι πιο δύσκολα για τα παιδιά, γιατί όσοι έχουν μείνει εκεί πέρα, αυτοί που έχουν πρόβατα, κατσίκια ή αγελάδες, πηγαίνουν τα απογεύματα με τα πρόβατα, οπότε χρειάζεται χρόνος. Για τον Dilaver και τα παιδιά της ηλικίας του ήταν καλλίτερα, επειδή απαγορευόταν να έχουν ζώα.

(172) Το σχολείο ήταν 10 λεπτά με τα πόδια μακριά από το σπίτι του Dilaver. Ήταν ένα πολύ καλό σχολείο για αυτήν την εποχή. Είχε φτιαχτεί κάπου το 1975 με 1980, είχε πολύ καλές και μεγάλες αίθουσες, πολύ καλά θρανία και όλα αυτά τα διατηρούσαν τα ίδια τα παιδιά.

(177) Συγκεκριμένα όταν τέλειωναν κατά τις 13.00 είχαν με σειρά, κάθε μέρα από 4 παιδιά, οπότε ήξερε ο καθένας τη μέρα που θα καθαρίζει την τάξη του.

(180) Στην πόρτα υπήρχε φύλακας από τα παιδιά των μεγαλύτερων τάξεων (της 7^{ης} και της 8^{ης}). Το σχολείο διατηρούνταν πάρα πολύ καλά τότε. Ήταν αυστηρά τα πράγματα. Το σχολείο είχε περίπου 250 παιδιά και η τάξη του Dilaver είχε 27 μαθητές στην αρχή. Αργότερα άρχισε να μικραίνει, γιατί έφευγαν στις πόλεις. Τα σύνορα δεν είχαν ανοίξει ακόμη.

(191) Απλά οι γονείς τους πήγαιναν σε πόλεις ή σε κανένα μεγαλύτερο χωριό για δουλειές και η τάξη του μίκρυνε στα 24 άτομα, μετά έφτασε στα 15 και στο τέλος των 8 τάξεων έδω-

σαν εξετάσεις 10 άτομα. (196) Όταν έφυγε ο Dilaver από το σχολείο, άφησε περίπου 100 παιδιά.

(198) Οι καθηγητές ήταν κάπως αυστηροί σχετικά με τη σημερινή εποχή και τους χτυπούσαν κιόλας, όταν τα παιδιά δε μάθαιναν ή δεν ήταν προετοιμασμένοι για το μάθημα ή τους έλεγαν να φέρνουν τους γονείς στο σχολείο, οπότε έπρεπε να είναι κανείς προετοιμασμένος για να μην έχει αυτά τα προβλήματα.

(204) Ο Dilaver πολλές φορές όταν δεν ήταν προετοιμασμένος, δεν πήγαινε στο σχολείο. Στο σπίτι τον βοηθούσε πάντα ο μεγαλύτερος αδελφός, κυρίως σε αυτά που δυσκολευόταν.

(210) Στο σχολείο έκαναν την αλβανική γλώσσα και γενικά όλα τα μαθήματα που διδάσκονται στην Ελλάδα εκτός από τα θρησκευτικά που δεν είχαν, γιατί στην Αλβανία απαγορευόταν η θρησκεία. Φυσική και χημεία ξεκινούσαν από την 7^η τάξη.

(220) Μια συνηθισμένη σχολική μέρα ξεκινούσε από το σπίτι στις 7.30, έφτανε στο σχολείο 8 παρά, έπαιζε με τα άλλα παιδιά. Στις 8 και λίγο ξεκινούσαν με την πρωινή γυμναστική μπροστά στο σχολείο και μετά (όπως στην Ελλάδα κάνουν το σταυρό) εκεί έλεγαν κάτι λόγια για τον κομμουνισμό που είχαν δημιουργήσει αυτοί, αλλά δεν τα θυμάται κιόλας ακριβώς. Περίπου έλεγαν για τον πρωθυπουργό ... «ήταν λίγο περίεργο». Απλά έπρεπε να το πούνε αλλά το ευχαριστιόνταν κιόλας, «γιατί δεν ξέραμε τίποτε άλλο». Το ζούσαν αυτό, γιατί έτσι μεγάλωσαν και δεν τους έκανε εντύπωση ότι είναι κάτι κακό ή κάτι πολύ καλό. Απλά το έλεγαν έτσι σα συνήθεια, σα το σταυρό στην Ελλάδα. Αυτό διαρκούσε περίπου 2 με 3 λεπτά.

(236) Η γυμναστική ήταν περίπου 5 λεπτά ανάλογα με τους καθηγητές, αν κάποιος ήθελε λίγο παραπάνω ή λίγο παρακάτω. Έκαναν ελαφριές ασκήσεις. Σήκωναν τα χέρια πάνω κάτω, γυρνούσαν λίγο την πλάτη, το κεφάλι, έτσι για να συνέλθουν. Αυτό ο Dilaver το θεωρεί πολύ καλό και ήταν και αυτό υποχρεωτικό να το κάνει κανείς.

(245) Μετά ξεκινούσαν τα μαθήματα στις αίθουσες. Όλοι κάθονταν με σειρά ανάλογα με το πόσο καλοί μαθητές ήταν. Έτσι, οι καλλίτεροι μαθητές κάθονταν μπροστά και οι άλλοι από πίσω. Μπροστά άφηναν τους καλλίτερους μαθητές. Αυτό δεν το όριζαν ακριβώς οι καθηγητές αλλά οι ίδιοι οι μαθητές ήξεραν από μόνοι τους ποιοι ήταν οι καλλίτεροι και τους άφηναν να κάθονται πρώτοι. «Δεν μπορούσες, αν ήσουν πιο χαμηλός από τον άλλον, να βγαίνεις μπροστά». Οπότε τα πράγματα γίνονταν από μόνα τους.

(253) Ο Dilaver καθόταν στη μέση. Δεν ήταν ούτε από τους καλούς ούτε από τους χαμηλούς. Βασικά τον αγαπούσαν οι καθηγητές, επειδή ήταν ορφανός. Τον είχαν πιο κοντά τους για να μην τον πειράζουν τα παιδιά ή κάτι παρόμοιο, οπότε ο Dilaver δεν είχε προβλήματα.

(260) Υπήρχαν παιδιά που είχαν προβλήματα, άλλα με φτωχούς γονείς που δεν είχαν να φέρουν πολλά ρούχα, που δεν μπορούσαν να αγοράσουν τα βιβλία (τα αγόραζαν τότε) και

όλο το χρόνο δεν είχαν χρήματα να αγοράσουν τα βιβλία και ήταν ένα πρόβλημα κι αυτό. Υπήρχαν άλλα παιδιά που είχαν πολύ χαμηλές επιδόσεις στα μαθήματα και είχαν πρόβλημα.

(266) Τα βιβλία έρχονταν στην αρχή του σχολικού έτους και οι μαθητές τα έπαιρναν από το σχολείο πληρώνοντας μία μικρή τιμή. Βέβαια, για αυτούς ήταν λίγο ακριβά σε σχέση με το μισθό που έπαιρναν.

(270) Όταν τελειώνει η χρονιά και κάποιος είχε διατηρήσει τα βιβλία του σε καλή κατάσταση μπορούσε να τα δώσει σε κάποιο από τα μικρότερα αδέρφια ή σε κάποιο άλλο παιδί. Τα βιβλία δεν ήταν υποχρεωτικό να τα πάρεις, αλλά αν ήσουν στο σχολείο κανονικά θα έπρεπε να έχεις βιβλία και θα έπρεπε να τα αγοράσεις είτε κατευθείαν από το σχολείο ή δωρεάν από κάποιο άλλο μεγαλύτερο παιδί που δεν τα χρειαζόνταν πλέον.

(280) Ίσως τώρα στην Αλβανία να γίνεται με τα βιβλία κάτι ανάλογο που γίνεται στην Ελλάδα στο τέλος της χρονιάς που τα καταστρέφουν καίγοντάς τα.

(284) Στην πρώτη τάξη υπήρχαν δύο τμήματα και οι υπόλοιπες τάξεις είχαν από ένα τμήμα από πολλά άτομα. Πριν να πάει ο Dilaver σχολείο, το σχολείο του χωριού του είχε μόνο τις 4 πρώτες τάξεις και τα επόμενα 4 χρόνια πήγαιναν σε ένα άλλο σχολείο μισή ώρα μακριά με τα πόδια. Αυτό ίσχυε για τους αδελφούς και τις αδελφές του Dilaver που ήταν μεγαλύτεροι από αυτόν. Πήγαιναν σε ένα χωριό πιο κάτω που ήταν ένα πάρα πολύ μεγάλο χωριό και το σχολείο είχε ακόμη περισσότερους μαθητές. Εκεί πήγαν όλα τα αδέρφια του Dilaver εκτός από τον ίδιο και τον αμέσως πιο μεγάλο αδελφό του. Οπότε για τον Dilaver ήταν πολύ καλά που δεν πήγε σε αυτό το μακρινό σχολείο.

(293) Ο δρόμος για το μακρινό σχολείο ήταν χωματόδρομος και πήγαιναν με τα πόδια εκτός κι αν έβρισκαν κάποια ευκαιρία, όπως για παράδειγμα αν ερχόταν κάποιο αυτοκίνητο για να φέρει ξύλα ή ψωμί ή να πάρει κάποιο φορτίο.

(300) Ήταν υποχρεωτικό να πηγαίνεις κάθε μέρα. Αν κάποιος μαθητής έλειπε, έπρεπε να φέρει κάποιο δικαιολογητικό από τους γονείς του ή από κάποιο γιατρό. Υπήρχαν φορές που μπορούσε κανείς να δικαιολογηθεί από μόνος για κάποια απουσία που έκανε, ανάλογα βέβαια με τους καθηγητές.

(306) Ο Dilaver ήταν πολύ τακτικός στο σχολείο, πήγαινε κάθε μέρα σχολείο, πράγμα που τον βοηθούσε και στους βαθμούς του. Ήταν επίσης και ήσυχος στο σχολείο, οπότε δεν είχε πρόβλημα. Βέβαια, κάποιες φορές έλειπε αλλά γενικά είχε πολύ λίγες απουσίες.

(312) Σε γενικές γραμμές ήταν όλα τα παιδιά μαζί και έκαναν παρέα αλλά είχε και τους κολλητούς του που έπαιζαν. Θυμάται ότι όταν ήταν μικρά παιδιά μαζευόντουσαν 40-50 άτομα στην πλατεία και έπαιζαν. Ήταν πολύ χαρούμενα χρόνια. Ήταν τόσο πολύ αθώα παιδιά που δεν είχαν με τι άλλο να ασχοληθούν, οπότε έπαιζαν συνέχεια.

(318) Ο χειμώνας στη βόρεια Αλβανία ήταν πολύ βαρύς και χρειαζόταν να ανοίγουν το δρόμο πολύ πρωί με το μηχάνημα, διαφορετικά δεν πήγαιναν σχολείο. Υπήρχαν περιπτώσεις που για 2 με 3 μέρες δεν πήγαιναν σχολείο παρόλο που ήταν πολύ κοντά.

(325) Όταν έβρεχε, έπρεπε να πηγαίνουν σχολείο. Δεν μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τη βροχή ως δικαιολογία απουσίας από το σχολείο. Ο Dilaver τότε κρατούσε μία σακούλα πλαστική, την έκοβε από τη μια μεριά από πάνω ως κάτω και την κρατούσε πάνω από το κεφάλι του και πήγαινε σχολείο με αυτό. Αν κάποιο παιδί είχε λίγο πιο λεφτά έπαιρνε ομπρέλα, μπότες. Οι περισσότεροι πάντως που πήγαιναν σχολείο μαζί με τον Dilaver κρατούσαν σακούλες και όχι ομπρέλες.

(333) Η συνοικία του Dilaver ήταν μεγαλύτερη από την άλλη στην οποία ήταν το σχολείο, απλά η άλλη συνοικία ήταν πιο χαμηλά και άρα πιο πολύ κέντρο, έτσι τα παιδιά από τη συνοικία του Dilaver ήταν πιο πολλά. Υπήρχαν κι άλλα που έμεναν πιο μακριά και για αυτούς ήταν ακόμη πιο δύσκολα καθώς αυτοί είχαν περίπου ένα τέταρτο περισσότερο περπάτημα.

(337) Έτσι υπήρχαν φορές που μαζεύονταν 30 άτομα και πήγαιναν μαζί, 40 ή 10 ανάλογα πως ξυπνούσε ο καθένας. Ο Dilaver ήταν το τελευταίο σπίτι, οπότε περνούσαν από το σπίτι του και φώναζαν ή τους έβλεπε ο Dilaver και τους περίμενε στη βεράντα.

(345) Μετά το σχολείο αφιέρωνε λίγο χρόνο για διάβασμα ή αμέσως μετά το μεσημέρι ή το βράδυ. Αν είχε πολύ διάβασμα για το σπίτι, θα μπορούσε να λείψει λίγο από το παιχνίδι. Τον Dilaver τον έβαζε ο αδελφός του, ειδικά τα βράδια να διαβάζει, έλεγχε όλα του τα βιβλία τι μαθήματα είχε και δεν μπορούσε να το αποφύγει. Έτσι, συνήθως διάβαζε το βράδυ και βέβαια ανάλογα με τα μαθήματα. Αν ήταν εύκολα διάβαζε περίπου μισή ώρα. Αν ήταν δύσκολα και πολλά, διάβαζε μία ώρα ή και παραπάνω.

(358) Εντύπωση του είχε κάνει ένας καθηγητής του που είχε σπουδάσει στα Τίρανα και ήταν πάρα πολύ έξυπνος και έγραφε ποιήματα, είχε πάρα πολύ ανοιχτό μυαλό. Ένα κοριτσάκι σταμάτησε το σχολείο τότε (ήταν μόλις έπεσε ο κομμουνισμός), άρχισαν να σταματούν τα παιδιά το σχολείο τότε, οπότε δεν ήταν πλέον υποχρεωτικό, και ο καθηγητής αυτός τους μιλούσε και τους έλεγε ότι ήταν κρίμα που οι οικογένειες δεν άφηναν τα παιδιά τους να πάνε σχολείο, «έτσι θα μείνουν πίσω, δε θα πάνε μπροστά, αυτό το παιδί θα μπορούσε να γίνει έτσι» (δηλ. κάποιος μεγάλος), οπότε είχε πολύ μυαλό λες και είχε βγει έξω να δει την Ευρώπη. Γενικά οι καθηγητές ήταν πολύ έξυπνοι, γιατί πήγαιναν και σπούδαζαν σε μεγάλες πόλεις, οπότε εκεί πέρα ήταν πιο προχωρημένοι άνθρωποι «σχετικά με μας ήταν πολύ πιο προχωρημένοι».

(370) Αυτός ο καθηγητής τούς έκανε γλώσσα και λογοτεχνία. Είχε μεγάλη φαντασία. Έγραφε και τοπικά τραγούδια. Μουσική έκαναν μία με δύο φορές την εβδομάδα. Η μουσική ήταν το τσιφτετέλι. Τους έβαζαν να τραγουδήσουν και να χορεύουν. Είχαν και γυμναστική δύο φορές τη βδομάδα επί μία ώρα. Τους έβαζαν να πηγαίνουν γύρω γύρω από το σχολείο, να τρέξουν λίγο πιο μακριά από το σχολείο, όποιος το έκανε γρήγορα έπαιρνε και καλό βαθμό. Στον Dilaver άρεζε και η γυμναστική και γενικά όλα αυτά τα ελαφριά μαθήματα.

(388) Είχαν και ζωγραφική και ήταν πολύ προχωρημένο μάθημα και έπρεπε να είσαι καλός. Ο Dilaver ήταν πάρα πολύ καλός, γιατί του άρεζε. Τους έδιναν μια θεματική (αστέρι ή φεγγάρι) και έπρεπε να ζωγραφίζουν αυτό που τους έλεγαν. Πολλές φορές τους έδιναν να ζωγραφίζουν και στο σπίτι, οπότε μπορούσαν να βοηθηθούν κιόλας.

(394) Το πιο αγαπημένο του μάθημα ήταν η ζωγραφική γιατί δεν υπήρχε πίεση στο μάθημα. Χρώματα είχαν τα παιδιά αλλά μόνο 7 συνολικά. Όχι λίγο ανοιχτό, λίγο κλειστό, αλλά τα βασικά.

(402) Επίσης είχαν και εργαστήριο με τα ζώα, με φίδια σε μπουκαλάκια. Έτσι, στο μάθημα της βιολογίας είχαν όλα τα εξαρτήματα. Σήμερα δεν υπάρχει και το μάθημα γίνεται μόνο θεωρητικά, ενώ τότε τα παιδιά τα είχαν όλα και ήταν πάρα πολύ καλό. Γενικά τότε με τον κομμουνισμό, όλα τα σχολεία είχαν εργαστήριο. Μπορεί να μην είχαν την πολυτέλεια με καλοριφέρ αλλά αυτά που χρειάζονταν για να μάθουν, ήταν όλα μέσα. Ο χώρος αυτός για τη βιολογία ήταν ξεχωριστός, σαν εργαστήριο.

Α' ΚΑΣΕΤΑ, Β' ΠΛΕΥΡΑ

(004) Υπήρχε εργαστήριο μόνο για τη βιολογία όχι για τη φυσική και χημεία που γίνονταν θεωρητικά. Προφανώς επειδή ήταν κάπως μικρό σχολείο. Επίσης δεν υπήρχαν μαθήματα ξένης γλώσσας στο σχολείο του χωριού του. Στα άλλα χωριά που ήταν μεγαλύτερα είχε και ξένη γλώσσα. Πιο πολύ ρωσικά και ιταλικά. Οι άλλες γλώσσες δεν είχαν προτεραιότητα, οπότε τους έλεγαν ότι αυτές είναι οι καλλίτερες γλώσσες. (018) Οπότε τα παιδιά δε σκέφτονταν να μάθουν αγγλικά γιατί ήξεραν ότι αυτό δεν είχε προτεραιότητα.

(024) Τα αδέρφια του δεν έμαθαν κάποια ξένη γλώσσα ούτε στο μεγαλύτερο σχολείο που πήγαν στο άλλο το χωριό. Αλλά ένας αδελφός του ξέρει αγγλικά και ιταλικά γιατί έχει πάει στην Αγγλία για δουλειά. Και ο Dilaver ξέρει ελληνικά. Κανένας άλλος δεν ξέρει.

(038) Σε κάθε αίθουσα υπήρχε το πορτραίτο του Χότζα συνήθως πάνω από τον πίνακα. Επίσης υπήρχε ένα μεγάλο ράφι όπου ήταν τοποθετημένα τα βιβλία που χρειαζόταν η συγκεκριμένη τάξη. Υπήρχαν κιμωλίες, σφουγγάρι.

(049) Το πάτωμα δεν είχε πλακάκια. Ήταν στρωμένο με τσιμέντο αλλά ήταν γυαλιστερό. Το σχολείο το έβαφαν (οι δάσκαλοι και οι μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων) κάθε χρόνο και ήταν πάρα πολύ καθαρό. Αν κάποιος λέρωνε το σχολείο, υπήρχε τιμωρία (ή το έλεγαν στους γονείς ή έδιναν χαμηλότερο βαθμό). Όταν ήθελαν να βάψουν το σχολείο, άφηναν κάποιες ώρες από τα μαθήματα.

(068) Αν κάποιον τον έδιωχναν από το σχολείο (αποβολή) ήταν δύσκολο να ξαναμπει στην τάξη. Υπήρχε περίπτωση να χάσει ένα παιδί ολόκληρη τη σχολική χρονιά, αν έκανε κάτι πολύ άσχημο. Βέβαια, στο σχολείο του δεν είχε συμβεί κάτι τέτοιο.

(077) Στο σχολείο υπήρχε ο διευθυντής και οι δάσκαλοι. Οι πιο πολλοί ήταν δάσκαλοι (και όχι δασκάλες). Δύο δάσκαλοι έρχονταν από την πόλη και οι άλλοι έρχονταν από τα τριγύρω χωριά. (083) Έρχονταν και με αυτοκίνητα και με τα πόδια. Η πόλη ήταν μακριά, μία ώρα με τα πόδια και το χωριό ήταν σε βουνό, σα να ανεβαίνεις με τα πόδια από το Βόλο στη Μακρινίτσα.

(089) Αυτοί από τα χωριά έρχονταν με τα πόδια. Αλλά και οι άλλοι από την πόλη όταν δεν εύρισκαν κάποιο αυτοκίνητο (φορτηγό για να φέρουν ή να πάρουν πράγματα κι έτσι δεν μπορούσε να είναι κανείς σίγουρος [ούτε να υπολογίσει το χρόνο του]), έρχονταν με τα πόδια. Δεν υπήρχε λεωφορείο, για να πει κανείς ότι θα ερχόταν με αυτό. Υπήρχε λεωφορείο μέχρι σε ένα σημείο αλλά μετά πήγαινε σε άλλα χωριά, δεν πήγαινε στο χωριό του Dilaver, γιατί βρισκόταν σε ξεχωριστό δρόμο όχι πάνω σε κάποιο μεγάλο δρόμο.

(106) Βαθμούς δεν έπαιρναν τα τρία πρώτα χρόνια, απλά άριστα, πολύ καλά, καλά. Υπήρχε και αστέρι (καλός με αστέρι, όπως στην Ελλάδα με σταυρό, 9 συν). Όταν έβαζαν οι καθηγητές το βαθμό έβαζαν και την υπογραφή τους.

(119) Τους έδιναν να προετοιμάζουν πράγματα όχι μόνο στο σπίτι αλλά και μέσα στο σχολείο. Βαθμούς έπαιρναν 3 φορές το χρόνο, μία φορά τέλη Δεκεμβρίου, μία φορά τον Απρίλιο και μία φορά στο τέλος. Το Δεκέμβριο σταματούσαν τα σχολεία 2 εβδομάδες και τον Απρίλιο μία εβδομάδα (1η Απριλίου).

(130) Το Δεκέμβριο τα σχολεία σταματούσαν για την Πρωτοχρονιά. Τον Απρίλιο δεν υπήρχε κάποια γιορτή αλλά τα σχολεία σταματούσαν για μια βδομάδα για να προετοιμαστούν οι μαθητές για τις εξετάσεις. Το καλοκαίρι σταματούσαν στις 24 Ιουνίου και ξεκινούσαν γύρω στις 10 Σεπτεμβρίου, δηλαδή περίπου 3 μήνες.

(140) Σχολείο πήγαιναν και τα Σάββατα, δηλαδή 6 μέρες την εβδομάδα. Ο ίδιος πήγαινε σχολείο επειδή έπρεπε να πάει. Το θεωρούσε ότι έπρεπε να τελειώσει για να είναι όπως οι άλλοι. Δεν μπορούσε όμως να πάει σχολείο παραπάνω για οικονομικούς λόγους. Όμως αργό-

- τερα έβλεπε παιδιά που πήγαιναν σχολείο, κι έρχονταν πιο καλά ντυμένοι κι έλεγε ότι, αν συνέχισε κι αυτός, θα ήταν κι ο ίδιος έτσι.
- (150) Κι ύστερα οι άλλοι τους αγαπούσαν πιο πολύ γιατί πήγαιναν σχολείο, τους έλεγαν μπράβο, αξίζεις κάτι παραπάνω κι έτσι ο Dilaver έλεγε στον εαυτό του «τι έκανα που δεν πήγα».
- (157) Και τελικά μετά αργότερα έλεγε ότι, αν ξαναπήγαινε σχολείο, θα μπορούσε να φτάσει τους άλλους που είναι πιο φρέσκοι στα μαθήματα και έτσι δεν πήγε καθόλου.
- (160) Όταν ο Dilaver τελείωσε τα 8 χρόνια του σχολείου (1991) ήταν η στιγμή που έπεσε ο κομμουνισμός, οπότε άρχισαν να παίρνουν πίσω τα δικά τους τα κτήματα, καθώς πιο πριν ήταν όλα δημόσια. Επίσης μοίραζαν τα πρόβατα και τους έδιναν ζώα ανάλογα με τον αριθμό ατόμων στην οικογένεια. Στην οικογένεια του Dilaver έδωσαν 5 κατσίκια, 3 πρόβατα και 1 αγελάδα, οπότε ο Dilaver τα κράτησε ένα χρόνο και μετά τα πούλησε, γιατί δεν άξιζε να πηγαίνουν στα βουνά για τόσο μικρό αριθμό ζώων. Αφού τα πούλησε, μετά στο σπίτι είχαν 2 αγελάδες και πλήρωναν κάποιον και τις πήγαινε για βοσκή και έτσι ο Dilaver καθόταν στο σπίτι όλα αυτά τα χρόνια από το 1991 μέχρι το 1996 που (179) ήρθε για πρώτη φορά στην Ελλάδα, όπου έμεινε ένα μήνα και μετά ξαναπήγε στην Αλβανία.
- (180) Τα 5 χρόνια που έμεινε στην Αλβανία έκανε καμιά δουλειά, πήγαινε να πάρει ξύλα αλλά πιο πολύ έβλεπε τηλεόραση, γιατί τότε πήραν τηλεόραση, οπότε το καλλίτερο που μπορούσε να κάνει ήταν να βλέπει τηλεόραση που έγινε ο καλλίτερός του φίλος.
- (186) Οι μεγαλύτεροι στην ηλικία πήγαν έξω (Ιταλία, Ελλάδα, όποιος μπορούσε και πιο μακριά, όπως στην Αγγλία, τη Γερμανία, την Αμερική) ανάλογα με τις ευκαιρίες που έβρισκαν.
- (191) Από την οικογένεια του Dilaver ήρθε στην Ελλάδα ο μεγαλύτερος αδελφός του και έμεινε δύο χρόνια χωρίς να γυρίσει καθόλου. Αυτός είχε γυναίκα και 3 παιδιά. Τα δύο χρόνια που έμεινε, είχε μαζέψει αρκετά χρήματα και γύρισε στην Αλβανία. Στη συνέχεια ήρθε ξανά στην Ελλάδα και συγκέντρωσε χρήματα αλλά μετά δεν έφυγε ξανά.
- (196) Μετά έφυγε ο αδελφός του Dilaver που είναι λίγο πιο μεγάλος κι αυτός έμεινε περίπου έξι χρόνια στο Βόλο. Μετά ήρθε ο Dilaver κι ο αδελφός του που έμενε στο Βόλο έφυγε στην Αγγλία.
- (200) Από τις αδελφές του η μεγαλύτερη παντρεύτηκε πολύ νωρίς, στα 22 της, μία άλλη έχει παντρευτεί τώρα. Είναι 28 χρονών. Και η άλλη είναι άρρωστη «δε λειτουργεί καλά το μυαλό». Μένει στην Αλβανία στο πατρικό τους σπίτι, όπου μένει μόνο ο μεγαλύτερος αδελφός που είναι ο παντρεμένος με τα 3 παιδιά. Αυτός φροντίζει την άρρωστη αδελφή. (211) Αυτός έχει βοηθήσει τόσο πολύ την οικογένεια που ο Dilaver δεν ξέρει, αν θα μπορέσουν να του

ανταποδώσουν αυτό που έχει κάνει. Η γυναίκα του είναι καλή και αυτή βοήθησε επίσης. Γιατί αν δεν ήθελε η γυναίκα του, θα μπορούσαν να είχαν χωρίσει από πολύ νωρίς με τα υπόλοιπα παιδιά και να κάνουν τη ζωή τους αλλά ήθελαν να βοηθήσουν. Σήμερα είναι πολύ καλά και από οικονομική άποψη.

(218) Με το μεγαλύτερο αδελφό έχουν πολύ καλή σχέση. Με τον αμέσως επόμενο όχι ιδιαίτερη, καθώς παντρεύτηκε κι έφυγε κατευθείαν στα Τίρανα με τη γυναίκα του. Μένουν εκεί και δουλεύουν εκεί. Με αυτόν δεν έχει πάρα πολλές σχέσεις. Βέβαια, βλέπονται, γιατί το ότι έφυγε, δε σημαίνει ότι δεν αγαπιούνται κιόλας. Αφού προτιμούσε να κάνει αυτό, είναι δικαίωμά του να κάνει ότι θέλει.

(226) Η κατάσταση στο χωριό το χρονικό διάστημα που ο Dilaver έμεινε στο χωριό (1991 μέχρι 1996) ήταν η εξής: οι άνθρωποι έλεγαν ότι τώρα που χάλασε ο κομμουνισμός θα πεινούσαν, δε θα έχει ο κόσμος δουλειές (και βασικά δεν υπήρχαν δουλειές γιατί καταστράφηκαν όλα τότε που ήταν δημόσια κτίρια ή τα έκλεψαν ή έβαζαν φωτιά) και έμεινε ο κόσμος χωρίς δουλειά. Λίγο αργότερα άρχισε το κράτος να δίνει λεφτά σε αυτούς που δε δούλευαν (κάτι σαν επίδομα ίσα ίσα για να ζούνε), μερικοί άρχισαν να δουλεύουν, άνοιξαν δουλειές και όποιοι ήταν «έτσι λίγο γρήγοροι» έβγαλαν χρήματα, άρχισαν να φτιάχνουν καινούριες οικοδομές. Καθένας είχε το κτήμα του, δούλευε, ήταν ελεύθερα να δουλέψεις, να κάνεις ότι θες.

(240) «Επειδή ήμασταν τόσο κλειστοί και ανοίξαμε» ο κόσμος άρχισε να δουλεύει και να κάνει κάτι παραπάνω. Η τηλεόραση άρχισε να δείχνει καινούρια πράγματα που δεν ήξεραν, έβαλαν ξένα κανάλια (τούρκικα πιο πολύ) και ήταν πάρα πολύ μοντέρνα για την εποχή τότε, πολύ προχωρημένα κανάλια σε σχέση με τα αλβανικά και έτσι ανοίχτηκαν. Άρχισαν να βλέπουν και τον κόσμο πώς ντύνονταν και έτσι ο Dilaver τα θεωρεί καλά αυτά τα χρόνια.

(248) Από το 1992 άρχισε το κράτος να δημιουργείται καλά, οπότε άρχισαν τα πράγματα να λειτουργούν καλά τότε, με το στρατό, με τα πάντα. Όποιος ήθελε να φύγει, έφευγε, όποιος ήθελε να μείνει, έμενε. Μπορούσες να βγάλεις και βίζα και να φύγεις σε κάποιο κράτος που απαγορευόταν πριν και μέχρι το 1996 πιστεύει ότι ήταν τα καλλίτερα χρόνια της Αλβανίας (δηλαδή από το 1992 μέχρι το 1996). Ήταν πολύ καλά και κυκλοφορούσαν πάρα πολύ καλά.

(256) Το 1996 με 1997 που έπεσαν οι πυραμίδες, καταστράφηκε ξανά η Αλβανία, ξαναπήγε πάλι 10 χρόνια πίσω και ήταν πολύ κακό για την Αλβανία.

(260) Ο αδελφός του Dilaver, ο αμέσως επόμενος στην ηλικία, συμμετείχε σε αυτό το σύστημα των πυραμίδων. Είχε δουλέψει εδώ στην Ελλάδα, είχε μαζέψει κάπου ένα εκατομμύριο (και λίγο παραπάνω) ελληνικές δραχμές και τις έβαλε στις πυραμίδες, οπότε περίμενε μετά από τρεις μήνες να πάρει τα τριπλάσια. Και τελικά τα έχασε, περίπου δύο μήνες που τα

έκλεισε, καταστράφηκαν οι πυραμίδες και διαλύθηκαν και μετά βγήκε ο κόσμος στο δρόμο να ζητάει τα λεφτά του, να σπάει δημόσια κτίρια, να καίει πράγματα, να σκοτώνουν αστυνομούς.

(270) «Τώρα βέβαια δεν έφταιγε και η αστυνομία, δεν σου έλεγε κανένας με το ζόρι πήγαινε να βάλεις τα λεφτά σου στις πυραμίδες. Ο καθένας πήγαινε από μόνος του και τα έβαζε, επειδή ο καθένας ήθελε για κάτι καλλίτερο, για κάτι παραπάνω». Μερικοί πήραν πάρα πολλά λεφτά, όμως οι περισσότεροι έχασαν και ο αδελφός του έχασε περίπου 4 εκατομμύρια αλβανικά λεφτά. Αργότερα του έδωσαν τα μισά και πήρε τα 2 εκατομμύρια και τα άλλα 2 χάθηκαν. Κι αυτά που πήρε, καλά ήταν, γιατί υπήρχαν κι άλλοι που δεν πήραν τίποτε.

(276) Τώρα αρχίζει λίγο η Αλβανία να σταθεροποιείται και να πηγαίνει μπροστά.

(280) Τα χρόνια από το 1992 ως το 1996 ο Dilaver τα θυμάται ως πολύ καλά, επειδή έκανε αυτό που ήθελε (έβλεπε τηλεόραση). Ίσως δεν είχε όλους τους φίλους του, γιατί μερικοί έφυγαν. Ο ίδιος δεν ήθελε να φύγει, περίμενε λίγο να μεγαλώσει, ήταν 14 χρονών το 1991 που τελείωσε το σχολείο.

(284) Όταν ήταν 17 χρονών είχε έρθει μία φορά στην Ελλάδα για να μείνει, αλλά μετά δεν ξαναήρθε. Ήρθε εδώ, βρήκε δυσκολία και δεν ήθελε να ξανάρθει. Τότε έφυγαν όλοι οι φίλοι του και ο Dilaver έλεγε στον εαυτό του ότι όλοι αυτοί που φεύγουν δεν ήταν «ούτε πιο έξυπνοι ούτε πιο ωραίοι» από εκείνον. Κατάλαβε ότι κάτι καλλίτερο έψαχναν, οπότε ήθελε να φύγει και ο ίδιος (290). Οπότε με κάποιους φίλους ξεκίνησαν να έρθουν στην Ελλάδα. Περπάτησαν 6 μέρες. Από Καστοριά μέχρι Γιαννιτσά ήταν πάρα πολύ δύσκολο ταξίδι. Ήταν καλοκαίρι οπότε μπορούσαν να κοιμούνται έξω χωρίς να κρυώσουν αλλά ήταν κουραστικό για τα πόδια. Στο δρόμο έβρισκαν κι έτρωγαν φρούτα (ροδάκινα, κεράσια) κι έφτασαν σε ένα χωριό που λέγεται Καριότσα και εκεί κοιμήθηκαν. Την άλλη μέρα το πρωί σηκώθηκαν να πάνε στην πλατεία για δουλειά και έπιασαν το φίλο του κι έμεινε με τον άλλο συγχωριανό με τον οποίο δεν ήταν πολύ φίλοι. Έμεινε στο χωριό αυτό. Όλο το μήνα δούλεψε 6 με 7 μέρες, ίσα ίσα που μάζεψε λίγα χρήματα και τον έπιασαν. Η αστυνομία ερχόταν πολλές φορές στην πλατεία. Από την άλλη πλευρά, αν δεν έβγαίνες στην πλατεία, δεν μπορούσαν να σε πάρουν και για δουλειά, γιατί δεν ήξεραν που να σε βρούνε. Κοιμόντουσαν έξω στα χωράφια που είχε καλαμπόκι. Κοιμόνταν σε μια άκρη, τους τσιμπούσαν τα κουνούπια, αλλά «τι να κάνεις; Όταν έχεις ανάγκη, τα αντέχεις όλα. Είσαι πιο δυνατός.» Παραδέχεται ότι σήμερα δύσκολα θα μπορούσε να τα αντέξει αυτά.

(309) Οπότε δεν ήθελε να έρθει ξανά στην Ελλάδα. Πέρασαν περίπου 5 χρόνια και δεν ήθελε να βγει καθόλου έξω (εν. από την Αλβανία). Ο μεγάλος του ο αδελφός έλεγε «γιατί δε θες να

βγεις έξω καθόλου;» Και ο Dilaver απαντούσε «όχι, καλά είναι. Εντάξει. Αυτοί που πήγαν τι κάναν; Κάναν τίποτε;»

(315) Μία μέρα σκέφτηκε ότι ήταν 22 χρονών, μπορεί να είναι τα πράγματα και καλλίτερα «εκεί πέρα» άκουσε ότι έφτιαχναν και χαρτιά, γιατί πιο πριν δεν είχαν χαρτιά. Εντωμεταξύ ο Dilaver είχε τον αδελφό του στο Βόλο και του έλεγε να έρθει, οπότε πλήρωσε κάπου 60.000 δραχμές για να τον φέρουν με ένα ταξί και ήταν πίσω στο πορτ-μπαγάζ. Πέρασαν τα σύνορα 7 ώρες με τα πόδια και τους περίμενε λίγο πιο δω από την Ασπριά ένα ταξί. Ήταν 5 άτομα, 4 στις θέσεις κι ο Dilaver στο πορτ-μπαγάζ. Το ταξί περνούσε από μη κεντρικούς δρόμους και είχε κι ένα άλλο αυτοκίνητο μπροστά που κοιτούσε το δρόμο. Πήγε 10 λεπτά πιο μπροστά και κοιτούσε το δρόμο, μήπως έχει αστυνομία να τους ειδοποιήσει με κινητό.

(328) Οπότε δεν υπήρχε μεγάλο πρόβλημα. Αν υπήρχε αστυνομία, ο ταξιτζής θα πήγαινε σε κανένα στενό ή σε κανέναν χωματόδρομο.

(329) Έτσι ο Dilaver ήρθε στο Βόλο, έφτιαξε μετά και τα χαρτιά. Ήρθε κατευθείαν στη Νέα Ιωνία στο σπίτι του αδελφού του. Ήταν ένα τριώροφο σπίτι και αυτοί ήταν στο δεύτερο όροφο. Ξεκίνησε και δουλειά, οπότε από το 2000 και εξής είναι μια χαρά.

(335) Στο Βόλο ξεκίνησε τα δύο πρώτα χρόνια να δουλεύει σε δύο αδέρφια που ήταν γύφτοι. Αυτοί μάζευαν σίδερα. Έπαιρναν κομμάτια που απέμεναν από το μεγαλύτερο θεσσαλικό εργοστάσιο που είναι πάνω στο δρόμο που πηγαίνει προς Λάρισα (σίδερα, αλουμίνια, λάστιχα από τα αυτοκίνητα, μπρούτζο, χαλκό) και ο Dilaver ξεχώριζε τα υλικά μεταξύ τους. Μετά ξεκίνησε να δουλεύει σε οικοδομή, όπου εργάζεται ως σοφατζής τα δύο τελευταία χρόνια.

(345) Σχετικά με τις σχέσεις που είχε με το εκάστοτε αφεντικό του δεν μπορεί να πει ότι αυτός ο εργοδότης ήταν καλλίτερος ή χειρότερος. «Περίπου όλοι έχουν την κακία τους, έχουν και τα καλά τους». Ίσως είναι και το γεγονός ότι οι εργάτες δεν μπορούν να τα πάνε και πολύ καλά με τον εργοδότη.

(352) Σε αυτόν που είναι τώρα είναι λίγο καλλίτερα, γιατί δε φωνάζει πολύ. Είναι Έλληνας και οπρώτος και ο δεύτερος εργολάβος.

(355) Στην πρώτη δουλειά (με τον πρώτο εργολάβο) ήταν περίπου 15 άτομα, όλοι Αλβανοί. Οι σχέσεις μας ήταν καλές αλλά μερικές φορές τους έβαζε το αφεντικό να μαλώνουν μεταξύ τους λέγοντας «αυτός μου είπε έτσι για σένα, αυτός έτσι».

(359) Στη δουλειά που είναι τώρα δουλεύουν ένας Βούλγαρος, ένας Έλληνας, ο Dilaver και το αφεντικό.

(362) Πότε σκέφτηκε να πάει σε ελληνικό σχολείο: Όταν ήρθε στο Βόλο, ήρθε στον αδελφό του, ο οποίος είχε ένα φίλο. Ο φίλος αυτός πήγαινε στην Ευαγγελική Εκκλησία. Ξεκίνησε να

πηγαίνει εκεί. Έβλεπε βιβλία και έτσι του άρεσε να μάθει γράμματα, τουλάχιστον να διαβάσει ένα χαρτί ή κάτι που θα ερχόταν στο σπίτι.

(368) Μια μέρα άκουσε ότι ένα ζευγάρι θέλουν να δώσουν δωρεάν μαθήματα στην εκκλησία για τους Αλβανούς, οπότε σκέφτηκε ότι θα ήταν καλή ευκαιρία να πάει να μάθει αγγλικά και νέα ελληνικά. Τα πρώτα γράμματα τα έμαθε εκεί.

(373) Αργότερα μια φίλη του κι ένας φίλος του από την εκκλησία (η Maylinda κι ο Thoma) θα πήγαιναν γυμνάσιο κι ο Dilaver είπε ότι είναι καλή ευκαιρία να κάνει αυτό που ήθελε παλιά αλλά έλεγε ότι ήταν 24 χρονών και θα τον κοροΐδευαν στο γυμνάσιο. Είχε κάποιο φόβο αλλά άκουσε ότι πάνε και λίγο μεγαλύτεροι, γιατί ήταν νυχτερινό και δεν ήταν πρόβλημα η ηλικία. «Και λέω ευκαιρία είναι να κάνω αυτό που ήθελα παλιά και δεν μπορούσα».

(380) Πήρε τηλέφωνο τον αδελφό του στην Αλβανία και του είπε ότι σκεφτόταν να συνέχιζε το σχολείο κι αδελφός του του είπε ότι ήταν πολύ καλό αυτό, απλά αναρωτιόταν αν θα είχε χρόνο παράλληλα με τη δουλειά να πηγαίνει στο σχολείο κι αν αυτό δε θα ήταν πολλή κούραση.

(382) Όμως ο Dilaver του είπε ότι θα τα συνδύαζε. Του ζήτησε να του στείλει το απολυτήριο από την 8^η τάξη της Αλβανίας, το οποίο άργησε να έρθει και το σχολείο ξεκίνησε. Ο Dilaver είχε πάρα πολύ άγχος, νόμιζε ότι δε θα έρθει και ήταν απογοητευμένος γιατί νόμιζε ότι θα έχανε αυτό το χρόνο. Το ήθελε τόσο πολύ να πάει σχολείο «δε ξέρω πώς μου ήρθε».

(386) Όταν ήρθε το απολυτήριο, το σχολείο είχε ξεκινήσει πριν ένα μήνα και αναρωτιόταν αν θα τον δέχονταν. Πήγε στο κτίριο Μουρτζούκου για να κάνει την εγγραφή του.

(391) Εκεί του είπαν ότι το σχολείο αυτό ήταν ένα ήρεμο σχολείο. Υπήρχαν παιδιά από την Αλβανία που είχαν κάνει θόρυβο. Ο Dilaver τους απάντησε ότι ήταν 24 χρονών και ότι δεν είχε έρθει με σκοπό να κάνει βλακείες στο σχολείο, αλλά ότι ήθελε να μάθει κάτι, ότι έλπιζε να θα μπορέσει να πάει και πιο πέρα, όταν θα τελείωνε το γυμνάσιο.

(396) Έτσι γράφτηκε και πήγε κατευθείαν στο διευθυντή το βράδυ. Στο τμήμα (Γ' τάξη γυμνασίου, δεύτερο τμήμα) που μπήκε βρήκε και άλλους 5 Αλβανούς. Στο ίδιο τμήμα ήταν και η Maylinda. Οπότε τελείωσε το γυμνάσιο και ήταν από τους καλλίτερους μαθητές και διάβαζε και πολύ για να προλάβει τους άλλους. Και ήταν και δύσκολο να καταλάβει παρόλο που είχε κάνει μαθήματα γλώσσας στην εκκλησία. Τελικά, όμως, τα πήγε μια χαρά. Τα περισσότερα μαθήματα τα έδωσε προφορικά. Δεν μπορούσε να δώσει γραπτά λόγω ορθογραφίας, παρόλο που ζήτησε να γράψει, ήταν λίγο πιο εύκολο να πει προφορικά. Στα αγγλικά τα πήγε πολύ καλά. Πήρε 20 (409).

(003) Στο τέλος του γυμνασίου πήγαν κάποιοι καθηγητές από ένα τεχνικό σχολείο της Νέας Ιωνίας και τους έδιναν πληροφορίες για τα τεχνικά σχολεία. Τους έδωσαν πληροφορίες για διάφορα επαγγέλματα, όπως ηλεκτρολόγοι, ηλεκτρονικοί, υδραυλικοί, σχεδιαστές.

(012) Έτσι σκέφτηκε τι θα μπορούσε να κάνει και ποιο θα ήταν καλλίτερο και ποιο θα ήταν εύκολο, επειδή τώρα κάνει δύσκολη δουλειά, για να έχει (στο μέλλον) μια πιο εύκολη δουλειά. Τελικά διάλεξε να πάει ηλεκτρονικός και γράφτηκε σε αυτό το τμήμα. Φέτος τελείωσε την πρώτη Λυκείου στο σχολείο του Φυτόκου.

(021) Στην αρχή είχε διαλέξει την ειδικότητα του ηλεκτρολόγου αλλά επειδή είχε πάρα πολλά παιδιά που πήγαιναν για ηλεκτρολόγοι και είχε και άλλα τμήματα ηλεκτρολόγων στη Β' και την Γ' λυκείου, σκέφτηκε «κάτσε τώρα όλοι αυτοί που θα πάνε;» Και ηλεκτρονικοί ήταν πολύ λίγα άτομα. Ένας φίλος του είχε πάει ηλεκτρονικός και του είπε ότι έκανε πολύ μεγάλο λάθος που δεν πήγε στο τμήμα των ηλεκτρονικών.

(033) Οπότε ρώτησε κάποιους άλλους, ποια ειδικότητα θα ήταν καλλίτερη και του είπαν ότι ηλεκτρονικός είναι καλό, γιατί είναι για το μέλλον. Τα ηλεκτρικά δεν αλλάζουν ενώ ηλεκτρονικός όσο πάει και προχωράει.

(040) Το σκέφτηκε. Είχε πάει περίπου ένα μήνα στο τμήμα των ηλεκτρολόγων. Πήγε και το είπε στο διευθυντή και ο διευθυντής τού είπε ότι ήταν καλά που πήγε αυτές τις μέρες και του μίλησε, γιατί αργότερα δε θα μπορούσε να αλλάξει ειδικότητα.

(048) Οπότε άλλαξε και μπήκε στο τμήμα των ηλεκτρονικών. Φέτος ήταν λίγο δύσκολα για τον Dilaver γιατί ήταν άγνωστες οι λέξεις της ειδικότητας. Τώρα τους τελευταίους μήνες άρχισε να μπαίνει καλά στο πνεύμα της ειδικότητας. Οπότε και φέτος τα πήγε καλά κι ελπίζει να συνεχίσει έτσι.

(058) Συνολικά ήταν 4,5 χρόνια αλλά έκοψαν το μισό το χρόνο, οπότε είναι άλλα τρία χρόνια. Εκτός από τα μαθήματα της ειδικότητας, κάνουν ιστορία, νέα ελληνικά, φυσική, χημεία και αγγλικά. Δυσκολεύεται στη φυσική και τη χημεία και λίγο στα νέα ελληνικά. Στα νέα ελληνικά έκανε ενισχυτική διδασκαλία, πήγαινε μία φορά τη βδομάδα έξτρα (κάθε Πέμπτη πήγαινε στις 17.30 μέχρι 19.00 που ξεκινούσε το κανονικό μάθημα), οπότε τον βοηθούσε ο δάσκαλος εκεί κι έτσι δεν είχε πρόβλημα και πέρασε τη δυσκολία.

(079) Το πρόβλημα ήταν τα μαθήματα της ειδικότητας που ήταν λίγο άγνωστα για τον Dilaver, ενώ η ιστορία, τα μαθηματικά και αυτά τα είχε ακούσει, όπως με το Μέγα Αλέξανδρο, με τους θεούς. Φέτος είχαν αρχαία ιστορία.

(090) Στο γυμνάσιο δεν είχε δώσει εξετάσεις ούτε στα αρχαία ούτε στα νέα ελληνικά, επειδή τα ελληνικά δεν ήταν η μητρική του γλώσσα και ήταν η πρώτη χρονιά.

(094) Φέτος τίποτε δεν μπορούσαν (οι αλλοδαποί μαθητές) να δώσουν προφορικά. Όλα γραπτά εκτός από νέα ελληνικά που θα μπορούσε να δώσει προφορικά αλλά ο Dilaver έδωσε γραπτά. Όσο πάει τα καταφέρνει καλλίτερα, και τη μιλάει καλλίτερα τη γλώσσα και ορθογραφικά.

(102) Στην τάξη των ηλεκτρονικών είναι 5 άτομα. Επειδή δεν είναι πολλά άτομα, σκέφτηκε ότι καλλίτερα θα είναι έτσι, με το δάσκαλο πάνω από το κεφάλι, θα τον ρωτάνε ότι θέλουν, θα τους βοηθήσει όποτε δυσκολεύονται, σαν ιδιαίτερο. Και τελικά ήταν πολύ καλά.

(108) Στην τάξη του είναι ένας άλλος ακόμη Αλβανός και οι άλλοι είναι Έλληνες. Η μεταξύ τους σχέση είναι πάρα πολύ καλή. Είναι σα να είχαν μεγαλώσει μαζί. Δεν έχουν πρόβλημα. Έξω δε βγαίνουν μαζί, αν και πέρυσι με το γυμνάσιο έβγαιναν. Φέτος δε βγαίνουν έξω μαζί, επειδή δουλεύουν όλοι, οι άλλοι είναι και μεγαλύτεροι, έχουν και δεσμό.

(118) Ο άλλος Αλβανός είναι λίγο μικρότερος (24 χρονών) από τον Dilaver και οι άλλοι είναι 25, 27. Ένας είναι τριάντα τόσο, είναι και παντρεμένος.

(123) Με τους καθηγητές έχουν πάρα πολύ καλή σχέση. Τους έχουν μάθει όλους. Αυτό δε σημαίνει ότι τους βάζουν κάτι που δεν αξίζουν, αλλά «έχουμε πάρα πολύ καλή σχέση και ειδικά με το διευθυντή». Τους κάνει δύο ώρες τη βδομάδα μάθημα (γενικά ηλεκτρονικά). Τον ξέρουν και μιλάνε μαζί του. Υπήρχαν φορές που είχαν σταματήσει το μάθημα και τους ρωτούσε για τη χώρα τους, πώς λειτουργούσαν, τι έκαναν, πώς ήταν τα σχολεία εκεί πέρα. Οπότε αυτό ήταν πάρα πολύ ευχάριστο. Μερικές φορές και στο σχολείο χρειάζεται να συζητήσεις, όχι μόνο μάθημα και μάθημα και μάθημα. «Δεν έγινε τίποτε άμα χάσεις μια ώρα το χρόνο». Πολύ καλή σχέση.

(139) Είναι ένας καθηγητής, είναι πολύ δύσκολος στο μάθημα. Δε σε αφήνει ούτε να μιλήσεις με τον άλλο που έχεις δίπλα, ούτε να γυρίσεις πίσω. Είναι πολύ αυστηρός. Τους κάνει για τα κυκλώματα και για τους κανόνες του εναλλασσόμενου ρεύματος, ανήκει και αυτό στα ηλεκτρονικά μαθήματα. Αλλά φαινόταν αυστηρός, γιατί ήθελε να έχει ησυχία στο μάθημά του και τελικά ο Dilaver το θεωρούσε πολύ καλό αυτό που έκανε. Στον Dilaver άρεσε, γιατί πιστεύει ότι αν περάσεις τα 20 δεν είσαι πια να κάνεις θόρυβο στο σχολείο. Όλα καλά.

(154) Στο γυμνάσιο ήταν λίγο πιο χαλαρά, γιατί είχε και μικρά παιδιά ηλικίας 14, 15, 17 χρονών. Αυτοί ήρθαν κατευθείαν από το πρωινό στο νυχτερινό σχολείο. Αυτοί νόμιζαν ότι ήταν ακόμη στο πρωινό σχολείο. Οι περισσότεροι δε δούλευαν. Μάλλον δεν ήταν καλοί στο πρωινό και πήγαν στο νυχτερινό για να περάσουν. Μερικοί δούλευαν.

(163) Έκαναν θόρυβο μάλλον λόγω ηλικίας. Τις σχέσεις με τους μαθητές στο γυμνάσιο θα τις θεωρούσε καλές. Βέβαια, κάποια παιδιά που είχαν καλλίτερα ρούχα, είχαν καλλίτερη εμφάνιση, είχαν καλλίτερη μεταχείριση, γιατί πολλές φορές οι Έλληνες το κοιτάζουν αυτό:

«άμα είσαι καλά περιποιημένος, έχεις και λίγα λεφτά και κανένα αμάξι». Αυτό συμβαίνει παντού, νομίζει. Δεν ξέρει αν οι άλλοι λένε «μπράβο» για την απόφαση να συνεχίσει το σχολείο ή τον ζηλεύουν.

(180) Ο Dilaver δεν έδινε και πολλή σημασία σε αυτό, γιατί έλεγε ότι στο σχολείο πηγαίνει για να κάνει αυτό που θέλει, τώρα πως θα τον κοιτάζουν οι άλλοι, δεν τον ενδιαφέρει... Αυτός προσπαθεί να είναι εντάξει με τον εαυτό του και με τους άλλους. Τώρα πως θα τον κοιτάζουν οι άλλοι, αυτό είναι πρόβλημά τους. Οπότε ο ίδιος δεν είχε πρόβλημα.

(186) Στα διαλείμματα μαζεύονταν μαζί τα παιδιά που ήταν από την Αλβανία, έρχονταν κι άλλα παιδιά που δεν είχαν πρόβλημα, οπότε μιλούσαν ελληνικά. Στα διαλείμματα τις περισσότερες φορές μιλούσαν ελληνικά. Υπήρχαν κι άλλα παιδιά από την Αλβανία που δεν έκαναν καθόλου παρέα μαζί τους, αλλά με άλλα παιδιά. Οπότε καθένας έκανε αυτό που του άρεζε κι όπως αισθανόταν καλλίτερα.

(194) Εδώ στην Ελλάδα έχει πολλές γιορτές κι αυτό είναι καλό για τους μαθητές, για τα παιδιά. Και στο σχολείο τους έκαναν πολλές γιορτές, τις εθνικές γιορτές. Μια φορά πήγαν και εκκλησία. Άλλες φορές τους άφηναν να πάνε σπίτι, οπότε δεν είχαν κάποια διοργάνωση να κάνουν κάτι.

(205) Τη φορά που εκκλησιάστηκαν δεν ήταν υποχρεωτικό να πάνε, απλά αν δεν πήγαινε κάποιος θα έπαιρνε απουσία. Και για το λόγο αυτό πήγε. Δε σημαίνει ότι δεν κάνει να μπει σε μια εκκλησία.

(210) Και στις δύο ελληνικές εθνικές γιορτές τούς μαζεύαν σε μια μεγάλη αίθουσα που είναι στο σχολείο και διάβαζαν κάποια κείμενα, πώς έγινε ο πόλεμος, πώς λειτουργούσαν τα πράγματα τότε, άκουγαν από το κασετόφωνο κάποια εθνικά τραγούδια και στο τέλος τραγουδούσαν τον ύμνο κι αυτό ήταν η γιορτή.

(220) Και στην Αλβανία στο σχολείο έκαναν κάποιες γιορτές. Έβλεπαν και ταινίες με έργα που ήταν πώς απελευθερώθηκε η Αλβανία από τον εχθρό. Είχαν κάτι σαν κάμερα για τον τοίχο. Μαζεύονταν σε μια τάξη και έκλειναν και τα παράθυρα, ήταν όλο σκοτάδι και έβλεπαν την ταινία.

(227) Το σχολείο τούς κερνούσε κιόλας καραμέλες ή μπισκοτάκια. Το γιόρταζαν πάρα πολύ. Και στα σπίτια το γιόρταζαν. Η εθνική τους γιορτή είναι μία φορά το χρόνο (29 Νοεμβρίου) και γιορτάζουν την απελευθέρωση και από τους Τούρκους και από τους Ιταλούς ταυτόχρονα.

(236) Τραγουδούσαν τον ύμνο, κάποια πατριωτικά τραγούδια. Παιδιά έλεγαν ποιήματα. Ήταν κάπως οργανωμένο. Θεατρικά σκετς δεν είχαν, αλλά όταν έλεγαν ποιήματα, χρησιμοποιούσαν τα χέρια τους (για έμφαση). Τους προετοιμάζαν οι φιλόλογοι. Στον Ν. άρεζε. Πολλές φορές από το σχολείο πήγαιναν σε ένα μεγάλο λιβάδι κοντά στο σπίτι του κι

έκαναν εκεί τη γιορτή στον καθαρό αέρα κι ήταν πάρα πολύ ευχάριστο. Ήταν και κοντά στο σπίτι του.

(250) Βασικά ήταν για τα παιδιά αλλά ερχόνταν και γονείς και άκουγαν, καθότι δε δούλευαν εκείνη την ημέρα. Γιατί τις άλλες μέρες έπρεπε να δουλεύουν κάθε μέρα. Δεν υπήρχε καμιά μέρα στην Αλβανία που σταματούσαν τη δουλειά τους οι άνθρωποι, ούτε την Κυριακή.

(254) «Στην Αλβανία δούλευες 6 μέρες για τον εαυτό σου και την Κυριακή ήταν η μέρα του Χότζα. Δούλευε όλος ο κόσμος τζάμπα. Δεν έπαιρνες καθόλου λεφτά και ήταν υποχρεωτικό να πας στη δουλειά». Οπότε δεν υπήρχαν αργίες. Το μόνο που σταματούσαν ήταν σε καμιά μεγάλη γιορτή, όπως η Πρωτοχρονιά, εθνικές γιορτές ή για τα γενέθλια του Χότζα που ήταν στις 14 Απριλίου (δεν είναι σίγουρος). (262) Δεν τα θυμάται καλά γιατί τα έχει ξεχάσει και δε θέλει να τα ξαναθυμηθεί.

(265) Από τότε που ο Dilaver ξαναπάει σχολείο στην Ελλάδα το αφεντικό του δεν τον βλέπει πολύ καλά. Αυτός είναι από την Καρδίτσα και δεν έχει τελειώσει ούτε το δημοτικό. Έχει πάει μόνο 5 χρόνια και δεν είναι πολύ του σχολείου και της μόρφωσης.

(270) Του αρέσει η δουλειά κι αυτό είναι που θέλει. Ενώ κάποιες φορές έρχονται οι μηχανικοί και μιλάνε με τον Dilaver και του λένε μπράβο, καλό είναι αυτό που κάνει. Είναι μερικοί που έχουν περάσει αυτό που περνάει ο Dilaver, δούλευαν την ημέρα και πήγαιναν στο νυχτερινό.

(273) Μια μέρα συνάντησε έναν μηχανικό, ο οποίος του είπε ότι έτσι έκανε κι αυτός και σήμερα έχει φτάσει πάρα πολύ ψηλά, είναι πολύ πλούσιος, δουλεύει αυτός και η γυναίκα του, οπότε είχαν περάσει πολλές δυσκολίες και πήγαν μπροστά.

(278) Το αφεντικό του δεν το ζηλεύει αλλά ούτε ενδιαφέρεται και τόσο πολύ, ούτε του κάνει εντύπωση. (280) Απλά κάποιοι άνθρωποι που ο Dilaver τους ήξερε πιο πριν και τους ξέρει και τώρα του λένε κανένα μπράβο που έχει κουράγιο να συνεχίζει, γιατί όλοι θέλουν απλά μερικοί λόγω δουλειάς ή λόγω ηλικίας ή βαριούνται κάπως και δεν πάνε σχολείο.

(284) Γιατί στους Αλβανούς άρεζε το σχολείο. Δεν έλεγαν ότι θα κάνουν 3-4 χρόνια και θα σταματήσουν. Αν μπορούσαν, οι περισσότεροι θα πήγαιναν σε μεγαλύτερα σχολεία, στα ανώτερα σχολεία.

(287) Ο αδελφός του χάρηκε πάρα πολύ με το σχολείο του Dilaver και πολλές φορές στο τηλέφωνο τον ρωτάει πώς τα πάει στο σχολείο, αν διαβάζει και ξεχνάει να τον ρωτήσει, αν δουλεύει κιόλας.

(290) Ο Dilaver νομίζει ότι στην τάξη του είναι ο πρώτος και αυτό είναι πάρα πολύ καλό. Δεν έχει πάρει ακόμη τους βαθμούς του αλλά ένας καθηγητής του του είπε ότι βγάζει γύρω

στα 17,5 και είναι καλός βαθμός γιατί αυτά είναι και τεχνικά και δύσκολα για πρώτη χρονιά. Και τα ελληνικά δεν είναι η μητρική του γλώσσα.

(297) Είχε πάρει ένα λεξικό και όταν δυσκολεύεται πηγαίνει και βρίσκει τις λέξεις στο λεξικό που είναι ελληνοαλβανικό ή ρωτάει κάποιον άλλον που ξέρει καλά ελληνικά. Έτσι λειτουργεί, όταν δυσκολεύεται.

(301) Τη δυνατότητα να βελτιώνει τα ελληνικά του έχει πιο πολύ στο σχολείο και στην εκκλησία που πηγαίνει και μιλάνε. Αλλά και στην καθημερινότητα, όταν πηγαίνει για ψώνια. Στο σπίτι που μένει με τα ξαδέλφια του, δε μιλάνε ελληνικά αλλά αλβανικά.

(307) Τώρα δεν έχει πολύ πρόβλημα με τα ελληνικά. Μπορεί να μιλάει και τις δύο γλώσσες που του φαίνονται ότι είναι μία γλώσσα. Δεν μπορεί να ξεχωρίζει, προφανώς επειδή αρχίζει και μαθαίνει καλά τα ελληνικά.

(311) Πολλές φορές δυσκολεύεται να βρει μια λέξη αλβανικά παρά ελληνικά. Τα αλβανικά δεν πρόκειται να τα ξεχάσει γιατί είναι μεγάλος, οπότε πιστεύει ότι είναι καλό να μάθει όσο το δυνατόν περισσότερο ελληνικά.

(314) Το σπίτι στη Νέα Ιωνία είναι πάρα πολύ καλό. Απλά έχει λίγο θόρυβο, περνάει ο κεντρικός δρόμος, περνάει το τρένο, έχει ένα πάρκο εκεί μπροστά, οπότε έχει πάρα πολύ θόρυβο. Απλά πηγαίνει στο δωμάτιο και κλείνει την πόρτα και τα παράθυρα για να μπορέσει να έχει λίγο ησυχία και «άμα έχεις θέληση μπορείς να συγκεντρωθείς, να μάθεις κάτι».

(320) Σε αυτό το σπίτι μένουν ο Dilaver και τα δύο ξαδέλφια του. Ο ένας ο ξάδελφος είναι παντρεμένος. Υπάρχουν δύο δωμάτια, σαλόνι, κουζίνα και μπάνιο.

(323) Ο Dilaver έχει ένα δωμάτιο μαζί με τον ξάδελφό του. Ο παντρεμένος ξάδελφος έχει το δικό του δωμάτιο. (324) Ο ξάδελφος που μοιράζεται το ίδιο δωμάτιο με τον Dilaver βλέπει τηλεόραση στο σαλόνι, οπότε δεν ενοχλεί τον Dilaver. Στο δωμάτιο δεν έχουν τηλεόραση, δε θέλουν κιόλας να βάλουν τηλεόραση. (327) Οπότε στο δωμάτιο δεν έχει πρόβλημα. Αν δεν ήταν ο θόρυβος του έξω, δε θα είχε πρόβλημα.

(330) Τα ξαδέλφια του Dilaver βλέπουν μια χαρά το γεγονός ότι ο Dilaver πηγαίνει σχολείο και του λένε μπράβο που μπορεί να συνδυάζει δουλειά και σχολείο. Ο ένας ο ξάδελφος είχε τελειώσει το λύκειο και δούλεψε περίπου δύο χρόνια στο χωριό με τα μικρά παιδιά στο σχολείο κάνοντάς τους μαθήματα αλβανικής γλώσσας και μετά ήρθε κι αυτός στην Ελλάδα.

(337) Υπάρχουν άτομα που του δημιουργούν εμπόδια στο θέμα της μόρφωσης και του λένε «έλα τώρα τι τα θες; Ήρθες εδώ πέρα για δουλειά, τι το θες το σχολείο; Δε θα μπορέσεις να δουλέψεις ή θα κουραστείς πολύ». Ο Dilaver τους λέει ότι αφού μπορεί να το κάνει, γιατί να μην το κάνει. Ίσως μπορεί και να ζηλεύουν κιόλας ή μπορεί να θέλουν να τον στεναχωρήσουν. (341) Αυτοί είναι γνωστοί του, είτε από το χωριό του ή τους έχει γνωρίσει αργότερα.

Βασικά οι άνθρωποι αυτοί είναι εδώ στην Ελλάδα, γιατί τα χρόνια που είναι στο Βόλο δεν έχει πάει στην Αλβανία εκτός από μία φορά πριν δύο χρόνια.

(346) Στο τηλέφωνο που έχει μιλήσει με τον αδελφό του έμαθε ότι οι άνθρωποι στο χωριό έχουν καλή γνώμη για αυτό που κάνει ο Dilaver (346) Εξάλλου δεν είναι κάτι που δεν το έχει κάνει κανείς άλλος, είναι κάτι καλό, γιατί ξέρουν από το σχολείο μαθαίνεις, δεν έχεις να χάσεις τίποτε.

(350) Τελειώνοντας αυτό το σχολείο (ελπίζει πως θα τελειώσει) σκέφτεται να ξεκινήσει να δουλεύει στον τομέα των ηλεκτρονικών, της πληροφορικής, με τηλέφωνα και άμα βρει κάποια δουλειά, θα δουλέψει με αυτό, αλλιώς δε χάθηκε ο κόσμος κι αργότερα δε θα πει ότι ήταν πολύ άσχετος και δεν έκανε τίποτε. Κάποτε θα βρει κάτι. Κι όταν μεγαλώσει λίγο [εννοεί ότι όταν θα έχει λιγότερες σωματικές αντοχές] είναι μια δουλειά που την κάνει μέσα, δεν είναι έξω, στον ήλιο ή τη σκόνη. Αυτή η δουλειά θέλει λίγο προσοχή, λίγο μυαλό, λίγο συγκέντρωση και είναι εύκολη δουλειά. Ελπίζει ότι στο μέλλον θα βρει κάτι με αυτή τη δουλειά. (358) Αλλά και να μη βρει, είναι μαθημένος και να δουλεύει σε βαριές δουλειές.

(362) Αν κάποιος τελειώσει το ΤΕΕ για ηλεκτρονικός, μπορεί να πάει στη Λάρισα που είναι πιο ανώτερο σχολείο (ΤΕΙ). «Είναι καλό, γιατί σε αναγνωρίζουν παραπάνω» και νομίζει ότι μπορεί κάποιος να βρει δουλειά κατευθείαν με το που τελειώνει τη σχολή και μάλιστα μερικές φορές εργάζεται κανείς και πληρώνεται κατά τη διάρκεια των σπουδών και έχει πιο πολλές δυνατότητες να βρει μετά μια δουλειά. Δεν αποκλείει τίποτε. Μπορεί να γίνει και αυτό.

(370) Το έχει σκεφτεί και αυτό και του έχουν πει κι άλλοι. Ειδικά βρήκε μια μέρα έναν Έλληνα και μιλούσαν και αυτός πήγαινε στη Λάρισα στο σχολείο αυτό και είπε στον Dilaver ότι αν μπορεί, καλό είναι να πάει εκεί.

(377) Κλείνοντας τονίζει ότι δε λέει «α, τι πέρασα και καταστράφηκα. Καλά είναι κι αυτά που πέρασα με τον κομμουνισμό, είναι μια εμπειρία, παρόλο που μας άφησαν λίγο πίσω αλλά είναι μια εμπειρία, οπότε καλά είναι να τα περάσεις όλα στη ζωή. Όλα ότι είναι τα θετικά. Όχι αρνητικά, με ναρκωτικά και με αυτά. Εννοώ τα άλλα. Σκέφτομαι πως έχω περάσει και πώς περνάω τώρα και βλέπω ότι τα τελευταία χρόνια – ξέρω γω – ήρθα εδώ πέρα και τα τελευταία χρόνια μάς κοιτάνε λίγο διαφορετικά, όχι όπως πριν, ξέρω γω, στην Ελλάδα, δεν είναι όπως τα πρώτα χρόνια που λέγανε, α, οι Αλβανοί κάνουν το ένα, κάνουν το άλλο. Ίσως λέγανε δολοφόνοι, κλέφτες, άνθρωποι του δρόμου... Οπότε ειδικά τα τρία, τα τέσσερα τελευταία χρόνια, βλέπω ότι δεν είμαστε και οι Έλληνες το βλέπουν αυτό, δεν είμαστε αυτοί που νομίζανε ότι ... έτσι μας άφησαν στο δρόμο κι έτσι κάναμε. Οπότε δε θα μπορούσε κανένας άλλος λαός να κάνει διαφορετικά. (392) Ή θα το λεγα ότι κανένας άλλος

λαός δε θα μπορούσε να το αντέξει αυτό που αντέξαμε εμείς... αυτήν την ταλαιπωρία, τη φυγή από τη χώρα μας, οπότε το θεωρώ πολύ δυνατοί που περάσαμε όλα αυτά κι αντέξαμε».

(400) Πιστεύει ότι στο παρελθόν οι Αλβανοί έκαναν διάφορα (άσχημα) πράγματα, ίσως από τη φτώχεια, ίσως επειδή έβλεπαν πράγματα που δεν τα είχαν δει πιο πριν, τα προτιμούσαν να τα έχουν. Και για αυτούς τους λόγους έκλεβαν, αλλά δε σημαίνει ότι έκλεβαν κιόλας όλοι.

(402) «Εμείς λέμε καλλίτερα να σου βγει ένα μάτι παρά το όνομα». Και πιστεύει ότι στους Αλβανούς βγήκε το όνομα, γιατί δεν έκλεβαν μόνο οι Αλβανοί, έκλεβαν κι άλλοι (μετανάστες και Έλληνες). Πολλές φορές έριχναν ευθύνες στους Αλβανούς, χωρίς να ξέρουν ότι πραγματικά αυτοί το έκαναν, γιατί κανένας από τους Αλβανούς δε ζητούσε το λογαριασμό από κανένα. Δεν έλεγαν (421) «γιατί το λέτε αυτό, αφού δεν το κάναμε εμείς.»

Β' ΚΑΣΕΤΑ. Β' ΠΛΕΥΡΑ

Τώρα ο Ν. είναι πιο χαρούμενος και βλέπει ότι, αν γίνεται κάτι, το ερευνάν πρώτα και μετά λένε. Παλιά έβρισκαν ένα σπίτι κλεμμένο και έλεγαν οι Αλβανοί και τελικά μπορεί να το έκαναν και άλλοι.

(014) Δε λέει ότι (οι Αλβανοί) δεν κλέβουν, γιατί υπάρχουν άτομα που ασχολούνται μόνο με το κλέψιμο. Ξέρει, όμως, και Έλληνες που ασχολούνται μόνο με το κλέψιμο, γιατί δε θέλουν να δουλέψουν.

(021) Βλέπει ότι τα τελευταία χρόνια ο κόσμος τούς βλέπει λίγο διαφορετικά, τους αποδέχεται, μπορούν να μιλούν πιο ανοιχτά και μαθαίνουν και τη γλώσσα καλλίτερα και μπαίνουν πια στην κανονική ζωή. «Βλέπουμε ότι τώρα δεν είμαστε οι Αλβανοί που ήμασταν το '92, '93, '94, που κοιμούμασταν στο δρόμο. Τώρα κοιμόμαστε στο σπίτι, έχουμε τις δουλειές μας, βγαίνουμε για τον καφέ μας, ... με τα όλα μας. Αυτό πάει να πει ότι δεν είμαστε άνθρωποι του δρόμου, που κοιμούμασταν στο δρόμο κι ήρθαμε ... εμείς μπορεί να μην είχαμε σπίτια αυτά της πολυτέλειας που είναι [...] Από το σπίτι ήρθαμε σε ένα καλλίτερο σπίτι.

(041) Νομίζει ότι σε λίγα χρόνια δε θα υπάρχει ρατσισμός. Ρατσισμός θα υπάρχει πάντα αλλά δε θα είναι τόσο εκφραστικό, γιατί οι Έλληνες τον εκφράζουν πολύ το ρατσισμό, ειδικά στους Αλβανούς που δεν εκδικούνται.

(050) Οι Έλληνες δεν είναι μόνο με τους Αλβανούς ρατσιστές, είναι και με τους Αμερικανούς, αλλά οι Αμερικάνοι δεν τους έχουν ανάγκη. Έτσι δεν ασχολούνται με τους Έλληνες. Οι Αλβανοί, όμως, έχουν ανάγκη, και έτσι μερικές φορές πρέπει να αντέξουν μερικά πράγματα.

(056) Προσωπικά ο ίδιος είναι ευχαριστημένος. Δεν τον έχουν προσβάλει καμία φορά. Στην αρχή άκουγε τη λέξη «Αλβανός» και δεν ήξερε τι εννοούσαν με αυτό. Τώρα, όμως, καταλα-

βαίνει. Είναι «όπως λέμε εμείς γύφτε, γύφτε». Έτσι «Αλβανός» σημαίνει ότι κάνεις πολλά άσχημα πράγματα.

(073) Χτες βράδυ είδε τον αγώνα Ελλάδα-Τσεχία και έλεγε «α, να κερδίσει η Ελλάδα» επειδή ζει εδώ, παρόλα που είναι όλα αυτά. Οπότε ήταν πάρα πολύ χαρούμενοι στο σπίτι που κέρδισε η Ελλάδα. «Έβλεπα τα αυτοκίνητα να περνάνε στο δρόμο κι είχα μια συγκίνηση, είναι σα να κέρδιζε η Αλβανία. Κι άκουσα και στο ράδιο ότι και στα Τίρανα διασκεδάζανε, μιλούσανε με την Ελλάδα. Καλά είναι κι η πρώτη φορά στα Βαλκάνια που έρχεται τόσο κοντά το ευρωπαϊκό ποδόσφαιρο».

(090) Πιστεύει ότι θα προχωρήσει καλλίτερα η Αλβανία, οι σχέσεις των λαών θα γίνουν ακόμη καλλίτερες. Βέβαια, πάντα ήταν καλές, γιατί δεν υπήρξε πόλεμος. Πιστεύει πως πρέπει να κοιτάζουμε και στο μέλλον και να βλέπουμε και την Ευρώπη πώς είναι, που ανεβαίνει κανείς στο τρένο και πηγαίνει όπου θέλει. Έχει δικαίωμα να κυκλοφορήσει σε όλη την Ευρώπη και να ζήσει όπου θέλει. Γιατί να μη γίνει και εδώ;

(098) Ο Dilaver δε λέει ότι θα ζήσει πάντα εδώ πέρα. Του αρέσει και εδώ και στην Αλβανία, αν είχε μια καλή δουλειά, θα έκανε κι όλα τα υπόλοιπα με το δικό του τρόπο.

5.1.1.3. Orges

Α΄ ΠΛΕΥΡΑ

Orges, 30 χρονών, γεννήθηκε το 1974. Καταγωγή από το Τεπελένι, μικρή πόλη. Δεν έχει ούτε 10.000 κατοίκους. Στο Τεπελένι έμενε τα 14 πρώτα χρόνια της ζωής του, μέχρι που τέλειωσε το γυμνάσιο. Μετά πήγε στο Αργυρόκαστρο για το λύκειο και μετά στα Τίρανα (από τα 18 μέχρι 21) και μετά ήρθε στην Ελλάδα.

Στην οικογένεια ήταν 4 άτομα (Orges, οι γονείς και η αδελφή). Στο σπίτι δεν υπήρχε παππούς ή γιαγιά. Τα χρόνια στο Τεπελένι: η μητέρα δούλευε σε εστιατόριο και ο πατέρας δούλευε σε εργοστάσιο. Τα χρόνια που ο Orges ήταν στο Αργυρόκαστρο, η οικογένειά του ήταν στο Τεπελένι. Εκεί έμενε στο σχολείο. Είχε ειδικό χώρο για τους μαθητές. Στην Αλβανία πήγε στο σχολείο 16 χρόνια.

Στην Αλβανία έχουν άλλο σύστημα: πάνε 4 χρόνια σχολείο, μετά άλλα 4 και τελειώνουν τα 8 χρόνια. «Εσείς λέτε εδώ δημοτικό. Εσείς το έχετε 6, εμείς πάμε 8. Και μετά πάμε άλλα 4 χρόνια, εμείς το λέμε γυμνάσιο εκεί, αλλά εσείς εδώ το λέτε λύκειο. Και μετά πάμε Πανεπιστήμιο». Τα χρόνια είναι το ίδιο, απλά είναι η διαφορά μεταξύ γυμνάσιο και λύκειο. Η αδελφή του πήγε 12 χρόνια στο σχολείο, όλα τα χρόνια πήγε στο Τεπελένι.

Τα χρόνια στο σχολείο στο Τεπελένι: «αυτά τα χρόνια τα πράγματα ήτανε – για μας τότε που δεν ξέραμε – ήτανε καλά τα χρόνια. Είχαμε ό τι χρειαζόταν στο σχολείο και θέρμανση και οι καθηγητές ήταν καλοί μαζί μας. Αλλά εντάξει, αυστηρότητα είχε. Αλλά από τη μία πλευρά ήταν καλό αυτό, γιατί θα μάθαινες, αν πήγαινες σχολείο. Δε σ' αφήναν να κάνεις βόλτες πάνω – κάτω έπρεπε να μαθαίνεις» (068). «Ήτανε και το άλλο: δε σ' αφήνανε να μην πας σχολείο, να μην κάνεις τίποτα. Μέχρι τα 8 χρόνια έπρεπε να πας, ήταν υποχρεωτικά».

(074). Στο Τεπελένι υπήρχε στα δικά του τα χρόνια μόνο ένα σχολείο για την υποχρεωτική εκπαίδευση, γιατί τότε είχε 6000 κατοίκους. Στη δική του την τάξη ήταν 33 παιδιά και σ' όλο το σχολείο, αν λογαριάζει κανείς από 120 που είχε κάθε τάξη, γιατί ήτανε ομάδες, οπότε πρέπει να ήτανε γύρω στα 1000. Γιατί ήταν σε ένα κτίριο και τα 8 χρόνια που γίνονταν για την υποχρεωτική εκπαίδευση.

(088) Το κτίριο ήταν διώροφο, είχε πολλά δωμάτια (τάξεις). Ήτανε δύο κτίρια.

(096) Το μάθημα άρχιζε στις 08.00 μέχρι τις 13.30. Αλλά 7.30 με οκτώ παρά είκοσι έπρεπε να ήταν εκεί. Είχαν δέκα λεπτά γυμναστική και μετά έμπαιναν μέσα και προετοιμαζόντουσαν ώσπου να έρχονταν οι δάσκαλοι και να άρχιζαν το μάθημα. Γυμναστική έκαναν έξω στην αυλή. Είχαν μεγάλη αυλή. «Γυμναστική κάναμε, απλά πράγματα όλα τα παιδιά μαζί, και τα 1000 άτομα.» Ένας ή δύο ήταν οι καθηγητές που έκαναν τη γυμναστική αυτή, ειδικοί για αυτό το πράγμα. Ή μπορούσε να το κάνει και κάποιος άλλος. Αυτοί που έκαναν τη

γυμναστική ήταν 4-5 καθηγητές του σχολείου. Αλλά αν λείπανε αυτοί, μπορούσε να το κάνει και κάποιος άλλος, γιατί δεν ήταν δύσκολο να λες, κάνε αυτό και κάνε εκείνο. Στον Orges του είχε αρέσει η γυμναστική. Από μικρός του άρεζε.

(125) Μαθήματα: Είχαν γλώσσα, μαθηματικά, φυσική, χημεία, βιολογία, όλα τα μαθήματα που χρειαζόταν για να πας μετά...

(133) Για κάθε μάθημα (φυσική, χημεία, βιολογία) υπήρχαν εργαστήρια κι εκεί έκαναν το μάθημα.

(139) Στο εργαστήριο της βιολογίας υπήρχαν πουλιά που τα έβαζαν σε βάζα και άλλα παρόμοια για να τα βλέπουν οι μαθητές. (145) Στο εργαστήριο της χημείας έκαναν και οι ίδιοι μόνοι τους πειράματα. Μετά από 2 με 3 μαθήματα θεωρίας πήγαιναν στο εργαστήριο για πρακτική και πειράματα. (152) Στον Orges άρεζε γιατί ήταν καλός μαθητής, στη χημεία ήταν από τους καλλίτερους. (159) Υπήρχε μεγάλο γυμναστήριο για το χειμώνα που δεν μπορούσαν να κάνουν έξω. Είχαν 3 με 4 φορές τη βδομάδα γυμναστική πέραν από την καθημερινή πρωινή γυμναστική άσκηση.

(170) Από το 5ο έτος μαθήματα μουσικής και καλλιτεχνικών. Μάθαιναν το 5γραμμο και όλοι έπρεπε να ξέρουν να το διαβάζουν. (179) Μουσικό όργανο δεν είχαν κατά τη διάρκεια των μαθημάτων μουσικής αλλά για αυτούς στους οποίους άρεζε η μουσική, υπήρχαν ειδικά μαθήματα από το κράτος μετά το σχολείο. Οι καθηγητές που έκαναν μαθήματα στο σχολείο, έκαναν κι αυτά τα επιπρόσθετα μαθήματα στο σχολείο, γιατί τότε δεν υπήρχαν φροντιστήρια, ήταν όλα του κράτους. (188) Αυτό ίσχυε και για τη ζωγραφική. Έκαναν λοιπόν κι έξτρα μαθήματα με τους καθηγητές τους (όπως πάνε στην Ελλάδα στο φροντιστήριο) αλλά χωρίς να πληρώνουν γιατί τα είχαν όλα δωρεάν. (197) Όταν ο καθηγητής έβλεπε ότι κάποιος μαθητής δεν πήγαινε καλά, λ. χ. στα μαθηματικά, του έλεγε μαζί με άλλους να πάει την τάδε ώρα στο σχολείο για έξτρα μαθήματα. (202) Επίσης με αυτούς που ήθελε να προχωρήσει περισσότερο τους έδινε έξτρα ασκήσεις για το σπίτι. (207) Οι καθηγητές δεν πληρώνονταν έξτρα για τις επιπρόσθετες βοηθητικές ώρες. Το έκαναν αυτό γιατί «τους άρεζε να μάθαινε τα παιδιά».

(213) Το σχολείο ήταν μόνο 300 μέτρα από το σπίτι του. Στη γειτονιά ήταν 10 με 12 παιδιά στην ίδια ηλικία και πήγαιναν όλα μαζί στο σχολείο. Φώναζαν ο ένας τον άλλο από έξω.

(223) Ήταν αγαπημένοι μεταξύ τους. Θυμάται ήταν ωραία αυτά τα χρόνια γιατί δεν είχαν αυτό το άγχος που έχουν οι σημερινοί άνθρωποι. «Ο άνθρωπος εκεί σε μας ήξερε ότι θα πήγαινε στο σχολείο. Μόλις τέλειωνε θα πήγαινε στη δουλειά. Κάθε πράμα ήτανε ασφαλισμένο αλλά δεν είχαμε τα άλλα που έχουμε τώρα. Αλλά οι άνθρωποι ήτανε ... γιατί οι

άνθρωποι δεν είχανε και τι να χωρίσουνε». (233) Έτσι οι άνθρωποι δεν ήταν μεταξύ τους εχθροί, γιατί δουλειά θα τους έδινε το κράτος, οπότε τα πράγματα ήταν εύκολα.

(238) Τιμωρίες υπήρχαν. Οι δάσκαλοι χτυπούσαν και με τα χέρια και με ξύλο. (245) «Στον καθηγητή δεν μπορούσες να φέρεις αντίρρηση, να σηκωθείς και να λες δε μ' αρέσει αυτό κι εκείνο». Υπήρχε πολύς σεβασμός απέναντι στο δάσκαλο. Όταν έμπαινε στην τάξη, οι μαθητές σηκώνόντουσαν όρθιοι οπωσδήποτε. (254) Φορούσαν στολή μέχρι και το τέλος των 8 χρόνων. «Μετά στο γυμνάσιο, στο λύκειο είχαν μόνο οι κοπέλες». (257) Μέχρι τον 5ο ή 6ο χρόνο είχαν στολή παρόμοια με των κοριτσιών. Τα τελευταία χρόνια φορούσαν μόνο κάτι σαμαντήλι. Στο λύκειο οι κοπέλες φορούσαν μαύρη στολή με άσπρο γιακά.

(266) Βαθμοί: από το 4 ως το 10. Ο ίδιος σε όλα τα 8 χρόνια είχε μόνο ένα 9.

(272) Τουλάχιστον 2 ώρες κάθε μέρα διάβαζε και ήταν προσεκτικός στο μάθημα.

(274) Καθόταν πάντα μπροστά για να προσέχει. (280) Μερικές φορές όριζε ο δάσκαλος τη θέση των παιδιών άλλες φορές διάλεγαν οι μαθητές μόνοι τους.

(284) Διαγωνίσματα έγραφαν σε κάθε μάθημα. Αντιγραφές και σκονάκια υπήρχαν όπως παντού. Αν πιανόταν όμως κάποιος θα έπαιρνε κατευθείαν 4.

(293) Κάθε μήνα υπήρχε συνάντηση γονέων και οι γονείς έπρεπε να πάνε στους δασκάλους για να ενημερωθούν για καθετί.

(296) Οι γονείς του τέλειωσαν επίσης τα 8 χρόνια. Η υποχρεωτική εκπαίδευση των 8 χρόνων άρχισε το 1958, όταν ο πατέρας του είχε ήδη τελειώσει το σχολείο.

(302) Τα πάντα ήταν δωρεάν, ακόμη και τα βιβλία (βέβαια για αυτό δε θυμάται ακριβώς).

(305) Στο τέλος της χρονιάς ή κρατούσαν τα βιβλία ή τα έδιναν σε άλλους.

(312) Οι γονείς του ήθελαν ο Orges να συνεχίσει οπωσδήποτε γιατί στην Αλβανία ή θα συνέχιζε κανείς τη μόρφωσή του ή θα έπιανε δουλειά. (315) Αν συνέχιζες το σχολείο, θα είχες μια καλή δουλειά και ζωή γιατί θα έπαιρνες έναν καλό μισθό. Ένας απλός εργάτης θα έπαιρνε 4 με 5 χιλιάδες λεκ, ένας καθηγητής θα έπαιρνε 7 ή 8.

(320) Οι γονείς του ήθελαν να υποστηρίξουν και την αδελφή του, την Ελόνα, να συνεχίσει το σχολείο. Αλλά όταν η Ελόνα πήγαινε σχολείο, άλλαξε το σύστημα στην Αλβανία κι αναγκάστηκαν να έρθουν στην Ελλάδα κι η Ελόνα ήταν στην τελευταία τάξη του λυκείου.

(328) Τα χρόνια στο Αργυρόκαστρο: επαγγελματικό σχολείο, όπου τα παιδιά έμεναν και έτρωγαν εκεί (λίγο πολύ όπως στα κολέγια της Δύσης). Υπήρχαν ειδικά μαθήματα κατεύθυνσης. (334) Ο Orges πήγαινε στο σχολείο για αγγλική φιλολογία. Με το δίπλωμα από εκεί μπορούσε να διδάσκει αγγλικά στο δημοτικό. Μετά πήγε και στο Πανεπιστήμιο για να μπορεί να διδάσκει και σε μεγαλύτερα παιδιά.

(339) Το Αργυρόκαστρο στα χρόνια του Orges έπρεπε να έχει γύρω στους 20 με 30 χιλιάδες κατοίκους. Σα το επαγγελματικό σχολείο του Orges αλλά με άλλες ειδικότητες (όπως λ. χ. για μηχανικούς) υπήρχαν 3 με 4.

(346) Στο σχολείο του Orges για την αγγλική φιλολογία υπήρχαν γύρω στα 500 παιδιά, οι περισσότεροι από τη νότια Αλβανία. Από τη βόρεια πήγαιναν στα Τίρανα.

(350) Καθημερινό πρόγραμμα: 6 παρά έπρεπε να σηκωθούν, γυμναστική ένα τέταρτο με 20 λεπτά. Μέχρι τις 06.30 έπρεπε να είχαν τελειώσει τα πάντα στο δωμάτιο, να έχουν φτιάξει το κρεβάτι τους και να έχουν πλυθεί. Στις 06.30 έπρεπε να είναι στην καντίνα και να τρώνε μέχρι τις 7 παρά. Μετά και μέχρι τις 8 παρά ήταν στο σχολείο και είχαν μία ώρα διάβασμα πριν αρχίσει το μάθημα. Στη συνέχεια διάλειμμα για ένα τέταρτο και το μάθημα άρχιζε κανονικά στις 08.00. (360) Τελείωναν 13.30 με 2 παρά. Μετά φαγητό στις 14.00 και μέχρι τις 16.00 ξεκούραση. Πήγαιναν στο θάλαμο που κοιμόντουσαν. 16.00 μέχρι 19.30 είχαν πάλι για 3 ώρες διάβασμα. Όλη την εβδομάδα δεν τους άφηναν να βγαίνουν έξω. Μετά πήγαιναν για φαγητό στις 20.00. Μέχρι τις 22.00 μπορούσαν να πηγαίνουν ο ένας στον άλλο μέσα στα δωμάτιο, δεν έβγαιναν έξω. (369) Στις 22.00 το πολύ στις 22.30 έπρεπε να πάνε για ύπνο γιατί τους έσβηναν κεντρικά και δεν τους άφηναν. Ο φύλακας ήταν εκεί όλη τη νύχτα και επέβλεπε. (375) Πρωινή γυμναστική έκαναν στη μεγάλη αυλή του σχολείου. Επίσης υπήρχε πάρκο και ένα γήπεδο.

(379) Το σχολείο ήταν και για αγόρια και για κορίτσια. Στο κάθε δωμάτιο ήταν 8 άτομα.

(385) Πολύ καλή παρέα μεταξύ τους. Κάθε βράδυ πήγαιναν από τον ένα θάλαμο στον άλλον γιατί δεν είχαν και τίποτε άλλο να κάνουν. (386) Τηλεόραση μπορούσαν να βλέπουν για καμιά δυο ώρες στην ειδική αίθουσα για τηλεόραση, η οποία πότε δούλευε και πότε δε δούλευε. (390) Έτσι τελικά «στο δωμάτιο αν ήμασταν 8, θα γινόμασταν 20». Μιλούσαν για διάφορα πράγματα «ό,τι μας κατέβαινε».

(393) Το Σάββατο ήταν ελεύθεροι μετά το μάθημα, από τις 14.00 μέχρι τις 20.30. Μετά φαγητό και ύπνο. Κυριακή είχαν διάβασμα το πρωί (09.00 με 13.00) και μετά ελεύθεροι μέχρι το βράδυ. Τότε έβγαιναν έξω στην πόλη. (403) Αν ο Orges ήθελε να πηγαίνει στο σπίτι, έπρεπε να παίρνει άδεια από τον υπεύθυνο καθηγητή της τάξης και από το φύλακα που ήταν υπεύθυνος στο κτίριο που κοιμόντουσαν, διαφορετικά δε γινόταν και υπήρχαν διάφορες τιμωρίες, όπως το να σε πάνε στο διευθυντή ή και να σε διώξουν από το σχολείο.

(411) Οι γονείς του πήγαιναν να τον βλέπουν, επειδή το Τεπελένι είναι μόνο 30 χιλιόμετρα μακριά από το Αργυρόκαστρο κι ο Orges πήγαινε μία φορά το μήνα με το λεωφορείο «τότε δεν είχαμε αμάξια». (419) Ο Orges θυμάται τα χρόνια στο Αργυρόκαστρο σαν μερικά από τα

καλλίτερα χρόνια της ζωής του, είναι και η ηλικία (14-18), χρόνια αθωότητας (μετά αρχίζεις και βλέπεις τα πράγματα αλλιώς) και η παρέα.

(423) Υπήρχαν σχέσεις (κρυφά) ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια, αν και τα 2 πρώτα χρόνια ήταν πιο δύσκολα τα πράγματα γιατί δεν είχε αρχίσει ακόμη να αλλάζει το σύστημα. Στο 3^ο έτος άρχισε να αλλάζει το σύστημα.

(429) «Ήταν, τι να σου πω, αλλιώς η ζωή σε μας τώρα. Αν δεν το ζεις, δεν μπορείς να το καταλάβεις. Είναι δύσκολο να το περιγράψεις. Αλλά για μας αυτό, αν δεν ξέρεις την άλλη πλευρά, δε σου φαίνεται δύσκολο. Ενώ όταν ξέρεις, είναι δύσκολο να σωπάσεις μετά».

(435) Τη ζωή που έκαναν οι άλλοι λαοί, η γενιά του Orges δεν το ήξερε. «Εμείς ξέραμε ότι είμαστε οι πιο ευτυχισμένοι στον κόσμο [...] είχαμε άλλους κανόνες στη ζωή και δεν ήμασταν ελεύθεροι, όπως είναι οι άνθρωποι εδώ». (440) «Σου λέω, αν δεν ξέρεις την άλλη πλευρά είσαι ευτυχισμένος γιατί πρέπει να ζεις μ' αυτό το πράγμα, μεγαλώνεις μ' αυτό, οπότε...»

(447) Ποιοι μπορούσαν να πάνε σε ένα επαγγελματικό σχολείο: Τότε ήταν διαφορετικά τα πράγματα. Για να πάει κανείς σε ένα τέτοιο σχολείο, έκανε μια αίτηση στο δήμο και αυτοί θα σου έδιναν την έγκριση. Έβλεπαν πώς ήσουν στα μαθήματα, υπήρχε όριο τι βαθμό έπρεπε να είχες. (454) Επίσης έβλεπαν κι άλλα πράγματα, πώς ήταν η οικογένεια, αν είχες πρόβλημα με το κράτος, μήπως δεν ήσουν από την κομμουνιστική πλευρά και είχες προβλήματα με το κράτος (ας πούμε αυτοί που δεν ήθελαν το σύστημα και το κράτος τους είχε βάλει φυλακή), Αν υπήρχε κάτι στη βιογραφία σου, θα είχες πρόβλημα να πήγαινες σχολείο. Αν κάποιος από το σόι σου είχε δραπετεύσει από την Αλβανία, δεν μπορούσες να πας πανεπιστήμιο, όσο καλός και να ήσουν στα μαθήματα. Αλλά αν δεν είχες τέτοια προβλήματα, θα έβλεπαν αυτοί μετά που έδιναν την έγκριση. (464) Όχι μόνο από την οικογένειά σου αν είχε δραπετεύσει κάποιος, αλλά ακόμη κι αν ήταν συγγενής τρίτου βαθμού είχε επιπτώσεις στο αν θα συνεχίσει κάποιος την εκπαίδευσή του μετά την υποχρεωτική 8χρονη εκπαίδευση.

(468) Η ίδια διαδικασία ίσχυε και για την είσοδο κάποιου στο πανεπιστήμιο, αλλά όταν πήγε ο Orges στο πανεπιστήμιο άλλαξε το σύστημα. Υπήρχε ένας συγκεκριμένος αριθμός ατόμων που μπορούσαν να σπουδάσουν σε κάθε σχολή (λ. χ. 100) και οι πρώτοι 100 (βάσει της βαθμολογίας τους) θα πήγαιναν για σπουδές. (474) Έτσι, ο Orges συμμετείχε σε αυτές τις εξετάσεις για την αγγλική φιλολογία στο πανεπιστήμιο στα Τίρανα και πέρασε.

(477) Οι εξετάσεις του φαίνονταν εύκολες γιατί στο αντίστοιχο επαγγελματικό σχολείο που πήγαινε στο Αργυρόκαστρο έκαναν τέτοιες εξετάσεις σε μηνιαία βάση. Για τον Orges και όσους πήγαν σε επαγγελματικό ήταν εύκολα, ενώ αυτοί που ήρθαν από το λύκειο ήταν δύσκολα γιατί δεν το ήξεραν αυτό το είδος των εξετάσεων

(480) Ο Orges θυμάται πολύ καλά την αλλαγή του πολιτικού συστήματος γιατί «δεν είχαμε ακούσει, δεν ξέραμε, κόμμα μόνο ένα είχαμε στην Αλβανία [...] δεν ξέραμε τίποτε για άλλα πράγματα». (484) «Όταν άλλαζε το σύστημα, μας ήρθαν τα πράγματα πάνω κάτω, γιατί είχαμε συνηθίσει αλλιώς. Κι όταν άρχισαν οι αλλαγές, πήραμε ανάποδες. Πήγαμε στην αντίθετη κατεύθυνση. Ήμασταν με τους κανόνες κι αυτά, τα παρατήσαμε και καταστρέψαμε.»

(489) Έτσι τα 2-3 πρώτα χρόνια ήταν λίγο δύσκολα. Τώρα αρχίζει και στρώνει η Αλβανία και οι άνθρωποι αρχίζουν να καταλαβαίνουν ότι δεν ήταν ζωή αυτό που έκαναν, να αρπάζουν και να καταστρέφουν αλλά να αρχίζουν να κάνουν κάτι καλό.

(493) Ενώ τότε έκλεισαν και τα εργοστάσια, δουλειές δεν υπήρχαν, οι άνθρωποι έφυγαν από την Αλβανία, οι άνθρωποι βγήκαν στους δρόμους. (496) Έκλεισε και το εργοστάσιο που δούλευε ο πατέρας του και βρέθηκε χωρίς δουλειά. Η μητέρα του δούλευε, γιατί στη συνέχεια άρχισαν να ανοίγουν εστιατόρια και καφενεία κι έτσι είχε δουλειά.

(500) Για τις εξετάσεις για το πανεπιστήμιο στα Τίρανα πήγε στα Τίρανα. Στο πανεπιστήμιο πέρασε ωραία. Είχε καλή παρέα και δεν είχαν πολύ διάβασμα, γιατί η αγγλική φιλολογία ήταν πιο εύκολη από άλλες σπουδές. Ο ίδιος είχε διευκολυνθεί και από το επαγγελματικό λύκειο.

(508) Και πολλά καφέ και μπαρ υπήρχαν στα Τίρανα. Οπότε καλά πέρασε αλλά ήταν δύσκολα χρόνια γιατί και τα πράγματα είχαν ακριβύνει πολύ, όπου πήγαινες έπρεπε να πληρώσεις πολλά λεφτά. Αν δεν είχες, ήταν δύσκολα.

(515) Ο Ο. είχε τα λεφτά από το σπίτι, έτρωγε στην καντίνα του πανεπιστημίου (πλήρωνε 15000 το μήνα). Όλοι οι φοιτητές έπαιρναν χρήματα από το πανεπιστήμιο για την κάλυψη των μισών σταθερών εξόδων, κάποιοι, όπως ο Orges έπαιρναν ολόκληρο το χρηματικό ποσό.

(520) Αυτό οφειλόταν στο ότι ο πατέρας του είχε κάνει αίτηση στο δήμο, πήρε ένα χαρτί και έτσι μπορούσε να παίρνει χρήματα για τη συνολική κάλυψη των εξόδων του.

(523) Στα Τίρανα υπάρχει φοιτητούπολη, 30 πολυκατοικίες για 10000 φοιτητές, υπήρχε συγκεκριμένο ωράριο. (528) Καθημερινό μάθημα από τις 08.00 μέχρι τις 14.00. Υποχρεωτικά ήταν τα σεμινάρια, όπου μπορούσαν να λείπουν μόνο 15%, αλλιώς κοβόταν. Το Σεπτέμβρη επιτρεπόταν να έχουν μόνο 4 μαθήματα για εξετάσεις. Αν κάποιος είχε 5 μαθήματα, θα έχανε το χρόνο, δε θα παρακολουθούσε και θα πήγαινε μόνο για τις εξετάσεις. Αν δεν τις περνούσε, έπρεπε να σταματήσει το πανεπιστήμιο, δεν μπορούσε να συνεχίσει. Αν έκανες δύο φορές τον ίδιο χρόνο, μετά δε σε άφηναν να συνεχίσεις. (540) Το Σεπτέμβριο έπρεπε να έχεις όχι πάνω από 4 μαθήματα για εξετάσεις και από αυτά έπρεπε να περάσεις τουλάχιστον τα 2, για να μπορέσεις να συνεχίσεις. Έτσι, στην Αλβανία δεν υπήρχαν αιώνιοι φοιτητές, δεν τους άφηναν.

(547) Στο πανεπιστήμιο δεν είχαν και πολλά βιβλία. Κρατούσαν σημειώσεις. (550) Στο πανεπιστήμιο τα παιδιά ήταν μεγάλα, οπότε δεν υπήρχε ανάγκη για μεγάλο έλεγχο. Δεν υπήρχε υπεύθυνος καθηγητής τάξης, οι φοιτητές ήταν υπεύθυνοι για τον εαυτό τους, έκαναν ότι ήθελαν. Με τους καθηγητές ήταν φίλοι.

(560) Το όνειρο των γονιών του Orges ήταν να πάει ο γιος τους στο πανεπιστήμιο. Και οι υπόλοιποι στο σόι το έβλεπαν ως κάτι ξεχωριστό. Ήταν ο μεγαλύτερος στο σόι.

(567) Η κατάσταση άλλαξε στην Αλβανία, όταν ο Orges ήταν στο λύκειο. Από τότε έκαναν τις πρώτες προσπάθειες, όταν ήταν στο Αργυρόκαστρο ήρθε 3 με 4 φορές με τα πόδια, τον έπιασαν, γύρισε στην Αλβανία και πήγε στα Τίρανα, γύρισε στην Ελλάδα για ένα καλοκαίρι, τον έπιασαν, πίσω στην Αλβανία, ξανά στην Ελλάδα, πάντα με παρέα (571) «ομάδες ομάδες, λες και κάναμε εκδρομή».

(572) «Σε μας όταν άλλαξε το σύστημα, όλοι ήθελαν να φύγουν. Όλοι οι νέοι μόνο για αυτό συζητούσαν». Η Ελλάδα ήταν το πιο εύκολο. Άλλοι πήγαιναν Ιταλία, Γερμανία ή και Αμερική αλλά για εκεί ήθελε πολλά λεφτά (όταν ο Orges ήταν στα Τίρανα ήθελε 10 με 12 χιλιάδες δολάρια).

(580) Την πρώτη φορά που ήρθε στην Ελλάδα ήταν 17 χρονών (τρίτη λυκείου). Ο πατέρας του δεν ήταν μαζί. Δεν ήθελε ποτέ να έρθει ο Orges στην Ελλάδα γιατί ήθελε να πάει στο πανεπιστήμιο. (585) Προτιμούσε να έρθει στην Ελλάδα παρά να συνεχίσει την εκπαίδευσή του στην Αλβανία «Ακούσαμε ότι υπάρχει άλλη ζωή, εντάξει εμείς νομίζαμε ότι από εδώ ήτανε όλα, μόλις θα έρθεις εδώ, θα τα βρεις όλα έτοιμα».

(589) Το καλοκαίρι που προσπάθησε να έρθει πάλι τον έπιασαν και μετά είπε «δεν πάω με τα πόδια με τίποτα, μέχρι που πήρα βίζα και ήρθα.» Αυτό έγινε τον Ιανουάριο του 1996 και τότε ήταν στο τελευταίο έτος του πανεπιστημίου. Πήρε πιο πολλά μαθήματα στο χειμερινό εξάμηνο και ήρθε στην αρχή του δεύτερου μισού του τελευταίου χρόνου (δηλαδή στο τελευταίο εξάμηνο).

(595) Αργότερα (μετά από δύο χρόνια, γιατί πιο πριν δεν είχε βίζα) πήρε την απόφαση να επιστρέψει για λίγο (4 μήνες, όπου πηγαينوερχόταν γιατί τότε είχε βίζα) στην Αλβανία για να τελειώσει το πανεπιστήμιο γιατί είχε μόνο 4-5 μαθήματα για να πάρει το πτυχίο του.

(600) Ήταν εύκολο να περάσει αυτά τα μαθήματα γιατί ήταν στο τελευταίο έτος και όλοι τον ήξεραν, δεν ήταν και πολύ δύσκολα.

(602) Η εκπαίδευση που πήρε στη Αλβανία πιστεύει ότι τον βοήθησε για τη ζωή του εδώ στην Ελλάδα.

Β' ΠΛΕΥΡΑ

Γιατί στην κοινωνία τον βλέπουν με άλλο μάτι και ξέρει κι άλλα πράγματα σε σχέση με τους ανθρώπους που δεν έχουν σπουδάσει και «σου είναι και πιο εύκολα τα πράγματα και με τους ανθρώπους και σε όλα τα πράγματα βοηθάει».

(013) Έχει καταθέσει τα χαρτιά του στο ΔΙΚΑΤΣΑ πριν 2 χρόνια αλλά τα ολοκλήρωσε πριν 3 με 4 μήνες. Του έλειπε μία βεβαίωση από την αλβανική πρεσβεία (σφραγίδα, μετάφραση). Μετά (για την αναγνώριση) του χρειαζόταν και η άδεια παραμονής που του είχε τελειώσει. (029) Τώρα περιμένει απάντηση. Θα τον ενδιέφερε να εξασκήσει το επάγγελμα του καθηγητή των αγγλικών.

(040) Στο Βόλο εργάζεται στον τομέα της οικοδομής, κάνει τα πάντα. (048) Η οικοδομή είναι δύσκολη και βαριά δουλειά αλλά του αρέσει και δε βαριέται. Χαίρεται όταν παίρνει κάτι παλιό και δουλεύει και στο τέλος «βλέπεις τη δουλειά που έχεις κάνει και χαίρεσαι».

(063) Στην αρχή τους πρώτους μήνες βρήκε δουλειά από ένα συγγενή του, στο σπίτι του οποίου και έμενε. Στη συνέχεια μέσω άλλων παιδιών. Μετά έβγαινε και στην πλατεία ή μέσω γνωστών, δηλαδή έβρισκαν δουλειά μεταξύ τους.

(070) Δουλεύει μόνος του και έχει ως βοηθό τον πατέρα του. Όταν υπάρχει δουλειά τότε παίρνει κι άλλους. (076) Από τη μια είναι εύκολα, χωρίς αφεντικό πάνω από το κεφάλι. Αλλά κάθε καλό έχει και το κακό, γιατί έχει την ευθύνη της δουλειάς που αναλαμβάνει.

(092) Το καλοκαίρι υπάρχει πιο πολλή δουλειά. Πριν να αρχίσει να δουλεύει μόνος του, έχει δουλέψει με διάφορους και με Αλβανούς και με Έλληνες (εργοδότες). Στη δουλειά κάποιες φορές είχε προβλήματα αλλά το θεωρεί φυσικό. (104) Καμιά φορά ήταν απαραίτητο να κάνει το κορόιδο, γιατί δεν μπορείς πάντα να λες ότι έχεις δίκαιο.

(114) Ελληνικά έμαθε στην αρχή μόνος του. Μετά (2001-2) έκανε και κάποιες ώρες στη ΝΕΛΕ, όπου υπήρχαν γύρω στα 20 άτομα από διάφορες χώρες, όπως Αλβανία, Πολωνία και Ρωσία.

(132) Τώρα έκανε αίτηση στη ΝΕΛΕ για να μάθει κομπιούτερ [όπως και ο Dilaver και ο Gasment].

(142) Όταν οι άνθρωποι μαθαίνουν ότι έχει τελειώσει πανεπιστήμιο τον βλέπουν με άλλο μάτι και σε άλλους κάνει εντύπωση γιατί λένε «πώς έχει σπουδάσει και δουλεύεις σε οικοδομή».

(146) Υπάρχουν βέβαια και Έλληνες που δεν ξέρουν καν ότι στην Αλβανία υπήρχε πανεπιστήμιο και τους κάνει πολλή εντύπωση. (155) Σε μια καθηγήτρια γαλλικών στο σπίτι της οποίας έκανε βαψίματα είπε ότι τέλειωσε αγγλική φιλολογία αλλά εκείνη δεν το πίστευε με

τίποτε και το είπε και στη μητέρα της αλλά ούτε κι αυτή το πίστευε, γιατί έλεγε ότι «αυτοί ήταν κομμουνιστική χώρα, οπότε δεν είχανε αγγλικά».

(164) Οι Έλληνες δεν ήξεραν τίποτε για την Αλβανία και όλα τους φαίνονταν παράξενα.

(169) Στα χρόνια του πατέρα του έκαναν όλοι ρωσικά, υπήρχαν και γαλλικά. Ο Orges είχε αγγλικά και στο δημοτικό και στο λύκειο. Όσο περνούσαν τα χρόνια τόσο λιγότερο διδασκονταν τα ρωσικά. (176) Στο πανεπιστήμιο έκανε και 3 χρόνια γερμανικά αλλά μετά τα παράτησε.

(188) Στο μέλλον σκέφτεται να δουλεύει στο επάγγελμά το αλλά «ποτέ δεν ξέρεις τι μπορεί να γίνει».

(210) Για τον Orges προς το παρόν είναι δύσκολο να ξαναπάει να κάθεται τόσες ώρες στο σχολείο, γιατί έχει περάσει πολύς καιρός από το τέλος της εκπαίδευσης. Στην οικοδομή μπορεί να είναι δύσκολα αλλά δε χρειάζεται να κάθεται να ακούς τόσες ώρες τους άλλους που μιλάνε.

(221) Η αδελφή του, η Ελόνα, θα ήθελε να κάνει κάτι από άποψη σπουδών αλλά ο Orges νομίζει ότι όσο περνάνε τα χρόνια χωρίς σχολείο τόσο πιο δύσκολο είναι να ξαναμπείς πάλι στην όλη διαδικασία.

(232) Γιορτές: πρωτομαγιά, ημέρα του δασκάλου (7 Μαρτίου), ημέρα της μητέρας (8 Μαρτίου), ημέρα απελευθέρωσης της Αλβανίας από την Τουρκία και τους Γερμανούς (28 και 29 Νοεμβρίου), Πρωτοχρονιά (15 μέρες χωρίς μάθημα).

(244) Ημέρα του δασκάλου: πήγαιναν όλοι οι μαθητές στα σπίτια των δασκάλων (στον εκάστοτε υπεύθυνο της τάξης αλλά και σε κάποιον άλλο δάσκαλο με τον οποίο είχαν καλή σχέση. (264) Η τάξη τους αποφάσιζε ποιοι μαθητές θα πήγαιναν, μάζευαν όλοι χρήματα κι αγόραζαν ένα δώρο.

(250) Πρωτομαγιά: πήγαιναν έξω στη φύση. Όταν ήταν στο λύκειο, πήγαιναν με την παρέα τους, αν δεν πήγαιναν σπίτι τους.

(255) Πρωτοχρονιά ήταν όλοι στο σπίτι τους.

(266) Υπήρχαν και δάσκαλοι που ήξεραν να μιλούν με τους μαθητές και να κάνουν τους τελευταίους να νιώθουν καλά.

(266) Εκδρομές πήγαιναν και στη φύση και σε μουσεία και 2 με 3 φορές το χρόνο με λεωφορείο επισκέπτονταν άλλες πόλεις. Με τα πόδια πήγαιναν μια φορά κάθε μήνα, πήγαιναν από το πρωί μέχρι το μεσημέρι και έπαιρναν μαζί τους φαγητό από το σπίτι.

(283) Σε καθημερινή βάση ή έπαιρναν κολατσιό στο σχολείο ή και πήγαιναν και στο σπίτι για φαγητό ειδικά στα μεγάλα διαλείμματα (10.15 μέχρι 10.45). Τα υπόλοιπα διαλείμματα ήταν 5 με 10 λεπτά.

(292) Στο μυαλό του έχουν μείνει πολλά παραδείγματα καλών δασκάλων γιατί αυτά τα χρόνια [εν. του κομμουνισμού] οι καθηγητές έκαναν δουλειά όχι για χρήματα αλλά τους άρεζαν να βλέπουν τους άλλους να μαθαίνουν. Έτσι, είχε πολλούς καλούς δασκάλους και στο Αργυρόκαστρο και στο Τεπελένι.

(300) Με τους καθηγητές δεν είχε προβλήματα, επειδή ήταν καλός μαθητής, μόνο στην 8^η τάξη είχε πρόβλημα με τον καθηγητή της φυσικής, ο οποίος ήθελε να στείλει τον Orges κάπου. Ο Orges δεν πήγαινε κι έτσι άρχισε μια κόντρα και το θέμα πήγε μέχρι το διευθυντή.

(308) Αν ήσουν καλός στα μαθήματα, οι καθηγητές δεν είχαν τίποτε μαζί σου.

(316) Στο λύκειο είχαν μία φιλόλογο που ήθελε πάντα να γίνεται το δικό της. Αλλά ήταν και τα χρόνια που άλλαξε το σύστημα κι αυτή είχε συνηθίσει με το προηγούμενο σύστημα. Αυτή ήταν περίπου 28 και οι μαθητές 17. Ήθελε να τους έχει όλους σουζα, «να μη μιλάει κανείς στην τάξη, λες και ήμασταν παιδάκια».

(326) Ο Orges πιστεύει ότι από τη μια άκρη πήγαν στην άλλη άκρη, από μαθητές που δε μιλούσαν, μετά δεν μπορούσαν οι καθηγητές να έρθουν στην τάξη «δεν έβγαζες πια άκρη».

(330) Από το 1990 μέχρι το 1997 ήταν δύσκολα τα χρόνια για τους καθηγητές. (333) Και στο πανεπιστήμιο που ήταν πιο μεγάλοι οι άνθρωποι πήγαιναν στην τάξη και με πιστόλια. Δηλαδή ο καθηγητής δεν μπορούσε να πει κάτι. Κάποιοι βέβαια καθηγητές στο πανεπιστήμιο είχαν συνηθίσει με το παλιό σύστημα και έλεγαν πράγματα που δεν έπρεπε στους φοιτητές, όπως «γιατί δεν ήρθες στο μάθημα». Αλλά ξένοι καθηγητές (από Αμερική, Αγγλία) ήξεραν πώς να συμπεριφέρονται και μιλούσαν όμορφα και οι φοιτητές μπορούσαν να αντέξουν και 5 ώρες μάθημα. Αλλά «με τους δικούς μας ήταν ...» (343) Ειδικά ένας Αλβανός καθηγητής στο πανεπιστήμιο δεν έκανε μάθημα αλλά συνέχεια ρωτούσε πού είναι ο ένας και ο άλλος.

(354) Τα χρόνια από το 1992 μέχρι 1994-1995 έμπαινε όποιος ήθελε στην τάξη, έκανε ό,τι ήθελε και ο δάσκαλος έπρεπε να είναι προσεκτικός. Αναγκαστικά οι δάσκαλοι εξακολουθούσαν να δουλεύουν γιατί δεν είχαν και άλλη επιλογή εργασίας.

(365) «Τα χρόνια σου λέω που πηγαίναμε εμείς στην Αλβανία σχολείο, όλοι μαθαίναμε. Είχε αυστηρότητα, αλλά εντάξει». Όλοι μάθαιναν κι αν δε μάθαιναν, μετά την υποχρεωτική εκπαίδευση έπιαναν δουλειά. Μετά την αλλαγή, μπορείς να βρεις κι ανθρώπους που δεν ξέρουν να γράφουν και να διαβάζουν, πράγμα που δεν υπήρχε καθόλου στα χρόνια του Orges (σχεδόν παντελής απουσία του αναλφαριθμητισμού).

(378) «Όταν ήρθε ο Χότζας το 45 έβαλε και τους γέροντες να μάθουν γράμματα». Με την αλλαγή, έφυγαν οι άνθρωποι, σταμάτησαν το σχολείο, στην Ελλάδα δε συνέχισαν γιατί δεν είχαν χαρτιά ή δεν τους άφησαν οι γονείς κι έτσι υπάρχουν άτομα που έχουν πάει μόνο 1 ή 2 χρόνια σχολείο.

5.1.1.4. Erion

Αναλυτική καταγραφή μαζί με τη συνέντευξη της Maylinda

5.1.2. Γυναίκες

5.1.2.1. Maylinda

A' ΠΛΕΥΡΑ

Maylinda (αδελφή της Etleva), 20 χρονών. Καταγωγή από το Αργυρόκαστρο.

Erion, 21 χρονών. Καταγωγή από ένα χωριό κοντά στην πόλη Μπεράτι της νότιας Αλβανίας.

Έχει 6 χρόνια στην Ελλάδα και δε θυμάται πόσους κατοίκους έχει η πόλη αυτή.

(027) Το χωριό του Erion έχει γύρω στα 120 σπίτια (γύρω στα 600 άτομα). Είναι μικρό.

(036) Maylinda: Το Αργυρόκαστρο είναι μία πάρα πολύ ωραία πόλη, παρόλο που έγινε έτσι όπως έγινε. Ήταν παραδοσιακή πόλη. Δεν ξέρει πόσους κατοίκους έχει, γιατί καθώς ήρθαν στην Ελλάδα, δεν ενδιαφέρθηκε να μάθει. Στην Ελλάδα έχει 7 χρόνια.

(045) Η οικογένεια της Maylinda έχει 5 άτομα. Είναι 3 αδελφές και οι γονείς της. Στην Αλβανία ο παππούς και η γιαγιά έμεναν με τους θείους της (τα αδέρφια του πατέρα της), οι οποίοι είχαν τα σπίτια τους γύρω γύρω από το σπίτι της M.

(058) Στην οικογένεια του Erion ήταν 6 άτομα συν τη γιαγιά (η μητέρα του πατέρα του) που ζούσε μαζί τους. Δηλαδή συνολικά 7 άτομα. Είναι δύο αγόρια και δύο κορίτσια. Ο Erion έχει μια αδελφή μεγαλύτερη και ο ίδιος είναι δίδυμος μαζί με την άλλη του αδελφή. Έχει επίσης ένα μικρότερο αδελφό.

(068) Η Maylinda πήγε 7 χρόνια στο σχολείο στην Αλβανία. Το δημοτικό εκεί είναι 8 χρόνια. Δεν το τελείωσε, επειδή το 1997 έγινε η φασαρία με τις πυραμίδες και οι γονείς της και οι παππούδες της δεν ήθελαν να πάει άλλο σχολείο, γιατί φοβόντουσαν. Όλοι κυκλοφορούσαν με όπλα στο δρόμο και την κράτησαν σπίτι. Έτσι πήγε σχολείο μέχρι τον 7^ο χρόνο. Τον 8^ο δεν μπόρεσε να τον κάνει.

(082) Οι γονείς της θεωρούσαν ότι μπροστά στη ζωή ο 8^{ος} χρόνος του σχολείου δεν τους ενδιαφέρει. (085) Μετά αργότερα αποφάσισαν να μετακομίσουν στην Ελλάδα όλοι μαζί ως οικογένεια, καθώς ο πατέρας της ήταν ήδη στην Ελλάδα. Λόγω αυτής της φασαρίας που έγινε, δεν μπορούσαν να μείνουν άλλο εκεί. Και ο πατέρας της ήταν από εδώ. Δε γινόταν, έπρεπε να είναι ενωμένοι και έτσι ήρθαν εδώ πέρα.

(097) Στην Ελλάδα δε συνέχισε το σχολείο μόλις ήρθε λόγω ότι δεν ήξερε τη γλώσσα και βασικά δεν ήθελε, γιατί ήθελε να δουλέψει.

(102) Μετά όμως που αποφάσισε να κάνει κομμωτική και αισθητική, έπρεπε να τελειώσει το γυμνάσιο και να πάρει ένα δίπλωμα. (106) Μετά από 4 με 5 χρόνια, αποφάσισε να τελειώσει τον ένα χρόνο που της είχε μείνει (δηλαδή τον τελευταίο χρόνο του γυμνασίου) και τώρα συνεχίζει το λύκειο για να τελειώσει να πάρει το δίπλωμα.

- (116) Την τελευταία τάξη του γυμνασίου την έκανε πέρυσι, όταν ήταν 19 χρονών. Και παράλληλα δούλευε και πήγαινε στο νυχτερινό σχολείο.
- (121) Ο Erion πήγε 8 χρόνια σχολείο στην Αλβανία. Δηλαδή τελείωσε το δημοτικό. Στα 14 έφυγε από την Αλβανία και ήρθε στην Ελλάδα λόγω ότι δεν μπορούσε να ζήσει στην Αλβανία για οικονομικούς λόγους. Οι γονείς του δούλευαν, είχαν χωράφια, αλλά ο ίδιος θεωρούσε ότι θα ήταν καλλίτερο να έρθει στην Ελλάδα κι έτσι ήρθε μόνος του το 1997.
- (135) Από τότε δούλευε σκληρές δουλειές. Για να μάθει τα ελληνικά ήταν την πρώτη φορά στην Κόρινθο σε ένα χωριό που ήξεραν αλβανικά και εκεί μιλούσαν μεταξύ τους ελληνικά και του έλεγαν και αλβανικά.
- (141) Δούλεψε σε μια μάντρα με υλικά οικοδομών και ήταν όλη μέρα σε φορτηγό μαζί με το αφεντικό. Αυτός τον μάθαινε και μέσα σε ένα χρόνο ο Erion καταλάβαινε τα ελληνικά αλλά δεν μπορούσε να μιλάει. (146) Μετά σιγά σιγά μιλούσε λίγο. Μετά από 3-4 χρόνια βρέθηκε στην Πάτρα. Εκεί γνώρισε για το Χριστό, πίστεψε σε αυτόν και τον δέχτηκε στη ζωή του και από τότε είχε πιο πολύ επαφή με Έλληνες (154). Από εκεί έμαθε να μιλάει καλλίτερα τα ελληνικά και αποφάσισε να πάει σε σχολείο εδώ στην Ελλάδα για να μάθει καλλίτερα τη γλώσσα και να μπορέσει να εργαστεί για το Θεό. Έτσι μίλησε με κάποιους που τον συμβούλεψαν να σπουδάξει, να πάει σχολείο, για να φτάσει όπου έχει φτάσει ο κόσμος, να γνωρίσει πολλά πράγματα, ώστε να μπορέσει να υπηρετήσει το Θεό.
- (165) Μετά έμεινε σε ένα νησί που δεν είχε νυχτερινό σχολείο. Έτσι, αποφάσισε να φύγει από κει, να παρατήσει τη δουλειά. Βρήκε μία άλλη δουλειά χωρίς, όμως, ένσημα, πράγμα που ήταν λίγο δύσκολο για αυτόν στην αρχή. Οι αδελφοί [θεολογική χρήση του όρου] τον βοήθησαν εκεί, έμεινε στην εκκλησία για ένα διάστημα. Εκεί άρχισε το σχολείο και μετά από μισή χρονιά έφυγε από εκεί και ήρθε εδώ στο Βόλο να μένει και συνέχισε την τάξη.
- (176) Τώρα τελείωσε την Γ' γυμνασίου και μετά θέλει να πάει στο ΤΕΕ για μηχανικός αυτοκινήτων.
- (185) Τα 7 χρόνια της Maylinda στο σχολείο στην Αλβανία ήταν χαρούμενα για την ίδια. Είχε τους φίλους της, είχε την πόλη της. Το σχολείο ήταν κοντά. Το χειμώνα ήταν λίγο δύσκολα γιατί αυτή η πόλη είχε πολλή ομίχλη, μέχρι που δεν έβλεπε κανείς να προχωρήσει κι ήταν λίγο επικίνδυνοι οι δρόμοι για περπάτημα. Έτσι μερικές φορές έπεφταν και είχαν χτυπήσει.
- (193) Αλλά τα χρόνια αυτά τα θυμάται με πολλή συγκίνηση. Θα ήθελε ξανά να ζήσει πάλι εκεί.

(198) Έκανε ένα τέταρτο από το σπίτι στο σχολείο. Το καλό ήταν ότι ήταν πολλές φίλες, μαζεύονταν το πρωί και φώναζαν η μια την άλλη (καθώς τα σπίτια τους ήταν κοντά) και πήγαιναν όλες μαζί στο σχολείο.

(205) Έτσι ξεκινούσε η μέρα τους καλά. Κι εκεί στο σχολείο παρόλο που δεν είχαν θέρμανση και μερικές φορές ούτε παράθυρα (ήταν σπασμένα τα τζάμια) ήταν καλά. «Ήταν ο τόπος μου».

(210) Στο σχολείο είχαν μια μικρή σομπίτσα την οποία την άναβαν, όποτε μπορούσαν. Έτσι έκαναν μάθημα ντυμένοι καλά. Τη σόμπα τη φρόντιζαν και ο δάσκαλος και οι μαθητές.

(216) Την τελευταία χρονιά στην τάξη της ήταν 32 παιδιά. Δε θα έλεγε ότι είχε καλές σχέσεις με όλους. Ήταν μέτρια μαθήτρια και δεν είχε σχέση με αυτούς που ήταν πιο ψηλά από την ίδια, γιατί δεν είχαν πολλή πολλή σχέση. Εκείνοι δεν πολυήθελαν αλλά και τη Maylinda δεν την πείραζε ιδιαίτερα.

(229) Μερικές φορές είχε δασκάλα τη θεία της (ξαδέλφη του πατέρα της) που τους έκανε μάθημα και επειδή η δασκάλα αυτή ήθελε να της μάθει πράγματα έβαζε τη Maylinda στο πρώτο θρανίο και την χτυπούσε μερικές φορές για να ακούει.

(237) Θυμάται τους δασκάλους της και σε γενικές γραμμές έχει καλές αναμνήσεις. Η ίδια ήταν ήσυχο κορίτσι. Θα μπορούσε να κάνει πολλά αλλά δεν ήθελε.

(244) Υπήρχαν κάποια κορίτσια στην τάξη της που δεν τα συμπαθούσε ιδιαίτερα, οι οποίες ήταν ψηλομύτες γιατί ήταν καλλίτερες μαθήτριες από τη Maylinda αλλά η Maylinda δεν έδινε σημασία.

(250) Μια καθημερινή σχολική μέρα της Maylinda: την ξυπνούσε η μητέρα της το πρωί, προσπαθούσαν όλοι μαζί να ετοιμαστούν να φύγουν, ερχόντουσαν οι φίλες της ή πήγαινε αυτή να τις φωνάξει, πήγαιναν στο σχολείο, όπου δεν έλεγαν προσευχή, όπως λένε εδώ. Στο σχολείο που είχε μεγάλη αυλή μαζευόταν όλο το σχολείο και μετά μαζί με όλους τους καθηγητές έλεγαν έναν ύμνο.

(267) Νομίζει ότι αυτός ο ύμνος έλεγε για τον Αλβανό πολίτη, ότι δε φοβάται κι ότι θα πολεμήσει και έλεγε και κάτι για τη σημαία. Δε θυμάται να έκαναν πρωινή γυμναστική πριν το σχολείο (όπως σε άλλα σχολεία) εκτός όταν ήταν πολύ μικρά. Η πρωινή γυμναστική γινόταν στο σχολείο του Erion.

(278) Μετά άρχιζαν τα μαθήματα, που ήταν όπως και στο ελληνικό σχολείο, γεωγραφία, βιολογία, φυσική, χημεία, αλβανική γλώσσα.

(283) Μια καθημερινή σχολική μέρα του Erion: το σχολείο ξεκινούσε στις 08.00 αλλά ξυπνούσε από τις 07.00 και ετοιμαζόταν σιγά σιγά. Και στο δικό του χωριό φώναζε ο ένας τον άλλο. Το σχολείο ήταν περίπου ένα τέταρτο με τα πόδια μακριά από το σπίτι του. Μέχρι

την 4^η δημοτικού υπήρχε σχολείο μέσα στο χωριό του και ήταν κοντά. Πήγαιναν παρέες παρέες. Ήταν ο καλλίτερος μαθητής τα πρώτα 4 χρόνια. Ήξερε τα μαθήματα. Στην πρώτη τάξη όταν άρχισε δεν ήξερε ούτε να γράψει ούτε να διαβάσει.

(297) Μετά τον έμαθε μια κυρία να γράφει. Έγραφε με το αριστερό του χέρι στην αρχή αλλά αυτή τον έμαθε να γράφει με το δεξί. Ξεκινούσαν λοιπόν το πρωί, μαζευόντουσαν στο σχολείο, έκαναν λίγο γυμναστική στη σειρά, έμπαιναν μέσα, άρχιζαν τα μαθήματα. Δεν έλεγαν αυτόν τον ύμνο για το αλβανικό έθνος, γιατί κάθε πόλη ήταν διαφορετικά.

(305) Όταν υπήρχαν γιορτές, τότε έλεγαν τον ύμνο. Όταν ήταν η μέρα της επανάστασης (28-29 Νοεμβρίου). Γιορτή έκαναν μία μέρα. Απλά άλλοι τη γιόρταζαν στις 28 και άλλοι στις 29 Νοεμβρίου.

(315) Στην 5^η τάξη πήγαιναν αλλού, σε άλλο σχολείο πιο μακριά, μισή ώρα με τα πόδια. Μετά πήγαιναν, όμως, ως σε ένα σημείο με τα πόδια και έπαιρναν το λεωφορείο που έφερνε τους δασκάλους από την πόλη. Στο σχολείο αυτό που πήγαινε ο Ερίον ήταν και δημοτικό και γυμνάσιο μαζί, άρα ήταν ένα μεγάλο τριώροφο σχολείο με περίπου 500 παιδιά και από τα γειτονικά χωριά από τα οποία οι περισσότεροι έρχονταν με λεωφορείο το οποίο είχε βάλει το κράτος.

(341) Όταν ο Ερίον ήταν στην 5^η δημοτικού το πολιτικό σύστημα της Αλβανίας είχε αλλάξει από τον κομμουνισμό σε δημοκρατία, οπότε τότε είχαν χαλαρώσει τα πράγματα. Οι δάσκαλοι δεν έδιναν και πολλή σημασία στα μαθήματα και στα παιδιά.

(345) Κάποιοι ήταν σωστοί δάσκαλοι, προσπαθούσαν να μάθουν στα παιδιά γράμματα αλλά λίγο πολύ τα παιδιά έφταιγαν γιατί κάποιες φορές έρχονταν την πρώτη ώρα και μετά τη δεύτερη πήγαιναν κι έκαναν φασαρίες.

(352) Τα 4 πρώτα χρόνια που ο Ερίον ήταν ο καλλίτερος μαθητής στην τάξη, τα άλλα παιδιά τον αντιμετώπιζαν καλά, γιατί ήταν ήσυχο και ταπεινό παιδί, καθόταν πίσω στην τάξη, δεν έλεγε πολλά, αλλά, όταν τον ρωτούσαν, έλεγαν. Όταν ο δάσκαλος έβαζε τεστ, ο Ερίον το τελείωνε μέσα σε ένα δεκάλεπτο αν και η ώρα ήταν 45 λεπτά.

(360) Μπροστά στα θρανία ο δάσκαλος είχε βάλει κάποιους που μιλούσαν πολύ. (365) Έτσι με τους άλλους συμμαθητές του τα 4 πρώτα χρόνια είχε καλές σχέσεις. Σαν καλλίτερος μαθητής δεν είχε πρόβλημα να κάνει παρέα και με λιγότερο καλούς. Βοηθούσε και κάποια παιδιά που τον ρωτούσαν πώς τα έκανε στο σπίτι, γιατί ο δάσκαλος τούς έδινε και δουλειά για το σπίτι. Είχαν ένα δάσκαλο για όλα τα μαθήματα στις 4 πρώτες τάξεις.

(372) Το πρωί όταν μαζευόνταν στην τάξη και μελετούσαν βοηθούσε και κάποια άλλα παιδιά.

(375) Ο πατέρας του δεν είχε πάει πολύ σχολείο (είχε πάει μόνο δύο χρόνια). Είναι έξυπνος άνθρωπος. Επικοινωνεί και ξέρει πολλά πράγματα. Δεν ξέρει μόνο να διαβάζει.

(382) Η μητέρα του τον βοηθούσε λίγο στην αρχή. Μετά αφού έβλεπε ότι ήταν καλός μαθητής, τον άφηναν ελεύθερο. Τα 4 πρώτα χρόνια είχε και όρεξη και θέληση να μάθει.

(387) Η δίδυμη αδελφή του (που δεν ήταν καλή μαθήτρια) πήγε ένα χρόνο πιο πίσω από τον Erion, γιατί οι γονείς του δε θέλησαν να τους πάνε μαζί σχολείο αλλά δεν ξέρει ακριβώς γιατί. (391) Η μητέρα του ασχολιόταν πιο πολύ με την αδελφή του που δεν τα κατάφερνε καλά στα μαθήματα.

(395) Με την παρέα που πήγαινε μαζί σχολείο ερχόταν και η αδελφή του. Ο Erion έμενε σχεδόν στο τέρμα του χωριού και ξεκινούσαν αυτοί πρώτοι και φώναζαν και τους άλλους και μέχρι που να φτάσουν στο σχολείο είχαν μαζευτεί περίπου 20 παιδιά.

(399) Όταν έβρεχε πάρα πολύ, δεν πήγαιναν σχολείο αλλά όταν ήταν λίγη η βροχή, πήγαιναν με μπότες, ομπρέλες (όπως και ο ίδιος), άλλοι είχαν αδιάβροχες φόρμες.

(406) Οι γονείς της Maylinda τη βοηθούσαν στο σπίτι να κάνει τις ασκήσεις της για το σχολείο, γιατί η ίδια ήταν παιδί που χρειαζόταν σπρώξιμο για να τα κάνει. Από μόνη της δεν τα έκανε, γιατί ενδιαφερόταν για το παιχνίδι, να βγει έξω και δεν ενδιαφερόταν για τα μαθήματα. Ειδικά από την 5^η τάξη και μετά που ήταν και πιο δύσκολα, δεν της άρεζαν και τόσο.

(412) Παρόλα αυτά προσπαθούσε. Ήταν μέτρια μαθήτρια. Πιο πολύ τη βοηθούσε η αδελφή της, η Etleva.

(414) Δεν της άρεζε η γεωγραφία και η ιστορία. Στην ιστορία έκαναν για ιστορίες παλιές, για τους πολέμους των Αλβανών, για τους ήρωες.

(420) Τώρα βέβαια της φαίνονται όλα αυτά ωραία που τα σκέφτεται καλλίτερα, αλλά τότε ήταν παιδί και όπως όλα τα παιδιά ήθελε να βγει έξω κι όχι να κάθεται να διαβάζει.

(424) Τιμωρία δεν πήρε ποτέ γιατί ήταν ήσυχο κορίτσι και τα μαθήματά της τα έκανε έστω και λάθος.

(428) Της άρεζε η φυσική, η χημεία, τα μαθηματικά. Είχαν εργαστήριο στο σχολείο και για αυτό της άρεζε πιο πολύ που έκαναν πρακτική στη χημεία. (431) Είχαν πολλά πράγματα στο σχολείο. Είχαν ένα ντουλάπι που είχε μέσα σκελετό από γάτα, από ψάρι, από φίδι, από όλα τα ζώα, ακόμη και κότα και έκαναν και πολλά πειράματα.

(440) Erion: Από την 5^η τάξη άλλαξαν τα πράγματα, όπως λέει και η Maylinda. Ο λόγος ήταν η αλλαγή που έγινε από τον κομμουνισμό. Άρχισε η τηλεόραση. Ο κόσμος έβλεπε και ίσως έκανε ένα βήμα γρήγορο, με ένα γρήγορο ρυθμό.

(447) Κι έτσι από καλλίτερος μαθητής που ήταν, παράτησε τα μαθήματα και ούτε ενδιαφερόταν για τα μαθήματα, ούτε πήγαινε σχολείο. «Οι δάσκαλοι λέγανε αλλά δεν επιμένανε. Δεν

έκαναν τίποτε. Έβαζαν έναν αριθμό όσο για να περάσεις...» Αυτό το βλέπει κι εδώ στην Ελλάδα. Στην Γ' γυμνασίου που ήταν, οι δάσκαλοι έκαναν αυτή τη δουλειά. Βάζουν ένα βαθμό σε όλους για να περάσουν. Δε μένει κανένας εκτός κι αν μείνει από απουσίες.

(455) Οπότε αυτό ήταν λάθος (κατά τη γνώμη του Erion) στην Αλβανία. Οι μεγαλύτερες ηλικίες καταντήσανε έτσι, πολλοί πήγαν στα ναρκωτικά, πολλοί πήγαν να σκοτώσουν. Μέχρι που το 1997 κατέληξε η Αλβανία εκεί που κατάληξε κι έγινε πόλεμος και οι Αλβανοί σκοτώθηκαν μεταξύ τους.

(460) «Οι πυραμίδες ήταν ένας λόγος αλλά δεν ήταν μόνο οι πυραμίδες, γιατί αν ήταν μόνο αυτές, δε θα είχαμε πάρει τα όπλα και να σκοτώνουμε, όχι να σκοτωθούμε ο ένας με τον άλλο».

(464) Έβλεπαν έργα στην τηλεόραση και τα έκαναν στην πραγματικότητα.

(465) Στην πόλη του σκοτώθηκαν 3000 νέοι από την ηλικία 17-30 κι οι δρόμοι έχουν γεμίσει μνημεία. (474) «Δεν ξέρω... το μυαλό μου τότε ... είχα πάρει κι εγώ όπλο, κυκλοφορούσα με όπλο».

(476) Και στην οικογένεια της Maylinda είχαν όπλο στο σπίτι, ενώ ο Erion το κρατούσε στην πλάτη. Erion: «Παίζαμε με τα όπλα, λες και ήτανε παιχνίδι. Μαζευόμασταν παρέες και βάζαμε κάτι και σημαδεύαμε». Αυτό ήταν κάτι που τώρα κατάλαβε πως ήταν λάθος.

(483) Αν βλέπει κανείς όλους αυτούς τους νέους στην Ελλάδα, είναι όλοι αγράμματοι, όλοι παρατήσανε το σχολείο γιατί τους άρεσε να βλέπουν πολύ τηλεόραση, να παίζουν με τα όπλα.

M. (487) Το ζήτημα με την τηλεόραση ήταν ότι οι άνθρωποι στην Αλβανία έβλεπαν για πρώτη φορά πράγματα που ποτέ δεν είχαν δει και «θα έλεγα εντός εισαγωγικών ότι διψούσαμε για κάτι τέτοιο, για μια διασκέδαση τέλος πάντων». Έτσι τα μαθήματα (στην Αλβανία) χωρίς μια διασκέδαση, όπως έχουν εδώ τα παιδιά που βγαίνουν εδώ το Σαββατοκύριακο, ήταν δύσκολα, γιατί δεν υπήρχε διασκέδαση αλλά κάθονταν και διάβαζαν. (492) Το καλοκαίρι που στην Ελλάδα πάνε διακοπές με τις οικογένειές τους, η Maylinda δούλευε. Όταν ήταν μικρή, δούλευε σε ένα εργοστάσιο που έκανε παπούτσια (495). Ήταν μια ιταλική φίρμα. Δούλευε από 12, 13 χρονών.

(496) Η Maylinda δούλευε και για να βοηθήσει την οικογένειά της να συμπληρώσει το εισόδημά της αλλά και επειδή δεν είχε τι να κάνει, όλες οι φίλες πήγαιναν εκεί και κατά κάποιο τρόπο ήταν μια διασκέδαση για την Αλβανία, αφού δεν είχαν πού να διασκεδάσουν.

(499) Οπότε η τηλεόραση ή μετά η δημοκρατία που μπήκε, τους φάνηκε λίγο απότομη και για αυτό όλοι παράτησαν τα βαρετά και ήθελαν να ξεσπάσουν κάπου.

(502) Στο εργοστάσιο παπουτσιών η Maylinda δούλευε αρκετές ώρες, από τις 08.00 το πρωί μέχρι τις 15.00-16.00. (506) Στο ίδιο εργοστάσιο δούλευε και η Etleva, η μεγαλύτερη αδελφή της Maylinda. Μερικές φορές ήταν όρθιες στη δουλειά και έκαναν ένα διάλειμμα περίπου ένα τέταρτο.

(510) Erion: Μετά που άλλαξε το σύστημα και έγινε δημοκρατία, τα χωριά πήραν κτήματα τα οποία είχαν οι παππούδες πριν γίνει ο κομμουνισμός στην Αλβανία και έτσι μετά πήραν πάλι οι γονείς του τα χωράφια και φύτευαν δέντρα, τσάι, καλαμπόκι και άλλα διάφορα.

(514) Ο Erion τότε ήταν μικρός αλλά βοηθούσε τους γονείς του. Το 1995 ο πατέρας του έφτιαξε σπίτι με πέτρες και έτσι ο Erion βοηθούσε στο χτίσιμο (λ. χ. στο κουβάλημα Πετρών). Είχαν και ζώα και βοηθούσε και σε αυτό.

(519) Ανάλογα με το πόσα άτομα ήταν σε ένα σπίτι, έπαιρναν από δύο ο καθένας. Τότε ζούσε ακόμη η γιαγιά του στο σπίτι τους, οπότε ήταν 7 άτομα και πήραν 14 πρόβατα.

(523) Στην αρχή αρχή υπήρχε κάποιος που πληρωνόταν για να φροντίζει τα πρόβατα (να τα παίρνει το πρωί, να τα βοσκάει και να τα φέρνει το βράδυ σπίτι), γιατί όλοι είχαν από ένα μικρό αριθμό προβάτων (6, 10...) (526) Αυτό γινόταν για 5-6 χρόνια. Μετά που ο Erion είχε μεγαλώσει λίγο, μετά το σχολείο (δηλ. το απόγευμα) πήγαινε ο Erion και το πρωί πήγαινε ο πατέρας.

(530) Στη συνέχεια ο πατέρας του «έκανε» γύρω στα 30 πρόβατα. Έτσι στην αρχή τα γαλακτοκομικά προϊόντα ήταν για να καλύψουν τις ανάγκες του σπιτιού.

(531) Στον πατέρα του δεν άρεζαν τα ζώα. Του άρεζε πιο πολύ να καλλιεργεί τη γη και να φυτεύει δέντρα. (534) Μήλα, κεράσια (το πιο πολύ), μυγδαλιές, καρύδια, ροδάκινα, σταφύλια. Ο πατέρας του κατέχει τώρα 20 στρέμματα έκταση.

(542) Το σχολείο του Erion έκλεισε και ο Erion τελείωσε το δημοτικό χωρίς εξετάσεις. Πήρε δηλαδή το απολυτήριο χωρίς εξετάσεις. Είχαν πάει μόνο 4 μήνες στην αρχή και στη συνέχεια (εξαιτίας της κατάστασης) έκλεισε.

(547) Τότε έγινε πολλή φασαρία και έτσι τα σχολεία έκλεισαν από φόβο. Αλλά στο τέλος της χρονιάς, το καλοκαίρι, τους είπαν να πάνε σχολείο να πάνε να πάρουν το απολυτήριό τους χωρίς εξετάσεις.

(550) Maylinda: «Εκεί που καθόσουν στο θρανίο μπορεί να σ' ερχόταν καμιά σφαίρα στα καλά καθούμενα. Εμένα της αδελφής μου μπήκαν στα καλά καθούμενα στο σπίτι το βράδυ και της πέρασε μια σφαίρα από δω στον ώμο και παρά λίγο να...» «στα καλά καθούμενα εκεί που περπατούσε να μπει μέσα στην πόρτα».

(557) Για αυτό το λόγο έφυγαν. Η μικρή της αδελφή, η Άννα, πήγε σχολείο στην Αλβανία μέχρι 4^η δημοτικού και μετά συνέχισε κατευθείαν στην Ελλάδα. Ήταν και καλή μαθήτρια και συνεχίζει και πολύ καλά.

(566) Maylinda: Εκδρομές πήγαιναν όχι συχνά αλλά ήταν πολύ ωραία. Πήγαιναν κάπου με τα πόδια όλοι μαζί. Ήταν λίγο κουραστικό γιατί ήταν κάπως μακριά. Τους πήγαιναν σε ένα ωραίο μέρος στο Αργυρόκαστρο («πως είναι η Ακρόπολη στην Αθήνα») (είχανε πολλά ωραία μέρη, όχι μόνο ένα), τους πήγαιναν εκεί και κάθονταν, έτρωγαν, έπιναν και έπαιζαν από το πρωί μέχρι το μεσημέρι. (574) Εκδρομές πιο μακρινές με λεωφορείο δε θυμάται να πήγαιναν.

(575) Erion: Όταν ήταν μικρός πήγαινε κι αυτός εκδρομές με το σχολείο του με τα πόδια γύρω μια ώρα μακριά. (577) Όταν πήγε στις μεγαλύτερες τάξεις, τότε τους πήγαιναν και πιο εκδρομές με λεωφορείο σε άλλες πόλεις.

(581) Maylinda: Το πιο ευχάριστο με τις εκδρομές ήταν ότι δεν έκαναν μάθημα, γιατί έκαναν μάθημα κάθε μέρα ακόμη και το Σάββατο. Μόνο την Κυριακή δεν είχαν σχολείο.

(584) Αλλά και την Κυριακή η μέρα περνούσε κάνοντας προετοιμασίες για τα μαθήματα της εβδομάδας. Είχαν λίγο χρόνο για να παίζουν.

(586) Επειδή το σχολείο είχε λίγες δυσκολίες από οικονομική άποψη, οργάνωνε η κάθε τάξη μαζί με το διευθυντή να γίνουν κάποιες ομάδες και έβαζαν ένα χαρτί στην πόρτα με τα ονόματα των ομάδων που κάθε βδομάδα μετά το μάθημα θα καθάριζαν την τάξη. «Μια βδομάδα εγώ με την ομάδα μου. 4-5 άτομα. Άλλη βδομάδα, άλλη ομάδα».

(593) Μερικές φορές ήταν κουραστικό, μερικές φορές ήταν διασκεδαστικό γιατί γινόταν χαμός. (597) Αυτό το έκαναν τα παιδιά μόνα τους, αν και υπήρχε και μια καθαρίστρια.

Β' ΠΛΕΥΡΑ

(002) Έτσι η καθαρίστρια πήγαινε κάπου κάπου να τους βλέπει αλλά πολλές φορές ήταν μόνοι τους. (005) Παρόμοια ήταν η κατάσταση με το θέμα της καθαριότητας και στο σχολείο του Erion.

(006) Τώρα, βέβαια, η κατάσταση έχει αλλάξει. Ο Erion είχε πάει πριν 3 χρόνια να δει το σχολείο του στην Αλβανία και τους καθηγητές και τα πράγματα έχουν αλλάξει. Έχουν βάλει καθαρίστριες που πληρώνονται.

(016) Είδε και κάποιους από τους παλιούς του καθηγητές που εξακολουθούν να δουλεύουν εκεί. Τώρα που τους είδε, θυμήθηκε τα λόγια που του είχαν πει, πως το να μαθαίνει θα ήταν για το καλό του, τα οποία ο ίδιος δεν τα εφάρμοζε και λυπήθηκε για αυτό το πράγμα.

(028) Maylinda: Και η Maylinda πήγε πριν από δύο χρόνια στην Αλβανία και πήγε στο σχολείο της να δει κάποιους φίλους που ήθελε να δει γιατί ήταν μαζί από μικρά παιδιά και μεγάλωσαν μαζί και είδε μία δασκάλα, η οποία ήταν υπεύθυνη της τάξης της.

(034) Η δασκάλα δεν τη γνώρισε γιατί είχε αλλάξει αρκετά και μετά χάρηκε πάρα πολύ που είδε τη Maylinda και τη ρώτησε τι κάνει.

(040) Η Maylinda είδε κι άλλους από τους παλιούς της δασκάλους αλλά δεν τη γνώρισαν.

(044) «Γενικά, κοιτούσα όλο το μέρος, έτσι, το είχα επιθυμήσει πάρα πολύ».

(054) Η κατάσταση του σχολείου, όταν πήγε η Maylinda ήταν ότι λίγο στις τουαλέτες έτρεχαν τα νερά από τις βρύσες, πράγμα που δε γινόταν πριν, όταν η Maylinda πήγαινε σχολείο. Από την άλλη πλευρά ήταν καθαρά, πολύ ωραία.

(059) Παλιά στο σχολείο είχαν και μία οδοντίατρο που έλεγε τα δόντια, αν ήθελαν σφραγίσματα, χωρίς να πληρώνουν. Δε γνωρίζει αν ο θεσμός αυτός υπήρχε και σε άλλα σχολεία, πάντως στο σχολείο του Erion δεν υπήρχε.

(074) Maylinda: Γιόρταζαν την Πρωτοχρονιά, την Πρωτομαγιά, την 28/29 Νοεμβρίου, την ημέρα του δασκάλου (7 Μαρτίου).(080). Erion: Εκείνη την ημέρα πήγαιναν λουλούδια στους δασκάλους στο σχολείο και ήταν σα μικρή γιορτούλα. (087) Και ο δάσκαλος έφερνε κεράσματα, έλεγαν κάποια ποιήματα.

(093) Erion: Ο Erion ήρθε στα 14 του για πρώτη φορά στην Ελλάδα. Συνολικά ήταν 4 άτομα. Με τα πόδια ήρθε συνολικά 16 φορές.

(100) Πολλές φορές τον έπιαναν και τον γυρνούσαν ξανά πίσω αλλά φορές επειδή δεν έμενε σταθερά στην Ελλάδα και έτσι δεν είχε την οικογένειά του, δούλευε ένα διάστημα κάπου, πήγαινε στην Αλβανία και μετά έπρεπε να γυρίσει με τα πόδια.

(107) Δεν μπορούσαν να βγάλουν βίζες, εκτός κι αν έδιναν πολλά χρήματα. Σε σχέση με την πόλη της Maylinda που είναι κοντά στην Ελλάδα έβγαζαν τη βίζα σχεδόν 10 φορές πιο φθηνά από ότι στη δική του πόλη, όπου η διαδικασία της έκδοσης βίζας περνούσε από πολλά χέρια κι ο καθένας έπαιρνε τη μίζα του. Κι έτσι ήταν δύσκολα και για αυτό ερχόταν με τα πόδια.

(115) Maylinda: Η μητέρα της ήρθε χωρίς να πληρώσει παρά μόνο 500 δραχμές. Πλήρωσε για να πάρει ένα χαρτί να το συμπληρώσει και αυτό ήταν κάτι σαν κλήρος. Ήταν ένα κουτάκι και το έριχναν μέσα και οι Έλληνες που ήταν εκεί πέρα έδιναν βίζες (στην πρεσβεία) και έτσι η μητέρα της δεν πλήρωσε. Όμως μετά δυσκόλεψαν τα πράγματα και όλοι πληρώνανε.

(130) Ούτε ο πατέρας της πλήρωσε γιατί ήταν πολύ αρχή. Ο πατέρας της είναι από το 1992 στην Ελλάδα.

Erion: (138) Η πρώτη πόλη που ήταν ο Erion στην Ελλάδα ήταν η Κόρινθος. Δούλευε σε μάντρα οικοδομικών υλικών (τούβλα, κεραμίδια, τσιμέντα και άλλα διάφορα) που τα έκαναν διανομή στις οικοδομές.

(143) Αυτή η δουλειά δεν ήταν δύσκολη. Τα υλικά ήταν σε παλέτες και τα μετέφεραν με φορτηγό. (147) Ήταν μια δουλειά χωρίς ώρες. Όλη μέρα. Έμενε στο σπίτι του αφεντικού, ο οποίος του είχε παραχωρήσει ένα δωμάτιο.

(151) Αυτή τη δουλειά τη βρήκε μόνο του επειδή εκεί ήξεραν και αλβανικά. Ζητούσαν έναν μικρό, επειδή στην αρχή έπαιρνε και μικρό μισθό. Έπαιρνε μόνο 30.000 δραχμές. το μήνα.

(158) Οι σχέσεις του με το αφεντικό ήταν καλές. Από την αρχή τον πήρε από καλό μάτι. Ο Ε. τους άκουγε. Μετά του αύξησαν και το μισθό από 30 σε 60 χιλιάδες δραχμές.

(164) Στο χωριό αυτό ήξεραν αλβανικά, επειδή ήταν πολύ παλιό (Σοφικό, αρκετά μακριά από την Κόρινθο, στο δρόμο προς Λουτράκι) και υπήρχε πολλή δουλειά εκεί. Υπήρχαν και δουλειές με ζώα. Εκεί κοντά υπήρχε κι ένα άλλο χωριό με οικοδομές και είχε Αλβανούς που ήρθαν πιο πριν. Περνούσαν λίγο δύσκολα γιατί δεν είχαν χαρτιά και η αστυνομία τους κυνηγούσε.

(180) Πολλοί κοιμόντουσαν έξω λόγω του φόβου. Άλλωστε, μέσα στα σπίτια τούς έπιαναν πιο εύκολα, επειδή πήγαιναν μέσα στη νύχτα και «τους μάζευαν». (184) Και ο Erion στην αρχή φοβόταν.

(188) Μετά από 4 χρόνια πήγε στην Πάτρα. (190) Τη δεύτερη φορά πήγε στην Καρδίτσα. Εκεί δούλεψε μόνο 20 μέρες, να κάνει κάποια λεφτά και μετά πήγε στη Ζάκυνθο. Εκεί κάθισε ένα χρόνο.

(194) Έκανε διάφορες δουλειές και σε οικοδομή και μάζευε ελιές. Όλα αυτά χωρίς ένσημα. Στη Ζάκυνθο τον πιο πολύ καιρό έμενε έξω.

(202) Στην Πάτρα πήγε το 2002 και γνώρισε το χριστιανισμό που αποτέλεσε έναυσμα για να μπει στη διαδικασία της μάθησης. (212) Στην αρχή, για να γνωρίσει τους ανθρώπους από την τοπική ευαγγελική εκκλησία της Πάτρας, ήταν μαζί με τον ξάδελφό του ξαδέλφου του, που πήγαινε στην εκκλησία και εκείνος έδωσε στον Erion μία Βίβλο.

(220) Ο Erion εκείνη την εποχή βρισκόταν σε δυσκολία, δεν είχε δουλειά και χρήματα και ήταν πολύ σκεπτικός και αγχωμένος, για το τι θα γίνει με τη ζωή του. (222) Έτσι ψυχολογικά ήταν πολύ πεσμένος και δεν ήξερε τι θα κάνει και τι θα γίνει.

(226) Διάβασε τη Βίβλο. Ήξερε ότι υπάρχει κάποιος Θεός, αλλά δεν ήξερε ότι υπάρχει και για εκείνον. Το βιβλίο αυτό του έδωσε κάποια ελπίδα. Διάβασε τη Βίβλο από την αρχή (Γένεση) και κατάλαβε ότι ο Θεός έχει δημιουργήσει και τον Erion. Μίλησε με το παιδί που

του είχε δώσει αυτό το βιβλίο και του είπε ότι πάει στην Ευαγγελική Εκκλησία και (234) του είπε να πάει μαζί του, αν θέλει να πάει.

(237) Από αυτό που είχε διαβάσει, κάτι του έλεγε μέσα του να πάει και χωρίς δισταγμό, είπε ότι θα πάει αμέσως. (238) Την πρώτη φορά που πήγε στην εκκλησία εκείνη είδε ότι ήταν διαφορετικά από ότι νόμιζε ο ίδιος με την ορθοδοξία και τον παππά που εκεί δεν υπάρχει.

(242) Ήταν ταπεινοί. Όλοι τον χαιρετούσαν την πρώτη φορά που πήγε, πράγμα που δεν το είχε δει πουθενά αλλού στην Ελλάδα.

(247) Του άρεσε το κήρυγμα «με άγγιξε». (248) Και μετά τη δεύτερη φορά που πήγε ήδη αποφάσισε να δεχθεί τον Ιησού Χριστό ως σωτήρα του και αφού έγινε αυτό, άλλαξε και η ζωή του.

(252) Έγινε ένας διαφορετικός άνθρωπος. Άλλαξαν πολλά πράγματα. (254) Άλλαξαν οι σκέψεις του και οι πράξεις του.

(256) Μετά βρήκε και δουλειά. Ζήτησε να προσευχηθούν για αυτόν και έτσι έγινε στον όμιλο νέων που υπήρχε κάθε Σάββατο. (261) Ένωθε πιο καλά και «γέμιζε» από το «Λόγο του Θεού» που διάβαζε. Ο Θεός τον οδηγούσε, καταλάβαινε πολλά πράγματα, έκανε παρέα με αυτούς τους ανθρώπους.

(265) Υπήρχε ένας Έλληνας που στον Ερίον έκανε πολλή εντύπωση γιατί έκανε παρέα μαζί τους (εν. Αλβανούς), πήγαινε στο σπίτι τους, έτρωγε μαζί τους, έβγαιναν, ήταν πολύ ταπεινός και περνούσε πολύ καλά.

(270) Τους πρώτους μήνες αισθανόταν ότι ζούσε σε ένα όνειρο και έλεγε «πότε θα ξυπνήσω από αυτό το όνειρο;» (272) Δεν υπήρχαν διακρίσεις και στην παρέα ήταν δεκτός.

(274) Βλέπει κανείς έξω ότι ο νέοι χωρίζουνε (εν. είναι χωρισμένοι σε ομάδες και με εθνικά κριτήρια) και τότε (πριν 2 με 3 χρόνια) ήταν ακόμη πιο δύσκολο και (275) τους Αλβανούς τους θεωρούσαν λίγο πιο κατώτερους.

(277) Κι έτσι πιστεύει ότι αυτοί οι άνθρωποι τον βοήθησαν πάρα πολύ. (282) Μετά από ενάμισι χρόνο, όταν ήταν στη Μακεδονία (Θάσο), πήρε την απόφαση ότι θα ξαναπάει στο σχολείο. Παράτησε τη δουλειά και πήγε στη Δράμα, όπου υπήρχε σχολείο. Την απόφαση αυτή πήρε με τη βοήθεια άλλων αδελφών στη Δράμα.

(288) Είχε συζητήσει μαζί τους τι σκεφτόταν και του είπαν ότι θα ήταν καλό να μάθει καλλίτερα ελληνικά. (290) Αυτό του το είπε και κάποιος ιεραπόστολος που δουλεύει με τους φοιτητές στη Θεσσαλονίκη, γιατί είχε και εμπειρίες από τη ζωή, τον βοήθησε επίσης να πάρει αυτήν την απόφαση, να παρατήσει τη δουλειά και να πάει στο σχολείο.

(297) Βέβαια, στη Δράμα ξαναέπιασε δουλειά, αλλά στη Θάσο είχε σταθερή δουλειά. Στη Δράμα ήταν σχεδόν σε καθημερινή βάση αλλά χωρίς ένσημα, αντίθετα με τη Θάσο που είχε ένσημα. (304) Δεν έχει μετανιώσει για αυτήν την απόφαση.

(309) Στο νυχτερινό σχολείο στη Δράμα που πήγαινε ο Erion υπήρχαν μόνο 4 παιδιά από την Αλβανία. Υπήρχαν πολλοί ξένοι από τη Ρωσία, μερικοί Πόντιοι που είχαν έρθει πριν 12-15 χρόνια στην Ελλάδα.

(318) Οι σχέσεις του με τους συμμαθητές του ήταν πολύ καλές, αν και στην αρχή νόμιζε ότι θα ήταν δύσκολα. Ο ίδιος ήταν ήσυχος. Υπήρχαν και κάποια παιδιά μικρότερα από τον E. και έκαναν κάποιες φασαρίες.

(324) Ο Erion άκουσε πολλές φορές έναν καθηγητή να τους λέει τότε «από αυτόν [δηλ. τον Erion] πάρτε παράδειγμα που είναι ξένος, δουλεύει όλη μέρα κι έρχεται εδώ, λέει, και δεν κάνει αυτό που κάνετε. Εσάς σας στέλνουν οι γονείς να μάθετε και να κάνετε κάτι στη ζωή σας κι εσείς κάνετε φασαρία κι ενοχλείτε κι εμάς.»

(328) Αυτό ήταν κάτι ευχάριστο για τον Erion, το να λένε άλλοι να παίρνουν παράδειγμα από εκείνον. (330) Και τα άλλα παιδιά κάθονταν κοντά στον Erion, γελούσαν και μιλούσαν όλοι μαζί, δεν είχαν κάτι εναντίον του ούτε οι καθηγητές.

(335) Για καφέ δεν βγήκε καμιά φορά με τους συμμαθητές του αλλά κάποιες φορές που δεν έκαναν μάθημα, πήγαιναν στην εκκλησία, για τους τρεις Ιεράρχες, ή άλλες φορές που δεν είχαν μάθημα κάθονταν μαζί και συζητούσαν. (340) Έβλεπε ότι τα παιδιά είχαν ανησυχίες για τη ζωή τους.

(343) Maylinda: Η Maylinda είναι 7 χρόνια στο Βόλο, δεν έχει πάει πουθενά αλλού, και μάλιστα σχεδόν όλα αυτά τα χρόνια έμενε με την οικογένειά της σε ένα σπίτι. Δεν άλλαξαν, όπως κάνουν μερικοί, παρά μόνο τώρα τελευταία.

(349) Ήταν καλά, σταθεροί (με την οικογένειά της) και δεν πέρασε τόσα πολλά στάδια που πέρασε ο Erion. Ήταν και κορίτσι, είχε και τους γονείς της για να την προστατεύουν, ενώ εκείνος ήταν μόνος.

(355) Μετά αποφάσισε ότι ήθελε να κάνει άλλο στη ζωή της και να μην καθαρίζει συνέχεια σπίτια και να είναι μια απλή εργαζόμενη γυναίκα, ήθελε να ασχοληθεί κάτι παραπάνω και να ασχοληθεί με το επάγγελμα της κομμωτικής.

(360) Στην αρχή τους βοήθησε μια Ελληνίδα γειτόνισσα να μάθουν να γράφουν και να μιλάνε και μέσα σε 3-4 μήνες είχαν μάθει αρκετά πράγματα. (365) Μετά από 5 μήνες η γειτόνισσα βοήθησε τη Maylinda να πάει σε ένα πολύ μικρό κομμωτήριο για να παρακολουθεί. Πολύ παλιό κομμωτήριο, για μεγάλες κυρίες και μετά από 7 μήνες έφυγε από

εκεί, γιατί δεν της άρεζε εκεί πέρα, γιατί ήταν όλο μεγάλες κυρίες και η Maylinda ήθελε κάτι διαφορετικό, γιατί ήταν μικρό κοριτσάκι.

(372) Μετά σταμάτησε, γιατί έτσι κι αλλιώς δούλευε σε διάφορες δουλειές, όπως για παράδειγμα αποκλειστική σε κλινικές, πρόσεχε γιαγιές, καθάρισμα, για ένα χρόνο δούλευε μέρα και νύχτα για να προσέχει μια γιαγιά (η Maylinda καθόταν μακριά από το σπίτι και την οικογένειά της) και ήταν πάρα πολύ δύσκολα και δεν άντεξε άλλο κι έφυγε.

(387) Κατά τη διάρκεια που δούλευε στη γιαγιά τελείωσε το νυχτερινό γυμνάσιο. Μετά σταμάτησε εντελώς για να ξεκουραστεί και να συνεχίσει το σχολείο.

(392) Μετά βρήκε μια πολύ καλή δουλειά σε ένα από τα καλλίτερα κομμωτήρια στο Βόλο (Σινάνης) και είναι πολύ ευχαριστημένη και ελπίζει να συνεχίσει.

(398) «Από εκεί που ήμουν σε ένα πολύ απλό και πολύ βαρετό περιβάλλον ο Θεός μου άνοιξε το δρόμο και με βοήθησε να προχωρήσω σε αυτό που ήθελα. Από χαμηλά, σιγά σιγά πιο ψηλά».

(402) Από το νυχτερινό γυμνάσιο έχει πολύ καλές αναμνήσεις, πέρασε πολύ καλά, δε θυμάται καν πώς πέρασε ο χρόνος. Παρόλο που ήταν η πρώτη χρονιά στο ελληνικό σχολείο, οι καθηγητές της φέρθηκαν καλά και της είπαν ότι είναι πολύ καλή. Υπήρχαν και Έλληνες και αρκετοί Αλβανοί στην τάξη της. Η σχέση τους ήταν καλή.

(410) Με κάποια παιδιά που ήταν από την Αλβανία και με τα οποία μιλούσε αλβανικά συνδέθηκε πιο πολύ. Στα διαλείμματα μιλούσαν και αλβανικά και ελληνικά. (417) Έκαναν και κάποιες γιορτές, όπως π. χ. για τα Χριστούγεννα.

(420) Τώρα πηγαίνει στο ΤΕΕ και εκεί είναι πολύ καλά. Υπάρχουν μόνο 2-3 Αλβανίδες. Στο θρανίο κάθεται με μία Ελληνίδα και είναι πολύ καλές φίλες.

(427) Το ΤΕΕ είναι τρία χρόνια. Απομένουν άλλα δύο.

(428) Οι γονείς της τη ρώτησαν στην αρχή που αποφάσισε να πάει στο νυχτερινό, μήπως είναι πολύ αργά, μήπως έπρεπε να το είχε κάνει ήδη. Μετά δεν είπαν τίποτε. Τώρα που τελείωσε το γυμνάσιο, οι γονείς της είναι περήφανοι τόσο για την ίδια, όσο και για τις αδελφές της που συνεχίζουν τη μόρφωση.

(436) Επειδή δουλεύει κιόλας και θεωρεί τη δουλειά της δύσκολη, δεν έχει πολύ χρόνο για διάβασμα. Άλλωστε, είναι εύκολα και πρέπει να διαβάζει μόνο στις εξετάσεις πιο πολύ. Καθημερινά δε διάβαζε. (440) Στις εξετάσεις πιστεύει ότι τα πήγε καλά.

(444) Τα άτομα στη δουλειά τη βοηθούν πολύ, παρόλο που έχουν διαφορές, όπως ότι οι συναδέλφισσές της είναι πιο έμπειρες στη δουλειά. Οι αδελφές της και ο σύντροφός της (Erion) την υποστηρίζουν. Και οι δύο (Maylinda και Erion) προσπαθούν και θέλουν να κά-

νουν κάτι παραπάνω. (456) Θέλει να συνεχίσει να δουλεύει στο κομμωτήριο που εργάζεται τώρα. Δεν ξέρει αν είναι εύκολο να ανοίξει δικό της κομμωτήριο ή κέντρο αισθητικής.

(462) Ο Erion σκέφτεται να τελειώσει το σχολείο ως μηχανικός αυτοκινήτων αλλά δεν ξέρει αν θα βρει ανάλογη δουλειά. Πάντως θα του άρεζε.

(475) Δεν υπάρχει κανένα ιδιαίτερο εμπόδιο στη ζωή της Maylinda για το θέμα της εκπαίδευσης, εφόσον το θέλει η ίδια.

(478) Τον Erion τον στηρίζει η Maylinda που του λέει να συνεχίζει το σχολείο κι ότι θα είναι καλά. Οι γονείς του και οι αδελφές του δεν του είπαν να πάει ή να μην πάει, αλλά δεν του λένε και κάτι αρνητικό (483) «εσύ ξέρεις αν μπορείς να τα καταφέρεις με σχολείο και δουλειά συγχρόνως». Στο Βόλο μένει με ένα φίλο, το σπίτι δεν είναι σε κεντρικό δρόμο και δεν έχει θόρυβο.

(492) Μερικοί θαυμάζουν τη Maylinda για το ότι πηγαίνει ξανά σχολείο. Κάποιοι της λένε μπράβο που πήρε μόνη της την απόφαση. Στη δουλειά της πολλές πελάτισσες της λένε μπράβο, επειδή συνδυάζει δουλειά και σχολείο (504) «αλλά με όλα αυτά που περάσαμε εμείς, όλα αυτά μας φαίνονται λίγα». Θεωρεί ότι μπορεί να κάνει αυτά τα πράγματα πιο εύκολα (από ότι στην Αλβανία) γιατί δεν υπάρχουν οικονομικές ή ψυχολογικές δυσκολίες.

(511) Τον Erion μόνο λίγοι άνθρωποι τον βλέπουν τώρα πιο θετικά. Οι περισσότεροι θεωρούν το γεγονός ότι πηγαίνει ξανά και συνεχίζει το σχολείο σα να μη γίνεται και τίποτε. Λίγοι το θεωρούν αηδία αυτό που κάνει τώρα, ειδικά στη δουλειά του στην οικοδομή και όταν ακούνε για το σχολείο, του λένε «εσύ τώρα τόσο χρονών να πας σχολείο;»

(519) Το αφεντικό στη δουλειά του (Ελληνας εργολάβος) ήταν ο πρώτος που είδε το σχολείο του Erion ως αηδία, γιατί ο ίδιος πήγε μόνο 4-5 χρόνια σχολείο.

(525) Στο συνεργείο αυτό στο οποίο ο Erion δουλεύει εδώ και 4 μήνες ήταν 9 παιδιά και τώρα απέμειναν μόνο 4 (3 Αλβανοί και το αφεντικό του), γιατί οι υπόλοιποι έφυγαν. (529) Τα άτομα έρχονται και φεύγουν τόσο γρήγορα εξαιτίας της συμπεριφοράς του αφεντικού του. (535) Οι άλλοι 3 Αλβανοί εργάτες βλέπουν το σχολείο του Erion ως γελοίο. Ο Erion όμως δεν αποθαρρύνεται από αυτό «μπα, δε μου έκανε τίποτε».

(540) Maylinda: Από τα χρόνια στο σχολείο στην Αλβανία έχει ένα άλλο αίσθημα ξεχωριστό και μοναδικό. Εδώ είναι καλά, αλλά έχει πολλές δυσκολίες και με τα παιδιά (εν. συμμαθητές της), γιατί νιώθει (και είναι) ξένη. Νομίζει ότι τη βλέπουν και με άλλο μάτι, καθώς μιλά άλλη γλώσσα.

(550) Η ζωή εδώ θα έλεγε ότι είναι καλλίτερη, αλλά όπως είναι κανείς στο σπίτι του, δεν είναι πουθενά.

(551) Στον Erion αρέσει να ζει στην Ελλάδα. Στο παρελθόν (στη μικρή ηλικία) έγιναν πολλά πράγματα και καλά και αρνητικά. Ναι, στην Αλβανία περνούσαν καλά. Από την άλλη άρχισαν πράγματα που δεν τους ευχαριστούσαν, αλλά όταν είναι κανείς σε μικρή ηλικία, μαθαίνει και γίνεται όπως και οι υπόλοιποι στην Αλβανία. Ο Erion νομίζει για τον εαυτό του ότι κάποια χρόνια δεν ήταν καλά, ήταν δύσκολα.

(559) Έτσι πέρασαν πολλά χρόνια για να αλλάξει γνώμη, να αλλάξει συμπεριφορά. (561) Η δημοκρατία στην Αλβανία από τη μία πλευρά ήταν καλή, από την άλλη έφερε πολλές άσχημες καταστάσεις. (567) Το μόνο καλό ήταν η ελευθερία που έφερε στον άνθρωπο, που είναι πολύτιμη.

5.1.2.2. Etleva

Α΄ ΠΛΕΥΡΑ

Etleva, 22 χρονών (γεν. το 1981)

(008) Καταγωγή μέσα από το Αργυρόκαστρο

(015) Οικογένεια: 2 γονείς και 3 παιδιά (κορίτσια). Όλα τα χρόνια έμεναν στο Αργυρόκαστρο από όπου κατάγεται ο πατέρας της. Η μητέρα της κατάγεται από το Τεπελένι και παντρεύτηκε στο Αργυρόκαστρο. Η οικογένειά της δεν είχε εσωτερικές μετακομίσεις στην Αλβανία.

(029) Το Αργυρόκαστρο είχε στα χρόνια της 2000 με 3000 χιλιάδες κατοίκους.

(036) Πήγε 8 χρόνια σχολείο. Τώρα κάθε φορά που πηγαίνει για επίσκεψη στο σπίτι της, περνάει πάντα από το σχολείο της. Έχει πάρα πολύ καλές αναμνήσεις.

(046) Στο σχολείο δεν πήγαινε πάντα με χαρά (λ. χ. εξετάσεις ή διαγωνίσματα, πολλές φορές το πρωί δεν ήθελε να σηκωθεί ή όταν έκανε κρύο). Όμως, ήθελε τις περισσότερες φορές. Καλή παρέα, φίλους.

(056) Τα τελευταία χρόνια έκαναν παρέα αγόρια και κορίτσια μαζί, από 6^η δημοτικού και μετά. Τα πρώτα χρόνια είχε κυρίως φίλες, γιατί με τα αγόρια τσακωνόντουσαν λόγω μικρής ηλικίας.

(066) Πολλά χρόνια έχει να δει τις συμμαθήτριάς της, αλλά πιστεύει ότι αν συναντιόνταν ή αν είχαν μεταξύ τους τον αριθμό τηλεφώνου, πολύ εύκολα θα επικοινωνούσαν ξανά.

(074) Πρώτη μέρα στο σχολείο, φόβος για τα παιδιά που δεν γνώριζε καλά και τους δασκάλους, αλλά ήταν κάτι καινούριο και όμορφο. Την είχε πάει η μαμά της στο σχολείο. Τις υπόλοιπες μέρες πήγαινε με άλλα παιδιά από τη γειτονιά της.

(093) Μεγάλο σχολείο τριώροφο. Ήταν ψηλά σε μια ανηφόρα και φαινόταν από παντού.

(103) Ωραίο, βαμμένο, περιποιημένο. Δεν είχε τα τέλεια πράγματα μέσα, αλλά ήταν καλό.

(114) Μαθήματα βιολογίας έκαναν και έξω στη φύση για να τη γνωρίσουν. Όταν είχαν γεωγραφία, πήγαιναν και έξω. Αυτό άρεζε σε όλους. Γυμναστική στην αυλή του σχολείου.

(130) Το χειμώνα είχαν σόμπα με ξύλα. (137) Είχαν χωρίσει τα πράγματα στην τάξη και είχαν 2 μαθητές που ασχολιόντουσαν με αυτό το πράγμα. Μια βδομάδα 2 άτομα θα πρέπει να ανάβουν κάθε πρωί τη σόμπα, 2 άλλα άτομα να φροντίζουν την τάξη, 2 άλλα να την καθαρίζουν, (140) γιατί την τάξη τους την καθάριζαν μόνοι τους, καθώς οι καθαρίστριες που υπήρχαν ήταν για τους κοινούς χώρους (τουαλέτες, αυλή, αίθουσα των καθηγητών, γυμναστήριο).

(147) Κάθε τάξη είχε μια δασκάλα που ήταν προϊστάμενος κι αυτή όριζε ποιος θα κάνει τι. Έκανε συνδυασμό μαθητών «να μην είναι και οι δύο φοβητσιάρηδες ή 2 πολύ ζωηροί». (156) Αυτή ήξερε τι έπρεπε να κάνει.

(159) Καθημερινό πρόγραμμα: ξύπνημα στις 07.30, υγιεινή, προετοιμασία τσάντας, ετοιμασία κολατσιού, έβγαινε στην αυλή και φώναζε την κολλητή της. 08.15 έφυγαν από το σπίτι, περπάτημα περίπου 10 λεπτών.

(170) 08.20 με 08.25 μαζεύονταν όλοι οι μαθητές στην αυλή του σχολείου και έβγαινε ο υποδιευθυντής και έλεγε ότι είναι η ώρα του μαθήματος και έτσι έμπαινε η μια τάξη μετά την άλλη (όχι όλοι μαζί) στο σχολείο.

(179) Έμπαιναν στην τάξη, ετοιμάζαν τα βιβλία τους και μετά από 5 με 7 λεπτά χτυπούσε το κουδούνι για να αρχίσει η πρώτη ώρα. Σε αυτά τα 5 με 7 λεπτά αναμονής ρωτούσε ο ένας για τα μαθήματα, τι έκανε και τι δεν έκανε, ήταν και ο χρόνος της αντιγραφής των απροετοίμαστων μαθητών από τους προετοιμασμένους.

(188) Γυμναστικές ασκήσεις υπήρχαν στο δημοτικό, δηλαδή τα 4 πρώτα χρόνια, κάθε πρωί πριν μούνε στην τάξη «για να ξεπιαστούμε, να ξυπνήσουμε». (196) Της άρεζε αν και δεν είχε πάντα όρεξη αλλά πιστεύει ότι βοηθούσε ψυχολογικά στο ξεκίνημα της ημέρας. (202) Ο αλβανικός ύμνος δε λεγόταν στο δικό της το σχολείο στο ξεκίνημα της μέρας. Δεν ξέρει αν λεγόταν αυτό στα παλιότερα χρόνια, στα χρόνια του πατέρα της, που τα πράγματα ήταν πολύ πιο αυστηρά. (205) Στο δικό της το σχολείο έλεγαν τον ύμνο στο ξεκίνημα της εβδομάδας, κάθε Δευτέρα, είτε όλοι μαζί στην αυλή είτε όταν έμπαιναν στην τάξη. (212) Όταν είχαν εθνικές γιορτές κατά τις οποίες έβγαιναν οι καλλίτερα μαθητές μπροστά και διάβαζαν ποιήματα από διάφορους συγγραφείς ή δικό τους ποίημα που είχαν γράψει για την πατρίδα, τον πόλεμο ή κάποιον ήρωα που έδωσαν τη ζωή τους για την πατρίδα.

(224) «Είναι πολλοί ήρωες αλλά τους έχω ξεχάσει» [γελάει] Δε διαβάζει αλβανική ιστορία που πάντα της άρεζε, πάντα λάτρευε την ιστορία και τη γεωγραφία. (232) Ο Βογιακούσι είναι ένας ήρωας που θυμάται. Από το Αργυρόκαστρο δε θυμάται κάποιον ήρωα, γιατί είναι πάρα πολλά τα χρόνια που μεσολάβησαν. Αυτά τα θυμόνταν τα πρώτα χρόνια που ήταν ο κομμουνισμός πιο κοντά, ενώ από τότε που χάλασε το σύστημα, αρχίσανε πιο να μην τα κρατάν και τόσο σφιχτά τα πράγματα και δεν ασχολιόντουσαν με τα εθνικά και τον πατριωτισμό.

(240) Έτσι, τώρα στην Αλβανία, ακόμη κι όταν είναι η εθνική γιορτή δεν κάνουν παρέλαση σε όλες τις πόλεις, όπως κάνουν στην Ελλάδα. (245) Επί κομμουνισμού έκαναν παρέλαση στο Αργυρόκαστρο την ημέρα της εθνικής τους γιορτής. Συμμετείχαν συνήθως τα καλλίτερα

παιδιά, δηλαδή οι καλλίτεροι μαθητές. Δε συμμετείχε όλο το σχολείο, αλλά κάποιες τάξεις που ήταν οι καλλίτερες, είχαν καλό όνομα.

(252) Παρέλαζαν και στρατιώτες και μαθητές και στρατηγοί. Πήγαιναν στο νεκροταφείο, σε έναν ειδικό χώρο που είναι για τους ήρωες που είχαν δώσει τη ζωή τους, το αίμα τους για την πατρίδα, (ο χώρος αυτός φυλάγεται, δεν μπορεί να μπει όποιος να είναι) κι εκεί πήγαιναν κάθε χρόνο και κατέθεταν στεφάνι και λουλούδια. (263) Τώρα δεν υπάρχει αυτή η συνήθεια. Μπορεί να υπάρχει στα Τίρανα ή την Αυλώνα ή τη Σκόδρα, στις μεγάλες πόλεις «εκεί που έχει πολύ πολιτισμό, πολύ κόσμος» αλλά στο Αργυρόκαστρο δεν το κάνουν πια.

(271) Γιόρταζαν την 1^η Ιουνίου που ήταν η τελευταία μέρα του σχολείου. Ήταν μια γιορτή για τους μαθητές, που μαζεύονταν όλοι, δεν έκαναν μάθημα, είχαν συζητήσεις με τους δασκάλους, πήγαιναν εκδρομή, μοιράζονταν τις εμπειρίες μεταξύ τους.

(276) Επίσης, γιόρταζαν την 5^η Μαΐου, ημέρα των ηρώων. Γιόρταζαν επίσης την Πρωτομαγιά που είναι για τους εργαζόμενους, την Πρωτοχρονιά (Χριστούγεννα και Πάσχα αυτά ήταν απαγορευμένα αλλά τον τελευταίο καιρό ο κόσμος είναι ελεύθερος να λατρεύει και το Θεό).

(283) Πρωτοχρονιά: η μεγαλύτερη γιορτή για αυτούς και κάτι το ξεχωριστό. Ετοιμαζόντουσαν μια βδομάδα πριν για το τι θα φορούσαν εκείνη τη βραδιά, τι φαγητά θα είχαν, τι παιχνίδια θα έκαναν ή θα έπαιρναν δώρο, ασχολιόντουσαν και με το δέντρο.

(291) Στο σχολείο στολισμός των τζαμιών και της τάξης. Χαρούμενο κλίμα. Τα στολίδια τα έφτιαχναν μόνοι τους, βαμβάκια στα τζάμια, χρήση φελιζόλ και χαρτιού.

(299) 5 Μαΐου: το γιόρταζαν, θυμόντουσαν τα χρόνια που είχαν ελευθερωθεί, τα χρόνια του πολέμου, τις οικογένειές τους, την προσπάθειά τους, τα ονόματά τους. Υπήρχαν πάρα πολλοί ήρωες. Είχαν πεθάνει πολλές χιλιάδες άτομα. [Μιλάει για το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο αλλά υποθέτει ότι ήταν η απελευθέρωση της Αλβανίας από τους Ιταλούς ή Γερμανούς, άρα στην πραγματικότητα έχει ξεχάσει μεγάλο μέρος από όλα αυτά τα ιστορικά στοιχεία που προσπαθούσε ο κομμουνισμός να διατηρήσει ζωντανά στη μνήμη των ανθρώπων].

(313) 1^η Μαΐου: όχι σχολείο, γιορτή στο σπίτι. Μαζεύονταν αδέρφια, ξαδέλφια. Εκδρομή έξω από την πόλη είτε μέσα στην πόλη όπου υπήρχε πρασινάδα.

(321) Καλοκαίρι: διακοπές σχολείου μέχρι αρχές Σεπτεμβρίου. Για την Etleva: το περίμενε «πώς και πώς». Αλλά μετά βαριόταν κιόλας, γιατί στην πόλη της δεν έχουν θάλασσα κι έπρεπε να πάει κανείς 2 με 2.5 ώρες μακριά (στους Αγίους Σαράντα) για να κάνει μπάνιο.

(329) Έτσι έπαιζαν όλη την ημέρα, έκαναν βόλτα, κοινό φαγητό με τα άλλα παιδιά και με τα ξαδέλφια και τους φίλους που ήταν γειτονιά, βοήθεια της μητέρας με τις δουλειές του σπιτιού, είχαν και κήπο, πότιζαν, μάζευαν τα λαχανικά.

(334) Τα 2 τελευταία καλοκαίρια του σχολείου: δουλειά σε ένα εργοστάσιο που έφτιαχναν παπούτσια. Δούλευαν και οι φίλες της μεγαλύτερες στην ηλικία και με μεγαλύτερες οικονομικές ανάγκες από την Etleva κι έτσι πήγε για να μην είναι μόνη της, αφού οι φίλες της θα δούλευαν. Από την άλλη πλευρά ήθελε κι η ίδια να δουλέψει για να βοηθήσει τη μητέρα και να έχει κι η ίδια κάποια χρήματα, έστω και λίγα. (341) Δύσκολες συνθήκες εργασίες, αυστηρές, επειδή δούλευαν πολλές ώρες, είχαν πάντα κάποιον πάνω από το κεφάλι τους να τους ελέγχει και να τους φωνάζει, να τους λέει να μη μιλούν στο διπλανό τους. «Από αυτή την άποψη αυστηρές. Όχι ότι είχαμε κάποιο πρόβλημα. Δε μας είχαν πνίξει κιόλας αλλά εντάξει, σα μικρά παιδιά που ήμασταν θέλαμε ίσως την άνεσή μας, να γελάσουμε, να κάνουμε...»

(347) Την πρώτη φορά που δούλεψε στο εργοστάσιο αυτό δεν είχε κλείσει ούτε τα 14. Στην αρχή έβαζε τα κορδονάκια στα παπούτσια, αυτή ήταν η δουλειά της. Μετά την έβαλαν στο πόστο όπου έβαφε με κόλα κάποια σημεία από πάνω στο παπούτσι, σε άλλο πόστο να καθαρίζει τα παπούτσια από πάνω να μην έχουν κόλα, κλωστούλες.

(356) Στο συγκεκριμένο εργοστάσιο ήταν τουλάχιστον 120 άτομα. Στην ηλικία της ήταν γύρω στα 50 άτομα. Υπήρχαν και γυναίκες και άντρες μεγάλοι.

(360) Τις Κυριακές ετοιμαζόταν για τα μαθήματα της Δευτέρας, κοιμόταν λίγο περισσότερο το πρωί, μαζευόντουσαν τα παιδιά κι έβλεπαν τηλεόραση (παιδικά προγράμματα): αυτό τους έλλειπε κατά τη διάρκεια της εβδομάδας. Την Κυριακή ήθελαν κάτι το διαφορετικό για να ξεκουραστούν και να αλλάξουν. (367) Θυμάται τα 3 πρώτα χρόνια του σχολείου υπήρχαν κάποιες παιδικές ταινίες με καρτούν, ήταν ωραία με ζωάκια. Της άρεζαν προγράμματα που πιο πολύ είχαν σχέση με τη φύση.

(383) Από τα μαθήματα της άρεζε πολύ η ιστορία, η γεωγραφία, όπως και η βιολογία γιατί είχε σχέση με τη φύση. Ήταν περίπου μέτρια μαθήτρια στα μαθηματικά. Δύσκολη ήταν η χημεία, αν και έκαναν και σε εργαστήριο. Στο σπίτι είχε να λύσει ασκήσεις. Η φυσική ήταν εντάξει.

(393) Οι γονείς της είχαν επίσης τελειώσει τα 8 χρόνια του σχολείου. Ο πατέρας της τη βοηθούσε περισσότερο, κυρίως τα πρώτα χρόνια. Της κρατούσε το χέρι για να μάθει να κάνει τις γραμμές. Δεν είχε βοήθεια στα τελευταία χρόνια, γιατί και τα μαθήματα είχαν στο μεταξύ αλλάξει αλλά δεν είχε και ιδιαίτερο πρόβλημα.

(401) Πολύ ήσυχη μαθήτρια. Οπότε, τιμωρία έλαβε μόνο μια φορά γιατί είχε χάσει την πρώτη ώρα και δεν είχε ενημερώσει συν του ότι δεν είχε πάει μία εργασία, που ήταν ο ουσιαστικός λόγος που απουσίαζε. Η δασκάλα το κατάλαβε. Η τιμωρία της ήταν να κάθεται στην άκρη της τάξης με το ένα πόδι ή να γυρίζει με την πλάτη του προς την τάξη.

(410) Είχαν τιμωρίες πολλών ειδών, όπως το να τους βγάλουν έξω από την τάξη, το να πάρουν απουσία, όχι όμως όπως στην Ελλάδα, να γράφουν 100 φορές το ίδιο πράγμα στο σπίτι. Το πιο συνηθισμένο ήταν να τους βάζουν στη γωνία για να τους κοροϊδεύουν τα άλλα παιδιά, αυτό το ήταν το χειρότερο. (416) Επίσης χτυπούσαν.

Β' ΠΛΕΥΡΑ

Χτυπούσαν με χάρακα ή λεπτό ξυλάκι ή πετούσαν βιβλία στο κεφάλι, τραβούσαν αυτιά, μαλλιά.

(013) Υποχρεωτικό ήταν να πάνε οι γονείς κάθε μήνα και να μιλήσουν με τον υπεύθυνο καθηγητή της τάξης, τον προϊστάμενο.

(037) Μέχρι 4^η και 5^η δημοτικού φορούσαν στολή, μετά καταργήθηκε. Ήταν μαύρη στολή με άσπρο γιακά. Την αγόραζαν τη στολή. (045) Η στολή δεν της άρεζε γιατί έπρεπε να φοράει το ίδιο σε καθημερινή βάση και αισθανόταν κάπως σφιγμένη. Όμως έπρεπε να τη φοράει αλλιώς θα έπαιρνε τιμωρία και δε θα έμπαινε στο σχολείο.

(054) Τα σχολικά βιβλία τα αγόραζαν, όπως και τη γραφική ύλη.

(067) Θυμάται το πρώτο της αλφαβητάρι με πολλές εικόνες για να βοηθηθούν οι μαθητές στην εκμάθηση της γραφής. Ήταν το πιο χαρούμενο βιβλίο.

(077) Στο τέλος της χρονιάς συνήθως πετούσε τα βιβλία γιατί δε τα χρειαζόταν.

(084) Υπήρχαν άνθρωποι που την ενθάρρυναν να συνεχίσει το σχολείο και να γίνει κάτι αλλά και άλλοι που της έλεγαν «άντε να πας και μετά τι θα γίνει, πού θα πας;»

(088) Τότε στην Αλβανία ήταν μια δύσκολη περίοδος γιατί ήταν το 1996 με 1997 «που άρχιζαν τα δύσκολα πράγματα κι ο πόλεμος κι η φασαρία» κι ήταν δύσκολα χρόνια γιατί δεν μπορούσες να κυκλοφορήσεις ελεύθερα, υπήρχε κίνδυνος στους δρόμους, στα σχολεία.

(094) «Δεν υπήρξε έλεγχος από το κράτος, κι όταν δεν υπάρχει έλεγχος, όλα είναι ένα χάος και δεν μπορείς να είσαι μέσα στο χάος, γιατί κινδυνεύει η ζωή σου πάνω από όλα».

(098) Άλλωστε ένα χρόνο μετά που τέλειωσε το σχολείο, έφυγε με την οικογένειά της για την Ελλάδα. (101) Το σκέφτονταν για την Ελλάδα αλλά δεν είχαν πάρει την απόφαση. Αλλά λόγω της φασαρίας στην Αλβανία και επιπλέον επειδή ο πατέρας της ήταν ήδη χρόνια στην Ελλάδα και δούλευε και στην Αλβανία πήγαινε μόνο κατά διαστήματα για να τους βλέπει, αποφάσισαν να έρθουν στην Ελλάδα πάνω από όλα επειδή θα ήταν πιο ασφαλείς και θα είχαν περισσότερες ευκαιρίες δουλειάς και καλύτερευσης της ζωής τους γενικά.

(110) Το 1991 ήρθε ο πατέρας της για 1^η φορά. Έπαιρνε βίζα τακτικά, κάθε φορά για 1 ή 1,5 χρόνο. Οι υπόλοιποι στην οικογένεια ήρθαν το καλοκαίρι του 1997.

(122) Στην αρχή στην Ελλάδα δεν τα πήγαινε καλά με τη γλώσσα γιατί δεν της άρεζαν τα ελληνικά και πάρα πολύ. Ήξερε ελάχιστα πράγματα από την Αλβανία. (129) Όταν ήρθε στο Βόλο τη βοήθησε πάρα πολύ μία γειτόνισσά της, η Αγγελική. Ασχολήθηκε με τα 3 κορίτσια (Etleva και τις 2 αδελφές της) 3 μήνες όλο το καλοκαίρι, τις προετοίμασε και τις έμαθε να γράφουν και να διαβάζουν.

(136) Η Αγγελική ήταν 36 χρονών. Το έκανε γιατί ήταν πολύ καλή, δεν ήταν παντρεμένη [η Etleva εννοεί ότι είχε χρόνο], της άρεζε να ασχολείται και με παιδιά (είναι νοσηλεύτρια) και να βοηθάει τους ανθρώπους. (149) Τους βοηθούσε κι όταν χρειαζόταν συμβουλές ιατρικής φύσεως. Τώρα έχουν λιγότερη επαφή λόγω του ότι η οικογένεια της Etleva μετακόμισε.

(153) Η πρώτη δουλειά ήταν το χειμώνα του 1999 και φρόντιζε μια κυρία. Πιο πριν είχε κάνει μια σχολή κοπτικής-ραπτικής στην Πρόνοια για 1,5 χρόνο και ασχολήθηκε με αυτό. (163) Τα χρήματα ήταν τόσο λίγα που ήταν σα δωρεάν. Με αυτό ασχολούνταν μόνο γυναίκες. Χωρισμός σε ομάδες (3 ή 2 ατόμων). Το διοργάνωνε μία κυρία αυτό το πρόγραμμα.

(175) Ηλικίες συμμετεχόντων: μεγάλες γυναίκες (30-35χρονών) ή μικρά κορίτσια (20 χρονών ή 16 σαν την Etleva) (117) Όλες ήταν Ελληνίδες εκτός από την Etleva και την ξαδέλφη της. Πολύ καλές σχέσεις και με τις άλλες μαθήτριες αλλά ειδικά και με τη δασκάλα της.

(181) Πήγαινε κάποιες φορές την εβδομάδα, εναλλάξ πρωί και απόγευμα. Πήραν ένα πτυχίο παρακολούθησης των μαθημάτων, το οποίο δεν το χρειάστηκε για κάποια δουλειά αλλά απλά ωφέλησε την ίδια προσωπικά.

(196) Μετά τη Σχολή αυτή, πήγε στην κυρία που τη φρόντιζε για 18 μήνες. Σταμάτησε γιατί βρήκε μια 2^η δουλειά που είχε σχέση με ραπτική και κοπτική και μετά 1 χρόνο που είχε αυτή τη δουλειά βρήκε τυχαία μια 2^η (ιδιωτική) σχολή (τη διάβασε σε ένα διαφημιστικό). Εκεί έκανε τον ερασιτεχνικό και επαγγελματικό κύκλο για μοντελίστ-πατρωνίστ. Το πτυχίο αναγνωρίζεται από το κράτος.

(208) Τα δίδακτρα δεν ήταν ούτε ακριβά ούτε και φθηνά. Τα πλήρωνε μόνη της με τα χρήματα από τη δουλειά της, καμιά οικονομική βοήθεια από τους γονείς της. Αντίθετα η ίδια από τη δουλειά της πλήρωνε για τη σχολή και τις ανάγκες της και συγχρόνως βοηθούσε και το σπίτι της.

(212) Στην αρχή στους γονείς της άρεσε η ιδέα ότι η Etleva τολμάει να συνεχίσει το σχολείο αλλά μετά όταν αποφάσισε να κάνει τον επαγγελματικό κύκλο που ήταν για 5-6 μήνες που ήταν πιο δύσκολα και πιο ακριβά, το σκέφτηκαν και της είπαν αν πραγματικά το θέλει και μπορεί να το κάνει και για τα χρήματα και για το χρόνο, γιατί δουλεύει αρκετές ώρες κάθε μέρα και η σχολή αυτή είχε πάρα πολλή εργασία. (221) Η σχολή της ήταν πολύ κουραστική.

(224) Με το σπίτι της ασχολείται πολύ λίγο λόγω έλλειψης χρόνου και κούρασης. Η μητέρα της κάνει τα περισσότερα στο σπίτι και για την οικογένεια γιατί δουλεύει μόνο λίγες μέρες την εβδομάδα. (232) Στη 2^η αυτή σχολή ήταν αρκετά άτομα. Μαθήματα έκαναν σε ομάδες των 2 ατόμων ή (πολύ σπάνια) 4 σε περίπτωση που το πρόγραμμα ήταν γεμάτο.

(238) Με την Etleva ήταν μαζί μια άλλη κοπέλα που μάθαινε και είχαν το ίδιο ωράριο. Καλές σχέσεις, αλλά επειδή εκείνη έμενε σε χωριό, δεν υπήρχε δυνατότητα για περισσότερες προσωπικές επαφές. Η ξαδέλφη της Etleva δε συνέχισε. Πήγε λύκειο και το σταμάτησε εκεί.

(246) Πάρα πολύ καλή καθηγήτρια και πολύ καλή επαφή μαζί της.

(252) Μερικές φορές οι άνθρωποι την αντιμετώπιζαν καλλίτερα επειδή είχε κάνει την επαγγελματική σχολή και της έλεγαν ότι αυτό θα τη βοηθήσει πολύ στο να πάει σε μια καλλίτερη δουλειά ή να κάνει μια δική της δουλειά, να έχει το δικό της χώρο να δουλεύει.

(258) Δεν έβλεπε και πάρα πολύ κόσμο την ημέρα. Έτσι τις αντιδράσεις των άλλων ανθρών σχετικά με την απόφασή της να συνεχίσει το σχολείο τις πληροφορούσαν από τη μητέρα της.

(260) Έτσι δεν ξέρει αν κάποιοι ίσως και να τη ζήλευαν, γιατί δεν ασχολιόταν με τον κόσμο, αφού δεν έχει αρκετές ώρες για να το κάνει. Την ενδιαφέρουν άλλα πράγματα.

(270) Στον επαγγελματικό κύκλο δυσκολεύτηκε αρκετά και σκεφτόταν ότι θα σταματούσε γιατί δεν μπορούσε άλλο, όμως, «ήξερα ότι έπρεπε να το πάω μέχρι στο τέλος, γιατί ήθελα πάρα πολύ να πάρω το πτυχίο αυτό να το έχω κι όχι απλά ένα χαρτί στα χέρια σου αλλά να έχεις εμπειρίες, να ξέρεις πράγματα γύρω από τη δουλειά σου, να είσαι υπεύθυνη, να στηρίζεις σε κάποια πράγματα».

(280) Το οικονομικό δεν την απασχόλησε ιδιαίτερα. Κυρίως ότι ήταν πολύ δύσκολο το πρόγραμμα, αρκετή και δύσκολη εργασία στο σπίτι, να δουλεύει ταυτόχρονα. Υπήρχαν βραδιές που κοιμήθηκε 5 ώρες. Όλο το βράδυ είχε την εργασία της από τις 23.00 μέχρι τις 05.00 και κοιμόταν μόνο 3 ώρες και στις 08.30 έπρεπε να είναι στη δουλειά.

(288) Το αφεντικό της έβλεπε αυτό πάρα πολύ καλά, της έλεγε ότι ήταν το καλλίτερο που μπορούσε να κάνει για τον εαυτό της. Από την άλλη της έλεγε να προσέχει γιατί είναι πάρα πολύ κουρασμένη κι αυτό ήταν σε καθημερινή βάση συν τα Σαββατοκύριακα.

(290) Δουλεύει μαζί με 5-6 άτομα (κοπέλες και κυρίες). Όλοι το χάρηκαν γιατί και η Etleva (μέσω της σχολής) βοηθάει τον εαυτό της να γίνει καλλίτερη αλλά βοηθάει και τις συνεργάτισσές της, οι οποίες δεν έχουν την αντίστοιχη μόρφωση αλλά η Etleva πιστεύει ότι αυτές έχουν την πείρα.

(298) Αλλιώς να έχεις τη θέληση και κάποια τεχνικά πράγματα αλλιώς να έχεις την πείρα. Αλλά τελικά χρειάζονται και τα δύο, δεν φτάνει μόνο το ένα ή το άλλο. (300) «Οπότε αυτές

την πείρα, εγώ τη μόρφωση, τα συνδυάσαμε και συνεργαζόμαστε πάρα πολύ καλά.» (303) Σε αυτή τη δουλειά είναι 3 χρόνια. Θα ήθελε να συνεχίσει σε αυτή τη δουλειά αλλά επίσης να συνεχίσει και σε μια καλλίτερη σχολή στο Βόλο ή αλλού για έχει ίσως καλλίτερες ευκαιρίες στο μέλλον.

(308) Το σκέφτεται αυτό, γιατί δε θέλει να μείνει εδώ. Από τον εαυτό της είναι πολύ ευχαριστημένη μέχρι εδώ που έχει φτάσει «αλλά θα θελα να πάω ακόμη πιο ψηλά».

(312) Αν της δινόταν η ευκαιρία, θα μετακόμιζε και σε άλλη πόλη. Αλλά λόγω του ότι ζει με τους γονείς της και φέρνουν εμπόδια και από οικονομική άποψη, αυτή τη στιγμή δεν μπορεί να κάνει κάτι τέτοιο.

(317) Στο μέλλον θέλει να ασχοληθεί με τα αγγλικά, επειδή της αρέσει και θέλει να το κάνει για τον εαυτό της και να μάθει κομπιούτερ για να εξυπηρετεί τον εαυτό της και ενδεχομένως για τους άλλους.

(328) Η Etleva είναι η δασκάλα του Κυριακού σχολείου στην Ευαγγελική Εκκλησία. Η υπηρεσία αυτή (μεγάλη χαρά για την Etleva) άρχισε πριν από 2 χρόνια, επειδή είχε πολύ καλή επαφή με τα παιδιά, είναι πολλά χρόνια στη συγκεκριμένη εκκλησία και την πίστη (332) ο ποιμένας της ζήτησε μια μέρα να συμμετέχει σε ένα διήμερο σεμινάριο για αυτή τη δουλειά με (διδάσκουσα) μία Ελληνίδα από την Αλεξανδρούπολη που ήταν χρόνια στην Αμερική. Από μόνη της κάνει κάθε προσπάθεια να είναι κοντά στα παιδιά, να τους διδάσκει το «Λόγο του Θεού».

(353) Το καλοκαίρι τα μαθήματα στο Κυριακό είναι πιο χαλαρό επειδή πολλά παιδιά λείπουν στις κατασκηνώσεις. (357) Από το Σεπτέμβριο και μετά έχει πιο πολλή δουλειά, οπότε ήδη πιο πριν πρέπει να προετοιμαστεί.

(358) Οι γονείς της το θεωρούν πάρα πολύ κουραστικό και δύσκολο γιατί η Etleva είχε τη δουλειά της πρωί και απόγευμα είχε τη Σχολή της συν το παιδικό πρόγραμμα που ήταν αρκετά γεμάτο. (365) Έτσι το κάθε λεπτό έπρεπε να κάνει κάτι. Πράγματα οργανωμένα.

(375) Αγγλικά σκέφτεται να μάθει σε φροντιστήριο. Όχι από μόνη της αλλά κάτι που να αξίζει και να μετράει.

(379) Τα παιδικά χρόνια μπορεί να ήταν δύσκολα και φτωχά και να μην είχαν την άνεση που τα έχουν τα παιδιά σήμερα εδώ αλλά ήταν κάτι το γλυκό και το μοναδικό. Είναι πάρα πολύ χαρούμενη και πάρα πολύ ευχαριστημένη που ζει στην Ελλάδα, γιατί την αγαπάει σα να ήταν πατρίδα της, δεν αισθάνεται ξένη «φαντάσου πηγαίνω στην Αλβανία κι εκεί αισθάνομαι ξένη τώρα λόγω του ότι δε με ξέρουν κι έχω ξεχάσει αρκετά πράγματα από την πόλη μου δυστυχώς. Κι είναι καλά. (391) Είμαι χαρούμενη που μπορώ να ζω εδώ, να μάθω καινούρια

πράγματα, να εκπαιδεύομαι, να βοηθάω τους άλλους και χαίρομαι που έχω και φίλιες εδώ πέρα κι επικοινωνώ με τους ανθρώπους με τα ελληνικά».

(395) Δύσκολα ήταν τα χρόνια με την αλλαγή του συστήματος. Ο κόσμος ήταν πολύ κλειστός, μεγάλη ανασφάλεια, μεγάλη φτώχεια, ένα χάος «τα σχολεία ήταν τα πιο απροστάτευτα» «και κινδύνευαν πιο πολύ από όλα, γιατί ήταν δημόσια κτίρια, υπήρχαν πολλά παιδιά κι αν ήθελε κάποιος να χτυπήσει ή να κάνει κάποιο κακό, θα άρπαζε παιδιά, θα πουλούσανε παιδιά [...] σκοτωνόντουσαν πολύ κόσμος, ειδικά οι φοιτητές. Δεν ξέρω πόσοι φοιτητές έχουν πεθάνει εκείνη τη χρονιά που κάνανε επανάσταση».

(404) Πανεπιστήμιο υπήρχε όχι μόνο στα Τίρανα αλλά και στο Αργυρόκαστρο και σε άλλες πόλεις.

(408) Πιο πολύ άκουγε για όλα αυτά γιατί δεν έβγαινε στους δρόμους. Άκουγε ειδήσεις αλλά δεν καταλάβαινε γιατί ήταν μικρή και δεν ασχολιόταν με την πολιτική. (410) Όμως, άκουγε τους γονείς της, τις γιαγιάδες, τους φίλους της, τους καθηγητές της που τους μιλούσαν για αυτά.

(412) Το δικό της σχολείο δεν έπαθε ζημιές. Το έκλεισαν για μερικούς μήνες. Το 1997 που τα πράγματα έγιναν χειρότερα κι όλη η χώρα ήταν σε μια κατάσταση χάους, έκλεισαν το σχολείο.

5.1.2.3. Flora

Α΄ ΠΛΕΥΡΑ

Flora, 32 χρονών, γεν. 1972. Κατάγεται από την Πούκα (πατρική οικογένεια), παντρεύτηκε στην Τροπόγια. Η Πούκα και η Τροπόγια βρίσκονται στη βόρεια Αλβανία και πρόκειται για γειτονικές πόλεις.

(018) Στην οικογένεια της Flora υπήρχαν 6 παιδιά (3 αγόρια και 3 κορίτσια) τα οποία ζούσαν μαζί με τους γονείς τους. Η Flora είναι το μεγαλύτερο παιδί στην οικογένεια. Όταν ήταν παιδί, ζούσε μαζί με τον παππού και τη γιαγιά και τα αδέρφια του πατέρα της αλλά, όταν ήταν 10 χρονών, χώρισαν.

(035) Ο λόγος: έτσι ήταν τότε, οι οικογένειες ήταν πολύ μεγάλες, αλλά μετά χωρίστηκαν, γιατί έγιναν πάρα πολύ μεγάλες. Ο πατέρας της είχε δύο ακόμη αδελφούς με παιδιά κι έτσι «έπρεπε» (δηλαδή εννοεί ότι έπρεπε να χωρίσουν σε μικρότερες οικογένειες).

(040) Σχολείο πήγε στην Πούκα, ένα σχετικά μεγάλο χωριό με 2000 κατοίκους περίπου. Εκεί πήγε 8 χρόνια στο σχολείο. Οι γονείς της πήγαν επίσης σχολείο αλλά στα χρόνια των γονιών της η υποχρεωτική εκπαίδευση ήταν 4 χρόνια και μετά (στα χρόνια της Flora) έγινε 8 χρόνια. Η μητέρα της όμως πήγε και σε μια σχολή για μαμές και ο πατέρας της σε μία σχολή για να δουλεύει σε μπαρ, μπουφέ και παρόμοια.

(067) Έχει καλές αναμνήσεις από τους δασκάλους και οι σχέσεις της ήταν πάρα πολύ καλές μαζί τους.

(075) Στα πρώτα 4 χρόνια η κάθε τάξη είχε το δικό της υπεύθυνο δάσκαλο ή δασκάλα, ο οποίος μπορούσε να αλλάζει κάθε χρόνο ή και να παραμένει ο ίδιος. Κάποιες φορές μπορούσε να αλλάζει, όπως για παράδειγμα να ήταν κοπέλα και να παντρεύτηκε. Από την πέμπτη μέχρι και την όγδοη τάξη, υπήρχε διαφορετικός δάσκαλος ή δασκάλα σε κάθε μάθημα.

(087) Ο αγαπημένος της δάσκαλος της Flora ήταν αυτός για τη λεξικολογία. Ήταν πάρα πολύ καλός, ήθελε να μάθει πολλά πράγματα στα παιδιά, ήταν αγαπημένος μαζί τους. Οι υπόλοιποι ήταν αυστηροί, ειδικά με αυτούς που δε μάθαιναν καλά. Τη Flora δε τη μάλωναν ποτέ γιατί ήταν καλή μαθήτρια, όλοι την αγαπούσαν.

(099) Τα 4 πρώτα χρόνια είχαν ένα σχολείο κοντά στα σπίτια για να μην πηγαίνουν πολύ μακριά. Σε εκείνο το σχολείο ήταν 100 παιδιά. Στο σχολείο για τις 4 επόμενες τάξεις είχε γύρω στα 300 παιδιά και ήταν λίγο μακριά, μία ώρα να πας και μία να γυρίσεις με τα πόδια.

(109) Κι αυτό άλλαξε μετά. Όταν τελείωσε η Flora το σχολείο και πήγαινε η αδελφή της, ήρθε και το άλλο σχολείο κοντά στα σπίτια τους. Έτσι το αρχικά μικρό σχολείο μεγάλωσε και τα πράγματα άλλαξαν.

(114) Σχολείο πήγαινε με τα πόδια κάθε μέρα μαζί με άλλα παιδιά, αγόρια και κορίτσια μαζί, χειμώνα καλοκαίρι. Σχολείο πήγαινε πάντα, ακόμη κι όταν έβρεχε ή χιόνιζε, εκτός κι αν το χιόνι ήταν ένα μέτρο. Χρησιμοποιούσαν μπότες και σακούλες για να προστατεύονται από τη βροχή. Οι κακοί μαθητές δεν πήγαιναν με την κακοκαιρία αλλά η Flora δεν ήθελε ποτέ να καθήσει στο σπίτι, μόνο αν ήταν πολύ πολύ δύσκολα.

(124) Στο σχολείο η θέρμανση ήταν με ξύλα τα οποία έφερνε το κράτος, Τη σόμπα την ανάβαν και οι μαθητές και οι δάσκαλοι.

(133) Της άρεζε κυρίως το μάθημα της βιολογίας, τα μαθηματικά, η γεωγραφία και η γλώσσα, όχι η χημεία ή η ιστορία. Στην ιστορία άρχισαν να μαθαίνουν από την εξέλιξη του πιθήκου σε άνθρωπο και για όλα τα βήματα εξέλιξης του ανθρώπου μέχρι σήμερα, για τον πρώτο και το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και μετά αυτά που έγιναν στην Αλβανία στα 50 χρόνια κομμουνισμού.

(153) Μια καθημερινή σχολική μέρα περιελάμβανε ξύπνημα στις 7.00. Μέχρι 7.30 γρήγορη ετοιμασία στο σπίτι. Στις 7.30 έπρεπε να είναι τα παιδιά στο σχολείο για να κάνουν μισή ώρα γυμναστική, μετά πήγαιναν στην τάξη και μισή ώρα κοιτάζαν, διάβαζαν και προετοιμάζαν τι είχαν για τη συγκεκριμένη σχολική μέρα. 8.30 έρχονταν οι δάσκαλοι και άρχιζαν τα μαθήματα της ημέρας.

(166) Τη μισή ώρα που ήταν στην τάξη το πρωί για να προετοιμάσουν τα μαθήματα της ημέρας ήταν άλλοτε με το δάσκαλο που καθόταν μαζί τους και άλλοτε μόνοι τους υπό την επίβλεψη του μαθητή ή της καλλίτερης μαθήτριας, ο οποίος / η οποία έγραφε τα ονόματα αυτών των μαθητών που μιλούσαν για να τα πει στο δάσκαλο κι έτσι τα παιδιά δεν μπορούσαν να μιλούν, κάθονταν ήσυχα, ακόμη κι όταν δεν ήταν ο δάσκαλος ή η δασκάλα στην αίθουσα.

(172) Στην τάξη της η Flora ήταν συνήθως η επιβλέπουσα μαθήτρια και για αυτό κάποια παιδιά τη ζήλευαν. Βέβαια, η ίδια έγραφε τα ονόματα των ομιλούντων αλλά όταν ερχόταν ο δάσκαλος τα έσβηνε και δεν έλεγε τίποτε. Ανάλογα έκαναν και τα άλλα παιδιά κι έτσι υπήρχε αλληλεγγύη. Το θέμα όμως ήταν να υπάρχει ησυχία για να μην ακούει έξω η δασκάλα φασαρία.

(190) Τα τελευταία χρόνια έπρεπε συνέχεια να λένε ένα είδος ύμνου για την Αλβανία (μετά τη γυμναστική και πριν μπουνε μέσα για μάθημα). Αυτό δεν υπήρχε όταν η ίδια πήγαινε σχολείο στην αρχή. Τα χρόνια που δούλευε ως δασκάλα (γύρω στο 1995) έπρεπε να τραγουδάνε αυτά τα τραγούδια που ήταν για την Αλβανία. (198) Το περιεχόμενο των τραγουδιών ήταν για τη σημαία και για τη χώρα.

(208) Γιορτές έκαναν πολλές φορές. Ήταν μία μέρα για δασκάλους και για δασκάλες, μία μέρα για τη μητέρα, για εθνικές γιορτές και για τη σημαία [(28.11.1912) η μέρα που η Αλβανία έγινε ανεξάρτητο κράτος].

(218) Στη γιορτή της 28^{ης} Νοεμβρίου έλεγαν ποιήματα, τραγουδούσαν τραγούδια με περιεχόμενο για τον πόλεμο και για τους ανθρώπους που έλαβαν μέρος σε αυτόν, υπήρχαν αθλητικοί αγώνες, όπως π.χ. μια τάξη έπαιζε έναν ποδοσφαιρικό αγώνα με μια άλλη τάξη, άλλοτε γίνονταν εκδρομές στο βουνό για παιχνίδι, ακόμη κι αν έκανε κρύο. Άλλωστε, το χιόνι άρχιζε αργότερα.

(230) Τη γιορτή της μητέρας τη γιόρταζαν και στο σχολείο με παρόμοιο τρόπο, όπως τραγούδια για τη μητέρα, επίσκεψη κάποιων μητέρων στο σχολείο, των οποίων τα παιδιά διακρίνονταν από τα άλλα, και λόγος των μητέρων αυτών.

(238) Την τελευταία μέρα του σχολικού έτους δε γίνονταν μαθήματα, οι δάσκαλοι μοίραζαν τους ελέγχους και ήταν μια μέρα με πιο πολλή δουλειά για τους δασκάλους, ενώ τα παιδιά απασχολούνταν μόνα τους και έπαιζαν.

(246) Η Flora αφιέρωνε στο σπίτι πάρα πολύ χρόνο για διάβασμα. Η μητέρα της ήθελε πάρα πολύ να διαβάζει και ήταν κάπως δύσκολη (πιεστική) στο θέμα αυτό.

(250) Και τα 6 αδέλφια στην οικογένεια της Flora τελείωσαν όχι μόνο την υποχρεωτική εκπαίδευση των 8 χρόνων αλλά πήγαν συνολικά 12 χρόνια σχολείο. Η Flora πήγε στη συνέχεια 4 χρόνια στα Τίρανα για αγγλικά. Η σχολή που πήγε δε λέγεται πανεπιστήμιο, είναι σα να τελειώσεις στην Ελλάδα γυμνάσιο και λύκειο.

(256) Στα Τίρανα έμενε σε ένα είδος εστίας (μία πολυκατοικία) που έμεναν όλα τα παιδιά που παρακολουθούσαν την ίδια σχολή με τη Flora, περίπου 700 στο σύνολο. Κάτω ήταν κουζίνα για να τρώνε, ο δεύτερος και ο τρίτος όροφος ήταν για τα αγόρια και ο τέταρτος και πέμπτος όροφος ήταν για τα κορίτσια. Σε κάθε δωμάτιο ήταν 8 άτομα. Ήταν αρκετά αλλά διαφορετικά δε θα χωρούσαν όλα τα παιδιά.

(267) Η αλλαγή της ζωής από την Πούκα στα Τίρανα: Για τη Flora τα χρόνια στα Τίρανα ήταν τα πιο δύσκολα χρόνια («όχι για να φάμε και για να κάνουμε τέτοια»), γιατί ήταν η πρώτη φορά που ήταν μακριά από την οικογένειά της. Έκλαιγε πάρα πολύ. Ο πρώτος χρόνος ήταν πάρα πολύ δύσκολος και μετά άρχιζε να συνηθίζει. Τα Τίρανα ως πόλη ήταν ωραία, ήταν διαφορετική η ζωή εκεί από τη ζωή που είχαν στο χωριό της. Η ζωή στα Τίρανα ήταν, όντως, πιο ωραία. Αλλά αφού δεν ήταν με την οικογένειά της, δεν περνούσε καλά (ψυχικά).

(275) Οι γονείς της ήθελαν πάρα πολύ να στείλουν τη Flora στη σχολή αυτή και ήταν υπέρ των γραμμάτων και της μόρφωσης.

(277) Ο Arthur πήγε στην πόλη Σκόδρα για να σπουδάσει 4 χρόνια για τα δέντρα (κάτι σα δασονομία). Και εκείνος έμενε σε παρόμοια εστία. Μετά σπούδασε η αδελφή της Flora για ιταλικά στη Σκόδρα σε διαφορετική σχολή από ότι ο Arthur. Όταν τελείωσε η Flora, πήγε για σπουδές ο αδελφός της κι έτσι για την οικογένειά της ήταν πιο δύσκολα, γιατί σπούδαζαν δύο παιδιά ταυτόχρονα κατά τη διάρκεια δύο χρόνων. Η οικογένειά της έπρεπε να έχει λεφτά να δώσει ταυτόχρονα και στα δύο της παιδιά για εισητήρια, βιβλία, ρούχα. Όντως για την οικογένεια ήταν πολύ δύσκολα αλλά τελικά τα κατάφεραν, γιατί οι γονείς ήθελαν πραγματικά να μάθουν τα παιδιά τους.

(291) Και μετά η άλλη αδελφή. Αυτή ξεκίνησε να μένει στο σπίτι της Flora (όταν είχε παντρευτεί) γιατί υπήρχε πολύ κοντά γυμνάσιο για να μην πάει στο κολέγιο. Έτσι έμενε στο σπίτι της Flora, η οποία, όμως άλλαξε σπίτι και μετακόμισε από την Τροπόγια σε μια πόλη κάτω από τα Τίρανα. Έτσι, η αδελφή της έφυγε για 2 χρόνια σε ένα κολέγιο και στο τέλος πάλι την ξαναπήρε η Flora στο καινούριο της σπίτι / την καινούρια της πόλη γιατί το 1997 στην Αλβανία ήταν σαν πόλεμος και φοβήθηκε ο πατέρας της να την αφήνει μόνη της σε ένα κολέγιο σε μια πόλη και έτσι την πήραν στη Λούσνια, όπου υπήρχε επίσης κοντά γυμνάσιο, το οποίο τελείωσε πολύ καλά και μετά πήγε πανεπιστήμιο στα Τίρανα για να σπουδάσει νοσοκόμα για 4 χρόνια μένοντας επίσης σε μια παρόμοια εστία για σπουδαστές.

(307) Ο άλλος αδελφός πήγε στη Σκόδρα 2 χρόνια για μηχανικός για αυτοκίνητα ή τρακτέρ. Όμως, δεν μπορούσε να τελειώσει γιατί άλλαξε το σύστημα, οι δάσκαλοι δεν έκαναν καθόλου μαθήματα παρά μόνο πηγαиноέρχονταν. Έτσι, μετά ο πατέρας είπε να τον σπουδάσει με λεφτά (κάτι σαν ιδιωτικά / ιδιαίτερα) «έλα να μάθεις στο παιδί μια τέτοια δουλειά και θα σε πληρώσω» κι έτσι δεν τελείωσε 12 χρόνια. Το τελευταίο παιδί είναι τώρα στο γυμνάσιο, τέλειωσε το δεύτερο χρόνο και πηγαίνει καλά κι αυτός.

(317) Τώρα τα πράγματα στο σχολείο είναι τελείως διαφορετικά γιατί οι γονείς της Flora μετακόμισαν από την Πούκα στα Τίρανα και τα πράγματα είναι πιο εύκολα. Αυτός είναι μικρός, πάει στο σχολείο και γυρίζει στο σπίτι. Τώρα είναι καλλίτερα και το σχολείο γιατί πέρασαν αυτά τα δύσκολα χρόνια.

(326) Η οικογένεια μετακόμισε από την Πούκα στα Τίρανα, γιατί στην Πούκα είναι λίγο δύσκολα: χειμώνας, χιόνι, δουλειά δεν έχει εκεί πέρα τώρα. Και οι δύο γονείς έχουν σύνταξη (μικρή αλλά εντάξει), όμως για τα παιδιά δεν ήταν καλή ζωή, ας πούμε να μη χρειάζεται να δουλεύουν συνέχεια στα χωράφια. Οι γονείς της ήθελαν να μη δουλεύουν πια στα χωράφια, να κάνουν μια πιο καλή ζωή, όπως κάνει όλη η Ευρώπη (328).

(332) Ο πατέρας της δούλευε σε μπαρ-μπουφέ. Ήταν μακριά από το σπίτι, 3 ώρες. Στο σπίτι ερχόταν μια φορά την εβδομάδα για 30 χρόνια. Επειδή έκανε τέτοια δουλειά, δεν προλάβαινε

να δουλεύει στα χωράφια. Η μητέρα δούλευε για 30 χρόνια σα νοσοκόμα. Όμως, όταν είχε καιρό, έπρεπε να δουλεύει στα χωράφια.

(339) Στα Τίρανα στη σχολή για τα αγγλικά, η μέρα ξεκινούσε γύρω στις 7 παρά 10 με το ζόρι. Τους ξυπνούσε μια γυναίκα που ήταν υπεύθυνη για τα κορίτσια και στις 7 παρά 10 ερχόταν στο σαλόνι και μέσα στην ησυχία φώναζε «ξυπνάτε κορίτσια, πρέπει να φάτε για να πάτε στο σχολείο». Μετά ήταν το πρωινό κάτω στην κουζίνα, μετά γυμναστική και μετά στο σχολείο για μάθημα. Τότε δεν έλεγαν αυτόν τον ύμνο για την Αλβανία. (348) Τον έλεγαν μόνο, όταν ήταν γιορτή αλλά όχι συνέχεια κάθε μέρα.

(352) Κάποιες φορές οι κοπέλες που έμεναν στο κτίριο αντιμετώπιζονταν αφ' υψηλού από αυτές που έρχονταν από τα σπίτια τους, που ήταν από τα Τίρανα. Έτσι το έβλεπαν αυτές από τα Τίρανα. Είναι έτσι όπως βλέπουν οι Ελληνίδες τις Αλβανίδες. Γιατί οι κοπέλες που έμεναν στο κτίριο ήρθαν από τα υπόλοιπα μέρη της Αλβανίας κι έμεναν εκεί. Και τα παιδιά από τα Τίρανα ήταν κορίτσια και αγόρια των οποίων ο πατέρας και η μητέρα ήταν οι πρώτοι από το κράτος, από το Χότζα (356), από οικογένειες που ήταν πιο προνομιούχες. Και οι δάσκαλοι τους αντιμετώπιζαν καλλίτερα κι αυτό ήταν κάτι που τους (εννοεί τους επαρχιώτες) ενοχλούσε λιγάκι, όμως, πέρασαν καλά, αν και καμιά φορά φάνηκε η διαφορά.

(361) Σε παρόμοια σχολεία δεν μπορούσε να πάει ο καθένας αλλά μόνο αυτός που είχε καλό απολυτήριο. Αυτός που ήταν πρώτος έπρεπε να πάει εκεί και όχι όποιος ήθελε. Στα χρόνια της Flora δεν περνούσε κανείς από επιτροπή για να συνεχίσει τις σπουδές του σε ένα τέτοιο κολέγιο, αυτό έγινε μετά. Τότε έπρεπε απλά να έχεις τελειώσει τις 8 τάξεις της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και άμα είσαι ο πρώτος, σε κάθε χωριό ή σε κάθε πόλη υπήρχαν άνθρωποι από το κράτος που συγκεντρωνόνταν και έλεγαν «αυτός θα πάει σε αυτό το σχολείο, αυτός σε αυτό το σχολείο». Ήρθαν και είχαν γραμμένο πού θα πάει ο καθένας, δεν μπορούσε να πάει ο καθένας όπου θέλει. «Ήρθαν, ας πούμε για το χωριό το δικό μας, για αυτή τη χρονιά ήρθαν (εμείς τα λέγαμε μπούρσες) 10 υποτροφίες κι εκεί μαζεύτηκαν αυτός που ήταν για το κράτος και κοίταξαν τους βαθμούς και είπαν (374), αυτός είναι ο πρώτος θα πάει στο καλλίτερο, θα πάει στα Τίρανα, αυτός είναι ο δεύτερος, θα πάει στη Σκόδρα σε αυτό το σχολείο. Και δε μας ζήτησαν τίποτε άλλο. Αυτό έγινε με την αδελφή μου. (378) Η αδελφή μου, όταν τελείωσε 8 χρόνια σχολείο, έπρεπε να πάει στην πόλη Πουκαμέσα για να δώσει πάλι εξετάσεις. Αν οι εξετάσεις ήταν καλές, θα έμπαινε στη Σκόδρα. Και πράγματι η αδελφή μου ήταν η πρώτη από τα 30 άτομα που έδωσαν εξετάσεις».

(382) Η Flora δεν ξέρει αυτή η επιλογή σχολής που έγινε (δεν ήταν όμως η δική της) αν ήταν καλή ή όχι. «Πού ξέρω; Μικρό ήμουν τότε. Δεν ξέρω. Μπορεί να ήταν κάτι άλλο πιο καλλίτερο για μένα. Μπορεί... Πού ξέρω εγώ τώρα; Δεν ήταν δική μας επιλογή» (384).

(387) Μετά το τέλος της τετράχρονης σχολής στα Τίρανα η Flora μπορούσε να δουλέψει ως δασκάλα αγγλικών για τα παιδιά στο σχολείο. Το επάγγελμα αυτό η Flora εξάσκησε για 11 ολόκληρα χρόνια, μέχρι και τη χρονιά δηλαδή που ήρθε στην Ελλάδα.

(390) Η Flora μετά από 5-6 χρόνια δουλειά στο δημοτικό, παρέδινε μαθήματα και στο γυμνάσιο, όπου οι μαθητές ήταν πιο μεγάλοι από εκείνη. Αυτό συνέβη γιατί δεν υπήρχαν αρκετοί δάσκαλοι και υπήρχε μεγάλη ανάγκη γιατί πολλοί έφυγαν, όπως για παράδειγμα έφυγε η ίδια κάποια χρόνια αργότερα για την Ελλάδα. Και τώρα υπάρχει ανάγκη για δασκάλους γιατί οι πιο πολλοί έφυγαν.

(396) Η Flora δίδασκε στο δημοτικό από το 1990 μέχρι το 1996. Και μετά μετακόμισε με τον άντρα της στη νότια Αλβανία, στη Λούσνια, και εκεί δίδασκε αγγλικά στο γυμνάσιο.

(400) Μετακόμισε για παρόμοιους λόγους, όπως η πατρική της οικογένεια, καθώς η Τροπόγια ήταν κάτι σα χωριό. Έφυγε πάρα πολύς κόσμος. «Κι όταν δεν έχει κόσμο και η ζωή είναι...». Η Λούσνια είναι μεγάλη πόλη και για την Αλβανία θεωρείται κέντρο. Και τώρα την έφτιαξαν πολύ ωραία.

Β' ΠΛΕΥΡΑ

(001) Ως δασκάλα οι σχέσεις της με τους μαθητές της ήταν καλές, πολύ καλές. Όμως, τα μικρότερα παιδιά σε καταλαβαίνουν πιο δύσκολα. Με τα μεγάλα παιδιά είναι πιο εύκολα, σε καταλαβαίνουν πιο καλά και είναι σα φίλοι. Με τα μικρά παιδιά έπρεπε καμιά φορά να τα δώσει ξύλο, (009) γιατί φώναζαν μέσα στην τάξη και έκαναν φασαρία ή δεν έγραφαν αυτό που έδινε στο σπίτι και ήθελαν να μην κάνουν τίποτε.

(021) Κάποιοι μαθητές της της έκαναν ιδιαίτερη εντύπωση και τους θυμάται.

(025) Με τους γονείς των παιδιών επίσης είχε συνέχεια επικοινωνία και μιλούσαν, καθώς οι γονείς των παιδιών έρχονταν συχνά να ρωτήσουν για τα παιδιά τους. Κανένας γονιός δεν παραπονέθηκε ούτε μια φορά, ούτε είπε κάποιος «γιατί έκανες έτσι με το παιδί μου».

(030) Η Flora δεν μπορεί να πει ότι ήταν η καλύτερη ή η πιο αγαπητή δασκάλα. Υπήρχαν άλλες δασκάλες πιο μεγάλες στην ηλικία και με πιο πολλή εμπειρία τις οποίες σεβόντουσαν πιο πολύ.

(042) Ως δασκάλα δεν ήταν ευχαριστημένη καθόλου με το μισθό της. Τα χρήματα που έπαιρνε ήταν μόνο για να φας. «Ούτε καν να αγοράσεις ρούχα δεν μπορούσες». Όταν ξεκίνησε να δουλεύει για πρώτη φορά, ο μισθός της ήταν 5 ευρώ το μήνα. Τη χρονική περίοδο πριν να έρθει στην Ελλάδα ήταν 100 ευρώ το μήνα.

(054) Για το λόγο αυτό δεν ήταν ευχαριστημένη με τη δουλειά της, γιατί κουραζόταν και δεν πληρωνόταν. Η ίδια πιστεύει ότι, αν δεν παίρνεις λεφτά, η δουλειά σου δε σε ενδιαφέρει.

- (062) Όλοι οι δάσκαλοι είχαν το ίδιο παράπονο και πολλές φορές σταματούσαν τα μαθήματα για να κάνουν διαδήλωση αλλά κανένας δεν τους άκουγε.
- (069) Η Flora δεν έκανε άλλη δουλειά παράλληλα με τη διδασκαλία για να συμπληρώνει το μισθό της, γιατί δεν υπήρχαν άλλες δουλειές. Όταν έμενε στη Λούσνια, έπρεπε να φεύγει από το σπίτι της στις 6.30, γιατί δεν έμενε μέσα στην πόλη, αλλά έπρεπε να πάει με λεωφορείο. Η απόσταση ήταν περίπου όπως Βόλος-Λεχώνια. Και δε γυρνούσε στο σπίτι νωρίτερα από τις 15.00. Και μετά δεν υπήρχε δυνατότητα να κάνει άλλη δουλειά. Δεν είναι όπως εδώ στην Ελλάδα πιο λίγες ώρες και να μπορείς να κάνεις και άλλη δουλειά.
- (082) Τα διαλείμματα στο σχολείο περνούσαν μια χαρά: παρέα με τις άλλες δασκάλες. Καμιά φορά είχε μάθημα δύο ώρες, μετά είχε κενό και είχε ξανά μάθημα για παράδειγμα τις δύο τελευταίες ώρες. Και επειδή υπήρχαν πολλές δασκάλες, στα κενά συνέπιπτε να είναι 2 ή 3 ή 4 μαζί και είχαν παρέα. Βέβαια, τα κανονικά διαλείμματα διαρκούσαν μόνο 5 λεπτά και 15 λεπτά μετά από 3 ώρες μάθημα.
- (094) Επίσης, όταν περίμεναν να έρθει το λεωφορείο, τότε ήταν επίσης πολύ καλά με τις άλλες δασκάλες καθώς υπήρχε πολλή κουβέντα και κουτσομπολιό.
- (105) Η ποιότητα του εκπαιδευτικού συστήματος άλλαξε, «όπως αλλάζει η μέρα με τη νύχτα», όταν άλλαξε το σύστημα από τον κομμουνισμό στη δημοκρατία. Μετά το 1990, γιατί πριν το 1990 ήταν όλα σωστά. Δεν μπορούσε κανείς να λέει τίποτε. Μετά τα παιδιά ήταν πιο ελεύθερα και δεν μπορούσες να δώσεις μάθημα.
- (112) Τα παιδιά πρώτα (δηλαδή επί κομμουνισμού) αν έλεγε η δασκάλα κάτι, δεν μιλούσαν καθόλου. Μετά, αν δεν πρόσεχε η δασκάλα τι έλεγε στα παιδιά, αυτά το γυρνούσαν πίσω στη δασκάλα με κακό τρόπο. Έπρεπε να ήταν ο δάσκαλος πολύ προσεκτικός.
- (125) Στη Λούσνια τα παιδιά του γυμνασίου κάποιες φορές της δημιούργησαν πρόβλημα, εξαιτίας της ελευθερίας που είχαν αποκτήσει. Όχι πολλές, γύρω στις 2 με 3 φορές το χρόνο. Το συνηθισμένο πρόβλημα ήταν ότι, όταν εξηγούσε τα μαθήματα η Flora, κάποιος μαθητής μιλούσε με το φίλο του, αυτή του φώναζε κι εκεί δημιουργούνταν πρόβλημα. Αυτή προσπαθούσε να τον βγάλει έξω από την αίθουσα αλλά αυτός καμιά φορά δεν άκουγε να πάει έξω. Έτσι πότε τον πήγαινε στο διευθυντή, πότε τελικά ο μαθητής μετάνιωνε από μόνος του κι έφευγε (136). Με κάποιον συγκεκριμένο μαθητή που είχε πρόβλημα, ήξερε πως ήταν κακός σύμφωνα και με τη γνώμη και των υπόλοιπων συναδέλφων. Σε περιπτώσεις που κάποιος (σε γενικές γραμμές) καλός μαθητής δημιουργούσε πρόβλημα στο δικό της μάθημα στεναχωριόταν πολύ, γιατί ήταν η εξαίρεση.
- (155) Τα διάφορα εργαστήρια στα οποία γίνονταν κάποια πρακτικά μαθήματα και που υπήρχαν επί κομμουνισμού χάλασαν στη συνέχεια, και τα μαθήματα γίνονταν μόνο από τα βιβλία.

Όταν η Flora ήταν μικρή, κάθε χωριό είχε εργαστήριο και τα μαθήματα γίνονταν με ενδιαφέροντα τρόπο. Μετά το 1990, τα έκλεψαν και τα χάλασαν και οι δάσκαλοι είχαν μόνο βιβλία.

(162) Όλοι έκλεβαν τα εργαστήρια: τα παιδιά, οι δάσκαλοι που δεν πρόσεχαν τώρα στο βαθμό που πρόσεχαν πριν και που φώναζαν, γιατί δεν μπορούσαν τώρα να μιλάν πολύ.

(169) Με τον άντρα της, το Zef, γνωρίστηκαν στα Τίρανα, όταν ήταν στο τελευταίο έτος των σπουδών της και ο Zef ήρθε να σπουδάσει παιδαγωγικά και ψυχολογία. Και το σχολείο της Flora με το Πανεπιστήμιο του Zef ήταν γειτονικά. Μετά από δύο χρόνια αρραβωνιάστηκαν και μετά παντρεύτηκαν και στις 28 Ιουνίου θα κλείσουν 13 χρόνια γάμου.

(181) Την απόφαση ότι θα φύγουν από την Αλβανία και θα έρθουν στην Ελλάδα την πήραν πριν από 3 χρόνια. Ο σημαντικότερος λόγος ήταν ένα οικογενειακό θέμα και μετά φυσικά και άλλοι παράγοντες, όλα μαζί.

(188) Στην Ελλάδα ήρθαν κατευθείαν στο Βόλο, γιατί ήταν ο αδελφός της, ο Arthur, που τους περίμενε. Ο Arthur ζει στην Ελλάδα από το 1993.

(195) Στην αρχή στην Ελλάδα ήταν πολύ δύσκολα. Δεν μπορούσαν να μιλάνε, δεν ήξεραν τίποτε και όταν ήρθαν, έμεναν με τον αδελφό της που τους φρόντιζε με τα πάντα: με το σπίτι, με φαγητό, με κρεβάτια. Τον πρώτο μήνα που ήρθαν (καλοκαίρι) δε δούλευαν καθόλου. Η πρώτη δουλειά που πήγε με τον άντρα της ήταν να μαζεύουν ελιές για 10 μέρες. Επρόκειτο για το αφεντικό του αδελφού της, ο οποίος είχε και κτήμα πάνω στο δρόμο που πάει για Λάρισα.

(204) Για τη Flora ήταν λίγο πιο εύκολα αλλά για τον άντρα της ήταν πολύ δύσκολα. Τρελάθηκε. Έλεγε: «Θα φύγω, θα φύγω. Αφήσαμε τη δουλειά και ήρθαμε εδώ να κάνουμε έτσι;». Μετά σιγά σιγά άρξισε να δουλεύει ο άντρας της αλλά όχι κάθε μέρα και μετά η Flora το Νοέμβριο πήγε σε ένα σπίτι στο Μαλάκι. Εκεί μιλούσαν αγγλικά, γιατί η Flora δεν ήξερε ελληνικά και η κυρία εκεί ήξερε λίγο αγγλικά. Επειδή μέχρι τότε δε δούλευε ήταν δύσκολο να τα μάθει.

(215) Λίγα ελληνικά έμαθε στην Ευαγγελική Εκκλησία, μετά έκανε κι ένα σεμινάριο ελληνικής γλώσσας (πριν 1 χρόνο) περίπου 300 ώρες στο Eurotraining.

(224) Το τελευταίο τη βοήθησε πάρα πολύ να βάλει τα πράγματα που ξεκίνησε μόνη της (να γράφει και να διαβάζει) σε μια τάξη στο μυαλό της. Βέβαια, στο μεταξύ ξέχασε κάποια πράγματα. Ωστόσο, να μιλάει έμαθε πιο καλά. Ήταν 25 άτομα από διάφορες χώρες, όπως Πολωνία, Ρωσία... Η δασκάλα ήταν καλή.

(235) Το καλλίτερο είναι να βρει μια δουλειά που να της ταιριάζει καλλίτερα, όμως, αυτό δεν το θεωρεί εύκολο. Δυσκολίες θεωρεί (μεταξύ άλλων) τη γλώσσα. Καμιά φορά σκέφτεται να επιστρέψει στην Αλβανία να κάνει την προηγούμενη δουλειά της ως δασκάλα. Νομίζει

βέβαια ότι κι εκεί θα έχει δυσκολίες με την επιστροφή της, γιατί η γλώσσα ξεχνιέται κάπως, αν δεν τη μιλάει, και μέχρι να προσαρμοστεί ξανά. Πάντως, δουλειά για δασκάλους υπάρχει πολλή, γιατί πολλοί έφυγαν για Αγγλία, Γερμανία, Αμερική, Ιταλία, Γαλλία και Ελλάδα.

(260) Γενικά στην Αλβανία ήταν πάρα πολύ ευχαριστημένη με τη ζωή της και τα περνούσε πάρα πολύ καλά και σαν παιδί και σα δασκάλα. Ήταν πάρα πολύ χαρούμενη, είχε πολλή παρέα. Μόνο τα οικονομικά και τα οικογενειακά προβλήματα ήταν αυτά που δυσκόλευαν τη ζωή της. Βέβαια, στην Αλβανία δεν ήταν όπως στην Ελλάδα, με φως, με νερό, με τα πάντα, όμως, «η ζωή είναι ωραία, άμα περνάς ωραία, είναι μια χαρά. Θα λείψει κάτι, όμως, αφού είσαι χαρούμενη...»

(270) Το φως στην Αλβανία ήταν κάποιες φορές με ωράρια, όχι συνέχεια, όπως εδώ. Κάποιες φορές στις πόλεις υπήρχε και νερό με ωράριο. Τώρα έχουν αρχίσει να υπάρχουν όλα αυτά χωρίς προβλήματα. Τότε ήταν δύσκολα. Νερό στο δικό τους σπίτι στην αυλή έβαλαν μόνοι τους.

(275) Άνοιξαν πηγάδι 50 μέτρα, για να έχουν συνέχεια νερό, γιατί δεν μπορούσαν πια να το μαζεύουν με ποτήρια και άλλα τέτοια παρόμοια. Από οικονομική άποψη τους βοήθησε ο αδελφός του άντρα της που ήταν στην Ιταλία, γιατί κόστισε περίπου 1200 ευρώ. Από τη στιγμή που στην Αλβανία ο μισθός την εποχή εκείνη ήταν 30 ευρώ το μήνα, θα έπρεπε να δουλεύει κανείς μια ολόκληρη ζωή κι ακόμη περισσότερο για να ανοίξει το πηγάδι.

(291) Για τα δύσκολα χρόνια στην Αλβανία (1997 και τέτοια), εκεί που ήταν η Flora (Λούσνια) δεν υπήρχαν πολλές φασαρίες για να φοβάται, αν και ο πόλεμος ξεκίνησε ακριβώς από εκεί. Αυτή τη μέρα που έκλεισαν το δρόμο για πρώτη φορά, η Flora ήταν στο σχολείο που βρισκόταν πολύ κοντά στο δρόμο που έκλεισε. Η Flora, λοιπόν, ήταν αποκλεισμένη από το σπίτι της κι έτσι πέρασε με τα πόδια τον αποκλεισμένο δρόμο γιατί τα λεωφορεία σταμάτησαν. Όμως δε φοβήθηκε, πέρασε και πήγε στο σπίτι της. «Δεν είχαν με μας τίποτε, αλλά με το κράτος.» Στη Σκόδρα σκοτώθηκαν πάρα πολλοί, ειδικά παιδιά 20 χρονών, ο ένας με τον άλλον. Η ίδια δε φοβήθηκε γιατί «δεν έκανα τίποτε για να με σκοτώσει κανένας». Καμιά φορά, όμως, τα πράγματα ήταν δύσκολα και υπήρχαν κάποια σχολεία που έκλεισαν. Το δικό της όμως όχι. Ούτε ο αριθμός των μαθητών μειώθηκε, καθώς οι 8 πρώτες τάξεις ήταν υποχρεωτικές. Ο νόμος κρατούσε χρήματα από την οικογένεια σε περίπτωση που δεν έστελνε τα παιδιά της στο σχολείο.

(312) Εξαίρεση αποτελούσαν τα παιδιά που είχαν μεταναστεύσει στο εξωτερικό. Αυτά απαλλάσσονταν από τα χρόνια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης αλλά έπρεπε να προσκομίσει ένα χαρτί που έλεγε ότι είχε φύγει στην Ιταλία και να δώσει εξηγήσεις για ποιο λόγο δεν πηγαίνει

πλέον σχολείο. (317) Τα σχολεία που ήταν στη βόρεια Αλβανία, εκεί λιγόστευσαν οι μαθητές αλλά όχι και στη νότια Αλβανία που ήταν η Flora.

(321) Το σχολείο στο οποίο δούλευε η Flora στη Λούσνια ήταν μεγάλο γιατί ήταν και δημοτικό και γυμνάσιο μαζί. Έτσι, όλα τα παιδιά μαζί ήταν 1200 και 60 δάσκαλοι. Όταν τελείωνε κανείς τα 8 χρόνια της εκπαίδευσης και ήθελε να συνεχίσει, μπορούσε. Δεν ήταν όπως στον κομμουνισμό που οι θέσεις ήταν συγκεκριμένες (1,2,3). Για το λόγο αυτό μετά ήταν και πιο δύσκολα, γιατί δεν υπήρχαν κάποια κριτήρια. Έτσι, πήγαιναν και κακοί μαθητές, οπότε υπήρχαν δυσκολίες, γιατί καλοί και κακοί μαθητές ήταν μαζί. (319) Κατά τη γνώμη της, έπρεπε να υπάρχουν κάποια κριτήρια για να μην πάνε όλοι.

(332) Στη Λούσνια δεν υπήρχε η συνήθεια οι μαθητές της να της πηγαίνουν πράγματα που είχαν στο σπίτι. Αλλά όταν η ίδια ήταν μικρή μαθήτρια, αυτό συνηθιζόταν. Πήγαινε στη δασκάλα της λουλούδια, φρούτα για φαγητό που είχαν στο σπίτι. Όμως μετά κρύωσαν λιγάκι τα πράγματα και δεν ήταν τόσο αγαπημένοι. Δεν έβλεπαν μετά τους δασκάλους σα Θεό.

5.2. Συμπληρωματικοί πληροφορητές: άντρες

5.2.1. Zef

44 χρονών, γεννήθηκε το 1960. Κατάγεται από την πόλη Τοπόγια της βόρειας Αλβανίας.

(015) Τα υποχρεωτικά χρόνια στο σχολείο τα έκανε όλα στην Τροπόγια, μετά πήγε στη Σκόδρα σε μια τετραετή σχολή για δασκάλους (οι οποίοι έχουν τη δυνατότητα να διδάσκουν στις 4 πρώτες τάξεις του σχολείου), μετά δούλεψε ως δάσκαλος για 4 χρόνια. Στη συνέχεια πήγε στο Πανεπιστήμιο της Σκόδρας για 4 χρόνια για δάσκαλος (δυνατότητα διδασκαλίας στις μεγαλύτερες τάξεις του σχολείου, 5^η μέχρι και 8^η).

(026) Μετά δούλεψε ως δάσκαλος για άλλα 10 χρόνια. Το 1990 πήγε ξανά για ένα χρόνο στο Πανεπιστήμιο στα Τίρανα για σπουδές παιδαγωγικής και ψυχολογίας.

(037) Τα 8 υποχρεωτικά χρόνια του σχολείου ήταν για τον Zef πολύ καλά. Το σχολείο ήταν κοντά στο σπίτι του, μόνο 15 λεπτά με τα πόδια. Δε θεωρεί ότι τα πράγματα ήταν αυστηρά, αντίθετα ήταν πολύ καλά.

(045) Η δουλειά του πατέρα του ήταν δάσκαλος, και μάλιστα στο ίδιο σχολείο που ο Zef ήταν μαθητής.

(051) Η μητέρα του έμενε στο σπίτι. Στην οικογένειά του ήταν τρία παιδιά. Δύο αγόρια και ένα κορίτσι. (057) Ο αδελφός του τελείωσε το γυμνάσιο. Η αδελφή του τελείωσε την ίδια τετραετή σχολή για δασκάλους στη Σκόδρα που τελείωσε ο Zef και τώρα είναι δασκάλα, παντρεμένη με τρία παιδιά στα Τίρανα και είναι πολύ καλά. Το μόνο που στεναχωριέται είναι ο μισθός της είναι πολύ μικρός. Το καλό όμως είναι πως είναι στο σπίτι της που είναι κοντά στη δουλειά της, δουλεύει 4 ώρες τη μέρα, δουλεύει και ο άντρας της. Πάντως, τα λεφτά για να φτάσουν δεν φτάνουν, αλλά δεν έχει και άλλη δυνατότητα.

(078) Τα 4 χρόνια στη Σκόδρα ήταν επίσης πολύ καλά, καθώς ζούσαν όλοι μαζί και είχαν πλάκα. Ήταν η παλιότερη σχολή στη Αλβανία και είχε ιδρυθεί πριν 100 χρόνια. Τη σχολή αυτή μπόρεσε να την παρακολουθήσει, επειδή ήταν ο πρώτος σε ολόκληρη την Αλβανία, οπότε πήγε στην καλλίτερη σχολή. Για τους γονείς του αυτό ήταν ιδιαίτερα μεγάλη χαρά.

(091) Τα παιδιά που έμεναν στις εστίες παρόμοιων σχολών είχαν πολλές σχέσεις μεταξύ τους και φλερτ. Κάποιοι μάλιστα παντρεύτηκαν κιόλας. Ήταν 4 ολόκληρα χρόνια μαζί, σχολείο, φαγητό, διαμονή. Βέβαια, οι σχέσεις έπρεπε να είναι μυστικές, καθώς υπήρχε έλεγχος από την υπεύθυνη. Επιτρέπεται να κάνουν παρέα αλλά όχι κάτι περισσότερο.

(115) Αμέσως μετά τη σχολή δασκάλων στη Σκόδρα, δούλεψε ως δάσκαλος για την αλβανική γλώσσα για τις πρώτες σχολικές τάξεις στην Τροπόγια. Με τους μαθητές του είχε πολύ καλές σχέσεις. Η γυναίκα του λέει ότι ήταν καλός δάσκαλος, πιο καλός από την ίδια.

(133) Λέει ότι ως δάσκαλος δεν είχε κάποιο πρόβλημα γιατί ήταν σωστός με τη δουλειά του και τα παιδιά τον αγαπούσαν ιδιαίτερα.

(139) Στη συνέχεια τέλειωσε και τα 4 χρόνια στο πανεπιστήμιο της Σκόδρας. Ουσιαστικά μπορούσε να δουλεύει κανείς στο ίδιο σχολείο. Η διαφορά ήταν ότι κανείς είχε δίπλωμα από το πανεπιστήμιο και (όπως στην περίπτωση του Zef) δούλευε ως διευθυντής άλλα 10 χρόνια.

(150) Αυτά τα χρόνια ήταν πριν το 1990 και είχε εργαστεί σε διαφορετικά σχολεία. Οι δάσκαλοι που συνάντησε εξακολουθούσαν να είναι πολύ καλοί, οπότε οι αναμνήσεις του είναι θετικές. Στη συνέχεια άλλαξε δουλειά και μέχρι να μετακομίσουν στη Λούσνια εργαζόταν στη δημαρχία και μάλιστα στη θέση του αντιδήμαρχου (1992 μέχρι 1996). Ήταν μία δουλειά που δε σχετιζόταν με την εκπαίδευση αλλά ήταν δουλειά γραφείου και είχε καλλίτερο μισθό. Η ίδια η δουλειά ήταν πιο εύκολη από αυτή του διευθυντή του σχολείου κι έτσι από μόνος του αποφάσισε για την αλλαγή αυτή.

(177) Συγκεκριμένα το κράτος ήθελε ένα άτομο για αυτή τη θέση και προκήρυξαν τη θέση. Έτσι, ο Zef υπέβαλε τα χαρτιά του και πήρε τη θέση. Το χρόνο που ξαναπήγε στο πανεπιστήμιο στα Τίρανα για τις σπουδές της παιδαγωγικής και της ψυχολογίας ήταν πριν την τετραετία στη δημαρχία, και συγκεκριμένα ήταν κατά τη διάρκεια της εργασίας του ως διευθυντής στο σχολείο (1990 μέχρι 1991).

(186) Και τότε έμενε σε εστία μαζί με άλλους φοιτητές στην πανεπιστημιούπολη. Ήταν πολύ ωραία γιατί έμενε μαζί με άλλους φοιτητές μαζί. Όλες οι σχολές ήταν μαζί και αυτό του άρεζε. Για ολόκληρη τη χρονιά έπρεπε να πληρώσει μόνο 50-60 ευρώ. Βιβλία τους έδιναν από το πανεπιστήμιο δωρεάν μέχρι και το 1997. Μέχρι τότε και μετά όχι, αλλά και τα χρήματα που έπρεπε να πληρώνουν για να τα αγοράζουν μόνοι τους ήταν περίπου 3 με 5 ευρώ (202).

(207) Όλα ήταν μια χαρά, μόνο ο μισθός που δεν έφτανε για να είναι χαρούμενοι.

5.2.2. Arthur

Α' ΠΛΕΥΡΑ

Arthur, 28 χρονών (γεννήθηκε το 1975), καταγωγή από Πούκα (Β. Αλβανία).

(010) Στο σχολείο πήγε 8 χρόνια στο χωριό του. Μετά έγινε διαγωνισμός και πήγε σε τεχνική σχολή για το δάσος που ήταν μακριά από το σπίτι του.

(020) Θυμάται τα σχολικά χρόνια στο χωριό του ως τα καλλίτερα χρόνια. Έπαιζε μπάλα με τα άλλα παιδιά τον περισσότερο χρόνο. (026) Δεν είχαν κανονική μπάλα στο σχολείο. Έπαιρναν πανιά, τα έραβαν, έπαιζαν το μεσημέρι. Μετά ανέβαιναν στα δέντρα, ήταν πολύ δεμένοι με τη φύση.

(033) Στο σπίτι είχαν άλογο. Το έπαιρνε και πήγαινε στο βουνό να μαζέψει ξύλα. Χωρίς σέλα έτρεχαν στο βουνό, πήγαιναν πολύ ψηλά. Αυτά ήταν τα χρόνια με το Χότζα.

(040) Μετά έφυγε ο Χότζας και πήραν όλοι ζώα στο σπίτι. Στην αρχή στην οικογένειά του έδωσαν 5 γίδες και 1 αγελάδα και οι ίδιοι αγόρασαν 1 άλογο. Μετά πήραν πρόβατα κι άλλες γίδες και τα ζώα έγιναν περίπου 30 με 35.

(049) Πήγαιναν τα ζώα για βοσκή τότε ο Arthur, τότε οι αδελφές του, όλοι με τη σειρά. Τις πρωινές ώρες είχαν κάτω ένα ποτάμι και κατέβαιναν με τα ζώα. Το απόγευμα τα πήγαιναν στο βουνό, επειδή κάτω έκανε ζέστη γιατί ήταν καλοκαίρι.

(055) Το Σεπτέμβρη όταν φουσούσε κι έβρεχε έπεφταν τα κάστανα κάτω και πήγαιναν τα παιδιά και προσπαθούσαν ποιο θα μαζέψει περισσότερα (λόγω της φτώχειας). Κι όλα αυτά γίνονταν και μετά το σχολείο (όχι μόνο τις Κυριακές).

(062) Από την τάξη του (35-40 άτομα) μόνο 3-4 συνέχισαν την εκπαίδευση μετά τα 8 χρόνια.

(073) Τα 4 χρόνια τα έκανε σε σχολείο κοντά στο σπίτι του. Τα άλλα 4 τα έκανε σε ένα σχολείο που ήταν περίπου 1,5 ώρα με τα πόδια μακριά από το σπίτι του.

(077) Υπήρχε ένα σχολείο, όπου μαζευόνταν όλα τα χωριά. Το χειμώνα ήταν λίγο δύσκολα.

(078) Είχαν τις τσάντες, κάθονταν (όλα τα παιδιά συμπεριλαμβανομένης και της αδελφής του, της Flora) πάνω σε αυτές και γλιστρούσαν κατηφορίζοντας στο δρόμο με το χιόνι. (082) Έτσι «ο δρόμος γινόταν γιαλί» και ο δάσκαλος που ερχόταν μετά, τους φώναζε για αυτό γιατί ο ίδιος γλιστρούσε.

(084) Μετά υπήρχαν ποτάμια που πήγαιναν το μεσημέρι να πλυθούνε. Οι γονείς τούς φώναζαν αλλά τα παιδιά δεν κοιμόνταν ποτέ το μεσημέρι. Τα βράδια από τις 20.00-21.00 έβγαине για να κυνηγήσουν πυγολαμπίδες(= κωλοφωτιές) και καμιά φορά χανόντουσαν και τους φώναζαν οι γονείς τους, κρύβονταν.

(093) Σε γενικές γραμμές δε διάβαζε, γιατί θυμάται πολύ καλά κι έτσι όταν μιλούσε ο δάσκαλος «έπαιρνε το μάθημα σα παραμύθι». (097) Στα μαθηματικά δεν είχε ποτέ πρόβλημα.

Διάβαζε όσες ώρες ήθελε γιατί του άρεζε. Τα πήγαινε πάρα πολύ καλά. «Και στα άλλα έλεγε ο δάσκαλος ... την άλλη μέρα τα ίδια έλεγα κι εγώ».

(104) Η ιστορία δεν του άρεζε και τόσο γιατί ήταν παραμύθια και δεν έδωσε πολύ σημασία, γιατί τότε ήταν και μικρά παιδιά και δεν τους ενδιέφερε ότι ο πόλεμος έγινε τότε και τότε.

(108) Πάντως τα σχολικά χρόνια τα θυμάται για όμορφα χρόνια. Θυμάται το καλοκαίρι που δεν είχε σχολείο και ανέβαινε μαζί με άλλα παιδιά σε αποξηραμένα κλαδιά για την τροφή των ζώων για το χειμώνα που είχαν ύψος 50-60 μέτρων και η μητέρα του έκλαιγε μια φορά αλλά ο ίδιος είχε πολύ κέφι. Σκαρφάλωνε πάντα στο πιο δύσκολο δέντρο.

(120) Με τη Flora είναι δεμένος κι ως παιδιά έκαναν παρέα. Με την αδελφή του στην Αθήνα είχαν πολλή κόντρα αλλά τώρα είναι πολύ δεμένοι.

(127) Μετά πήγε στη Σκόδρα στην τεχνική σχολή για το δάσος. Ήταν μακριά από το σπίτι του στο οποίο ερχόταν την Πρωτοχρονιά. Μετά έγιναν οι φασαρίες και από τη σχολή τους έκλεψαν τις βαλίτσες, τα ρούχα, τα στρώματα. Στη σχολή τα 4 χρόνια ήταν πολύ δύσκολα.

(135) Τον πρώτο χρόνο ήταν μια χαρά. Ξυπνούσαν 06.30, στρώσιμο κρεβατιού, ντύσιμο, πρωινό, πλύσιμο δοντιών, έπαιρναν τα βιβλία και πήγαιναν σχολείο, που τελείωνε στις 13.15. Μέχρι 14.00 φαγητό. Μέχρι τις 17.00 ξεκούραση και καμιά βόλτα και μετά πάλι μάθημα μέχρι τις 20.00 (3 ώρες).

(139). Είχαν ένα τέταρτο διάλειμμα. (140) Το δεύτερο χρόνο τα πράγματα ήταν έτσι μέχρι τη μέση. Στο χωριό πήγαινε τις γιορτές. Το βαλιτσάκι του από τον 4^ο όροφο το βρήκε κομμάτια κομμάτια πίσω από εκεί που έμεναν που ήταν κρατικό.

(145) Επίσης ήρθαν και άτομα από χωριά (κυρίως από τη βόρεια Αλβανία που ήταν μεγάλη φτώχεια και έφευγαν για να πιάσουν κάτι κρατικό «το κράτος διαλύθηκε κι ο καθένας προσπαθούσε να αρπάξει ένα κομμάτι που είχε το κράτος, 158) και τους είχαν πιάσει τα δωμάτια και ήρθε η αστυνομία να τους διώξει και να τους βγάλει έξω.

(148) Το πάρκο που είχαν να κάθονται οι σπουδαστές το έφραξαν αυτοί που είχαν τα οικοπέδα.

(159) Από το μισό του 2^{ου} χρόνου μέχρι το 4^ο η κατάσταση ήταν έτσι και μετά τέλειωσε η σχολή.

(161) Ο Arthur είχε στη Σκόδρα συγγενείς (το θείο του και κάτι ξαδέλφια του πατέρα του) κι εκεί πήγαινε κι έμενε και πλενόταν. Μετά στο 4^ο χρόνο (δηλαδή το έτος 1994) σταθεροποιήθηκαν τα πράγματα και ήταν καλλίτερα, όμως όχι αυτό που είχαν τον 1^ο χρόνο. Ήταν πιο σίγουροι και πιο ασφαλείς.

(167) Ήρθαν και από έξω (λ. χ. από τη Γαλλία) πράγματα (όπως κρεβάτια) και όλοι τακτοποιήθηκαν σε λογικά επίπεδα.

(172) Τα χρόνια της ανακατωσούρας (δεύτερο μισό του δεύτερου χρόνου και τρίτο έτος) για τον Arthur ήταν κάτι το άγνωστο, δεν είχε δει ποτέ να φωνάζουν οι άνθρωποι στο δρόμο, να είναι σπασμένα τα τζάμια στα μαγαζιά, να υπάρχουν φωτιές και καψίματα.

(176) Και ο Arthur μαζί με άλλους όταν τα έβλεπαν πήγαιναν κι αυτοί και έκαναν παρόμοια. «Μας λέγαν ελάτε φωνάζετε, θα φωνάζαμε κι εμείς, κάτι καλό θα είναι». Περισσότερο οι μαθητές έκαναν αυτό.

(180) Φώναζαν για τα δικαιώματα «να φύγει η δικτατούρα που είχε ο Χότζας, να μπαίνει η δημοκρατία, να είναι ελεύθεροι οι άνθρωποι, να έχουν ελεύθερη γνώμη, να ... όπως είναι η Ευρώπη δηλαδή».

(186) Ο Arthur συμμετείχε αλλά «εμείς περισσότερο το κάναμε από χόμπυ, δεν το είχαμε καν σκεφτεί τι θα γίνει και τι γινόταν».

(188) Με το Χότζα υπήρχαν όρια, δεν μπορούσες να πεις παραπάνω. Στα χρόνια του χάους έκαναν μαθήματα, όμως όχι με την προηγούμενη σοβαρότητα. Και οι δάσκαλοι τούς καταλάβαιναν, γιατί αναγνώριζαν ότι τα παιδιά δεν είχαν πού να διαβάσουν.

(197) Δηλαδή οι δάσκαλοι τούς αγκάλιαζαν περισσότερο, δεν τους δημιουργούσαν περισσότερες δυσκολίες. Καταλάβαιναν τι γινόνταν, και έτσι οι ίδιοι καθηγητές που πριν ήταν αυστηροί, τώρα είχαν μεγαλύτερη κατανόηση.

(201) Άλλωστε, εκεί που έμεναν δεν είχαν και φώτα. Τα φώτα ήταν με ώρες. Από τις 16.00 ήταν σχεδόν νύχτα. Αυτοί τέλειωναν και με το φαγητό γύρω στις 15.00, οπότε απέμενε μια ώρα για διάβασμα. Χρησιμοποιούσαν και κεριά. (210) Συνήθως δεν είχαν φως από τις 18.00 μέχρι τις 22.00, άλλες φορές δεν ερχόταν καθόλου.

(214) Σχετικά με τη λειτουργία του ψυγείου κάτω στην κουζίνα: τα περισσότερα φαγητά ήταν της μέρας, ερχόνταν από την κρατική υπηρεσία κάθε μέρα. Κρέας υπήρχε 2 φορές την εβδομάδα. Τις υπόλοιπες μέρες έτρωγαν φασόλια, ρύζι, μακαρόνι, πατάτες. Λαχανικά ερχόνταν καθημερινά από τη λαχαναγορά. Έτσι το ψυγείο κρατούσε μόνο κάποια πράγματα παγωμένα και έτσι δεν υπήρχε ιδιαίτερο πρόβλημα για τις διακοπές του ρεύματος.

(222) Διατροφή: το πρωινό ήταν τσάι, είχαν βούτυρο ή τσάι με τυρί και ψωμάκι. Μεσημέρι είχαν σούπα με ρύζι ή πιλάφι ή φασολάδα ή κρέας σα σούπα. Το φαγητό ήταν γενικά καλό και λογικό. Ο Arthur πήγε πολύ αδύνατος. Στη σχολή αυτή, αν και πεινούσε, επειδή έτρωγε με συγκεκριμένο ωράριο (σταθερό πρόγραμμα) τελικά πάχυνε. (232) Έτσι και πεινούσε και πάχυνε. Βέβαια, αν ήθελαν κάτι παραπάνω να φάνε τους το έδιναν. (234) Επίσης, ενίοτε είχαν φαγητό κι από τους γονείς τους ή έπαιρναν από έξω.

(236) Υπήρχε και ένας υπεύθυνος σε κάθε όροφο. (243) Ερχόταν κάθε πρωί μετά το φαγητό κι έκανε έλεγχο, ποιος δεν έχει το κρεβάτι στρωμένο. Έπρεπε να το στρώσει κανείς το κρε-

βάτι του. Αν κάποιος δεν το έστρωνε καλά κι ερχόταν ο υπεύθυνος στο σχολείο και το έλεγε μπροστά σε όλους, αυτό ήταν ντροπή.

(247) Ατομική καθαριότητα: κομμένα τα νύχια, όχι ψείρες στο κεφάλι.

(252) Εκεί που κοιμόντουσαν υπήρχε νοσοκόμα. Όποιος ήταν άρρωστος, έπαιρνε χαρτί και άδεια και τον έστελναν στο νοσοκομείο που ήταν κοντά στη σχολή.

(257) Έξω από τη σχολή μπορούσαν να βγουν μετά το μεσημεριανό φαγητό και μέχρι την αρχή του απογευματινού μαθήματος. (261) Επίσης μπορούσαν να βγούν το βράδυ μετά το βραδυνό και μέχρι τις 22.00, όχι αργότερα γιατί κλείδωνε η πόρτα.

(262) Βέβαια, για τα αγόρια ήταν πιο εύκολα, αν κάποιος καθυστερούσε αλλά για τα κορίτσια δεν επιτρεπόταν και τα πράγματα ήταν πιο αυστηρά.

(265) Η αδελφή του η Flora έμεινε μια φορά απέξω όταν ήταν με τον άντρα της. Ο άντρας της τότε είπε ότι ήταν αρραβωνιασμένοι κι έτσι η Flora μπήκε τελικά μέσα. (269) Βέβαια, σύμφωνα με το νόμο θα έπρεπε να την είχαν πετάξει από το σχολείο.

(271) Δεν επιτρεπόταν το κάπνισμα ούτε έξω από το σχολείο (λ. χ. στο δρόμο). Αν σε έβλεπε ο καθηγητής θα σε πήγαινε στο διευθυντή. (276) Βέβαια, τα παιδιά κάπνιζαν κρυφά. Ποτά και παρόμοια όχι. Κάποιες φορές (πολύ σπάνια) γίνονταν αλλά σε καμιά περίπτωση φανερά.

(282) Αν έπιαναν κάποιον να καπνίζει, τον έδιωχναν από το σχολείο και έχανε έτσι την ευκαιρία της μόρφωσης.

(284) Τα παιδιά στο σχολείο αυτό ήταν διαλεγμένοι από ολόκληρη την Αλβανία, οι πιο καλοί μαθητές. Επίσης οι περισσότεροι ήταν από τις πιο καλές οικογένειες, από οικογένειες μορφωμένων, οπότε δεν είχαν παρόμοιες συνήθειες.

(287) Σχετικά με την οικονομική κατάσταση των οικογενειών των οποίων τα παιδιά παρακολουθούσαν τέτοιου είδους σχολές: σε όσες δεν είχαν αρκετά χρήματα να μορφώσουν το παιδί τους από τη στιγμή που επιλέγθηκε σε μια τέτοια σχολή, πλήρωνε το κράτος, όπως στην περίπτωση του Arthur. Άλλες οικογένειες που είχαν 1 ή 2 παιδιά πλήρωναν οι γονείς. «Σε προστατεύε το κράτος. Σου έδινε το σπίτι που μένεις, το σχολείο ... όλα ήταν στα έξοδα του κράτους.»

(293) Μετά το τέλος της σχολής αυτής πήγε μετά ξανά στο χωριό, έπιασε δουλειά για 4 μήνες για την προστασία των δασών, να μην τα κόβουν, για τη φωτιά, να μην κλέβουν που έμπαιναν χωρίς άδεια.

(297) Μετά ήρθε το χαρτί να πάει φαντάρος. Ο Arthur ήταν στο βουνό, η μητέρα του τον ειδοποίησε ότι ήρθαν να τον πάρουν, οπότε ο Arthur κρύφτηκε και μετά έφυγε κρυφά στις 04.00 τα χαράματα από το σπίτι του για την Ελλάδα μαζί με τα ξαδέλφια του.

(311) Στην Κορυτσά αγόρασαν ένα τσουβάλι ψωμί. Πέρασαν τα σύνορα γύρω στα μεσάνυχτα που έκαναν την αλλαγή φρουράς οι φαντάροι.

(314) Δεν ήξερε καν πού πήγαινε. Είχαν φόβο μην τους πιάσουν οι αστυνομικοί, είχαν φόβο κι από τη μαφία που ήθελε τα λεφτά τους. (318) Την τρίτη φορά που ερχόταν στην Ελλάδα τού έτυχε (δηλαδή έπεσε θύμα της αλβανικής μαφίας) και με πιστόλι και μαχαίρι τους πήραν τα λεφτά που είχαν.

(319) Τώρα τα λέει σα παραμύθι αλλά την ώρα που γινόταν ήταν πολύ τρομακτικά. Αλλά έλεγε ότι δεν είχε να χάσει και τίποτε. «Πάρε ότι έχω κι άσε με να φύγω. Να δώσουμε ό τι έχουμε, αφού δεν έχουμε και τίποτε.»

(325) Ήθελαν χρήμα και ρολόγια ή χρυσά. Κοιμόνταν όπου έβρισκαν κι αν ήταν σε επικίνδυνο μέρος τη μέρα κάθονταν επίσης κρυμμένοι.

(329) Το χειρότερο ήταν το νερό. Έπιναν όπου έβρισκαν. Ήταν λερωμένο, ποτάμι, με ζώα, δεν είχε σημασία.

(333) Και δεν ήξεραν πού πάνε. Απλά περπατούσαν.

(335) Με τα ξαδέλφια του στην Ελλάδα κάθισε 2-3 μήνες, μετά γύρισαν πίσω γιατί δεν είχε δουλειά. Στην Ελλάδα ξαναγύρισε μόνος τους κι ερχόταν προς τα κάτω με όποιον τυχαία έβρισκε στο δρόμο.

(337) Μετά έμεινε στη Βέροια (4-5 μήνες), μάζευε κεράσια, έμενε έξω(υγρασία και φόβος), μεγάλη πείνα.

(344) Μεταφορά με ένα φορτηγό στο σταθμό των τρένων Βελεστίνο (14.000 δραχμές ανά άτομο). Εντελώς πιασμένος από το στοίβαγμα στη διαδρομή την οποία έκανε μαζί με άλλα άτομα που γνώρισε τυχαία στο δρόμο, ένα από τα οποία γνώριζε συμπτωματικά το Βόλο λόγω δουλειάς 10 ημερών στο Διμήνι. Έτσι, βρέθηκε κι ο ίδιος στο Διμήνι.

(352) Σαμπάναγα Διμηνίου: φόβος και για το λόγο αυτό, ύπνος στο βουνό (κρύο κι αγκάθια), ήταν καμιά τριανταριά άτομα, χρησιμοποιούσαν παπλώματα από τα σκουπίδια, το πρωί έβγαιναν στην πλατεία για δουλειά. Τα πράγματα ήταν τόσο πολύ δύσκολα που ευχόταν να τον πιάσει η αστυνομία για να γυρίσει πίσω. Ένα πρωινό εμφανίστηκαν 3 άτομα ως εργοδότες, οι άλλοι, όμως, κατάλαβαν ότι ήταν η ασφάλεια. Ο Arthur άρχισε να τρέχει, οι αστυνομικοί άρχισαν να τους πετροβολούν αλλά τελικά δεν τους έπιασαν. Ξαναβγήκαν στην πλατεία, άλλωστε αυτή ήταν η δουλειά τους, δεν είχαν να κάνουν και τίποτε άλλο.

(365) Βρήκε δουλειά μέσω γνωστών γνωστών του. Δεν είχε δουλέψει ποτέ στη ζωή του με φυτάρια. Μάζεψε γύρω στις 150.000 δραχμές. Ήθελε να βρει σπίτι να μείνει, βρήκε ένα μουντρούμι με ένα κρεβάτι, είχε κι ένα ράδιο, μπάνιο με λάσιχο, του φαινόταν παράδεισος.

- (380) Πολλοί σταθμοί σε διάφορες πόλεις της Ελλάδας, ενδιάμεσα γυρίσματα στην Αλβανία ώσπου να φτιάξει τελικά τα χαρτιά και «ήρθαμε στα σταθερά επίπεδα»
- (385) Γλίτωσε το στρατό στην Αλβανία, ήρθαν και οι 2 αδελφές του με τους γαμπρούς του.
- (395) Περιγραφή ταλαιπωριών στις 5 με 6 φορές που ήρθε στην Ελλάδα.
- (403) Τώρα είναι σα παραμύθι, τρομάζει κι αναρωτιέται πώς τα πέρασε, όμως, τότε δεν τα έβλεπε έτσι, δεν είχε φόβο για τίποτε (φίδια, άλλα ζώα) παρά μόνο για την αστυνομία.
- (409) Τρέξιμο τόσο πολύ ώστε δεν μπορούσε να τους φτάσει η αστυνομία (417).

Β' ΠΛΕΥΡΑ

- Καταδίωξη από τους ασφαλίτες με πιστόλι, τρόμος, άγχος, τραυματισμός στο πόδι, τώρα φαίνονται τα σημάδια, ζαλίστηκε κι αποκοιμήθηκε (040).
- (045) Είχε και καλά ρούχα στο σάκο για να τα χρησιμοποιεί στο τρένο για να μην τον καταλαβαίνουν. Τώρα πέρασαν όλα αυτά και τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά.

5.2.3. Gasment

Α' ΠΛΕΥΡΑ

Gasment Mino, 23 χρονών (γεννήθηκε το 1981), καταγωγή από ένα μικρό χωριό της νότιας Αλβανίας. Εκεί γεννήθηκε, πήγε σχολείο και έμεινε μέχρι 11-12 χρονών, μετά πήγε στην Κορυτσά, επέστρεψε όμως λόγω οικογενειακών προβλημάτων στο χωριό του για να έρθει στη συνέχεια στην Ελλάδα στην ηλικία των 18 χρονών.

(023) Οικογένεια: μοναχογιός. Έμενε με τους γονείς του που έκαναν αγροτικές δουλειές. Όχι παππούς και γιαγιά στην οικογένεια.

(052) Τελείωσε τα 8 χρόνια υποχρεωτικής εκπαίδευσης στην Αλβανία, τα 4 πρώτα στο χωριό του, τα 4 τελευταία σε ένα άλλο πιο μεγάλο σχολείο μία ώρα με τα πόδια μακριά από το σπίτι του.

(065) Το χωριό του είχε 20 σπίτια, περίπου 200 άτομα. Το χωριό με το μεγαλύτερο σχολείο είχε περίπου 40 σπίτια.

(088) Με τους συμμαθητές του είχε πολύ καλές σχέσεις. Πήγαινε συνέχεια σχολείο σε αντίθεση με άλλα παιδιά που είχαν προβλήματα και πήγαιναν 1 με 2 φορές τη βδομάδα στο σχολείο. Δεν ήθελαν να πάνε σχολείο αλλά και είχαν δουλειά στο χωριό στα χωράφια.

(110) Πολύ καλοί δάσκαλοι και δούλευαν πολύ καλά, όχι για να πάρουν το μισθό και να φύγουν.

(120) Η τάξη του στο πρώτο σχολείο είχε 15 παιδιά. Υπήρχε συνδιδασκαλία τάξεων στο δικό του σχολείο, συγκεκριμένα η 1^η μαζί με τη 3^η και η 2^η με την 4^η. Δύο αίθουσες και μέσα σε κάθε αίθουσα 2 σειρές θρανίων, μία για κάθε τάξη.

(138) Ο δάσκαλος ασχολούνταν εναλλάξ τότε με τη μία και τότε με την άλλη τάξη. Πρόκειται για ένα πολύ μικρό σχολείο. Δεν υπήρχε εργαστήριο ή γυμναστήριο.

(160) Καθημερινό πρόγραμμα: 8.00 έπρεπε να είναι στο σχολείο. Ξυπνούσε στις 07.00, λίγο γάλα για πρωινό και μαζί με όλα τα παιδιά του χωριού ξεκίνημα για το σχολείο που διαρκούσε μέχρι τις 13.00. Επιστροφή στο σπίτι, διάβασμα και προετοιμασία για το σχολείο, το απόγευμα παιχνίδια.

(180) Δεν έκαναν πρωινή γυμναστική αλλά έλεγαν καθημερινά τον αλβανικό ύμνο κατά τη διάρκεια του οποίου οι μαθητές ήταν σε σειρά. Δε θυμάται το περιεχόμενο του ύμνου.

(193) Δύο ώρες προετοιμασία μαθημάτων στο σπίτι. Πίεση από τη μητέρα για διάβασμα πριν πάει για παιχνίδι. Τον βοηθούσε πιο πολύ ο πατέρας στο διάβασμα, γιατί η μητέρα του είχε δουλειά. Ο πατέρας τέλειωσε όλο το γυμνάσιο, η μητέρα πήγε στο σχολείο τόσα χρόνια όπως ο Gasment.

(219) Οι τιμωρίες στο σχολείο ήταν μόνο για να μάθουν, σχεδόν για τίποτε άλλο. Θυμάται μια φορά ότι ο δάσκαλος χτύπησε με ένα μακρύ του νύχι ένα παιδί στην τάξη και από το χτύπημα έσπασε το νύχι του και από το παιδί έτρεξε αίμα. (237) Ο δάσκαλος «το έκανε αυτό για το καλό του», γιατί ο μαθητής δε μάθαινε.

(240) Εκδρομές υπήρχαν λίγες, με τα πόδια, χαίρονταν τα παιδιά γιατί δεν έκαναν μάθημα.

(250) Γιορτές: 15 μέρες για την Πρωτοχρονιά το σχολείο έκλεινε. Πιο πριν (και για μια βδομάδα) οι μαθητές στόλιζαν τα παράθυρα και δεν έκαναν μάθημα. Τραγουδούσαν, έλεγαν ποιήματα, οι γονείς έρχονταν να τους δούνε.

(263) Στην εθνική γιορτή δεν έκαναν μάθημα για 2 μέρες (28 και 29 Νοεμβρίου), τραγουδούσαν τον ύμνο, οι δάσκαλοι διάβαζαν για την ιστορία αυτών των ημερομηνιών.

(275) Πάρα πολύ του άρεζε η γλώσσα και η ιστορία. Τα μαθηματικά τον δυσκόλευαν. Στην ιστορία έκαναν μάθημα για το κράτος.

(285) Έλεγχος δινόταν κάθε τετράμηνο. Θα ήθελε καλλίτερους βαθμούς αλλά δεν μπορούσε. Άριστα ήταν το 10. Ο ίδιος ήταν μαθητής του 8 ή του 9. Είχε και παιδιά με 4, τα οποία έπρεπε να ξαναπάνε στην ίδια τάξη. Στην τάξη του υπήρχε ένα κορίτσι που δεν προχωρούσε καθόλου τις τάξεις. 4 χρόνια έκανε συνέχεια την ίδια τάξη. Δεν προχωρούσε την τάξη γιατί δε μάθαινε, δεν μπορούσε όμως και να σταματήσει.

(306) Πληρωμή των βιβλίων από τους μαθητές, όχι εντελώς δωρεάν. Κάθε χρόνο άλλαζαν και λίγο και έτσι δεν μπορούσε να τα δώσει σε άλλον.

(320) Στο μεγαλύτερο σχολείο υπήρχαν περισσότεροι χώροι μεταξύ των οποίων και εργαστήρια για μαθηματικά, φυσική, βιολογία, όπου γίνονταν και τα ανάλογα μαθήματα που ήταν πρακτικά και όχι θεωρητικά.

(337) Όταν χιόνιζε πολύ, τότε για μια βδομάδα με 10 μέρες δεν πήγαιναν σχολείο και το σχολείο έκλεινε γιατί δεν υπήρχε ούτε ανοιχτός δρόμος ούτε δάσκαλοι.

(343) Οι 2 δάσκαλοι στο πρώτο σχολείο που πήγε δεν ήταν από το ίδιο το χωριό, έρχονταν από άλλο χωριό που ήταν μάλιστα πολύ μακριά, 1 ώρα με το λεωφορείο και 1 ώρα με τα πόδια κάθε πρωί και μετά άλλο τόσο στην επιστροφή.

(350) Οι καθηγητές στο γυμνάσιο επίσης έρχονταν από μακριά. Το κράτος δεν τους άφηνε να είναι στο ίδιο μέρος. Αν ήσουν δάσκαλος, θα σε έστεναν κάπου αλλού.

(362) Όταν δεν είχε σχολείο (τα καλοκαίρια), έπρεπε να κάνει δουλειές, «γιατί αλλιώς πώς θα ζούσαμε;»

(376) Στο σχολείο πήγε γιατί ήταν υποχρεωτικό και για να μάθει κάτι για αυτόν. Την εποχή εκείνη δεν απέβλεπε σε κάτι περισσότερο.

(386) Η τελευταία τάξη που πήγε στο σχολείο ήταν το 1992

(389) Στην Αλβανία ένα παιδί πηγαίνει σχολείο στα 7 του χρόνια.

(391) Όταν άλλαξε το σύστημα και ήρθε η δημοκρατία, ο Gasment έφυγε από το χωριό του και πήγε με την οικογένειά του στην Κορυτσά και εκεί ήταν πάρα πολύ ωραία με την καινούρια κατάσταση. (395) Βέβαια, υπήρχε πολλή φασαρία και δεν ήξεραν τι γινόταν. Έτσι, ο ίδιος δεν μπορούσε να πάει παραπάνω στο σχολείο και σταμάτησε εκεί.

(400) Μετακόμισε στην Κορυτσά, γιατί έμενε σε χωριό και τι να έκανε; Πού να δουλέψει; Μόνο στα χωράφια. «Δεν μπορούσες να κάνεις κάτι παραπάνω και για αυτό το λόγο φύγαμε».

(404) Στην Κορυτσά τα πρώτα χρόνια δεν έκαναν καμιά δουλειά. Ζούσαν από τα χρήματα που είχαν συγκεντρώσει από το χωριό. (407) Με τις δουλειές ήταν πιο δύσκολα στην πόλη. Στο χωριό υπήρχε δουλειά. Εκεί (εννοεί στην Κορυτσά) δεν είχε. Στην Κορυτσά είχαν άλλους συγγενείς κι έτσι ήταν πιο εύκολο να πάνε.

(411) Στην Κορυτσά έμειναν 3 με 4 χρόνια. Εκεί υπήρχαν σχολεία, των οποίων η λειτουργία δε διακόπηκε.

Β' ΠΛΕΥΡΑ

Όλοι οι φίλοι του από την Κορυτσά έφυγαν και πήγαν στην Ελλάδα, την Αμερική, την Ιταλία, παντού. Κι ο ίδιος ήθελε κάτι παραπάνω, πιο καλό μεροκάματο. Κι έτσι προσπάθησε να φύγει κι έφυγε σε ηλικία 18 χρονών.

(015) Πέρασε τα σύνορα με άλλα 3 παιδιά από το χωριό του. Ήταν μαζί από μικρά παιδιά και γνωρίζονταν καλά. Ταξίδι 3 ημερών μέχρι τα Τρίκαλα.

(025) Μόνο 2 φορές πηγαиноήρθε στην Αλβανία, δεν τον έπιασαν παρά μόνο μία φορά στις Μικροθήβες.

(036) Στο Βόλο ήρθε στο θείο του. Δουλειά στις οικοδομές.

(051) Μετά βγήκε ο νόμος και έφτιαξε τα χαρτιά.

(055) Ελληνικά έμαθε αρχικά στην Ευαγγελική Εκκλησία, την επόμενη χρονιά πήγε στη ΝΕΛΕ για 4 μήνες (100 ώρες) [και τη μεθεπόμενη τέλειωσε το νυχτερινό γυμνάσιο μαζί με τον Dilaver και τη Maylinda]

(068) Είχε φίλους που «σπουδάζανε», όπως υδραυλικός. Μιλούσαν συνέχεια για αυτό και άκουγε ότι μετά αυτό το σχολείο (076) «μπορούμε να παίρνουμε μόνοι μας δουλειές». «Κι αυτό μου έκανε εντύπωση κι έλεγα γιατί να μη γίνω κι εγώ έτσι; Κι έτσι αποφάσισα.» ΤΕΕ (Φυτόκο Νέας Ιωνίας) για ηλεκτρολόγος εγκαταστάσεων [μόλις τέλειωσε την πρώτη χρονιά]

(083) Στο TEE ήταν λίγο δύσκολα, γιατί είχε δυσκολίες με τα γράμματα και τη γλώσσα αλλά οι δάσκαλοι ήταν πάρα πάρα πολύ καλοί. Απολύτως κανένα πρόβλημα που ήταν Αλβανός.

(093) Στην τάξη του ήταν 22 άτομα. Έλληνες, Αλβανοί, από τη Ρωσία. Είναι πραγματικά μια χαρά. Δεν υπάρχει κανένα πρόβλημα με τις εθνικότητες μεταξύ τους.

(105) Βγαίνουν έξω και για καφέ ακόμη και τώρα που έχει τελειώσει το σχολείο.

(108) Μαθήματα ειδικότητας και μαθήματα πιο γενικά (ιστορία, αγγλικά, νέα ελληνικά). Όλα τα μαθήματα τα θεωρεί χρήσιμα αλλά πιο πολύ τον ενδιαφέρει αυτό που πάει να σπουδάσει (τα μαθήματα ειδικότητας).

(120) Χρειάζεται άλλα 3 χρόνια.

(125) Εξετάσεις και διαγωνίσματα είναι όλα γραπτά εκτός από τον 1^ο χρόνο που μπορεί ένας αλλοδαπός να δώσει προφορικά. Ο Gasment επέλεξε γραπτά. Πέρασε. Βέβαια, ο ίδιος ενδιαφέρεται όχι μόνο να περάσει την τάξη αλλά να μάθει και κάτι. Μέσος όρος βαθμολογίας: περίπου 15.

(136) Δουλεύει σε μετακομίσεις. Θέλει να δουλεύει όμως πάνω σε αυτό που σπουδάζει για να μάθει και στην πράξη, όχι μόνο στο σχολείο. Θα προσπαθήσει να βρει μια ανάλογη δουλειά. (141) Στην αρχή δεν είναι καλό το μεροκάματο, αλλά θα μάθει.

(145) Υπάρχουν δουλειές στην ειδικότητά του αλλά χρειάζονται γνωστοί.

(149) Στις μετακομίσεις δουλεύει σε καθημερινή βάση. Είναι κάπως δύσκολος ο συνδυασμός δουλειάς και σχολείου. Μερικές φορές ήταν κουρασμένος να πάει στο σχολείο αλλά προσπαθούσε.

(156) Το δύσκολο είναι που δεν έχει χρόνο για διάβασμα μετά τη δουλειά. Και «άμα είσαι κουρασμένος, δεν μπορείς να διαβάσεις. Και να διαβάσεις, δεν καταλαβαίνεις.»

(160) Κατά τη διάρκεια του σχολικού έτους γυρνούσε στο σπίτι 15.00 με 15.30. Μέχρι τις 17.00 είχε χρόνο για διάβασμα. Στις 19.00 άρχιζαν τα μαθήματα και τέλειωναν στις 22.30.

(173) Του άρεσε πολύ αυτό που πολλοί καθηγητές τούς έλεγαν «ό τι δεν καταλαβαίνετε, μην ντρέπεστε.» Έτσι, όταν δεν καταλάβαιναν, ζητούσαν εξηγήσεις και ο ίδιος έμαθε να μην ντρέπεται.

(190) «Η μάνα μου λέει τζάμπα που πας σχολείο. Τι θα κάνεις; Αφού δεν έκανες τόσα χρόνια, θα κάνεις τώρα;» Αλλά ο Gasment κοιτάζει μόνο τον εαυτό του που θέλει να μάθει και θέλει να κάνει αυτή τη δουλειά. (194) Στη μάνα του απαντά «Μάνα, εσύ δεν ξέρεις τίποτα. Άσε με τώρα να κάνω εγώ αυτό που θέλω».

(200) Οι θείοι του του λένε «Κάνε σχολείο, γιατί δε θα βρεις χρόνο. Τώρα είναι η ευκαιρία».

(205) Άλλα εμπόδια για το σχολείο είναι μόνο η κούραση.

(208) Στη δουλειά του στις μετακομίσεις δουλεύει επίσης ένας φίλος του που τέλειωσε το σχολείο. Το αφεντικό του του λέει «αυτό το σχολείο που έχεις μην το αφήνεις, πήγαινε κάθε μέρα». (216) Επειδή στις μετακομίσεις χρειάζεται ενίοτε να ξεσυνδέσουν φωτιστικά ή να αποσυνδέσουν πλυντήρια, το αφεντικό του τον ενθαρρύνει για το σχολείο λέγοντας «μάθε, γιατί έχουμε και δουλειά». Έτσι, στέλνει τον Gasment να βάζει και να βγάζει τα φωτιστικά. Ο Gasment βοηθάει με αυτόν τον τρόπο και το αφεντικό του και τον εαυτό του.

(222) Στις μετακομίσεις δουλεύουν 5 με 6 παιδιά που όλοι βλέπουν θετικά που ο Gasment πηγαίνει σχολείο.

(227) Τον Gasment δεν τον ενδιαφέρει πώς οι άλλοι άνθρωποι στην κοινωνία βλέπουν το γεγονός που πάει σχολείο. «Δεν ξέρω ποιος μιλάει από πίσω μου. Δεν μπορώ να καταλάβω.»

(232) «Ό τι λένε, ας λένε». (235) Τον θαυμάζουν στην παρέα του, στο σπίτι και στην εκκλησία, για τους άλλους δεν μπορεί να καταλάβει και δεν τον ενδιαφέρει.

(244) Εδώ στην Ελλάδα νιώθει μια χαρά. Οι άνθρωποι δε λένε «γιατί είσαι Αλβανός». Νιώθει ότι τον (τους = Αλβανούς) στηρίζουν. Τουλάχιστον τον ίδιο προσωπικά, δεν ξέρει για τους άλλους. Κλείνει τη συνέντευξή του με τα λόγια «περνάω μια χαρά».

6. Οδηγός ερωτηματολογίου για τις συνεντεύξεις

(ενδεικτικές ανοιχτές ημικατευθυνόμενες ερωτήσεις για τις εξής θεματικές ενότητες)

A. Πριν τη μεταναστευτική διαδικασία: οι εκπαιδευτικές εμπειρίες των πληροφορητών στη χώρα καταγωγής / αφετηρίας (Αλβανία)

- Βιογραφικά στοιχεία του πληροφορητή:
 - όνομα
 - ηλικία
 - ακριβές τόπος καταγωγής
 - οικογένεια (αριθμός μελών, επαγγελματική απασχόληση γονέων, τυχόν ύπαρξη ηλικιωμένων ατόμων στην οικογένεια, δηλ. παππούς ή γιαγιά, οικονομική κατάσταση της οικογένειας)
 - τυχόν μετακομίσεις εντός της Αλβανίας
 - περιγραφή του τόπου καταγωγής (πληθυσμιακά χαρακτηριστικά, συνοικίες με επιμέρους χαρακτηριστικά γνωρίσματα, η γειτονιά των παιδικών χρόνων)
- Σχολική εκπαίδευση του πληροφορητή στην Αλβανία
 - εκπαιδευτικό σύστημα στην Αλβανία (γενικές πληροφορίες αλλά και ειδικές, όπως λ. χ. τυχόν οικονομικές ή άλλες συναλλαγές με το εκπαιδευτικό προσωπικό)
 - χώρος (απόσταση του σχολείου από το σπίτι, διαμόρφωση αιθουσών στο σχολείο, περιγραφή εσωτερικών και εξωτερικών χώρων, διάταξη των θρανίων, θέρμανση)
 - χρόνος (αριθμός χρόνων φοίτησης στο σχολείο, διάρκεια σχολικού έτους, ωράριο, χρονική κατανομή μαθημάτων, εξωσχολικές ώρες διαβάσματος και προετοιμασίας των μαθημάτων για το σχολείο, δυνατότητα βοήθειας από το σπίτι ή μεγαλύτερους συμμαθητές και φίλους)
 - διαπροσωπικές σχέσεις / αναμνήσεις από το σχολείο: εκπαιδευτικό προσωπικό (δάσκαλοι – καθηγητές / διευθυντές), συμμαθητές και συμμαθήτριες (μεικτά σχολεία;), εκδρομές, μαθήματα, σχολικές επιδόσεις, διακρίσεις ή μη, βαθμολογικό σύστημα, επιβραβεύσεις και τιμωρίες (τρόποι, συχνότητα, εμπλοκή ή μη της οικογένειας)
 - εκπαιδευτικό υλικό (διανομή βιβλίων, γραφική ύλη, χρήση διδακτικών μέσων για τη διεξαγωγή του μαθήματος, όπως πίνακες, μηχανήματα ή χαρτογραφικό υλικό)
 - εκπαιδευτικές δραστηριότητες στον ελεύθερο χρόνο (δηλ. εξωσχολικές εκπαιδευτικές δραστηριότητες) / υποχρέωση ή ανάγκη εργασίας / βοήθειας στο σπίτι → μείωση του χρόνου ενασχόλησης με την προετοιμασία για το σχολείο
 - επιθυμίες ή μη για συνέχιση της εκπαίδευσής τους τότε (στόχοι, επιδιώξεις και μελλοντικά σχέδια) / παράγοντες που βοήθησαν ή που στάθηκαν εμπόδια για την

πραγματοποίηση αυτών των σχεδίων (διακοπή ή συνέχιση της εκπαίδευσης σε ανώτερες βαθμίδες), όπως στάση της οικογένειας απέναντι στην εκπαίδευση, οικονομική κατάσταση, εργασιακές υποχρεώσεις, ευκολία πρόσβασης στους εκπαιδευτικούς χώρους, ο ρόλος της απόφασης για μετανάστευση και η επίδραση της τελευταίας στην εκπαιδευτική πορεία του πληροφορητή

B. Μετά τη μεταναστευτική διαδικασία: οι εκπαιδευτικές εμπειρίες των πληροφορητών στη χώρα υποδοχής (Ελλάδα)

- Γενικά στοιχεία για τη ζωή του πληροφορητή στην Ελλάδα
 - χρονολογία και τρόπος άφιξης (περιγραφή ταξιδιού ή πολλαπλών προσπαθειών διάσχισης των συνόρων, μόνος ή με άλλους, εμπειρίες πρώτων ημερών διαμονής στην Ελλάδα, τυχόν υποστήριξη από συγχωριανούς / συγγενείς ή δυσκολίες)
 - πρώτος τόπος παραμονής (περιγραφή, εντυπώσεις, εμπειρίες) και τυχόν μετακινήσεις εντός της Ελλάδας (λόγοι και τρόποι μετακίνησης)
 - εργασιακές εμπειρίες στην Ελλάδα (τρόπος αναζήτησης και εύρεσης της πρώτης δουλειάς και αυτών που ακολούθησαν, τρόπος και ύψος αμοιβής, σχέσεις με το αφεντικό και τους άλλους εργαζόμενους, κατοχή ή όχι άδειας εργασίας, παροχή ή όχι ασφαλιστικών καλύψεων, γραφειοκρατικές δυσκολίες σχετικά με την παραμονή και την εργασία)
 - γλωσσικές / επικοινωνιακές δυσκολίες στην Ελλάδα τόσο στην καθημερινή (ιδιωτική) όσο και στη δημόσια (λ. χ. εργασιακή) ζωή και τρόπος / τρόποι αντιμετώπισής τους, όπως λ. χ. επιδίωξη συμμετοχής σε τυπική ή άτυπη μορφή της εκπαιδευτικής διαδικασίας
 - χρησιμότητα της εκπαίδευσης που έλαβαν στην Αλβανία για την καθημερινότητά τους στην Ελλάδα
- Εμπειρίες του πληροφορητή από το χώρο της εκπαίδευσης στον οποίο συμμετείχε στην Ελλάδα
 - μορφή εκπαίδευσης που έλαβε στην Ελλάδα [σε ποιες εκπαιδευτικές διαδικασίες συμμετείχε, τρόποι αναζήτησής τους, δυσκολίες ή όχι συμμετοχής τους, παρακίνηση ή αποτροπή από άλλους [λ. χ. φίλους, οικογενειακό / συγγενικό περιβάλλον]]
 - χώρος (περιγραφή του χώρου: των εσωτερικών και εξωτερικών χώρων του σχολείου, χρήση οπτικοακουστικού υλικού και άλλων βοηθητικών μέσων για την οργάνωση της διδασκαλίας, σύγκριση με το χώρο στον οποίο βίωσαν την εκπαιδευτική διαδικασία στην Αλβανία)

- χρόνος (συνδυασμός εργασίας και εκπαίδευσης, ωράριο, αριθμός μαθημάτων και κατανομή του χρόνου διαβάσματος σε αυτά, ενασχόληση με την εκπαιδευτική διαδικασία στον ελεύθερο χρόνο)
- διαπροσωπικές σχέσεις / βιώματα στο σχολείο: εκπαιδευτικό προσωπικό (δάσκαλοι – καθηγητές / διευθυντές), συμμαθητές και συμμαθήτριες (συμπεριφορές: συμπάθειες, αντιπάθειες, ουδετερότητες / σχολικές επιδόσεις και επιπτώσεις αυτών στις διαπροσωπικές σχέσεις με τους άλλους → γέννηση συναισθημάτων (ποια;))
- βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες επιδράσεις της εκπαίδευσής τους στην Ελλάδα στην καθημερινότητά τους [στάση των Ελλήνων (λ. χ. του εργοδότη τους, των συναδέλφων στη δουλειά, τυχόν φίλων τους) απέναντί τους, τυχόν διευκόλυνση πρόσβασης σε (καλλίτερη) δουλειά, κοινωνική αναγνώριση, τόνωση του ηθικού και της αυτοπεποίθησης]
- εκπαιδευτικά / σπουδαστικά σχέδια και όνειρα για το μέλλον και στρατηγικές υλοποίησής τους: ο ρόλος της οικογένειας σε αυτά (ενθάρρυνση και αποθάρρυνση, πρακτική / οικονομική βοήθεια ή αποτροπή), ο ρόλος των φίλων ή άλλων τυχόν μεντόρων που συνάντησαν στη ζωή τους

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

004000074868